

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA ALLAH'A AİT AZAMETLİ İFADELER

(Bunların Tahlili ve Orijinal Bir İ'caz Vechi Olarak Temellendirilmesi)

Doktora Tezi

MURAT KAYA

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA ALLAH'A AİT AZAMETLİ İFADELER

(Bunların Tahlili ve Orijinal Bir İ'caz Vechi Olarak Temellendirilmesi)

Doktora Tezi

Murat KAYA

Danışman: Prof.Dr. Suat YILDIRIM

İstanbul, 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	vi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN GÂYESİ VE METODU	1
II. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	3
III. KONUYLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	8
A. İ' CÂZ VE MUCİZE	8
B. ÜSLUP	9
C. AZAMET ve “AZÎM” SIFATI.....	10
D. İLİM.....	12
E. KUDRET	14
IV. İ' CÂZÜ'L-KUR'AN	16
A. KUR'AN'IN MEYDAN OKUMASI (TEHADDÎ).....	20
B. KUR'AN'IN İ' CÂZ VECİHLERİ.....	25
1. Kur'an'ın Belâğatı ve Nazmı.....	28
2. Muhtevasının Kapsamlılığı (Câmiyyeti)	37
3. Getirdiği Esasların İnsanlığı Tatmin Etmesi	39
4. Gaybî Haberler Vermesi	40
5. Daima Yeni Kalması.....	45
6. Vahyin Hz. Peygamber'in Arzusuna Göre Gelmeşi.....	48
7. Teşrî'î İ' câz	52
8. Sarfe Nazariyesi.....	54

I. BÖLÜM

KUR'AN ÜSLÛBUNUN BAŞLICA HUSÛSİYETLERİ

A. MEVCUT EDEBÎ ŞEKİLLERDEN FARKLI VE MÜKEMMEL OLUŞU	59
B. LAFİZ VE MÂNÂ DENGESİ	65
C. SES ve TERKİP NİZÂMINDAKİ ÂHENK	71
D. EDEBÎ TASVİR	76
E. AYNİ ANDA FARKLI SEVİYELERE HİTAP ETMESİ.....	82

F. AKLA VE HİSLERE DENGELİ HİTAP ETMESİ.....	85
G. AZ KELİMEYLE ZENGİN MÂNÂLAR İFÂDE ETMESİ (CEVÂMİÜ'L-KELİM)	88
H. ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ TENÂSÜB	93
I. ÂYET VE BÖLÜM SONLARINDAKİ ÜSLUP HUSÛSİYETİ.....	97
İ. ANLAMLI VE LÜZUMLU TEKRARLARIN BULUNMASI	100
K. MEVZÛLARIN İÇ İÇE ANLATILMASI.....	103
L. MUKÂYESELİ ANLATIM ÜSLÛBU.....	107
M. GÖNÜLLERE TESİR EDİŞİ	109

II. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ ANCAK ALLAH'A MAHSUS OLABİLECEK AZAMETLİ İFADELERİN TAHLİLİ

A. ALLAH'IN İLMİ İLE ALÂKALI AZAMETLİ İFADELER	113
1. Her Şeyi Bilmesi.....	114
a. Gizli Açık Her Şeyi Bilir	115
b. Yer ve Göklerde Bulunan Her Şeyi Bilir	124
c. Kullarının Yaptığı Her Şeyi Bilir	130
2. Gaybı Bilmesi.....	132
a. Gaybı Ancak Allah Bilir	135
b. Kalblerde Olanı Bilir	138
c. Kıyametin Vaktini Sadece O Bilir	141
3. İlminin Nihâyetsiz Olması	144
B. ALLAH'IN KUDRETİNİ GÖSTEREN AZAMETLİ İFADELER	148
1. Yaratma İle Alâkalı İfadeler.....	148
a. Bir Şey Yaratmak İstediğinde Sadece “Ol” Der	151
b. Gökleri, Yeri ve Bunların Arasındaki Varlıkları O Yaratmıştır	155
c. Gökleri ve Yeri Ayakta Tutan O'dur	161
d. Bütün İnsanları Yaratan O'dur	163
e. O'ndan Başkası Bir Sinek Bile Yaratamaz.....	165
2. Kıyametle Alakalı İfadeler	167
a. Hiçbir Canlı Ölümden Kaçamaz	167
b. Vakti Geldiğinde Allah Kıyâmeti Gerçekleştirir	170
c. Allah Bütün Varlıkları Konuşturur	178
3. Her Şeyin O'nun İradesine Bağlı Olması ve Dilediğini Yapması.....	183

4. Azâb ve Tehdidinin Şiddetli Olması.....	189
a. <i>Tûr Dağı'nı İsrailoğulları'nın Üzerine Kaldırması</i>	190
b. <i>İnkârcı Kavimleri Helâk Etmesi</i>	192
5. Büyük Hâdiseleri Küçük Vâsıtalarla Gerçekleştirmesi	195
6. Bütün Canlıların Rızkını Vermesi	201
7. Herşeye Mâlik ve Hükümrân Olması	207
8. Bütün Varlıkları İhâta Etmesi.....	215
C. MÜTEÂL OLUŞU.....	219
D. EVVEL VE ÂHİR OLUŞU	221
E. KULUNA ŞAH DAMARINDAN DAHA YAKIN OLMASI.....	224
F. AZAMET ZAMİRİNİN (BİZ) KULLANILMASI.....	229

III. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ ALLAH'A AİT AZAMETLİ İFADELERİN ORJİNAL BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK TEMELLENDİRİLMESİ

A. KUR'AN'DAKİ AZAMETLİ İFADELER BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEBİLİR	234
B. KUR'AN ÜSLÛBU BİR AZAMET ÜSLÛBUDUR	235
1. İlâhî Azamet Bütün Âyetlere Sirâyet Etmiştir	250
2. Vahyedilişi ve Tertîbi Kur'an'ın Azametli Yönlerinden Biridir.....	252
C. AZAMETLİ İFADELERİ KULLANMAK SÂDECE ALLAH'A YARAŞIR ...	255
1. Azametli İfadeler Küllî ve Nihayetsiz Bir İlmi Gerekirir	263
2. Azametli İfadeler Nihayetsiz Bir Kudreti Gerekirir	265
3. Azametli İfadeler Ezelî ve Ebedî Olmayı Gerekirir	272
D. AZAMETLİ İFADELERİ KULLANMAK ALLAH'TAN BAŞKASINA YAKIŞMAZ.....	275
1. Azametli İfâdeleri Gerçekleştirmek Beşer Takati Dışındadır	275
2. Azametli İfâdeleri Kullananlar Sözlerinin Gereğini Yapmaktan Âciz Kalmışlardır.....	278
SONUÇ	284
KAYNAKLAR.....	289

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından indirildiği günden beri hep insanların gündeminde olmuştur. Kimisi onu anlayıp hayatına tatbik etme gayreti içinde olurken kimisi de inanmayarak ona cephe almıştır. Kur'an da baştan beri inkârcılara karşı pek çok delil ileri sürmüş ve Allah tarafından gönderildiğine inanmıyorlarsa kendisine benzer bir söz söylemelerini istemiştir. Nihayetinde inkârcılar Kur'an'ın bu talebi karşısında âciz kalmışlar, böylece Kur'an'ın mucizevî bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır.

Tarih boyunca İslâm âlimleri Kur'an'ın insanları âciz bırakan pek çok üstün yönünden bahsetmiş ve bunları eserlerinde açıklamışlardır. Biz de bu çalışmamızda, Kur'an'ın farklı bir yönünü ele aldık ve o açıdan bakıldığında da Kur'an'ın mucize olarak kabul edilebileceği kanaatine vardık. Çalışmamızda Kur'an'daki Allah'a ait azametli ifadeleri tahlil ettik ve bunların sonsuz bir ilim ve kudret ile ezelî ve ebedî olmayı gerektirdiğini gördük. Allah'tan başka hiçbir mahlûk bu vasıflara sahip olmadığından, Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen ilâhî bir kitap olduğu kendiliğinden anlaşılmış oldu.

Çalışmalarım esnâsında bana en büyük desteği sağlayan âileme, baştan beri büyük bir özveri ile bana yol gösteren ve yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Suat Yıldırım Bey'e, kıymetli teklif ve tenkitleriyle tezin zenginleşmesini sağlayan Prof. Dr. Abdülaziz Hatip, Prof. Dr. Mevlüt Güngör, Prof. Dr. Ömer Çelik, Prof. Dr. Ali Köse ve Prof. Dr. Veli Ulutürk Beylere, ayrıca çalışmalarım esnasında bana destek olan Çilehane İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM) idarecilerine ve yetişmemde emeği geçen bütün hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Murat Kaya

İstanbul 2007

KISALTMALAR:

a.mlf:

AÜİİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

(a.s): Aleyhisselam

b.: İbni

bkz.: Bakınız

böl: Bölümü

DİA: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988-

Eİ²: *The Encyclopaedia of Islam* (English, Second Edition), Leiden 1954-

h: Hicrî

haz.: Hazırlayan

Hız.: Hazreti

İA: *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, I-XIII, İstanbul 1940-1988.

Krş.: Karşılaştır

Ktp.: Kütüphanesi

md.: Maddesi

M.Ü.İ.F.D.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

M.Ü.S.B.E.: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

nşr.: Neşreden

s. Sayfa

sad.: Sadeleştiren

(s.a.v): Sallallahu aleyhi ve sellem

sy: Sayı

thk.: Tahkik eden

thr.: Tahrîc yapan

trc.: Tercüme eden

ts.: Tarihsiz

v: Vefâtı

ve dğrl.: Ve diğerleri

vb.: Ve benzeri

vr.: Varak

yy.: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN GÂYESİ VE METODU

“İ‘câz” kelimesi, bir Ulûmu’l-Kur’an ıstılâhı olarak her ne kadar hicrî II. asırdan îtibaren kullanılmaya başlanmış olsa da, Kur’an-ı Kerim’in mu‘cize oluşunun, onun nüzûlünden îtibâren mevzubahis edilip araştırıldığı söylenebilir. Çünkü Kur’an’ın ilk muhâtabı olan müşrikler, Kur’an’ın üslûbundaki farklılığı hemen anlamış ve ona bir kaynak aramaya başlamışlardır. Ancak şiir ve edebiyatta ileri gelen üstadları, fevkalâde bir belâğat ve fesâhata sahip olan bu kitabın, insan veya cin mahsûlü olamayacağını îtiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bununla birlikte müşrikler, Kur’an’ın gaybî haberleri üzerinde tartışmaya girmiş ve nihâyetinde verdiği bilgilerin doğru olduğunu görmüşlerdir. Nitekim Rûm sûresinin ilk âyetleri üzerine Hz. Ebû Bekir ile Übey bin Halef’in bahse girmesi meşhurdur¹.

Zamanın ilerlemesiyle âlimlerimiz, Kur’an-ı Kerim’in pek çok i‘câz vechini ortaya koyarak bu konuda hayli eser kaleme almıştır. Kaynaklarda bahsedilen i‘câz vecihlerinin sayısı, âlimlerin bakış açısına göre artıp eksilmektedir. Bu da gösteriyor ki, Kur’an üzerine yapılan araştırmalar devam ettikçe, yeni yeni i‘câz vecihleri bulmak mümkün olabilecektir. Zâten Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz de, Kur’an’ın, insanı şaşırtan yönlerinin (acâibinin) bitip tükenmeyeceğini haber vermiştir². Biz de bu çalışmamızda, Kur’an’ın i‘câz vecihlerinden birine daha dikkat çekerek konunun gelişmesine katkıda bulunmak ve Kur’an’ın Allah tarafından gönderilen ilâhî bir kitap olduğu inancına bir kez daha vurgu yapmak istedik. Zîrâ, Kur’an’ın mu‘cizevî yönlerinden bahsetmek ve bunlara yenilerini ilâve etmek, hiç şüphesiz mü’minlerin îmânını artıracak, inkârcıların da Kur’an-ı Kerim’e yaklaşmalarını sağlayacaktır.

¹ Bkz. Tirmizî, Tefsîr, 30/3194; Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1985, XIV, 3.

² Tirmizî, Fedâilu’l-Kur’ân, 14; Dârimî, Fedâilu’l-Kur’ân, 1.

Bu maksatla, “Kur’an’da Allah’a Ait Azametli İfâdeler” konusunda bir çalışma yaparak, bu tür ifadeleri tahlil edip orijinal bir i‘câz vechi olarak temellendirmeye karar verdik. Görebildiğimiz kadarıyla bu konuda müstakil bir çalışma ve hatta kaynak olmayıp; konuya bazı tefsirlerde ve i‘câza dâir birkaç eserde yeri geldikçe temas edilmiştir. Nitekim Naîm el-Hımsî, i‘câz yönünden sadece M. Saîd Ramazan el-Bûtî’nin esaslı bir şekilde “İlâhî büyüklük ve azamet”ten (el-Kibriyâü’l-ilâhiyye) bahsettiğini söyler³ ki bu da çok uzun olmayıp sadece bir başlıktan ibârettir. Aslında Bediuzzaman Saîd Nursî, Bûtî’den daha evvel *Risâle-i Nûr Külliyyâtı*’nın muhtelif yerlerinde i‘câzın bu yönüne temas etmiştir. Daha sonra Veli Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?* isimli eserinde “Kur’an’ın İfadesindeki Haşmet” diye bir başlık açmış ve konumuza temas etmiştir⁴. Yeri geldikçe bu âlimlerimizin görüşlerine mürâcaat edecek ve eserlerine atıfta bulunacağız. Bununla birlikte Muhammed A. Draz kısaca⁵, Seyyid Kutub da zımnen⁶ bu konuya temas etmiştir. Aşağıda kısaca tanıtacağımız bazı eserlerin isminde “Azamet” kelimesi kullanılmışsa da, onlar, bizim üzerinde durduğumuz konuya yer vermemiş, genel üslup ve i‘câz konularından bahsetmişlerdir. Bütün bunları gördükten sonra, konunun müstakil bir çalışma hâlinde ele alınmasının doğru olacağı kanaatine vardık.

İ‘câz konusuna farklı bir bakış açısı kazandırmaya karar verdiğimizde, öncelikle Kur’an’ın i‘câz ve üslûbu üzerine bir hazırlık yaparak bu konuları girişte kısaca özetledik. Daha sonra Kur’an-ı Kerim’i baştan sona tarayıp, ilk bakışta azamet hissi veren âyetleri tesbit ettik. Bunların sayı itibariyle çok fazla olduğunu görünce, içlerinden bir kısmını seçerek konularına göre başlıklandırdık ve bir çalışma planı ortaya çıkardık. Konuların tasnîfi ve alt başlıkların teşekkülü ile elimizdeki planı elde ettik.

Girişte Kur’an’ın i‘câz vecihlerini kısaca izah ettik. I. Bölüm’de Kur’an’ın üslup husûsiyetleri üzerinde durduk. II. Bölüm’de, azametli ifâdeleri Allah’ın ilmi, kudreti, müteal oluşu, evvel ve âhir olması, bütün varlıkları ihâta etmesi, kuluna şah damarından daha yakın olması, bütün varlıkların rızkını vermesi, her şeye mâlik ve hükümrân

³ Hımsî, Naîm, *Fikratu i‘câzi’l-Kur’ân*, Beyrut 1980, s. 464, 447, 458.

⁴ Ulutürk, Veli, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir 1994, s. 343-346.

⁵ Hımsî, a.g.e., s. 446, 447; Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeü’l-Azîm*, ts., Dâru’l-kalem, s. 127, 139.

⁶ Hımsî, a.g.e., s. 446, 447; Kutub, Seyyid, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, Beyrut 1980, II, 1111-1113.

olması gibi muhtelif açılardan izah etmeye çalıştık. III. Bölüm’de de konunun orijinal bir i’câz vechi olarak temellendirilmesine gayret ettik. Bu azametli ifadeleri bir beşerin asla söyleyemeyeceğini, onların ancak her şeyi bilen ve kudreti her şeye yeten müteâl bir varlığın sözleri olabileceğini göstermeye çalıştık. Son olarak, büyüklük taslayıp azametli ifâdeler kullanmaya kalkan bazı insanların, bu sözlerinde nasıl yalancı çıktıklarını gösteren birkaç misal verdik.

Çalışmamız esnâsında âyetlerin meâlini verirken daha çok Suat Yıldırım hocamızın mealini esas aldık. Bunun yanında diğer meal ve tefsirlere de baktık. Yazım esnâsında transkripsiyon işâretlerini kullanmadık.

II. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Konuyu işlerken öncelikle birbirini açıklayan Kur’an âyetlerinden istifâde ettik. Hadis külliyyâtında ve esbâb-ı nüzûl kitaplarında nakledilen ilgili rivâyetlere baktık. Klasik ve son dönemde kaleme alınan tefsirlerle i’câza dâir eserler esas mürâcaat kaynağımız oldu. Bunlar arasında, azamet konusuna husûsiyle vurgu yapan birkaç eserden kısaca bahsetmek istiyoruz:

1. Seyyid Kutub (v. 1966), *Fî zılâli’l-Kur’an*: Dirâyet tefsirleri arasında sayılabilecek bu tefsirde Seyyid Kutub, daha çok sosyal meseleleri işlemekle birlikte, teorik yönünü *et-Tasvîru’l-fennî fî’l-Kur’an* isimli eserinde ilk defa genişçe ortaya koyduğu Kur’an’ın tasvîrî anlatım üslûbuna sık sık dikkat çekmiş ve bu fikrini tefsirinde tatbik imkânı bulmuştur. Kur’an’ın tasvir özelliğini anlatırken de azametli ifadeleri tahlile geniş yer ayırmıştır. Dolayısıyla, Kur’an’ın ifâdelerindeki azamet yönüne en fazla temas eden tefsirin *Fî Zılâl* olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple, azametli ifâdeleri açıklarken bu tefsirden çokça istifade etme yoluna gittik.

2. Fahrettin er-Râzî (v. 606/1210), *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*: Râzî, akıl prensipleri ve istidlâl yolları ışığında Kur’an’a yöneltilen hücumları önlemek, İslâm inancıyla ilgili istidlâlleri kuvvetlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri red-

detmek maksadıyla yazdığı⁷ tefsirinde, konumuza doğrudan ve dolaylı olarak temaslar-
da bulunmuştur. Râzî, maksadını gerçekleştirebilmek için Kur'an'ın i'câzına ve ifadele-
rindeki azamete, zaman zaman vurgu yapmıştır. Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet-
lere ve insicama önem veren Râzî, âyetlerin nazmına özen göstermeyen müfessirleri
eleştirir. Bu husûsiyetleri sebebiyle onun tefsiri, sık sık müracaat ettiğimiz kaynaklar
arasında yer aldı.

3. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dîni Kur'an Dili*: Elmalılı,
başta temel tefsir kaynakları olmak üzere fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe, tarih, dil
ve edebiyat gibi sahalarla alâkalı İslâmî literatürden ve bilimin kesin buluş ve
tesbitlerinden faydalanarak hazırladığı bu tefsîrinde, azametli ifâdelerle ilgili mühim
açıklamalarda bulunmuştur. Seyyid Kutub ve Râzî kadar olmasa da, konumuza en çok
yer veren müfessirlerden biridir.

4. Mevdûdî (v. 1979), *Tefhimu'l-Kur'an*: Tefsîrinde, Kur'an'ın anlam ve rûhunun
kavranabilmesi ve sadece meal okunduğunda Kur'an hakkında oluşabilecek şüphelerin
giderilerek akla gelen soruların cevaplandırılması için gayret sarfeden Mevdûdî, yeri
geldikçe Kur'an'ın i'câz ve üslûbu ile ilgili çarpıcı fikirler ileri sürmüştür. Konumuzla
ilgili husûslara da dikkat çektiği için, çokça istifade ettiğimiz bir kaynak oldu.

5. Bediuzzaman Said Nursî (v. 1380/1960), *Risâle-i Nûr Külliyyâtı*: Saîd Nursî'nin
müstakil bir tefsiri yoksa da, onun, eserlerini hep Kur'an âyetlerinin tefsiri mâhiyetinde
kaleme aldığı söylenebilir. Kitaplarında münferit âyetleri tefsir edişi ve üslûbu son de-
rece orijinal bir yapı arzeder. Bu hususta *İşârâtü'l-i'câz* kitabı güzel bir örnektir. Aslın-
da *Risâle-i Nûr Külliyyâtı* da bir tefsir niteliğinde sayılabilir. Bu kitaplarda âyetler sıra-
sıyla tefsir edilmemiştir, ancak devrin ihtiyacına cevap verecek şekilde îzah edilmiştir.
Buna göre *Risâle-i Nûr Külliyyâtı*'nı, âyetlerin ibâre ve lâfzından ziyâde anlam ve ger-
çeklerini açıklayıp ispatlayan bir tefsir saymak mümkündür⁸.

⁷ Cebeci, Lutfullah, "Mefâtihi'l-ğayb" md., *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 348.

⁸ Turgut, Ali, *Başlangıçtan Günümüze Ünlü Müfessirler ve Tefsirleri*, (Bardakoğlu Ali ve dğrl.,
Kur'an-ı Kerîm Ansiklopedisi I'in son kısmında), İstanbul 1988, II, 200-201. Niyazi Beki, *Kur'an İlimleri
ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri* (İstanbul 1999) isimli kitabında bu fikri esas

Nursî'nin bizim açımızdan en mühim özelliği Kur'an'daki azametli ifâdelerin bir i'câz vechi olduğunu ilk defa ortaya koyup kısaca îzah etmesidir. Elinizdeki çalışmanın ilham kaynağı da Nursî'ye âit bu kısacık açıklamadır. Nursî, külliyyâtının muhtelif yerlerinde, doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an'ın azametine temas eder ve bu konuya önem verir. Bu yönüyle bize çalışmamızda kaynaklık etmiştir.

6. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Min Ravâi'ı'l-Kur'an*: Bûtî, Kur'an târihi, ulûmu'l-Kur'an, Kur'an'ın menheci, uslûbu ve i'câzından bahsettiği ve sonuna bu konularla alâkalı tatbîkî bir inceleme koyduğu eserinde, konumuzla alâkalı müstakil bir başlık açmıştır. Derinlikli bir ilmî ve edebî yapıya sahip olan bu kitap, ihtivâ ettiği orijinal fikirlerle, bizim için mühim bir kaynak olmuştur.

7. Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*: Kur'an-ı Kerim'in ulûhiyeti nasıl takdim ettiğini Allah'ın fiilleri ve isimleriyle tafsîlâtı bir şekilde îzah eden bu kitap, Kur'an'ın bu konudaki usullerini ve husûsiyetlerini de anlatmaktadır. Kur'an'ın ulûhiyeti tanıtmadaki husûsiyetleri açıklanırken, "Kur'an'ın İfadesindeki Haşmet" diye bir başlık açılmış ve konumuza temas edilmiştir.

8. Muhammed A. Draz, *en-Nebeü'l-azîm*: Kur'an'ın i'câzı ve üslûbu üzerine nev'i şahsına münhasır kıymetli bir eser olan *en-Nebeü'l-azîm*, konumuza satır aralarında hafifçe temas etmiştir. Gerek bu yönü, gerekse diğer işlediği konular îtibariyle çalışmamıza yön veren bir kaynak durumundadır. Çalışmada Draz'ın *Dirâsâtün İslâmiyye fi'l-alâkâti'l-ictimâiyye ve'd-düveliyye*, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru* ve *Kur'an Ahlâkı* isimli eserlerinden de yeri geldikçe istifâde edilmiştir.

9. Naîm el-Hımsî, *Fikratü i'câzi'l-Kur'an*: Hımsî, i'câzla ilgili bir giriş yaptıktan sonra hicrî 2. asırdan başlayıp 14. asra kadar geçen dönemleri tek tek ele almış, o asırdaki i'câzla ilgili çalışmaları ve yenilikleri zikrederek, öne çıkan isimlerin eserlerini ve fikirlerini özetlemiştir. İncelediği her asrın sonunda bir özetleme yaparak o dönemi değerlendirmiş, tenkit ve tasvip ettiği hususları belirtmiştir. Son asırda Draz, Seyyid

almıştır. Özetle, Risâle-i Nurların Kur'an'ın tefsiri olduğunu, ancak bütün âyetleri tek tek açıklamayıp, "konulu tefsir" özelliği taşıdığını, bilhassa iman esaslarını ihtivâ eden âyetleri tefsir ederek diğer âyetleri delil olarak kullandığını ifade etmektedir.

Kutub ve Bûtî'nin i'câz çalışmalarını anlatırken azamet konusuna temas etmiş ve bu âlimlerin görüşlerini vermiştir.

10. Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*: Diğer dinlerdeki ve Kur'an'daki ulûhiyet anlayışı, Mekkî ve Medenî sûrelerde geçen Esmâ-yı Hüsnâ, batıl tanrılar, şirk ve Kur'an'ın bunlara karşı tavrı gibi mevzûları işleyen bu eserden, daha çok Allah'ın azamet ve kudretini gösteren isim ve sıfatları açıklarken istifâde ettik. Hocamızın, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, *Fâtîha ve En'âm Sûrelerinin Tefsiri*, *Kur'an-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali* isimli eserleriyle *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan "Azîm", "Kur'an" gibi muhtelif maddeleri de çalışmamızın temel kaynakları arasında yer almıştır.

11. Abdulkâdir Atâ, *Azametü'l-Kur'an*: Atâ, i'câz, tertîb ve Kur'an'ın anlaşılması üzerinde durarak eserini üç bölüme ayırmıştır. İ'câzu'l-Kur'an bölümünde açtığı "Azametü'l-Kur'an ve vahdetuhu'l-mevdû'îyye" başlığı altında Kur'an'ın azametli yönlerini şöyle açıklamıştır:

- Kalbler üzerinde rûhânî ve gizli bir tesire sahip olması,
- Târih boyunca ilhâdî hücumlar karşısında harp ve fikir meydanlarında dimdik durması ve zayıflama yerine onlardan kuvvet alarak tesir sahasını genişletip nûrunu uzak mekânlara, hattâ kalblerin derinliklerine kadar ulaştırması,
- Pek çok milletleri gölgesi altında barındıran bir medeniyet kitabı olması,
- Son derece mükemmel bir medeniyeti, çeyrek asır gibi çok kısa sürede meydana getirmesi ve bunu insanları zorlayarak değil, iknâ ve memnûn ederek gerçekleştirmesi. Hâlbuki beşerî kanunlarla sadece bir şehri bile ıslah etmek normalde çok uzun zaman alır.
- Kur'an ehlinin bir konuda icmâ etmesi her asırda insanlar için bir huccettir. Bu özellik Kur'an ümmetinden başka hiçbir ümmete verilmemiştir. Bu da Kur'an'ın düsturlarındaki azametten kaynaklanmaktadır.
- Son olarak da Kur'an'ın azameti, onun i'câzında ortaya çıkmaktadır ki bu, Kur'an'ın zâtî azametidir. Âlimler onun i'câz yönlerini tam olarak keşfetmekten âciz kalmışlar ve hâlâ yeni yeni i'câz vecihleri ortaya çıkarmaktadırlar.

Kur'an okunmaya ve ezberlenmeye devâm ettikçe bu yeni keşifler devam edecektir. Kur'an, en gözde meslekleri kelâm olan Arapları, nazmına ve üslûbuna muâraza yapmaktan âciz bırakmıştır. Hangi azamet, muâraza yapmaktan âciz bırakma husûsundaki bu azamete denk olabilir ki?

Görüldüğü gibi, Atâ'nın *Azametü'l-Kur'an*'ı, normal bir ulûmu'l-Kur'an kitabı mahiyetinde olup, bilinen i'câz vecihlerini incelemiş, ancak bizim konumuza temas etmemiştir. Dolayısıyla bu kitaptan, çalışmamızın girişindeki i'câz ve genel üslup bölümlerinde istifâde edilmiştir.

12. Mahmûd b. Ahmed ed-Doserî, *Azametü'l-Kur'ani'l-Kerîm*: Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışma; Kur'an'daki azamet delilleri ve tezâhürleri, Kur'an'ın üslûbu, maksatları, teşrîi, tesiri ve fazâilindeki azameti, Kur'an'ın müslüman hayatındaki ehemmiyeti ve Kur'an'ın müslümanlar üzerindeki hakları gibi mevzûları ele almaktadır. Doserî, azameti yoğun olarak işlediği ilk kısımda; Kur'an'ı indiren Allah'ın ve getiren Cibrîl'in azametinden bahsettikten sonra Kur'an'da eğrilik olmadığı, şâyet Kur'an dağların üzerine inseydi ona boyun eğip Allah korkusundan parçalanacakları, cemâdâtın Kur'an'ın azameti karşısında boyun eğmesi ve Kur'an'ın insanlara ve cinlere meydan okuması konularını incelemiştir. Daha sonra Kur'an'ın azamet tezâhürlerine geçerek bunları; Kur'an'ın isim ve vasıflarının çok olması, Kur'an'ın, bir kısım sûrelerin başında veya sonunda yüceltilmesi, en önemli zamanda ve en üstün dille inmesi, anlaşılmasının kolaylaştırılması, Allah tarafından korunması, âlemşümûl olması ve önceki kitapları tasdik edip düzeltmesi şeklinde sıralamış ve Kur'an'dan pek çok ilmin çıkarılması ile düşmanlarının şehâdetini de azamet delilleri arasında zikretmiştir. Konumuza doğrudan doğruya temas etmemekle birlikte zaman zaman bu eserden de istifâde edilmiştir.

13. İsmâîl Abdu'l-Kâfî, *Cevâhib min azameti'l-İslâm*: Muhtelif yönlerden bakarak İslâm'ın azametini anlatan müellif, ilk bölümde Kur'an'ın azametinden bahsetmiştir. Eserde Kur'an'ın telifindeki güzellik, i'câz vecihleri, hârikulâde belâğatı, korunması, isimlerinin çok olması gibi yönleriyle azametli bir kitap olduğu kısaca anlatılmıştır. Konumuza doğrudan temas edilmediği için bu kitaptan sadece girişte ele aldığımız i'câz ve üslup bölümlerinde istifâde edilmiştir.

III. KONUYLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Çalışmamızı yakından ilgilendiren bazı mühim kavramlar bulunmaktadır. Mevzuun esasını teşkil ettikleri içim, onları girişte açıklamak, konuyu belli bir çerçeveye oturtup sınırlarını çizmek ve maksadı açıkça ortaya koymak açısından önem arzermektedir. Şimdi bu kavramları kısaca açıklayalım:

A. İ'cÂZ VE MUCİZE

İ'câz “الإِعْجَازُ” masdarı, Arapça “عجز” kökünden müştâk olup bir kimseyi âciz bırakmak, geri bırakmak ve yarışta öne geçmek gibi mânâlara gelir⁹. İ'câz ile muttasıf olan şeye de “mu‘cize” denir. Mu‘cize kelimesi, i‘câz masdarının ism-i fâilidir. Sonundaki “ö”nin müenneslik alâmeti olduğunu söyleyenler bulunmakla birlikte, mübâlağa ifâde ettiğini kabul edenler de vardır¹⁰.

Kelimenin “Acz”den türetilerek peygamberlerin mu‘cizelerini ifade edecek bir mânâ kazanması, risaletten sonraki zamanlarda rastlar. Âlimler bu kelimeyi zamanla, “Tehaddî (yarışmaya dâvet ederek meydan okuma) ihtivâ eden, kendisine muâraza yapılamayan (benzeri getirilemeyen) olağanüstü bir durum” mânâsında kullanmıştır¹¹.

Kur'an'ın i'câzı veya mu‘cizeliği ise, onun yüce bir makâma sahip olması sebebiyle, ister belâğati, ister teşrî'î değerleri, isterse gaybî haberleri bakımından olsun, beşeri, bir benzerini getirmekten âciz bırakması demektir¹².

Bu tarifteki belâğâte dâir üstünlük, birinci derecede Arapça'ya vâkıf olan edebiyat üstadlarını ilgilendirirken, teşrî'î üstünlüğü ve gaybî haberler vermesi gibi yönleri,

⁹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, “عجز” md., Beyrut ts. V, 369; Hımsî, *Fikratu i'câz*, s. 7.

¹⁰ Sâbûnî, Nureddin (v. 580), *Mâturîdiye Akâidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Dimeşk 1979, s. 46, tercüme kısmında s. 111; Hâlidî, Salâh, *el-Beyân fî İ'câzi'l-Kur'ân*, Amman 1991, s. 23; Hacımuftüoğlu, Nasrullah, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Erzurum 2001, s. 69.

¹¹ Hımsî, *a.g.e.*, s. 7.

¹² Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Min Ravâi 'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, s. 125.

ediplerle birlikte bütün akl-ı selîm ve ilim sâhibi insanları da alakadar etmekte ve böylece Kur'an'ı evrensel bir ilâhî mesaj hâline getirmektedir¹³.

İnsanlık tarihi boyunca peygamberlerin gösterdiği mu'cizeler, hissî ve aklî olmak üzere iki kısımda incelenir. Hissî mu'cizeler ya münkirlerin talebi üzerine, yahut bir lüzûm üzerine gösterilmiş ve daha çok o zamanın insanlarına hitap etmiş hârikulâde hâdiselerdir. Aklî mu'cizeler ise, daha sonraki insanları da tesiri altına almıştır. Bunlar zaman ve mekânla mukayyet olmayıp, devamlıdır. Kur'an-ı Kerim de bu nevi mu'cizelerdendir. Bu itibarla hissî mu'cizelerinin yanında bir de en kuvvetli aklî mu'cizeyle gelen Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in seciyesini, ahlâkını ve tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim'i, her asırda sayısız mütefekkir ve ilim adamı incelemiştir¹⁴, hâlen de incelemeye devam etmektedir.

B. ÜSLUP

Üslup kelimesi, “slb” (سلب) kökünden gelir ve lügatte “ağaçlar arasındaki yol, uzayıp giden yol, sanat, yön, mezhep” gibi çeşitli anlamlara gelir¹⁵.

Türkçe sözlüklerde üslûba şu mânâlar verilir: Oluş veya yapış tarzı; bir sanatçının, bir sanat çeşidinin veya bir sanat devrinin özel tarzı; yol, tarz, usûl, edâ, stil, yazı veya yapış tarzı, kendine has ifâde tarzı, bir eserin şekil ve ifade yönü¹⁶.

Konuşanın sözünde takip ettiği metoda da üslup denir. Her insan, anlatmak istediği hususları dile getirirken başkalarından farklı bir tarz kullanır. Herkesin konuşmasında kendine göre bariz bir özelliği veya onu başkalarından ayıran farklılıkları vardır. Hiç kimse bir başkasını aynen taklîd edemez. Çünkü üslup, sahibinin mîzaç ve karakteri-

¹³ Yavuz, Yusuf Şevki, “İ‘câzü’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 403.

¹⁴ Miras, Kâmil (v. 1957), *Tecrîd-i Sârîh Tercemesi*, Ankara 1981, IX, 283.

¹⁵ Bkz. Râğıb el-İsfahânî (v. 502), *Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, “slb” md., Beyrut 1998, s. 243-244; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “slb” md., I, 473; Semîn el-Halebî (v. 757), *Umdetü’l-Huffâz*, İstanbul 1987, s. 245; Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub (v. 817), *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (nşr. Muhammed Ali Neccâr-Abdülhalim et-Tahâvî), Beyrut ts. (el-Mektebetü’l-‘ilmiyye), III, 243-244.

¹⁶ Ağakay, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, “üslup” md., Ankara 1959, s. 790, (TDK yayınları); Doğan, Mehmed, *Büyük Türkçe Sözlük*, “üslup” md., Ankara 1990, s. 1129.

riyle doğrudan alâkalı bir husustur. İnsanların karakter yapıları farklı farklı olduğundan, kullandıkları üslûbun da birbirine benzemeyeceği muhakkaktır. Bu sebeple bir kişinin üslûbuna bakılarak karakterinin, ahlâkının ve hatta mesleğinin bile tahmin edilebileceği söylenmiştir¹⁷. Dolayısıyla, Kur'an üslûbunun beşerî üsluptan çok büyük farklarla ayrılması gayet tabiidir.

Kur'an üslûbu denilince, onun söz diziminde ve lâfız seçiminde diğer edebî türlerden ayrılması akla gelir. Diğer bir tarife göre Kur'an üslûbu, cümlelerin teşkilinde ve kelimelerin seçiminde kendisine mahsus olan anlatım tarzı demektir. Zira Kur'an, kelimeleri ve cümle yapıları itibariyle Arapça'nın dışına çıkmadığı hâlde, diğerlerinden hemen ayırt edilebilen kendine has bir ifâde tarzına sahiptir¹⁸.

C. AZAMET ve “AZÎM” SIFATI

Azamet, “عظم” kökünden bir masdar olup büyüklük, ululuk, kıymetlilik gibi mânâlara gelir. Aynı kökten sıfat olan “azîm” ise, büyük, ulu, koca, kocaman, cesim, iri, muhteşem, kuvvetli, şiddetli, derecesi yüksek, ehemmiyetli, mühim, müthiş gibi anlamlar ihtivâ eder¹⁹.

Azîm kelimesi, “Azîz” mânâsına da gelir ve pek büyük, pek azametli, pek değerli mânâsını verir²⁰. Burada konumuzu asıl ilgilendiren yön ise “Azîm” kelimesinin, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından biri olmasıdır. İhtivâ ettiği azametli ifadelerden hareketle Kur'an'ın mu'cizeliğini ve Allah'a âit oluşunu anlatırken, üzerinde durulması îcâb eden en mühim husus, Allah'ın “Azîm” sıfatıdır.

¹⁷ Bkz. Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983, s. 121-122.

¹⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 119.

¹⁹ Bkz. İbrahim Mustafa ve dğrl., *el-Mu'cemü'l-vasît*, İstanbul 1986, s. 609-610; Ağakay, *Türkçe Sözlük*, “azîm” md., s. 74, (TDK yayınları); Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “azîm” md., s. 75.

²⁰ Mukâtil b. Süleymân (v. 150), *el-Vüçûh ve'n-nezâir*, haz. Ali Özek, İstanbul 1993, s. 126. Mukâtil, şu âyetlerdeki “Azîz” kelimesinin “Azîm” mânâsına geldiğini söyler: Sâd, 82; Hûd, 91; eş-Şuarâ, 44; en-Neml, 34; Yûsuf, 30, 51, 78, 88.

İbn Manzûr (v. 711), “Azîm” sıfatını şöyle tarif eder: Kadr ü kıymeti akıl hudûdunun üstüne çıkan ve bu sûretle künhü ve hakikatini ihâta etmenin tasavvur bile edilemediği varlık. Allah’ın azameti; keyfiyeti bilinemeyen, tarif edilemeyen, sınır getirilemeyen ve hiçbir şeyle misallendirilemeyen bir azamettir. Kula düşen, Allah’ın, kendisini vasfettiği şekilde azamet sahibi olduğunu bilmektir²¹. Nitekim Fîrûzâbâdî’ye göre, Allah’ın azametini O’ndan gayrısı tavsif edemez²².

Azîm sıfatı, “Emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve âciz bırakılamayan, zâtının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu varlık” şeklinde de tarif edilmiştir. “Azîm”in, mutlak olarak sadece Allah’a isim olabileceği bildirilmiştir. Çünkü hiçbir zaman âciz bırakılamayan kâdir-i mutlak ve hakîkî mânâda azîm, sadece Allah’tır. Azîm, kütle ve hacmi veya manevî özellikleri ifade etmek üzere cisimler için de kullanılır, lâkin bu mânâda Allah’a nisbet edilmesi mümkün değildir. Nitekim Allah’ın “Azîm” sıfatıyla tavsif edildiği altı âyetin²³ beşinde bu kelime, tenzih ifâde eden “tesbih” veya “ulüvv” kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bu da Allah’ın gerek zâtı gerekse sıfatları itibarıyla insan idrakinin fevkinde olduğunu ifade eder²⁴.

Azîm sıfatının, Kur’an’da vârid olduğu muhtevâdan çıkan umûmî mânâsı kısaca şöyle ifade edilebilir: “Göklerin, yerin ve bütün kâinâtın üstünde bulunan; hüküm ve mâlikiyeti, bütün mahlûkâtı çok kolay bir şekilde tedbir ve idare etmesi ve varlıkta tutmasıyla tezâhür eden pek yüce ve pek münezzeh bir Rabb, yâni Allah Teâlâ”. Şu hâlde biz, muşahhas bir unsurla ifade edilen mânevî bir azametle karşı karşıyayız. Dolayısıyla Allah’ın azameti, kendisine ağırlık ve itibar veren, insanlara da saygı telkin eden bir vasıftır²⁵.

İşte biz de çalışmamız boyunca, Azîm olan Allah’ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bulunan azameti ele alıp incelemeye çalışacağız.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, “عظم” md., XII, 409.

²² Fîrûzâbâdî, *el-Besâir*, IV, 79.

²³ el-Bakara, 255; eş-Şûrâ, 4; el-Vâkıa, 74, 96; el-Hâkka, 33, 52.

²⁴ Yıldırım, Suat, “Azîm” md., *DİA*, İstanbul 1991, IV, 329.

²⁵ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, İstanbul 1997, s. 218.

D. İLİM

Bu çalışmada “İlim” kavramının mühim bir yeri vardır. Çünkü azametli ifadelerin pek çoğu ilâhî ilimle alâkalıdır. Dolayısıyla ilim, bilgi ve Allah Teâlâ’nın bu husustaki sıfatları üzerinde kısaca duracağız.

İslâm âlimleri “**Bilgi**” karşılığında umûmiyetle “**İlim**” ve “**Marifet**” kelimelerini kullanmışlardır²⁶. “**İlim**” lügat itibariyle; bilmek, tanımak, bir şeyin hakikatini, inceliğini gereği gibi bilmek, anlamak, kavramak; deney, tecrübe veya imtihan ile bilmek, doğrulamak, duyularla bilmek, kat’i, gerçeğe uygun olarak inanmak, hissetmek, şuuruna varmak gibi mânâlar taşımaktadır²⁷.

İlmin pek çok tarifi yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: “Bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki, bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu”²⁸, “Bir şeyi hakikatiyle yani gerçek yönüyle kavramak”²⁹, “Hakikatle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat”³⁰.

Bilenin yöneldiği konuyu bütün yönleri ve alanlarıyla kuşatıp anlamasına **ihâta**, onu tam olarak kavramasına **vukûf**, aynı konuda derinleşip uzmanlaşmasına da **rüsûh** denilmektedir. Bilgide kesinliği ifâde etmek için **yakîn**, kesinliğe yaklaşılan veya uzaklaşılan durumları ifade etmek üzere de **zan**, **şek** (şüphe, rey), **vehim** gibi terimler kullanılır³¹.

Ancak Kur’an-ı Kerim, insanların bilgisi için kullandığı “ilim” kelimesine yeni bir mâna kazandırmıştır. Kur’an’a göre ilim, başkasından değil, doğrudan doğruya Al-

²⁶ Kadri, Hüseyin Kazım (v. 1934), *Türk Lügati*, (T.D.K. yayını), İstanbul 1943, III, 539; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1984, s. 513.

²⁷ Atay, Hüseyin ve diğerleri, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara 1981, III, 471-472.

²⁸ Taylan, Necip, “Bilgi” md., *DİA*, İstanbul 1992, VI, 157.

²⁹ Râğıb, *Müfredât*, “علم” md., s. 347.

³⁰ Kutluer, İlhan, “İlim” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 109.

³¹ Taylan, “Bilgi” md., *DİA*, VI, 157.

lah'ın vahyinden alınan bilgidir. Kelimenin tam mânâsıyla sağlamdır, haktır. Çünkü yegâne hakikî varlıktan gelmektedir. Bu öylesine sağlam bir kaynaktır ki, diğer kaynaklar bununla kıyaslandığında, temelde çürük, mesnedsiz ve güvenilirmez kalır. Bu durumda eski ilim, yani bir kimsenin kendi veya kabilesinin tecrübesinden kaynaklanan ve bu sebeple sağlam kabul edilen bilgi, Kur'an'ın târifine göre zan derecesine düşmektedir³².

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a âit "bilme" vasfı da ekseriya "ilim" kökünden türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. İlim sıfatı, Mâtürîdî başta olmak üzere ehli sünnet âlimlerince umûmiyetle **kadîm** ve **hâdis** olmak üzere ikiye ayrılmıştır: Kadîm bilgi ile Allah'ın ilmi, hâdis bilgi ile de insanların bilgisi kastedilmektedir³³. Kadîm bilgi; önce-siz, yani bir başlangıcı olmayan bilgi demektir. Bu Allah Teâlâ'nın zâtı ile beraber bulunduğu için yaratılmış olanların bilgisine benzemez. Ehl-i sünnet ulemâsı, buna genel olarak "**Mutlak İlim**" ismini verir. Zira hiçbir sınırı olmayıp hiçbir kayıt ve şarta bağlı bulunmayan, gizli ve açık her şeyi kesin ve değişmez biçimde kavrayan bilgi, ancak Allah Teâlâ'nın bilgisi olabilir. Bir takım kayıt ve şartlara bağlı ve sınırlı olan insan bilgisi ise "**İzâfî Bilgi**"dir³⁴. Kadîm bilgi, gizli ve açık, olmuş ve olacak her şeyi ihtivâ ettiği için Allah Teâlâ, hem "**Lâtîf**" (eşyanın esrârını bilen), hem de "**Habîr**" (eşyanın dış yönünü bilen) sıfatlarıyla tavsif edilmiştir³⁵.

Kelam âlimleri, Allah'ın ilminin, kadîm (ezelî) olmasına rağmen teallukunun (ilgisinin) hâdis olabileceğini söylemişlerdir. Zira Allah'ın ilminin olaylara iki türlü tealluku vardır: Biri, var olmadan öncekidir ki ezelîdir. Çünkü Allah Teâlâ ezelde "Her şeyi bilen"dir. İkincisi, varlığından sonra zevalsiz ve sonsuz ilgisidir ki, Allah Teâlâ sonsuzluk içinde her şeyi varlığından sonra, mevcut veya fânî olarak da olduğu gibi bilir ve bu ikisi arasındaki fark, Allah'ın ilmindeki bir değişmeyi değil, bilinenin hâlindeki değişikliği ifade eder³⁶.

³² Bkz. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), İstanbul ts., s. 75-76.

³³ Yüksel, Emrullah, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul 1991, s. 84; Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993, s. 78.

³⁴ Özcan, a.g.e., s. 78, 80.

³⁵ Özcan, a.g.e., s. 81.

³⁶ Bkz. M. Hamdi Yazır, II, 1184 (Âl-i İmrân, 141 tefsirinde); V, 3765 (el-Ankebut, 3 tefsirinde).

Diğer taraftan **îkân**, **fıkıh** ve **marifet** gibi zihnî faaliyet sonucu elde edilen bilgiyi ifade eden kelimeler, kadîm bilgiye isim olarak verilemez. Aynı şekilde **şuur**, **fitnat**, **idrâk**, **ihsâs**, **akl**, **va'y**, **der'** vb. ilmin husûsî hâllerine delâlet eden kelimeler de Allah'ın bilmesini ifade için kullanılmaz. İlim, bir şeyi, arada sebep ve vâsıta bulunmaksızın bizzat bilmeyi, bir tecellî ve zuhûru ifâde ettiği ve daha şümullü olduğu için Allah'ın bilgisinden “ilim” olarak bahsedilmekte ve kendisine de **el-Alîm** denilmektedir³⁷.

“**el-Alîm**”, Allah'ın vasfı olarak: “Geçmişte olanı, şu andakini ve gelecekte olacak şeyleri bilen, kendisine kâinattan hiçbir şey gizli kalmayan ve ilmi küçük-büyük, zâhir-bâtın her şeyi kuşatan” diye tarif edilir³⁸. Yine Allah için “**A'lem**: Daha iyi, en iyi, pek iyi bilen”, “**Âlim**: Bilen, bilici” sıfatları da kullanılmıştır. Kur'an'da geçen “**Âlim**” vasfı, hemen her yerde gayba muzâf olarak gelmiştir³⁹. İki âyette zikredilen “**Âlimîn**” ise, Âlim mânasına cemî (Azamet Cem'i) olarak kullanılmıştır. Bu sîga, fâilin azametini veya fiili hakkıyla yaptığını ifade eden, aktivitenin kuvvet ve yoğunluğunu gösteren bir üslup çeşididir⁴⁰ ki çalışmamızla doğrudan alâkalı bir husustur.

İşte bu vasıflarıyla Allah'ın ilmi, büyük bir azamete sahiptir. Zira O, başka hiçbir varlık için mümkün olmayacak şekilde ilmiyle bütün varlıkları ihâta eder ve istediği her şeyi en güzel şekilde kolayca yapar.

E. KUDRET

Mevzumuzla alâkalı diğer mühim bir kavram da “kudret”tir. “قدر”

maddesinden türeyen **Kudret**, lügatte gücü yetmek, bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak, kıymetini bilmek, bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini tayin etmek gibi mânâlara gelir. Allah'a nisbet edilen sübûtî sıfatlardan biri olarak

³⁷ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 146; Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi*, s. 81-82; Yüksel, *Amidî'de Bilgi*, s. 39; Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İstanbul 2003, s. 188.

³⁸ Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 145; Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 141-142.

³⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 149. Âyetlerden bazıları için bkz: el-En'âm, 73; et-Tevbe, 94, 105; er-Ra'd, 9; el-Mü'minûn, 92; Sebe, 3; Fâtır, 38; el-Cin, 26.

⁴⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 149. el-Enbiyâ, 51, 81.

mânâlara gelir. Allah’a nisbet edilen sübûtî sıfatlardan biri olarak kullanıldığında ise, “Dilediğini eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak” demektir⁴¹. Râgıb el-İsfahânî, “kudret”in Allah’a nisbet edildiğinde “Aczin bütün çeşitleriyle birlikte O’ndan nefyedilmesi” mânâsına geldiğini, kullara izâfeten kullanıldığında ise “Bazı hususlarda gücünün yetmesi, diğerlerinde ise âciz kalması” anlamı kazandığını belirtir⁴².

Allah Teâlâ “her şeye gücü yeten” mânâsında **Kâdir**, **Kadîr** ve **Muktedir** isimleriyle tesmiye olunur⁴³. Âlimler, “**Kâdir**” ismine umumiyetle “Âciz olmayan, aklen imkân dâhilinde bulunup muhâl statüsüne girmeyen her şeye kayıtsız şartsız gücü yeten” mânâsını verirler. Ayrıca bu ismin, “**İrâde**” ve “**İlim**” sıfatlarıyla da alâkası olduğunu belirtirler⁴⁴. İbn Berrecân (v. 536) ise, “Kadîr Allah’ın ismi, Kudret sıfatı, iktidâr da fiilidir” demektedir⁴⁵. Kâdir ve Muktedir isimlerinin, Allah’ın azametini veya faaliyetin şiddetini ifâde etmek üzere **Kâdirûn** ve **Muktedirûn** şeklinde cemi sîgasında kullanıldıkları yerler de vardır⁴⁶. Bu sîğaya, “**Azamet Cem’i**” ismi verilir⁴⁷ ki, konumuzu daha çok ilgilendiren taraf da burasıdır.

⁴¹ Topaloğlu, “kudret” md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 316; Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyyet*, s. 181.

⁴² Râgıb, *Müfredât*, “kdr” md., s. 395. Krş. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “kdr” md.; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 181-182; Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 158-160.

⁴³ Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât şerhu esmâi’llahi teâlâ ve’s-sıfât*, thk. Taha Abdurrauf Sa’d, Beyrut 1990, s. 322-323; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 178. **Kâdir** için bkz: el-En’âm, 65; Buhârî, Teheccüd 25, Tevhîd 10; Tirmizî, Daavât 82; İbn Mâce, Dua 10. **Kadîr** için bkz: en-Nisâ, 149; en-Nahl, 70; el-Furkân, 54; er-Rûm, 54; Fâtır, 44; eş-Şûrâ, 50; el-Mümtahine, 7. Allah’ın her şeye kâdir olduğu yaklaşık 37 yerde bildirilmiştir. Bunlardan bazıları için bkz: el-Bakara, 20, 106, 109, 148, 259, 284; Âl-i İmrân, 26, 29, 165, 189; en-Nisâ, 133, 149; el-Mâide, 17, 19, 40, 120; el-En’âm, 17; el-Enfâl, 41; et-Tevbe, 39. **Muktedir** için bkz: el-Kamer, 42, 55; el-Kehf, 45; ez-Zuhuf, 42.

⁴⁴ Topaloğlu, “Kâdir” md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 124.

⁴⁵ İbn Berrecân, Ebu’l-Hakim Abdüsselim b. Abdurrahman el-Lahmî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, Süleymaniye ktp., Şehit Ali böl., no: 426, vr. 154v.

⁴⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 180-181. **Kâdirûn** için bkz: el-Mü’minûn, 18, 95; el-Meâric, 40; el-Kıyâme, 4; el-Mürselât, 23. **Muktedirûn** için bkz: ez-Zuhuf, 42.

⁴⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 194. İleriki sayfalarda bu mevzû üzerinde genişçe durulacaktır.

Kur'an'da bazı farklarla kudret mânâsına kullanılan **kuvvet**, **vüs**' ve mecâzî anlamlarından biri de "kudret" olan **yed** kelimeleri de Allah'a nisbet edilmektedir⁴⁸.

İnsanlarda mevcûdiyeti kabul edilen kudret, ilâhî bir emânet vasfında olup mahduttur. Sâdece imkân sınırlarına giren bazı hususlarda ve belli şartlarla geçerli olabilmektedir. Bu sebeple Yaratan ile yaratılan arasında, bu sıfat itibariyle bir benzerlik söz konusu olmamaktadır⁴⁹.

IV. İ'CÂZÜ'L-KUR'AN

Peygamberlerin mu'cizeleri, umûmiyetle kendi dönemlerinde öne çıkan ve rağbet gören hususlarda olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v)'in de bunlar gibi zaman ve mekânla kayıtlı pek çok mu'cizesi mevcuttur. Bu mu'cizeler hadis ve siyer kitaplarında geniş bir şekilde anlatılmıştır. Birkaç misal vermek gerekirse, Mekke'de Kureyşin kendisinden bir mu'cize istemesi üzerine Peygamber Efendimiz'in ayı ikiye bölmesi⁵⁰, az bir yiyecekla çok sayıda kimseyi doyurması⁵¹, parmaklarından suların akması ve susuz olan büyük bir ordunun kanıncaya kadar bundan içip bütün ihtiyaçlarını gidermesi⁵², yerden alıp düşman tarafına attığı bir avuç toprağın düşman askerlerinin tamamına isâbet ederek gözlerini doldurması ve geri dönüp kaçmalarına sebep olması⁵³, daha önceleri kendisine yaslanıp hutbe okuduğu kuru hurma direğinin, minber yapıldığında Hz. Peygamber'den uzak kaldığı için inlemesi⁵⁴... gibi pek çok hâdise zikredilebilir.

⁴⁸ Topaloğlu, "kudret" md., *DİA*, XXVI, 316; Abdülbâkî, M. F., *Mu'cem*, "kdr", "kvy", "vs'a", "ydy" md.

⁴⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, s. 182; Topaloğlu, "Kâdir" md., *DİA*, XXIV, 124.

⁵⁰ Buhârî, *Menâkıb*, 27; *Menâkıbu'l-Ensâr*, 38; *Tefsîr*, 54/1; Müslim, *Munafıkîn*, 43, 47, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 377, 413.

⁵¹ Buhârî, *Megazi*, 29; *Menakıb*, 25; *Et'ime*, 6; Müslim, *Eşribe*, 141, 142; Tirmizî, *Menakıb*, 6; *Muvatta'*, *Sıfatü'n-Nebi*, 19.

⁵² Buhârî, *Menakıb*, 25; *Şurût*, 15; *Cihad*, 132; Müslim, *Fezail*, 6; Tirmizî, *Menakıb*, 6.

⁵³ Müslim, *Cihad*, 81.

⁵⁴ Buhârî, *Menakıb*, 25; Tirmizî, *Cum'a*, 10; *Menakıb*, 6; *Nesâî*, *Cum'a*, 17; İbn Mace, *İkame*, 199; Darimî, *Mukaddime*, 6; *Salat*, 202; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 249, 267, 315, 363.

H. Peygamber'in birçok mu'cizesi görölmüş olmakla birlikte, O'nun en büyük mu'cizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, kendisinin mu'cize oluşunu, Allah'tan başka hiçbir gücün onun bir benzerini getiremeyeceğini bildirmek ve bu hususta inkârcılara meydan okuyup müsâbakaya çağırarak (tehaddî) sûretiyle ispat etmiştir⁵⁵.

H. Peygamber, kendisinin Allah'ın Rasûlü olduğunu ve Allah katından vahiy aldığını insanlara ilân edip herkesi İslâm'a davet etmeye başlayınca, Mekke'li putperestler ona karşı, şiddeti giderek artan bir muhalefet başlatmışlardı. Allah'ın hiçbir şey indirmedğini⁵⁶ Kur'an'ın -hâşa- Allah kelâmı değil beşer sözü olduğunu, onu Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'in kendisi uydurup Allah'a mâl ettiğini söylemeleri,⁵⁷ Allah Rasûlü'nü muhtelif zamanlarda mecnun, şâir, kâhin, sihirbaz ya da büyüye tutulmuş olmakla itham etmeleri üzerine⁵⁸ bu iddiaların bâtıl olduğu bildirildi⁵⁹ ve Kur'an'ın Cebrail vâsıtasıyla yeri ve gökleri yaratan Âlemlerin Rabbi tarafından indirildiği açıklandı⁶⁰.

İnkarcılar, Kur'an ve kaynağı hakkında öne sürdükleri iddiaların tutarsızlığını anlayınca başka yollar aramaya başladılar. Kur'an'da eski kavimlere âit kıssaların anlatıldığını görünce, Kur'an'ı başkalarının da yardımıyla H. Peygamber'in uydurduğu bir yalan, kendisine dikte edilen eski milletlerin efsaneleri diye karalamaya çalıştılar⁶¹. Kur'an'ı H. Peygamber'e bir yabancıнын öğrettiğini söylediler. Bu iddiâyâ Kur'an, apaçık Arapça ile nâzil olan bir kitabı, ana dili Arapça olmayan bir kişinin yazdırmasındaki mantıksızlığa dikkat çekerek cevap verdi⁶². H. Peygamber ve Kur'an hakkında söyledikleri bu sözlerden kendileri dahî tatmin olmayan inkârcılar, devamlı fikir değiştirip⁶³ birbirini tutmayan farklı farklı iddiâlar ortaya attılar.

⁵⁵ Yıldırım, Suat, "Kur'an" md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 394.

⁵⁶ el-Mülk, 9.

⁵⁷ el-Mü'minûn, 38; el-Müddessir, 24-25.

⁵⁸ Yûnus, 2; el-Hicr, 6; el-İsrâ, 47; el-Furkân, 8; es-Sâffât, 36; Sâd, 4; ed-Duhân, 14; et-Tûr, 29-30; el-Kalem, 51.

⁵⁹ el-Hâkka, 41-42; et-Tekvîr, 25; eş-Şuarâ, 210-211.

⁶⁰ el-Bakara, 97; eş-Şuarâ, 193-194; Tâhâ, 4; eş-Şuarâ, 192; es-Secde, 2; el-Vâkıa, 80.

⁶¹ el-Furkân, 4-5.

⁶² en-Nahl, 103, eş-Şuarâ, 210-212.

⁶³ el-Enbiyâ, 5; Yıldırım, "Kur'an" md., *DİA*, XXVI, 393.

İşte bu inkârcılara Kur'an'ın gerçekten Allah'tan gelen bir kitap olduğunu ispat etmek için bazı mu'cizelerin gösterilmesi gerekiyordu. Zâten peygamberliğini ilân eden bir kimsenin de sözünde doğru olduğunu ispatlayabilmesi için benzerini insanların yapamayacağı, mu'cize denilen harikuladelikler göstermesi şarttır. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz şöyle buyurmuştur:

*“Gönderilen her peygambere, insanların hidâyetine vesile olacak bir mu'cize muhakkak verilmiştir. Bana verilen de Allah'ın bana vahyettiği kelâm nevinden olan Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple kıyamet günü ümmetimin diğer ümmetlerden sayıca çok olmasını ümit ediyorum”*⁶⁴.

Bu sebeple Kur'an, muhtelif yönleriyle bir mu'cize olmak üzere gönderilmiş, böylece hem kendi muhtevâsının doğruluğunu hem de Peygamber Efendimiz'in sıdkını ispat etmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.v), Kur'an'ın mu'cizeliğinden istifadeyle pek çok kimseyi İslam'a davet etmiştir. Rasûlullah'ın şahsiyeti sebebiyle müslüman olan Hz. Hatice, arkadaşı Ebû Bekir, amcasının oğlu Ali, âzatlısı Zeyd gibi yakınlarını istisnâ edersek, Hz. Peygamber'in kuvvet ve kudretinin, İslam'ın güç ve topluluğunun olmadığı ilk davet yıllarında, insanların imanında rol oynayan en mühim sebep Kur'an'ın bu mu'cizevî yapısıdır⁶⁵. Kur'an-ı Kerim'de çetin inatçılar arasında sayılan Velid b. Muğire: **“Allah adaleti, ihsanı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarla vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir”**⁶⁶

⁶⁴ Buhari, İ'tisam, 1; Fedâilu'l-Kur'ân, 1; Müslim, İman, 279. Diğer peygamberlere verilen mu'cizeleri sadece kendi döneminde yaşayan insanlar görmüştür. Kur'an mu'cizesi ise kıyamete kadar bâkîdir (...) Kur'an'ın mu'cizeliği basîretle anlaşılan mu'cize nevindendir. Onun içindir ki Kur'an'a tâbî olanlar daha fazla olacaktır (Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, [thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim], yy. 1327, IV, 3). Öte yandan insanı diğer canlılardan ayıran başlıca vasıflar akıl ve beyân olduğu için en son ve en mütekamil kitap olan Kur'an'ın i'câzı da, daha çok akıl ve beyan sahasında tahakkuk etmiştir. Nitekim âyette şöyle buyrulur: **“Rahmân, Kur'an'ı talim buyurdu. İnsanı yarattı, ona beyânı öğretti”** (er-Rahmân, 1-3) (Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 169).

⁶⁵ Kutub, Seyyid, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*, Kâhire 1992, s. 11.

⁶⁶ en-Nahl, 90.

âyetini işittiğinde, Kur'an'daki ilâhî esrarı sezip hakikati itiraf etmek zorunda kalmış ve şöyle demiştir:

“Vallahi, az önce Muhammed'den öyle bir kelâm dinledim ki insan sözü desem değil, cin sözü desem değil! Öyle bir halâveti (tatlılığı), öyle bir talâveti (güzelliği) var ki sormayın! Öyle bir kelâm ki üstü meyveli, altı verimli ve bereketli! O muhakkak üstün gelir, ona üstün gelinemez”⁶⁷.

Kur'an'ın nâzil olduğu ilk yıllarda Velid gibi edebiyâtın zirvesindeki pek çok Arap, onun mu'cizevî yönlerini tasdik etmiş, bunların çoğu da müslüman olmuştur.

Kur'an'ın insanlara tesir eden bu i'câzının risâlet dönemiyle sınırlı olduğunu, daha sonraki asırlarda benzerinin getirilebileceğini öne sürenler olmuşsa da, başta Bâkılânî olmak üzere⁶⁸ âlimlerin çoğu, i'câzın kıyamete kadar geçerli olduğu görüşündedir. Çünkü tehattî âyetlerinde zaman sınırlaması yapılmamıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in en büyük mu'cizesidir⁶⁹. Zâten mantıkî olarak da risâleti ebedî olan Hz. Peygamber'in mu'cizesinin de ebedî olması gerekmektedir⁷⁰.

Kur'an'ın, tesirinden hiçbir şey kaybetmeden günümüze kadar gelen mu'cizevî bir kitap olduğuna delil arandığında, tecrübe ve müşâhededen daha açık ve daha bağlayıcı bir delil bulmak mümkün değildir. Zira ilk nâzil olmaya başladığı günden zamana kadar, Kur'an'a muârazada bulunabilen kimse çıkmamıştır. Tecrübe etmek isteyenler de bütün insanlığın huzurunda rezil olarak kıyamete kadar kendilerinden ayrılmayacak bir âr yüklenmişlerdir⁷¹. Hz. Peygamber (s.a.v), Kur'an'ın mu'cize oluşunu ve

⁶⁷ Bu meşhur rivâyet için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 506-507/3872; Suyutî, *el-İtkân*, IV, 5; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-'akli's-selâm*, Beyrut ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî), IX, 57; Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-i'câz*, Beyrut 1997, s. 291; Kadı İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, Mısır, 1995, I, 229; Draz, *en-Nebeü'l-Azîm*, s. 93; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, yy., ts., I, 106-107.

⁶⁸ Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 31, 229.

⁶⁹ el-Ankebût, 51.

⁷⁰ Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 394.

⁷¹ Bkz. Bûtî, *Ravâi'*, s. 126, 129, 130; Karaçam, İsmâil, *Sonsuz Mu'cize Kur'an*, İstanbul 1987, s. 159-175; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur'an'ın Belâğatı ve İ'câzı Üzerine*, Erzurum 2001, s. 58-62, 90.

bu hususiyetinin ebediyen devam edeceğini bildirdiği bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

“Kur’an-ı Kerim öyle bir kelâm-ı ilâhîdir ki o, vukû bulacak her türlü fitneye karşı insanı selâmete erdirir. Onda sizden öncekilerin haberleri, sizden sonrakilerin durumları, insanlar arasında meydana gelecek hâdiselerin hükümleri vardır. O, hak ile bâtılı tefrik eder, mâlayânî değildir. Kendisini terk eden azgını Cenâb-ı Hak helâk eder. Onun dışında hidâyet arayanı Allah dalâlete düşürür. O, Hak Teâlâ’nın sapasağlam ipi, zikr-i hakîmi ve sırât-ı müstakîmidir. Kendisine bağlananlar hiçbir zaman sapmaz, onu söyleyen diller yanılmaz. Âlimler ona doyamaz, çok tekrardan dolayı tâzeliğini asla kaybetmez, insanları şaşırtan mu‘cizevî özellikleri bitip tükenmez. Cinler, onu dinledikleri zaman; «Gerçekten biz, hayranlık veren bir Kur’an dinledik»⁷² demekten kendilerini alamamışlardır. Kur’an’a dayanarak konuşanlar doğru söyler, onunla hüküm verenler isâbet ederek âdil davranırlar. Onu tatbik edenler ecir kazanır, ona çağıran dosdoğru yolu bulur”⁷³.

Bunları ifadeden sonra şimdi de Kur’an’ın, ilk nâzil olduğu günlerde mu‘cizeliğini nasıl ilan ettiğine bakalım:

A. KUR’AN’IN MEYDAN OKUMASI (TEHADDÎ)

Kur’an’ın nâzil olduğu dönemde Araplar arasında çok ateşli bir edebî rekabet yaşanmakta, önde gelen şâirler, bazen yıllarını vererek hazırladıkları kasideleriyle, hatipler de nutuklarıyla panayırarda yarışmaktaydı. Bütün insanların izleyebileceği açık meydanlarda zamanın edebiyat üstadlarına takdim edilen edebî ürünlerin, nasıl titiz eleştirilere tâbi tutulduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Meselâ Hansâ, Ukaz panayırında en meşhur şâirlerden Hassân bin Sâbit’in bir beytinde tam sekiz hata bulmuştu⁷⁴. İşte böyle bir edebî ortamda Allah Teâlâ, inkârcılara meydan okuyarak, Kur’an-ı Kerim’in bütün insanları benzerini getirmekten âciz bırakan bir mükemmelliğe sahip olduğunu ilân etti.

⁷² el-Cinn 1.

⁷³ Tirmizî, Fedâilu’l-Kur’ân, 14; Dârimî, Fedâilu’l-Kur’ân, 1.

⁷⁴ er-Râfî, Mustafa Sâdık, *İ‘câzü’l-Kur’ân ve’l-belâğatü’n-nebeviyye*, Beyrut 2003, s. 185.

Mekke ve Medîne döneminde birçok defâ tekrar edilen bu meydan okuma, Kur'an'da dört safhada⁷⁵ gerçekleşmiştir. Kur'an, çoktan aza doğru teklifler sunarak, muârizlara acziyetlerini sonuna kadar hissettirmiştir. Birinci aşamada, müşriklerden Kur'an'ın tamamına benzer bir kitap getirmeleri talep edilmiştir:

“De ki: Bu iddianızda tutarlı iseniz, (bana ve Musa'ya inen) bu iki kitaptan daha doğru, daha müteber olup, Allah tarafından gelmiş olan başka bir kitap gösterin ona tâbi olayım!”⁷⁶.

“De ki: Yemin ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'an'ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler”⁷⁷.

“...İddialarında tutarlı iseler Kur'an gibi bir söz getirsinler bakalım!”⁷⁸.

Bu âyetler Mekke döneminde nâzil olmuştur. Kasas sûresinin nüzûl sırası 45⁷⁹, İsrâ sûresinin 46⁸⁰, Tûr sûresinin de 76'dır⁸¹. Müşrikler hâliyle Kur'an'ın benzeri bir kitap getirmekten aciz kaldılar. İkinci safhada saha biraz daha daraltılıp işleri kolaylaştırılarak Kur'an sûrelerine benzer on sûre getirmeleri talep edildi. Mekke'de nâzil olan Hûd sûresinde şöyle buyrulmaktadır:

⁷⁵ Bu safhaların sıralanışı hakkında ileri sürülen farklı görüşler için bkz. Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah (v. 794/1391), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), 1980, Dâru'l-fikr, II, 91; Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 4; Hâlidî, *el-Beyân*, s. 67-70.

⁷⁶ el-Kasas, 49.

⁷⁷ el-İsrâ, 88.

⁷⁸ et-Tûr, 34.

⁷⁹ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-hadis*, (trc. Ekrem Demir, Ali Arslan), İstanbul 1998, II, 283 (el-Kasas, Giriş).

⁸⁰ Derveze, a.g.e., II, 325 (el-İsrâ, Giriş).

⁸¹ Derveze, a.g.e., (trc. Muharrem Önder), IV, 215 (et-Tûr, Giriş).

“Yoksa “Kur’an’ı kendisi uydurmuş” mu diyorlar. De ki: “İddianızda tutarlı iseniz, haydi onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın!”⁸².

Fakat onlar, bu dâvete de herhangi bir mukabelede bulunamadılar. Üçüncü aşamada Kur’an’ın herhangi bir kimse tarafından uydurulmuş bir söz olmadığı, Âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ’dan geldiğinde şüphe bulunmadığı teyit edildi ve inkâr edenlerden Kur’an’ın bir sûresinin benzerini getirmeleri istendi:

“Bu Kur’an’ın Allah tarafından gelmeyip başkası tarafından uydurulmuş olması asla mümkün değildir. Lâkin o, daha önce indirilen kitapları tasdik eder ve farzedilen hüküm ve hakikatleri açıklar. Onda şüphe edilecek hiçbir taraf yoktur. Rabbülâlemin tarafından gönderilmiştir. Yoksa «Onu kendisi uydurmuş» mu diyorlar? De ki: «Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın»”⁸³.

İnkârcılar buna da cevap veremeyince, dördüncü safhada Kur’an onları, tam misli olmasa da kısmen kendisine benzeyen bir söz söylemeye dâvet etti:

“Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’anın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah’tan başka şahitlerinizin (güvendiklerinizin, yardımcılarınızın) hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz”⁸⁴.

Mekke dönemine âit safhalarda **mislehû** diye benzeri teklif ediliyordu. Burada ise teb’iz ifade eden **min mislihî** buyrulmuş, böylece **tahdîdî** bir nazîre değil, **takrîbî** bir nazîre de olabileceği bildirilmiştir. Yani “Sizden tam bir nazîre istemiyorum, bilâkis

⁸² Hûd, 13.

⁸³ Yûnus, 37-38.

⁸⁴ el-Bakara, 23.

herhangi bir cihetle kayıtlı olmaksızın, herhangi bir şekilde benzer söz getirmeniz bile yeter” denilmiştir⁸⁵.

Bir sonraki âyet-i kerimede ise inkarcılar ikaz edilerek böyle bir muârazayı hiçbir zaman yapamayacakları, dolayısıyla isyandan vazgeçerek ilahî azaptan kurtulmalarının kendileri için daha faydalı olduğu bildirilmiştir. Bu âyetteki “وَلَنْ تَفْعَلُوا: ki asla yapamayacaksınız” ibaresi öyle bir eminlik ve kat’îlik hissi ifade etmektedir ki, böylesi bir hüküm ancak ilmi ve kudreti sınırsız, tam ve kusursuz olan bir zât, yani Allah tarafından konulabilir. Yaratıklardan hiç bir kimse, beşer açısından gayb, yani belirsiz ve kapalı olan istikbale ait böylesi bir kesinlikte hüküm veremez⁸⁶. Muhâtaplar, acziyetlerini iddia ve ilân eden bu sözü duydular, bu söz gönüllerinde yerleşti, dilden dile dolaştı ve böylece Kur’an’a muâraza edemeyeceklerini anladılar. Bu âyet onların âcizliklerini ufuktan ufuğa taşıdı, yetersizliklerini tescil etti ve onların, dillerini âdetâ mühürledi⁸⁷. Şayet bu âyetlere muhâtap olan kimselerin, cevap vermeye güçleri yetseydi, Hz. Peygamber’in nübüvvet davasını geçersiz kılıp mesnedlerini ve delillerini boşa çıkarma hususundaki ihtirasları sebebiyle, ellerinden gelen hiçbir şeyi geri koymaz, ne pahasına olursa olsun, bunu gerçekleştirme yollarını ararlardı. Eğer böyle bir şeyi de gerçekleştirmiş olsalardı, o da herkes tarafından duyulur ve mesela Müseylimetu’l-Kezzab’ın hezeyanları misali, bize kadar nakledilirdi⁸⁸.

Buraya kadar dört safhada işlediğimiz tehdâdînin merhalelerini Zerkeşî gibi bir kısım âlimler, detaylandırıp sayıyı biraz daha artırmışlardır⁸⁹. Said Nursî ise, hepsini kapsayacak şekilde tehdâdî safhalarını dokuza çıkarmıştır. Şöyle ki:

1. Yüksek nazmı, gaybî haberleri, ihtiva ettiği ilimleri ve yüksek hakikatleri ile birlikte tam bir Kur’an’ın mislini, ümmî bir şahıstan getiriniz.

⁸⁵ Draz, *en-Nebe’*, s. 84.

⁸⁶ Bu husus çalışmamızın esas konusu olan Kur’an’da Allah’a âit azametli ifadelerin bir vechesini teşkil etmektedir.

⁸⁷ er-Râfi‘î, *İ‘câz*, s. 142.

⁸⁸ Sâbûnî, *Maturîdiyye Akaidi*, s. 47, tercüme kısmında s. 113.

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 91, 110.

2. Eğer bu şekilde mislini getirmek gücünüzün üzerinde ise, belîğ bir nazımla uydurma şeylerden olsun getiriniz.

3. Eğer buna da kudretiniz yetmezse, on sûre kadar bir mislini yapınız.

4. Bu da mümkün olmadı ise, uzun bir sûrenin mislini yapınız.

5. Eğer bu da size kolay değilse, kısa bir sûrenin misli olsun.

6. Eğer ümmî bir şahıstan imkân bulamadı iseniz, âlim ve kâtib bir adamdan olsun.

7. Bu da olmadığı takdirde, birbirinize yardım etmek sûretiyle yapınız.

8. Buna da imkân bulunamadığı takdirde, bütün insanlar ve cinlerden yardım isteyiniz ve bütün fikirlerin neticelerinden istifade ediniz. Neticeleri tamamen yanınızda bulunan Arapça kitaplar mevcuttur. Bunlarla Kur'an arasında bir mukayese yapılırsa, Kur'an mukayeseye gelmez. Çünkü hiçbirine benzemiyor. Öyle ise Kur'an ya hepsinden aşağıdır veya hepsinden yukarıdır. Birinci ihtimal bâtil ve muhaldir. (Böyle olsaydı herkes benzerini yapabilirdi). Öyle ise hepsinden yukarı, hepsinin üstünde bir kitaptır. On üç (zamanımız itibariyle on dört) asırdan beri misli vücuda gelmemiştir, bundan sonra da vücuda gelemeyecektir, vesselâm.

9. “Bizim şahitlerimiz yoktur. Eğer muârazaya girişsek, bizi destekleyecek kimse bulunmuyor” diye gösterdikleri bahaneyi def’ etmek için, “Şahitlerinize de müsaade edilmiştir. Onları da çağırın, size yardım etsinler” buyrulmuştur⁹⁰.

Müşrikler bu tehdîde cevap veremedikleri için onun yerine; yalanlama, kışkırtma, iftira gibi saldırgan bir tavır takındılar; “Bu ancak nakledilegelen bir sihirdir”⁹¹, “Süregelen bir sihirdir”⁹², “Bizzat kendisinin uydurduğu bir yalandır”⁹³, “Öncekilerin

⁹⁰ Nursî, Bediuzzaman Saîd, *İşârâtü'l-i'câz*, (trc. Abdülmecid Nursî), İstanbul 1986, s. 149-150.

⁹¹ el-Müddessir, 24.

⁹² el-Kamer, 2.

⁹³ el-Furkân, 4.

masallaradır”⁹⁴ gibi hakikate tekabül etmeyen, ayrıca kendi kararsızlık ve tutarsızlıklarını gösteren bir takım haksız iftirâlarla meşgul oldular. **“Bu Kur’an’ı dinlemeyin! Okunurken gürültü yapın, belki gâlip gelirsiniz”**⁹⁵ diyerek acziyetlerini iyice ortaya koydular.

B. KUR’AN’IN İ’CÂZ VECİHLERİ

Kur’an-ı Kerim’in mu’ciz bir kitap olduğu ittifakla kabul edilmekle birlikte onun hangi yönlerden mu’cize olduğu hakkında ihtilaf edilmiş, günümüze kadar âlimler pek çok farklı görüş ileri sürmüştür.

Rummânî (v. 384/994), i’câz vecihlerini yedi başlık altında incelemiştir. Şöyle ki: Kur’an’a karşı koyup onunla yarış etmeleri için birçok sebep mevcut olmasına ve buna şiddetle ihtiyaç duymalarına rağmen Arapların Kur’an’a nazîre getiremeyeişleri, Kur’an’ın bütün insanlara meydan okuması, belâğati, ilerde vuku bulacak hadiseleri doğru bir şekilde haber vermesi, bilinen edebî şekillerden farklı olması, her mu’cizeye kıyas edilebilmesi ve sarfe’dir⁹⁶.

Hattâbî (v. 388/998), i’câzın Kur’an’ın belâğatında olduğunu söylemekle birlikte, bu konuda başka bir hususa daha dikkat çekerek, Kur’an’ın kalblerde meydana getirdiği derûnî ve manevî tesiri açıklar. Kur’an’dan başka hiçbir manzûm ya da mensûr söz, kulağa geldiğinde, korku ve dehşet halinde bile olsa, kalbe lezzet ve tatlılık vermez. Kur’an’ı dinlediğinde gönüller huzur duyar ve kalpler açılır. İnsan onun hazzını aldığı anda derinden sarsılır, içini korku kaplar, tüyleri diken diken olur ve kalbi çarpmaya başlar. Kur’an, onun nefsi ile içinde gizlediği köklü inançları arasına girer. Rasûlullah’ın nice düşmanı vardır ki, onu öldürme niyetiyle gelmiş, Kur’an’ı işitince hiç

⁹⁴ el-En’âm, 25; el-Enfâl, 31, vb.)

⁹⁵ Fussilet, 26.

⁹⁶ Rummânî, Ebü’l-Hasen Ali bin İsa, *en-Nüket fî i’câzi’l-Kur’ân*, (*Selâsü resâil fî i’câzi’l-Kur’ân* içinde), (nşr. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selâm), Kahire, ts. (Dâru’l-me’ârif), s. 101.

vakit geçirmeden ilk düşüncesinden vazgeçmiş, onunla anlaşmış ve dinine girmiş, düşmanlığı dostluğa, küfrü îmana dönmüştür.⁹⁷

Bâkılânî (v. 403/1012)'ye göre ise i'câz vecihleri üçtür: Kur'an'ın gaybî haberler ihtivâ etmesi, ümmî bir kimse vâsıtasıyla tebliğ edilmesi ve Kur'an'ın hiçbir beşerin ulaşamayacağı derecede belâğatın zirvesinde olan bir nazım, tertip ve te'lîfe sahip olması⁹⁸.

Cürcanî (v. 471/1078), öncekilere nazaran biraz daha farklı bir nazariye ortaya koymuş ve i'câzın Kur'an'ın nazmında olduğunu bildirmiştir. Ona göre kelamın unsurları üçtür: Lafız, mânâ ve nazım. Nazım, kelamı ancak nahv ilminin gerektirdiği biçimde ortaya koymak, sözkonusu ilmin kanun ve usullerine uygun davranmak, belirlediği metodları bilip onlardan sapmamak, çizdiği prensipleri gözetip onlardan hiçbirini ihlal etmemektir. Cürcanî'ye göre, istiâre, kinâye, temsîl ve bütün çeşitleriyle mecaz, nazımın gereklerindendir⁹⁹.

İbn Atıyye (v. 542/1148) de, Kur'an i'câzının tecellî alanlarını kısaca zikrederken, cumhûrun görüşüne atıfta bulunur ve bu özgün i'câzın, Kur'an'ın nazmı, onun mânâlarının doğruluğu ve lafızlarındaki fesâhatin birbirini izlemesi sebebiyle olduğunu belirtir¹⁰⁰.

Kadî İyâz (v. 544/1149), Kur'an'ın i'câz yönünü dört başlık altında ele alır: Kur'an'ın telif güzelliği, harikulâde nazm biçimi ile Arapların ifade üsluplarına muhalif olan hayranlık verici üslûbu, geçmişe ve geleceğe âit gaybî haberler ihtivâ etmesi. Kadî İyâz, bunlardan başka diğer i'câz vecihlerinden de kısa kısa bahseder¹⁰¹.

Muâsır âlimlerden Mustafâ Sâdık er-Râfiî'ye göre ise i'câz, şu alanlarda tahakkuk etmiştir: Kur'an'ın kendisine has mûsikîsi, belâğatı, insanlara tesir etmesi, tarihi

⁹⁷ Hattâbî, *Beyânü i'câzi'l-Kur'an*, (Selâsü resâil fî i'câzi'l-Kur'an içinde), (nşr. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selâm), Kahire, ts. (Dâru'l-me'ârif), s. 24, 64. Suyutî, *el-İtkân*, IV, 14-16.

⁹⁸ Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, Beyrut 1988, s. 50-68.

⁹⁹ Cürcanî, *Delâilü'l-i'câz*, s. 17 vd.

¹⁰⁰ İbn Atıyye'nin görüşü için bkz. Suyutî, *a.g.e.*, IV, 9.

¹⁰¹ Kadî İyâz, *Şifâ*, I, 227-247.

(Nüzûlü, cem'i vs...), lüzumsuz söz ve kelime bulunmaması ve ilmî hakikatleri ihtivâ etmesi¹⁰². Yine Muâsır âlimlerden Zerkânî on dört vecih sayar¹⁰³. Fadl Hasan Abbâs ise beyânî i'câzın asıl ve esâs olduğunu savunarak bunun en mühim, en umûmi ve daha tam olduğunu söyler¹⁰⁴.

Suyûtî'ye göre, i'câz vecihleri çoktur ve sınırlandırılmaz. Kendisi üç ciltlik eserinde otuz beş madde zikretmiştir¹⁰⁵.

Kur'an Allah kelâmı olduğu için, onun i'câz vecihlerini sınırlandırma hususunda âlimler tam bir karara varamamıştır¹⁰⁶. Bazı âlimler i'câzı muayyen hususlara inhisar ettirmişlerdir. Ancak cumhûrun görüşünü dikkate aldığımızda doğru olan, i'câz vecihlerini tahdit etmemektir¹⁰⁷. İ'câzı, her hangi bir mevzû ile sınırlandırmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü zaman ilerledikçe, Kur'an'ın mu'cizelik istidâdı da onunla birlikte yeniden anlam kazanarak farklı boyutlarıyla beşeriyetin ufkunu süslemeye devam etmektedir. Bu sebeple Kur'an'ın i'câzı bir kişinin, hatta bir cemaatin herhangi bir zamanda tam olarak ortaya koyabileceği bir şey olmaktan çıkmıştır. Bu sebeple, konu üzerinde çalışan âlimler onun esrarından ancak bir kısmı aydınlatabilirler¹⁰⁸. Şu halde Şâtıbî'nin dediği gibi, "Kur'an'ın mu'cize oluşu, belli bir sûre ya da belli bir âyete veya belirli bir tarz ve üslûba has değildir; aksine mu'cize olan onun mâhiyetidir, kendisidir... Onun i'câzının hangi yolla olduğu farz edilirse edilsin, ona delâlet edecek olan

¹⁰² Râfiû, *İ'câzu'l-Kur'an*, s. 131 vd.

¹⁰³ Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân*, ts., yy., İsa el-Bâbî Matbaası, II, 332-412.

¹⁰⁴ Abbâs, Fadl Hasan, *İ'câzü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Ammân 1991, s. 165, 202.

¹⁰⁵ Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'an*, (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), yy., 1973 (Dâru'l-fikri'l-'arabî). I, 3.

¹⁰⁶ Abduh Muhammed-Rızâ, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (Tefsîru'l-menâr)*, ts., yy., Dâru'l-Fikr, I, 198. Âlimlerin i'câz hakkındaki görüşlerini daha geniş bir şekilde görmek için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 7-20; Abbâs, *a.g.e.*, s. 37-160; Karaçam, *Sonsuz Mûcize*, s. 144-145, 383-386; Hacımuftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğatı*, s. 109, 150-163; Kileci, Mehmet, *Kur'an Mu'cizesi*, İstanbul 1997, s. 127-130.

¹⁰⁷ Yıldırım, K. *İlimlerine Giriş*, s. 174.

¹⁰⁸ Bu hususta bkz. Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî, *Lemesâtün beyâniyye fî nusûsin mine't-Tenzîl*, Amman 2003, s. 5, 8; Kılıç, Sâdık, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mu'cize*, İstanbul 2003, s. 222.

Kur'an'ın bizzat kendisi ve mâhiyetidir ve onun hangi tarafını ele alacak olursanız olun, o yön, sizi Rasûlullah'ın doğruluğuna götürecektir”¹⁰⁹.

Bununla birlikte biz, öne çıkan i'câz vecihlerinden bir kısmını misâl kabîlinden kısaca açıklamaya çalışacağız:

1. Kur'an'ın Belağatı ve Nazmı

Her peygamber kavminin diliyle gönderildiği gibi¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim de apaçık bir Arapça ile nazil olmuştur¹¹¹. Arapça indirilmiş olan Kur'an'da, kelimelerin seçimi, cümlelerin teşkili ve mevzuların anlatımı gibi hususlarda, Arapça'da bilinen şekillere göre farklılık arz eden ve kendine has olan eşsiz bir üslup kullanılmıştır. Bir mukayese yapıldığında, insanların kullandıkları üsluplarla Kur'an'ın üslûbu arasında çok büyük farklar olduğu görülür. Yani Allah kelâmı ile beşer kelâmı arasındaki fark, yaratanla yaratılan arasındaki fark gibidir¹¹².

Rummânî'nin belirttiğine göre “anlamı, münâsip ve güzel lafızla zihinlere ulaştırmak” demek olan, üst, orta ve alt tabakaları bulunan belâgatın en yüksek derecesi Kur'an'da mevcuttur. Bu bakımdan Kur'an'ın hem Arapların hem de Arap olmayanların benzerini ortaya koyamayacakları bir i'câz husûsiyeti vardır¹¹³. Sekkâkî (v. 626/1229) bu konuda şöyle der: “Bilesin ki, i'câz meselesi, ilginç bir şey olup kavranılması zor, târifi de mümkün değildir. Bana göre, i'câzı idrak edip kavrayan yetenek, bedî' zevktir, başkası değil. Böylesi bir zevki elde etmenin yolu ise, şu iki ilme, yani *Meânî* ve *Beyan*'a uzun müddet hizmet etmektir. Evet, belâgatın, âdeta yüzü peçeli pek çok vecihleri vardır; yüzünden perdeyi şöyle bir aralayarak sana tecelli etmesi bazen mümkün ise de bizzat i'câzın özüne gelince, bunu tam olarak anlamak mümkün değildir...”¹¹⁴.

¹⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-Şerîa*, Dâru'l-fikr, 1975, III, 376-377.

¹¹⁰ İbrâhîm, 4.

¹¹¹ en-Nahl, 103; eş-Şuarâ, 195.

¹¹² Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 394.

¹¹³ Rummânî, *en-Nüket*, s. 69-70.

¹¹⁴ Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 13; İbn Âşûr, I, 107 (Mukaddime).

Kur'an'ın, ses nizamında ve lisanî güzelliğinde ortaya çıkan tatlı ve dikkat çekici lafızları kullanması; hem avam hem havas herkesi tatmin etmesi; hem akli hem de ruhu birlikte doyurması; nazımının kuvvetli ve mütenasip olması; tek bir mânâyı bir çok lafız ve değişik yollarla en fasih bir şekilde takdim etmesi; insanlar açısından birlikte kullanılması mümkün olmayan ve biri diğerinin zıddı iki ayrı gayeyi teşkil eden icmâl ve beyânı bir arada bulundurması; lafız için mânâyı, mânâ için de lafzı fedâ etmemesi gibi pek çok lisanî üstünlükleri mevcuttur ve bunlarla insanlara karşı meydan okumuştur.

Kur'an'ın meydan okuması, insanların aynı lafızlarla, aynı üslupla, belâğat açısından benzerini getirmeleri yönünde değildir. Zira insanların sözlerine de böyle bir nazîre yapmak imkânsızdır. Bu sebeple “Üslûb-i beyân, aynıyle insân” denilmiştir. Yâni herkesin kendine mahsus bir tarzı vardır. Dolayısıyla ifâdelerini başkasının kine benzetebilenler pek enderdir. Kur'an'ın insanlara meydan okuduğu esas nokta ise, üslûbu ve ifâde tarzı nasıl olursa olsun, belâğat ve beyân itibariyle hakikati tesirli bir tarzda ifâde etme açısından Kur'an'ın seviyesinde bir kelâm getirmeleridir. Nitekim edipler ve şâirler arasındaki mukâyese de bu mânâda yapılmaktadır¹¹⁵.

Âlimlere göre Kur'an'ın i'câzı onun sadece Arapça kelimeler kullanmış olmasıyla alâkalı görülmemelidir. Çünkü bu kelimeleri Araplar daha önce de kullanıyorlardı. İ'câz sadece anlam yönüyle de ilgili değildir, zira Kur'an'ın mânâsının bir kısmı önceki kutsal kitaplarda da mevcuttur. Diğer taraftan Kur'an'da yer alan ilâhî bilgiler, varlığın başlangıcı ve işleyişi, insanın yaratılışı ve akıbeti, gaybdan haber verme gibi hususlar da Kur'an'ın kendi bünyesine has i'câzını teşkil etmez. Bu tür bilgiler Kur'an'ın dışında Arapça'daki bir başka söz dizimi, hatta bir başka dille veya dil dışı yollarla da anlatılabilir. Ancak bunlar, okuma yazma bilmeyen, başkalarından ders almayan bir peygamber tarafından nakledildiği için i'câz vechi olarak görülmüştür. Kur'an'ın kendi yapısına has olan asıl i'câzı ise, onun sahip olduğu özel söz dizimiyle ilgilidir¹¹⁶. Yani ilâhî nazımından kaynaklanan eşsiz belâğati, fesâhati ve lafız-mânâ dengesiyle alâkalıdır¹¹⁷. Çünkü

¹¹⁵ Yıldırım, Suat, *K. İlimlerine Giriş*, s. 173-174.

¹¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 10-11; Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 395; .

¹¹⁷ Şensoy, Sedat, “Nazmü'l-Kur'ân” md, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 464.

Kur'an'ın belâğat, fesâhat ve kendine mahsus üslup hususiyetleri onun tamamını içine alır. Uzun veya kısa bütün sûre ve âyetler bu vecihten nasibini almıştır.

Kur'an'ın mu'cizevî nazmında öne çıkan belâğat; sözün, hâlin gereklerine mutâbık olması ve lafzın hassas bir şekilde kastedilen mânaya uymasındır. Bir insan, kendisine ne kadar kudret verilirse verilsin bu gâyenin zirvesine çıkmaya güç yetiremez. İnsanın, belâğatı hakkıyla gerçekleştirebilmesi için Arapça'nın bütün lafızlarını müterâdifleriyle birlikte gözden geçirmesi ve onların içinden kastedilen mânâya ve hayal edilen sûrete en münâsip olanını seçmesi lâzımdır. Zira söz; zihindeki mânâ, ona delâlet eden lafız ve muhayyilede onun için oluşturulan sûretin hassas uyumu nisbetinde belîğ sayılır¹¹⁸. İnsan ise bu kadar zor bir işi tam olarak yapamaz. Ancak kabiliyeti nisbetinde bir kısmına muvaffak olabilir. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, insanın, bütün gayret ve çabasına rağmen belâğatın bu seviyesine ulaşamayışını şu iki sebebe bağlar:

a. Mânâlar, fikirler ve tasavvurlar insan nefsinin derinliklerinden zuhur eder. Lafızlar ve tabirler ise insana hâriçten gelir. Bu sebeple de sınırlı ve kısıtlıdır. Dolayısıyla üzerinde ittifak edilen husus şudur ki: Bir dil ne kadar geniş olursa olsun, mânâ ve duyguların çok cüz'î bir kısmını ifade edebilir. Meselâ “elem” ve “güzel” kelimelerini pek çok şuur, his ve mânâ çeşidine karşılık olarak kullanmaktayız. Bu çeşitleri tefrik ederek her biri için en uygun lafzı kullanamıyoruz. Bunun gibi kelimelerin ekserisi birbirinden farklı birçok mânâlar için kullanılmakta, aralarındaki müşterek nokta da sathî alâkalardan öteye gitmemektedir. Bir insan bu dallanmış mânâları tam ifâde edebilmek için uğraştığında, buna tâkatinin yetmeyeceğini anlar.

b. Kur'an dili olan Arapça, bahsedilen bu kusurlara rağmen, büyük bir kelime ve lâfız deryâsıdır. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu da müterâdiflerdir. Bir yazar ne kadar belîğ olursa olsun, zihninde ne kadar çok kelime bulunursa bulunsun, kelimelerin tamamını bütün müterâdifleriyle ve bütün açıklığı ile bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple içinden geçen mânâ ve hislere en yakın olan kelimeyi seçip kullanması imkansızdır. Ancak konuşmak ve yazmak istediğinde hızlı bir şekilde düşünür ve ilk aklına gelen ve kendisine kolay gelen bir kelimeyi alıp kullanır. Kullanması gereken kelime üzerinde

¹¹⁸ Bûtî, *Ravâi'*, s. 135-136.

biraz daha düşünse mânâyâ daha uygun olan bir başkasını bulabilir. Ancak bunu sürekli bir şekilde devam ettiremez. Bazı yerlerde muvaffak olsa, çoğu yerde bunu başaramaz. Maksudını daha açık bir şekilde ifâde edecek kelime ve müterâdifler her zaman için mevcut olmaya devam eder¹¹⁹.

Bununla birlikte hissedilen mânâların sâdece en münasip kelimeyi seçmekle ifade edilmesi de mümkün olmayabilir. Kelimelerin dizilişi, cümlelerin teşekkülü, metnin siyak ve sibakı da mânâ ve hislerin ifade aracıdır. Kur'an-ı Kerim, müterâdifler arasında delâlet itibarıyla en uygun, tasvir açısından en mükemmel olan kelimeyi almaktadır. Dilin imkanları tükenip geride dil sınırlarının ötesinde bazı mânâ ve tasavvurlar kaldığında, Kur'anî kelimeler onları nazım, ses, vezin ve ölçü yoluyla ifade yoluna gitmektedir. Bunlar da okuyucunun, kelimeleri birbirine kaynaştırarak tilâvet ettiği veya dinlediği esnâda hissettiği ve Kur'an'ın bütünlüğü içinde mevcut olan mânâlardır¹²⁰. Bu sebeple bazı âlimler, Kur'an'ın i'câzını nazmında görmüşlerdir. Buna mukabil Hattâbî (v. 388/998): “Kelâm şu üç şeyden teşekkül eder: لَفْظٌ حَامِلٌ وَمَعْنَى بِهِ قَائِمٌ وَرِبَاطٌ لَّهُمَا نَاطِقٌ”:

Taşıyıcı olan lafız, lafızla ayakta durabilen mânâ, bu ikisini birbirine bağlayan nazım”¹²¹ diyerek lafız, mânâ ve nazımın her birine hakkını vermiş, böylece pek kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.

İbn Âşûr (v. 1973) da, üç cihetten ele aldığı i'câz yönlerinden ikisini belâğî açıdan değerlendirmiştir¹²².

Bütün bunlardan çıkarılacak netice, Kur'an kelimelerinin üstün vasıflarını insanların sözlerinde ve tabirlerinde bulmanın mümkün olmadığı ve bu yönüyle Kur'an'ın insanları âciz bıraktığıdır. Az önce de belirttiğimiz gibi Kur'an, kelimeleri, mânânın sathını, derinliklerini, farklı tasvir ve hususiyetlerini ihtiva edecek şekilde kullanır. Müterâdif kelimeler içinde, verilmek istenen mânâyâ en münâsip olanı seçer. Meselâ Mısır

¹¹⁹ Bkz. Bûtî, *Ravâi'*, s. 136-137; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, sad: Mümin Çevik, İstanbul 1975, II, 849.

¹²⁰ Bûtî, *a.g.e.*, s. 140.

¹²¹ Hattâbî, *Beyân*, s. 24.

¹²² İbn Âşûr, I, 104, (Mukaddime).

Azizi'nin hanımı tarafından, kendisini ayıplayan kadınlara verilen daveti ifâde etmek için kullanılan kelimeye bir bakalım. Aziz'in hanımı misafirlerini gayet düzenli, lüks ve göz alıcı bir mekanda oturtmuştu. Ellerini kestikleri ifâde edildiğine göre bu mecliste yemek ikram edildiği muhakkaktır. Kur'an bunu anlatır fakat "yemek" kelimesini kullanmaz. Çünkü bu kelime, çevresindekilerin yemek arzu ve iştahını tasvir etmekte, dolayısıyla fikir ve hayali mutfağa çekmektedir. Kur'an-ı Kerim, hiçbir karışıklık ve çirkinlik hissettiren tasavvura dokunmadan, lüks sofrada yenen yemeği nezih bir şekilde ifâde etmek için çok güzel ve tam yerine oturan bir tabir icad etmiştir. Şimdi âyete bakalım:

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً

"Hanım o kadınların kendisi aleyhindeki bu dedikodularını işitince onları konağına dâvet etmek üzere dâvetçi gönderdi. Onlar için dayalı döşeli mükellef bir (sofra) hazırlattı"¹²³.

"Oturup yaslanılacak yer, koltuk, yastık gibi manâlara gelen مُتَّكَأ kelimesi bu-

rada, siyak sibak ve cümlede kullanımı itibariyle rahat, lüks, keyif verici, güzel ve zengin bir sofraya tasviri vermektedir. Âyet, yemekten hiç bahsetmemekle birlikte, hem onun en âlâsını ifâde etmekte hem de kadınların içinde bulundukları müreffeh ortamın tasvirini pek çok ayrıntısı ile sunmaktadır¹²⁴.

Kur'an'ın nazmı, kelimeleri seçmesi ve onları en münâsip yerlerde kullanması hususunda bir misal de, şu âyetlerin mukâyesesi ile verilebilir:

¹²³ Yûsuf, 31.

¹²⁴ Bûtî, *Ravâi'*, s. 142. Bûtî, üzerinde durduğumuz "**Mütteke'en**" kelimesinin kalıbını ve iştikaklarını Kur'an'ın ortaya koyduğunu ve Arapların bu kelimeyi Kur'an'dan sonra kullanmaya başladıklarını söyler. Böyle kelimelerin çok olduğunu da ilâve eder (Bûtî, *a.g.e.*, s. 142). Râfî de Kur'an'ın bazı lügavî vecihler ortaya koyduğunu, bunların daha sonra insanların dilinde ve kaleminde bir metod hâline geldiğini, dolayısıyla Kur'an'ın Arap dili üzerinde büyük bir tesire sâhip olduğunu söyler (Râfî, *I'câzü'l-Kur'an*, s. 64). Kur'an'ın, kelimeleri kendine mahsus bir yapıda kullanması hakkında bkz: Samerrâî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, s. 16 vd. Aynı müellifin bu hususta *Belâğatü'l-kelime fi't-ta'bîrî'l-Kur'ânî*, Ammân 2001 ismiyle bir kitabı daha bulunmaktadır.

Abese sûresinde şöyle buyrulur:

“O kulakları patlatan kıyamet sayhası geldiği zaman! İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, hanımından ve evlatlarından kaçır. O gün onlardan her birinin başından aşkın derdi ve tasası vardır”¹²⁵.

Meâric sûresinde de şöyle buyrulur:

“Her mücrim o günkü azaptan kurtulmak için fidye olarak oğullarını, hanımını, kardeşini, kendisini barındıran sülalesini, hatta yeryüzündeki kimselerin tamamını verip de kurtulmak ister. Lâkin ne mümkün! O cehennem alev alev yanan bir ateştir. Eli, ayağı, bütün uzuvları söküp atar”¹²⁶.

Abese sûresindeki âyetlerde kardeş zikredilerek başlanmış, onu anne, baba, hanım ve çocuklar takip etmiştir. Meâric sûresinde ise bunun aksine çocuklardan başlanmış, hanım, kardeş, kabile ve yeryüzündeki diğer insanlar sayılmıştır. Bu tanzim rasgele bir şey olmayıp pek çok hikmet ihtiva etmektedir. Bunların bir kısmından şöylece bahsetmek mümkündür: Abese’de mevzu kaçma üzerinedir. İnsan önce uzak olandan kaçır en son ise kendisine yakın olan kimseden kaçır. Burada zikredilenler içinde insana en uzak olan kardeş, en yakın olan da zevce ve çocuklardır. Çocuklar hanımdan da sonradır. Zira bir insan hanımından ayrılabilir, lâkin çocuklarından hiçbir zaman ayrılamaz. Onları koruyup kollamak ister, üzerlerine titrer.

Âyette anne, babadan önce zikredilmiştir. Çünkü baba yardım etme, zararlarından koruma hususunda, anneye göre daha güçlü ve kuvvetlidir. İnsan ise o anda korku ve kaçma hâlinindedir ve kuvvetli kimselerin yardımına muhtaç durumdadır. Zevceden kaçır da babadan sonraya bırakılmıştır. Çünkü insanın kalbi zevceye babadan daha çok bağlıdır. Hanımı bir kimsenin sır ortağı ve hayat arkadaşdır. Abese sûresinde siyak, tanıdıklardan ve yakınlardan kaçır ve kendi başına kalmak isteyiştir. Çünkü o gün herkes kendini kurtarma derdindedir ve en yakınlarına dahi bakma fırsatı yoktur. Hatta onların hak iddia etmelerinden korkmaktadır. Bu kaçır manzarası, aynı konuyu işleyen sûrede anlatılmıştır. Zira sûrenin başında zikredilen “**Abûs:** Surat asmak”, ülfet etme ve

¹²⁵ Abese, 33-37.

¹²⁶ el-Meâric, 11-16.

açılmanın zıddı olarak bir iç kaçıışı bildirdiği gibi, “**Tevellî**: Yüz çevirmek, dönmek” de kaçmanın bir çeşididir. Aynı şekilde 10. âyetteki “**Telehhî**: İlgi göstermemek” kelimesi de bir şekilde kaçıışı ifade etmektedir.

Meâric sûresindeki görüntü ise tâkat getirilemeyecek bir azâb sahnesidir. Mücrim, alevlenmiş ve kızışmış olan cehennem ateşine atılmak için getirilmiştir. Bu mücrim, bütün yolları deneyerek ve her şeyini feda ederek kurtulmak istemektedir. Bu da onu en yakını olan çocuklarından başlamaya ve biricik yavrusunu, cehennemin azgın ateşinin dibine atmaya sevk etmektedir. Durumun vahameti ve korkunçluğu icabı, burada kalbe en yakın olandan başlanmıştır. Şuna da dikkat etmek lazım ki, burada söz konusu olan kimse normal birisi değil mücrimdir. Mücrim, kendi kurtuluşu için her şeyi yapmaya hazırdır, hatta menfaatine bir an evvel kavuşmak için en yakınına dahi ateşe atabilir. O, kendi işlediği cürüm sebebiyle insanların tamamını fedâ eder ve onların cehennemde yanmasına hiç aldırmaz.

Bu manzaradan önce 10. âyette konuyla alakalı olarak “**Birbirlerine gösterildikleri halde hiçbir candan dost, dostunun hâlini sormaz**” buyrulurken, sonrasında da insanın çok hırslı, sabırsız, başı derde düştüğünde sızlanıp duran bir yapıya sâhip olduğu söylenir. Böylece siyak sibak münasebeti hâsıl olur.

İnsanın kendisine en yakın olan kimseleri dahi fedâ etmesi gösteriyor ki, o azap, bütün tasavvurların üstünde ve korkusu hayalin ötesindedir. Bu sahnenin azaptan bahsederek başlayan bir sûreye konulması, işlenen konular arasında muazzam bir âhenk olduğunu gösterir ki bu, Kur’an’ın ilâhî üslûbundaki azamete delâlet eden yönlerden sadece biridir.

Abese sûresindeki âyetlerde “**الْمَرْءُ**” kelimesi kullanılmıştır. Halbuki öncesindeki âyetlerde “**İnsan**” kelimesi kullanılmıştı. Bu kelime sâdece erkekler için kullanılırken insan kelimesi hem erkek hem de kadın için kullanılır. Âyette manzarada ise kişinin hanımından kaçtığı bildirilmektedir. Öyleyse kadını ifade etmeyip sadece erkeği ifade eden “**el-Mer’ü**” kelimesi kullanılmalıydı. Aynı şekilde bu kelimenin çoğulu olan “**Ricâl**” cinler için de kullanılmaktadır. Âyet “**el-Mer’ü**” kelimesiyle bu kaçışın insanlar gibi cinlere de şamil olduğunu bildirmektedir. İnsan kelimesi ise cinleri içine almaz.

Yine bu kelime, “**Racûl**” kelimesinin aksine büyük küçük bütün erkekleri ihtiva etmektedir. Erkeklerin kaçıştığı ifâde edilen bir ortamda ise kadınların kaçmasından bahsetmeye hâcet yoktur. Bu durumda, hiçbir açık kapı bırakmayan, makâma ve ifâde edilmek istenen mânâyâ en münâsip kelime “el-Mer’ü” kelimesidir¹²⁷.

Kur’an’ın fesâhat alanındaki bir husûsiyeti de şudur: Kur’an’da bazı kelimeler, âhengi sağlamak ve daha bilemediğimiz pek çok hikmetten dolayı sâdece cemî sîğasıyla kullanılır, müfredleri hiç kullanılmaz:

Mesela “لُبُّ” kelimesi hep çoğulu ile “أَلْبَابُ” şeklinde kullanılır¹²⁸. Müfred kullanılması gerektiğinde “kalb” kelimesi devreye girer. Çünkü “ب” harfinde şiddet sıfatı vardır. Ona ancak şiddetli bir lâm uygun gelir ve bu kelimeyi rahatlatır. İki ب arasına bir fâsıla da girince harflerin geçişi ve kelime yumuşar, rahat okunur hâle gelir. Buna mukâbil aynı vezindeki “حُبُّ” kelimesi kullanılır. Çünkü bu kelimenin harfleri birbirine uygundur ve fesahatı bozacak bir zorluk yoktur. Yine “أَكْوَابُ” kelimesi kullanılmakla birlikte, müfredi kullanılmaz. Çünkü müfredinde cemisindeki kadar incelik, güzellik ve tenâsüb yoktur. Aynı şekilde “الأَرْجَاءُ” kullanılır, müfredi hiç geçmez. Bunun aksine “الأَرْضُ” kelimesi müfred olarak kullanılır, cemisi kullanılmaz. Cemiye ihtiyaç olduğunda bütün tefekkür ve düşünceleri uzun süre secde ettirecek mükemmel bir usul devreye girer ve سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ “**yedi kat göğü ve yerden de onların benzerini...**” denir¹²⁹. “الْأَحْرُ” kelimesi için de benzer bir metod kullanılarak gayet rakîk, latîf ve tatlı bir ifâde kullanılmıştır: فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ “**Ey Hâmân! Haydi benim için çamur üzerine ateş yak** (ve tuğla imal et!)”¹³⁰.

¹²⁷ Samerrâî, Fâdıl Sâlih, “Lemesâtün fenniye fî nusûsin mine’t-Tenzîl”, *Buhûsü’l-mü’temeri’l-evvel li-i’câzi’l-Kur’ânî*, Bağdat, 21-26 Ramazan 1410, s. 519-521, 526-527. Müellif daha sonra bu tebliğini “*Lemesâtün beyâniyye...*” ismiyle kitaplaştırmıştır (Üçüncü baskı Amman 2003). Buraya aldığımız misal kitabın 193-197 sayfaları arasındadır.

¹²⁸ Zümer, 21; İbrahim, 52.

¹²⁹ Talak, 12.

¹³⁰ Kasas, 38.

Tabii burada Firavun'un durumunu tahkir, akılsızlığını ve şaşkınlığını tasvir gibi daha başka i'câz yönleri de mevcuttur¹³¹.

Bütün bu misallerde de açıkça görüldüğü üzere Kur'an'da fesâhat sırrı hiçbir zaman bozulmamıştır. Onda, mu'cizevî nazımının dışına çıkan bir kelime dahî yoktur. Sırf câmid isimlerin serdedildiği âyetleri okusanız, onlardaki nazımın dahî müthiş bir i'câz ihtiva ettiğini görürsünüz. Harflerinin yapısına ve cümledeki söyleniş hususiyetine göre veya başka bir nükte sebebiyle yapılan takdim-tehirler insanı hayrette bırakır. Mesela şu âyeti düşünelim:

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ

“Biz de kudretimizin ayrı ayrı delilleri olarak onların üzerine tufan, çekirge sürüsü, haşerat, kurbağalar ve kan gönderdik...”¹³².

Buradaki beş isimden *tûfân*, *cerâd* ve *dem* diğerlerine göre daha hafiftir. *Kummel* ve *defâdi* ise ağırdır. Dolayısıyla “tûfân” başa alınmış ki lisân onun hafifliğiyle kıraate ünsiyet sağlasın. Onu, med sâyesinde hafiflik kazanan “cerâd” izlemiştir. Sonra nisbeten hafifinden başlayarak ağır kelimeler gelmiştir. En son da bu beş kelimenin en hafifi olan dem gelmiştir. Böylece dil serîlik kazansın ki nazımın zevki kemâle ulaşsın. Bu kelimeler ne kadar değiştirilirse değiştirilsin fesâhat cihetiyle en münâsip nazımın bu olduğu görülecektir¹³³.

Kur'an, aynı şekilde harfleri kullanmada da husûsî bir metod tâkip etmiş, mânâyı en güzel ve en açık şekilde ifâde etmek için harf-i cerlerin birbiri yerine kullanılması veya hazfedilmesinde beşer üstü bir mükemmellik sergilemiştir¹³⁴. **“Kur'an Üslûbunun Başlıca Husûsiyetleri”** kısmında onun bu mucizevî yönüne kısmen yer verilecektir.

¹³¹ Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'an*, s. 190-192.

¹³² (el-A'râf, 133).

¹³³ Râfiî, *a.g.e.*, s. 192-193.

¹³⁴ Misaller için bkz. Abbâs, *İ'câz*, s. 165, 193-206; Hâlidî, *el-Beyân*, s. 151-153.

2. Muhtevasının Kapsamlılığı (Câmiyyeti)

İ‘câzın tezahir ettiği alanlardan biri de Kur’an’ın emsalsiz câmiyyetidir. Bu da onun lafzında, mânâlarında, ilminde, bahislerinde ve üslûbunda tezâhür eder¹³⁵.

Kur’an-ı Kerim’in lafızları birden çok konum ve ihtimal karşısında bile, pek çok mânâlar ve bakış açıları ifade eder. Her muhâtap ondan, kendi kültürel ortamı, tarihî durumu ile arayış ve sezîş istidadına göre anlamlar çıkarır. Kur’an lafızları, taşıdığı derin mânâlar yanında, duygu, estetik, sezgi gibi, insan varlığını tamamlayan en temel noktalara da hitap ederek bu pencerelerden insan benliğine nüfuz edip büyük tesirler uyandırmaktadır¹³⁶. Bu açıdan bakıldığında Kur’an lafızları tek bir mânâ ile anlatılmaya çalışıldığında büyük bir hata ve eksikliğe düşüleceği muhakkaktır. Bu, aynı zamanda Kur’an’ın dili ve nazmı açısından tam bir tercümesinin imkansız olduğunu da göstermektedir¹³⁷. Said Nursî bu mevzuya şu güzel ve kapsamlı misali vermektedir:

Meselâ, “Elhamdülillah” bir Kur’an cümlesidir. Bunun en kısa mânâsı, ilm-i Nahiv ve Beyan kâideleri muktezâsınca şöyledir:

كُلُّ فَرْدٍ مِنْ أَفْرَادِ الْحَمْدِ مِنْ آيِّ حَامِدٍ صَدَرَ وَعَلَى آيِّ مُحَمَّدٍ وَقَعَ مِنَ الْأَزَلِ إِلَى الْأَبَدِ خَاصٌّ

وَمُسْتَحَقٌّ لِلذَّاتِ الْوَاجِبِ الْوُجُودِ الْمُسَمَّى بِاللَّهِ

“Ne kadar hamd ve medih varsa, kimden gelirse ve kime karşı olursa olsun, ezelden ebede kadar, «Allah» diye isimlendirilen O Zât-ı Vâcibü’l-Vücûd’a hâs ve lâ-yıktır”. Bu cümledeki “Ne kadar hamd varsa” mânâsı, “İstiğrâk”tan çıkıyor. “Her kimden gelirse” kaydı ise, “Hamd”in mastar olup fâilinin terk edilmesinden çıkıyor. Böyle yerlerde cümle umûmiyet ifâde eder. Aynı şekilde mef’ûlün terk edilmesi de hitap makamında külliyet ve umûmiyet ifâde ettiği için, «Her kime karşı olursa olsun» mânâsı anlaşılıyor. Fiil cümlesinden isim cümlesine intikal, sebat ve devâma delâlet ettiği için, buradan “Ezelden ebede kadar” mânâsı anlaşılıyor. “Has ve müstehak” mânâsını “Lillah”taki “Lâm-ı cer” ifâde ediyor. Çünkü o “Lâm”, ihtisas ve istihkak içindir. “Zât-ı

¹³⁵ Yıldırım, K. *İlimlerine Giriş*, s. 177.

¹³⁶ Kılıç, *Kur’an: Dildeki Sonsuz Mu‘cize*, s. 75.

¹³⁷ Kılıç, *a.g.e.*, s. 76.

Vâcibü'l-Vücûd" kaydı ise, Vücûb-i vücûd, ulûhiyetin lâzım-ı zarûrîsi ve Zât-ı Zülcelâle karşı bir ünvan-ı mülâhaza olduğundan, «Lâfzatullah» sâir esmâ ve sıfâta câmiyyeti ve İsm-i A'zam olduğu itibariyle, delâlet-i iltizâmiye ile delâlet ettiği gibi; Vâcibü'l-Vücûd ünvanına dahi, o delâlet-i iltizâmiye ile delâlet ediyor. İşte, "Elhamdü-lillah" cümlesinin en kısa ve Arapça mütehasşısı tarafından ittifakla kabul edilen zâ-hirî bir mânâsı böyle olursa, başka bir lisana o i'câz ve kuvvetle nasıl tercüme edilebilir?"¹³⁸.

Kur'an-ı Kerim; mânâsı, bahsettiği ilimler ve mevzûlar yönünden de kapsayıcıdır. İtikad konularından ibadetlere ve toplum düzenini sağlayan ahlâk ve hukuk prensiplerine, kâinatın yaratılışından, insanın ruh ve beden yapısına, karakterine ve sağlığına kadar bir beşerin ihâta etmesi mümkün olmayan çok çeşitli sahalarda gerçek, tatmin edici ve tenâkuzdan uzak bilgiler ihtiva etmektedir¹³⁹. Bunun en açık delili târih boyunca onlarca cilt tutarında yüzlerce tefsirin yazılmış olması ve bunun hala devam etmesidir¹⁴⁰.

Meselâ Kur'an, insan ve onun vazifesi, kâinât ve onu Yaratın, gökler ve yer, dünya ve âhiret, mâzî ve müstakbel, ezel ve ebed gibi nihayetsiz konuları ihtiva eder. Bununla birlikte yeme, yatma, konuşma âdâbından, insanın kabre girmesinden, orada karşılaşacağı hallerden, cennet ve cehennemden, yaratılışın başlangıcında göklerin bir duman oluşundan, her canlının sudan var edilmesinden, dünya nimetlerinin imtihan maksadıyla azalıp çoğalmasından ve kıyametin kopmasından bahseder. Hz. Âdem'in yaratılıp meleklerin ona secde etmesini, iki oğlunun kavgasını, Nûh Tûfânı'nı, Fırvun'un boğulmasını anlatır. Göklerin ve yerin bitişikken ayrılmasından, kâinâtın genişlemesinden ve bunların kıyamette Allah'ın elinde dürüleceğinden söz eder. Her insanın

¹³⁸ Nursî, *Külliyât (29. Mektup)*, I, 535, sadeleştirerek ve tasarrufla alınmıştır.

¹³⁹ Bkz. Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 179-180.

¹⁴⁰ En mühimi de bu Kur'an tefsirlerinin yoğun bir ilgiye mazhar olmasıdır. Nitekim J.J.G. Jansen, Mısır'da modern tefsirler yanında Celaleyn, Keşşâf gibi klasik tefsirlerin de 14 yılda 7 baskı yaptığını, bir Batı başkentinde ise 50 yıl içinde bile üç kez baskı yapan incil tefsiri bulmanın oldukça zor olduğunu bildirir (Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Yaklaşımlar*, terc. Halilrahmân Açar, Ankara 1999, s. 49-50).

parmak ucunun farklı oluşuna, öldükten sonra aynı şekilde yaratılacağına dikkat çeker...¹⁴¹

Diğer taraftan Kur'an, bütün İslâmî ilimlere kaynaklık yapmıştır. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Hitabet, İrşâd, Siyer ve İslâm Tarihi... gibi pek çok İslâmî ilimlerin esas kaynağı, Kur'ândır. Kur'an, kevnî ve tabîî ilimlere dâir birçok hakikat de ihtiva etmektedir¹⁴².

Hâsılı Kur'an'da, bir insanın ihata edemeyeceği kadar konu ve kavram bulunmaktadır. İnsanın son derece fazla olan bu konulara kaynaklık etmesi bir tarafa, hazır bir şekilde Kur'an'dan alıp hakkıyla öğrenmesi bile imkansızdır.

3. Getirdiği Esasların İnsanlığı Tatmin Etmesi

Kur'an'ın getirdiği esaslar, çok uzun zamandan beri beşeriyetin bütün ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Öyle ki, inanç bakımından yaklaşıldığında, insanın ruhî bağıllık ve itaat arzusuna en güzel şekilde cevap verilmiş; iman etmeye değer konular bütün zenginliği ve çeşitliliği ile sergilenmiştir. İtikadî boyut, insan tefekkürü ve ruhî cephesinin arayış ve çırpınışlarını sükûnete erdirmiş; onu yanlış, temelsiz ve uydurma itikadî sapmalarından kurtarıp sahil iman ve kulluğun yoluna sevk etmiştir. Âhiret hakîkati ışığında, dünya hayatına bambaşka bir anlam kazandırmak sûretiyle insanın, gündelik en önemsiz gibi gözüken bir işine bile son derece derin ve etkili bir ahlâkî boyut, insanî mesuliyet, metafizik bir kıvam kazandırmıştır. Yine, "Âhiret Hayatı" perspektifinden bakılarak, büyük bir muammâ gibi insana korku salan ölüm, tam bir vuzuha kavuşturulmuş; ölüm sonrası uhrevî hayat vaadiyle büyük ruhî bunalım ve handikapların önüne geçilmiştir¹⁴³.

Aynı şekilde Kur'an, bilhassa ictimâî hayatı konu alan pek çok âyeti ile, asırlardan beri toplumlara hukukî, içtimaî, iktisadî problem ve çözüm arayışlarında ilham

¹⁴¹ Yıldırım, K. *İlimlerine Giriş*, s. 180.

¹⁴² Bu konuda tafsilat için bkz. Hatip, Abdülaziz, *Kur'ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, s. 401-411.

¹⁴³ Kılıç, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mu'cize*, s. 77-78.

kaynağı olmuş; kütüphaneleri dolduran, gönül ve kafaları da nurlandıran pek çok eserin yazılmasına sebep teşkil etmiştir¹⁴⁴.

Hayatını Kur'anî esaslara göre tanzîm eden toplumlar; îtikâdî, amelî, ilmî, ah-lâkî ve içtimâî açıdan mutmain ve huzurlu olmuş, her yönden dâimâ gelişerek insanlığa refah ve saadet bahşetmiş; aklî ve mantıkî çıkmazların girdabına sürüklenmemiş; kanun ve kâidelerin yetersizliği sebebiyle insanlığın zararına olan yanlış uygulamalar içine girmemiştir. İslâmî esaslardan ayrıldıklarında ise, her yönden gerilemiş ve insanlara karşı zulüm ve haksızlık yapmaya meyletmişlerdir.

Kur'an'ın, insanlık âleminin ihtiyaçlarına kâfî gelmesi ve onları tatmin etmesi-ne bir delil de, onun bütün zaman ve mekanlarda başka hiçbir dinde ve nizamda görül-meyecek şekilde insanlara doğruyu göstermesidir¹⁴⁵. Zira Kur'an'ın öğrettiği kâideler âlemşümûl değerler niteliğinde olup insanlar için vazgeçilmez bir mâhiyet taşır¹⁴⁶.

4. Gaybî Haberler Vermesi

Kur'an'ın, “**Allâmu'l-Ğuyûb**” olan Allah Teâlâ tarafından gönderildiğine de-lalet edecek şekilde, gaybe dâir haber ve işaretler ihtivâ etmesi, onun diğer bir i'câz vechidir. Kur'an, hem geçmişe, hem hâle, hem de geleceğe dair işaretler, bilgiler ve atıflar ihtivâ etmektedir¹⁴⁷. İnsanın ilk yaratılış sahnesini, burada cereyan eden hâdisele-ri, önceki toplumları, onların hayat hikayelerini, kendilerine gönderilen peygamberler ile münasebetlerini anlatması, mâzîye âit gayb haberleridir. Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı ulû-hiyeti, sıfatları, fiilleri, melekler, cinler ve kabir âlemi, cennet cehennem ile alakalı ha-berler, bilhassa ehl-i kitab, münafık ve müşriklerin içlerinden geçirdikleri hîle ve tuzak-lar ile psikolojik yapılarını anlatan âyetler de nüzul zamanıyla alâkalı gaybî bilgilerdir. Gaybe dâir haberlerin en başta gelenleri ise, bilhassa gelecekte cereyan edecek hâdisele-ri mevzû edinen âyetlerdir. Bildirilen bu haberlerin, aynen bildirildiği gibi tahakkuk

¹⁴⁴ Kılıç, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mu'cize*, s. 78.

¹⁴⁵ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 192.

¹⁴⁶ M. Reşid Rızâ, I, 207; Hâlidî, *el-Beyân*, s. 321-325.

¹⁴⁷ Hâlidî, *el-Beyân*, s. 234; Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *DİA*, XXI, 405.

ettiği tarihen de sâbit olduğundan, Kur'an'ın gaybleri en iyi bilen Allah tarafından indirildiğinde şüphe kalmamıştır.

Allah Teâlâ, mâzîye dâir Hz. Meryem'in doğumunu haber verdikten¹⁴⁸ ve Hz. Yusuf'un kıssasını anlattıktan sonra¹⁴⁹ bu hâdiselerin ğayb olduğunu bildirmiş, Hz. Nuh'un kıssasından sonra da: **“İşte bunlar gayb haberlerindendir. Bunları sana vahiyle bildiriyoruz. Bundan önce bunları ne sen bilirdin, ne de kavmin! O hâlde sabret, âkıbet muhakkak muttakîlerindir”**¹⁵⁰ buyurmuştur.

Geleceğe âit haberler hususunda Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“Evet, biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz ki Kur'an'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?”**¹⁵¹.

Âyetten şu hususlar anlaşılmaktadır: Birincisi, Allah insanlara delillerini gösterecektir. İkinci olarak bu gösterme işi, istikbalde, yani Kur'an'ın nüzûlünden sonra ileriki bir zamanda olacaktır. Üçüncüsü, bu deliller hem dış dünyada, hem de kendi öz varlıklarında olacaktır. Dördüncüsü, bu belgeler, Kur'an'ın vahiy eseri olduğunu ispatlayacaktır. Son olarak, bu işin teminâtı ve kefilisi de her şeyi hakkıyla gören Yüce Allah'tır¹⁵².

Yapılacak bir savaşta Bizanslılar'ın İranlılar'a galip geleceği¹⁵³, Bedir Savaşı'nda düşman ordusunun yenilgiye uğratılacağı¹⁵⁴, müslümanların Mescid-i Harâm'a güvenle gireceği¹⁵⁵, insanların kitleler halinde İslâm'ı benimseyeceği¹⁵⁶, İslâm dininin

¹⁴⁸ Âl-i İmrân, 44.

¹⁴⁹ Yûsuf, 102.

¹⁵⁰ Hûd, 49.

¹⁵¹ Fussilet, 53.

¹⁵² Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, Ankara 1990, s. 11; Çelik, Ömer, *Kur'an Âyetlerinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisi*, İstanbul 2001, s. 47.

¹⁵³ er-Rûm, 2-5.

¹⁵⁴ el-Kamer, 45.

¹⁵⁵ el-Feth, 27.

¹⁵⁶ en-Nasr, 2.

diğer bütün dinlere üstün geleceği¹⁵⁷, müslümanların muzaffer olup Mekke'yi fethedeceği¹⁵⁸, Kur'an'a muâraza yapılamayacağı¹⁵⁹ Kur'an metninin muhâfaza edileceği¹⁶⁰, müslümanlar arasında tefrika çıkacağı¹⁶¹, Firavun'un cesedinin muhâfaza edilip gelecek nesillere ibret olarak bırakılacağı¹⁶² gibi birçok hâdiseyi önceden bildirmesi ise, Kur'an'ın istikbâle âit haberlerindendir¹⁶³. Hz. Peygamber'in, kendisi açısından gayb alanına giren bu tür haberleri vahye istinad etmeden, önceden haber vermesi imkânsızdır. Bu konuda şu âyetleri de zikretmek mümkündür:

“De ki: Eğer Allah katında âhiret yurdu (cennet) bütün insanlar içinde yalnız size ait ise ve bu iddianızda samimi iseniz haydi ölümü istesenize! Fakat elleriyle yaptıkları işler ortada iken, ölümü asla istemezler. Allah o zalimleri pek iyi bilir”¹⁶⁴.

“Hem kendilerine binersiniz, hem de ziynet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak”¹⁶⁵.

Keza yahûdiler hakkındaki şu haberler de bu cümledendir:

“Bununla beraber, Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktık. Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez”¹⁶⁶.

¹⁵⁷ et-Tevbe, 33; el-Feth, 28; es-Saff, 9.

¹⁵⁸ el-Feth, 16, 27.

¹⁵⁹ el-Bakara, 23-24.

¹⁶⁰ el-Hicr, 10.

¹⁶¹ el-En'âm, 65.

¹⁶² Yûnus, 92.

¹⁶³ Bazı misaller için bkz. Yûsuf el-Hâc Ahmed, *Mevsûatü'l-i'câzi'l-ilmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-sünneti'l-mutahhara*, Dimeşk, 2003, s. 20-24.

¹⁶⁴ el-Bakara, 94-95.

¹⁶⁵ en-Nahl, 8.

¹⁶⁶ el-Mâide, 64.

“O vakit Rabbin, kıyamet gününe kadar onları kötü azaba uğratacak kimseler ortaya çıkaracağını bildirdi. Onları parça parça topluluklar halinde dünyanın her yerine dağıttık. Aralarında iyi kimseler de vardı, iyi olmayanlar da. Kötülüklerden dönüş yaparlar diye onları gâh nimetler, gâh musîbetlerle imtihan ettik”¹⁶⁷.

Kevnî ve tabîî kanunlar hakkındaki kesin beyânât da gaybî haberler cinsindedir.¹⁶⁸

“Onlardan hayatta bıraktığımız kimsenin ise, hilkatini tersyüz ederiz. Hâlâ akıllanmazlar mı?”¹⁶⁹.

“Nerede bulunursanız bulunun: Sağlam, yüksek kulelerde, hattâ eflâke ser çeken gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir”¹⁷⁰.

“Biz gökten belirlediğimiz bir ölçüye göre su indirir ve onu yerde dinlendiririz. Ama dilersek onu yerden gidermeye de kâdiriz”¹⁷¹.

“Bir de sana rûh hakkında sorarlar. De ki: «Rûh Rabbimin emrindedir, O’nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir»¹⁷².

“...Halbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kiminin derecesini kimine üstün kılan biziz. Senin Rabbinin rahmeti ise, onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır”¹⁷³.

¹⁶⁷ el-A‘râf, 167-168.

¹⁶⁸ Bûtî, *Ravâi‘*, s. 152.

¹⁶⁹ Yâsîn, 68.

¹⁷⁰ en-Nisâ, 78.

¹⁷¹ en-Mû‘minûn, 18.

¹⁷² el-İsrâ, 85.

¹⁷³ ez-Zuhruf, 32.

Zaman ve mekân kayıtlarından âzâde ve kesin bir üslûba sâhip olan bu hükümlerin, yarının ne getireceğini, ilmin neleri keşfedeceğini bilemeyen bir insan tarafından söylenmesi mümkün değildir.

Gayba dair i‘câz ile yakından alâkalı olan bir yön de, özellikle son iki asırda üzerinde önemle durulmaya başlanan Kur’an’daki **“Bilimsel İ‘câz”**’dır. Esas maksadı insanı hidâyete erdirmek olan Kur’an’ın çok sayıdaki âyetinde, bilhassa tevhid akidesine dikkat çekmek üzere tabiat ilimlerinin sahasına giren konularda verdiği özlü bilgilerin, daha sonra modern ilim tarafından da keşfedilmesi, onun ayrı bir i‘câz yönünü teşkil etmektedir. İbn Âşûr bunu, i‘câzın üçüncü vechi olarak ele alır¹⁷⁴.

Bir âyet-i kerimede, bilimsel araştırmalar yapan, Allah’ın tabiata ve sosyal hayata koymuş olduğu değişmez kanunları keşfetmeye çalışan âlimlerin, bu araştırmalar neticesinde Kur’an’ın vahiy mahsulü bir kitap olduğunu görecekları ifade edilir¹⁷⁵. Diğer bir âyete göre¹⁷⁶ Kur’an-ı Kerim, ileride ortaya çıkacak bazı bilgilere işaret etmektedir. Münkirler ise Kur’an’ın üslûbunu incelemeyen ve geleceğe dâir verdiği haberlerin gerçekleşmesini beklemeyen hemen körü körüne onu yalanlamaya kalkmışlardır¹⁷⁷.

Kur’an’ın bilimle ilgili bazı ipuçları vermesi, mühim bir i‘câz yönüdür, fakat âyetler ile pozitif bilimin ulaştığı sonuçlar arasında irtibat kurarken Kur’an’ın asıl hedefini unutarak zorlama te’villere gitmemek gerekir. Kur’an’ın bir fen kitabı olmadığı, her şeyi en ince teferruatıyla bilen Cenâb-ı Hakk’ın âyetlerini kesin olmayan nazariyelerle irtibatlandıranların yanlış düşme ihtimalinin büyük olduğu unutulmamalıdır¹⁷⁸. Kur’an ile bu nazariyeler arasında bir uyumsuzluk varsa, Allah’ın verdiği bilgi ve haberler doğrudur, insanların nazariyeleri ise yanılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur:

¹⁷⁴ İbn Âşûr, I, 104, (Mukaddime).

¹⁷⁵ Sebe’, 6.

¹⁷⁶ Yûnus, 39.

¹⁷⁷ Alûsî, *Râhu’l-meânî*, XI, 119-120, (Yûnus, 39 tefsirinde); Çelik, *Kur’an Âyetlerinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisi*, s. 48.

¹⁷⁸ Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, XXVI, 397.

“Onun (Kur’an’ın) haberlerinin doğru olduğunu bir müddet sonra mutlaka öğreneceksiniz”¹⁷⁹.

Hâsılı Kur’an, gaybden verdiği haberler açısından da mu‘cizedir. Çünkü onun haber verdiği şeyler doğru olarak tahakkuk etmektedir. Bu tür haberlerden bahseden başka kitaplar da bulunabilir, ancak onların hiçbiri Kur’an’a yaklaşabilecek vasıf ve kıymette değildir. Tarihin şehâdetiyle sâbittir ki, hiçbir kitaptaki gayb haberleri, Kur’an’dakiler kadar objektif bir kesinlik derecesinde doğrulanmamıştır.

Şunu da hatırlatmalıdır ki, bu tür gaybî haberlerin her sûrede yer almaması ve her bir sûrenin başlı başına i‘câz niteliği taşıması sebebiyle Kur’an’ın tehattîye konu olan asıl i‘câz yönü, gaybî haberler ihtiva etmesi değildir. Bunun, i‘câz vecihlerinden sâdece birini teşkil ettiği söylenebilir¹⁸⁰.

5. Daima Yeni Kalması

Kur’an, bütün asırlardaki her seviyeden insana gönderilen ezeli bir kitap olduğundan, her asırda yeni nâzil olmuşçasına dâimâ taze kalması gerekmektedir¹⁸¹. Bu sebeple Allah Teâlâ onu bu vechesiyle de mu‘cize kılmıştır. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu), nûr üstüne nûrdur”¹⁸².

Hasan Basrî, Süfyân bin Uyeyne, Zeyd bin Eslem ve Taberî gibi âlimler bu âyetteki nûru, Kur’an Nûru olarak kabul etmiş ve ona göre tefsir etmişlerdir¹⁸³. Bu mâ-

¹⁷⁹ Sâd, 88.

¹⁸⁰ Bkz. Rummânî, *en-Nüket*, s. 101-102; Hattâbî, *Beyân*, s. 21; Bâkılânî, *İ‘câz*, s. 57-59, 74; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 95-96; Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, XXVI, 397.

¹⁸¹ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 199.

¹⁸² en-Nûr, 35.

¹⁸³ Taberî, XVIII, 186, (en-Nûr, 35 tefsirinde); Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, Beyrut 1990, XXIII, 202, (en-Nûr, 35 tefsirinde); Çelik, Ömer, “Kur’an-ı Kerim’de Nûr Kavramı”, *M.Ü.İ.F.D.*, İstanbul 1998-1999, sayı: 16-17, s. 156-159.

nâyı, “Şüphesiz size Allah tarafından bir nûr, apaçık bir kitap geldi”¹⁸⁴ âyeti de desteklemektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v), Kur’an’ın devamlı yeni kalacağını, şu veciz ifâdeleriyle beyân etmektedir:

“Kur’an-ı Kerim, ...âlimlerin kendisine doymadığı, çok tekrardan dolayı tâzeliğini asla kaybetmeyen, insanları şaşırtan mu‘cizevî özellikleri asla nihâyete ermeyen, cinlerin, dinledikleri zaman; «Gerçekten biz, hayranlık veren bir Kur’an dinledik»¹⁸⁵ demekten kendilerini alamadıkları... ilâhî bir kelâmdır”¹⁸⁶.

Kur’an’da, beşer mahsûlü eserlerde görülen tek düzelik ve sıkıcılık yoktur; onun âhengi biteviye olmayıp devamlı sûrette bir sestten diğerine geçer. Binlerce defa tekrar edilse usandırmaz, bilakis lezzet verir. Küçük bir çocuğun hâfızasına dahi ağır gelmez, çocuklar tarafından bile kolaylıkla ezberlenebilir. En hastalıklı ve çok az bir sözden dahi rahatsız olan kulağa bile hoş gelir. Usandırmamasının sırrı, Kur’an’ın, kalblere azık ve gıda, akıllara kuvvet ve zenginlik, rûha su ve ışıık, nefislere devâ ve şifâ olmasıdır. İnsanlar her gün ekmek yemelerine rağmen ondan usanmazlar. Çünkü ekmek temel gıdadır. Fakat en güzel meyveyi her gün yeseler, bir müddet sonra usanırlar¹⁸⁷.

Kur’an, hak ve hakikat, sıdk ve hidâyet olduğundan, bir de hârîka bir fesâhate mâlik bulunduğundan insanlara bıkkınlık vermez, daima gençliğini, tarâvetini, halâvetini muhafaza eder. Dindar Katolik bir âilede doğup koyu bir hristiyan olarak yaşarken, Kur’an’ın tarâveti karşısında îman eden Ahmed Garcia, şöyle anlatır:

“...Patagonya ormanlarının içindeki bir araştırma merkezinde arkadaşım Pablo da ben de teknisyen olarak çalışıyorduk. Pablo bir gün ‘Kur’an’da Matematiksel Mu‘cizeler’ isimli bir makale getirdi ve bana; «Oku, ilgini çekeceğine eminim!» dedi. Makalede Fatiha sûresinin mealı ve Portekizce okunuşu vardı. «Elhamdü lillâhi Rabbi’l-âlemin» âyetini tekrar tekrar okumaktan kendimi alamıyordum, sonra mealini okudum:

¹⁸⁴ el-Mâide, 15.

¹⁸⁵ el-Cinn, 1.

¹⁸⁶ Tirmizî, Fedâilu’l-Kur’ân, 14; Dârimî, Fedâilu’l-Kur’ân, 1.

¹⁸⁷ Nursî, *İşârât*, s. 31.

«Hamd olsun Âlemlerin Rabbine!». Bir an zâhiren sessizliğe büründüm, ancak aynı anda bâtınımda da fırtınalar koptu sanki. Yani Kur'an ile ilk tanışmam, Allah ismine ilk aşık olmam, Kur'an'ın ilk sûresinin ilk âyet-i celilesiyle oldu. Fatiha sûresinin tamamını okuduğum zaman ise o güne kadar olan tüm hayatım gözümün önünden geçti ve sanki bu 7 ayet benim tüm yaşadıklarımın özetiydi. O anki duygularımı kelimelere sığdırmam çok zor; ancak, bu hissi yaşamış olanlar anlayabilir... Ertesi gün hemen Kur'an-ı Kerim'in İngilizce tercümesini buldum ve okumaya başladım. Okuduğum bir sûreyi tekrar tekrar okumak istiyordum. Ne kadar ilginç diye de kendime hayret ediyordum. Çünkü o güne kadar okuduğum hiçbir kitabı 2. kez okumayı düşünmemiştim. İnsan bildiği bir şeyi tekrar okuyunca pek zevk almaz. Ancak Kur'an öyle değildi, her okuyuşta ayrı bir ufuk açıyordu sanki bana. Ve şundan çok emindim ki, bu kitap yıllardır izini sürdüğüm O Yaratıcı'nın yeryüzüne yolladığı bir kitaptı»¹⁸⁸.

Görüldüğü üzere Kur'an, devamlı tâze kalarak 14 asır sonra bile insanları hayretler içinde bırakıp Allah'a teslim olmalarını sağlamaktadır.

Diğer taraftan, insanlara âit eserler ve medeniyetler ilk çıktıkları anda mükemmel olmayıp, en basitten başlayarak kemâle doğru tedricî bir şekilde yavaş yavaş gelişirler. Kur'an medeniyeti ise, ilk doğduğu anda en mükemmel bir nizâm olarak başlamış ve zamanın geçmesiyle de eskiyip yetersiz kalmamış, bilakis her asırda yeniliğini muhafaza etmiştir. Çünkü o, asrın ihtiyacına göre konuşmakta, gelecek zamanların muhtaç olacakları ilkeleri de muhtevâsında şifreli bir şekilde barındırmaktadır. Onlar vakti geldiğinde kendiliğinden ortaya çıkarak ilim adamlarının gayretleriyle insanlığa takdim edilmektedir.

Bugüne kadar dünya görüşü olarak ortaya çıkan eski-yeni pek çok ideoloji ve nizâmın, insanlığın ihtiyaçları karşısında âciz kalarak değiştiği ve çöktüğü mâlumdur. Ancak Kur'an'ın getirdiği İslâm nizâmı, hâlâ ilk günkü canlılığıyla durmakta ve insanın muhtaç olduğu her türlü meseleye cevap verdiği, gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır.

¹⁸⁸ Garcia, Ahmed, "Anladım ki Kalbimin Gıdası Zikirdir", *Altınoluk*, İstanbul, Mayıs 2006, sy. 243, s. 51-52.

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim, pek çok ilmî hakîkate işâret etmiştir. Bunlar modern bilim tarafından zamanın ilerlemesiyle keşfedildikçe, Kur'an'ın tâzeliği ve tarâveti de her defâsında bir kere daha görülmektedir.

6. Vahyin Hz. Peygamber'in Arzusuna Göre Gelmeşi

Peygamberliğin başlangıcında vukû bulan fetret döneminde ve daha sonraki muhtelif hâdiseler sebebiyle Allah Rasûlü (s.a.v) vahyin gelmesini çok istemiştir. Lâkin Cebrâil onun arzusuna göre hareket etmemiş, Allah Teâlâ ne zaman emrettiyse vahyi o zaman getirmiştir¹⁸⁹. Aynı şekilde, Hz. Peygamber, gerek müşriklerle olan çetin mücâdeleleri ve tebliğ faaliyetleri sırasında, gerekse inatçı ehl-i kitabı İslâm'a davet ederken, kalbini rahatlatmak için vahyin gelmesini isterdi. Ancak vahiy Allah'ın takdir ettiği vaktte ve miktarda nâzil olurdu. Peygamberimiz, bu durum karşısında sadece bir muhâtap, vakti ve zamanı İlahî İrade tarafından belirlenmiş olan vahyin dikkatli, uyanık, sorumlu ve sâdık bir telakkî edicisi mevkiinde kalmıştır. Ne istediği istikamette vahiy gelmiş ne de gelen vahyi tebliğ etmeme gibi bir hakkı söz konusu olmuştur. Allah Teâlâ: **“O, ğayb (vahiy)¹⁹⁰ konusunda hiç ketûm değildir”¹⁹¹** âyetiyle onun bu husustaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

İbn Abbâs'ın şu rivâyeti konumuzu anlatma açısından oldukça mühimdir: Rasûlullah (s.a.v) Hz. Cibril'e: *“Niçin yanıma daha fazla gelmiyorsun?”* diye sormuştu, bunun üzerine: **“Rabbinin emri olmadıkça biz inmeyiz. Önümüzde ve arkamızdaki bütün geçmiş ve gelecek şeyler ve bunların arasındakiler hep O'na aittir. Sen'in Rabbin unutkan değildir, hiçbir şeyi unutmaz”¹⁹²** âyeti nâzil oldu¹⁹³.

¹⁸⁹ Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz, sadece sıkıntılı zamanlarında değil, her zaman vahyin inmesiyle çok sevinir, Cenab-ı Hak'la bir bağlantısı olduğu için mesrûr olurdu. (Bkz. Buhârî, Tefsir, 19/2; Tirmizî, Tefsir, 19/3157; Zerkânî, *Menâhil*, I, 53) Hatta ashab-ı kiram da vahyin gelmesi ile büyük bir sevinç duyarlardı. (Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 103)

¹⁹⁰ Ebu's-Suûd, IX, 119, (et-Tekvîr, 24 tefsirinde).

¹⁹¹ et-Tekvîr, 24.

¹⁹² Meryem, 64.

¹⁹³ Buhârî, Tefsir, 19/2; Bed'ü'l-Halk 6; Tevhid 28; Tirmizî, Tefsir, 19/3157. Ayrıca bkz. Kurtubî, XI, 128, 129.

Kureyş müşrikleri Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt'ı, Medine'de bulunan yahudi hahamlarına gönderdiler ve: "Yahudi hahamlarına Muhammed'i sorun; vasıflarını onlara söyleyin ve sözlerini nakledin. Onlar, önceki ilâhî kitapların sahibidir. Bizde olmayan peygamber haberleri onlarda vardır" dediler...

Yahudi hahamları bu gelenlere şöyle akıl verdiler: "Şimdi size söyleyeceğimiz üç şeyi ona sorun! Eğer onları bilirse, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Bilemezse, bir sahtekârdır ve söyledikleri şöyleri kendi kendine uyduruyordur. Bu durumda ona istediğinizi yapabilirsiniz. Evvelâ ona çok eski zamanlarda yaşamış olan gençleri (Ashâb-ı Kehf) sorun. Onların gerçekten garip, şaşırtıcı haberleri vardır. Sonra, çok dolaşan ve yeryüzünün doğularına, batılarına kadar giderek oraları fetheden adamı (Zülkarneyn) sorun? Bir de rûhu sorun?..."

Kureyşliler Hz. Peygamber'e gelerek bunları sordular. Rasûlullah (s.a.v) de "İnşaallah" demeyi unutarak: "*Sorduklarınızın cevabını size yarın haber vereceğim*" buyurdu. Bunun üzerine Kureyşliler yanından ayrıldılar. Allah Rasûlü (s.a.v) 15 gün (bir rivayete göre 40 gün) bekledi fakat bu esnada Allah Tealâ kendisine bu konularda vahy göndermedi, Cebrail de kendisine gelmedi. Nihâyet Mekkeliler: "Muhammed bize yarın haber vereceğim diye vaadde bulundu. Bugün 15 gün oldu halâ sorduklarımızdan hiçbirini hakkında bize bilgi vermedi" demeye başladı. Vahyin gelmemesi elbette Hz. Peygamber'i çok üzdü, Mekkelilerin konuşmaları da ona ağır geldi. Sonunda Cebrâîl (a.s) gelince Hz. Peygamber (s.a.v):

"*-Ey Cibrîl, o kadar geciktin ki senin hakkında (artık gelmeyeceksin diye) su-i zanda bulundum ve aynı zamanda seni özledim*" buyurdu. Cebrâîl (a.s):

"*-Ben seni daha çok özledim, fakat ben vazîfeli bir memurum, gönderildiğim de inerin, gönderilmediğimde gelemem*" dedi. Cebrâîl (a.s), Allah Tealâ'dan Kehf Sûresi'ni getirmişti. Bu sûrede inkârcıların sorduğu gençlerin ve çok dolaşan adamın haberi ile müşriklerin söylediklerine üzüldüğü için Allah Rasûlü'ne bir itâb vardı. O esnâda

bir de, **“Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir ve size ilimden çok az bir şey verilmiştir”**¹⁹⁴ âyeti nâzil oldu¹⁹⁵.

Aynı şekilde Kible'nin Kudüs'ten Kâ'be cihetine döndürülmesi hususunda da vahiy Allah'ın istediği zaman inmiştir. Hz. Peygamber, bu arzusunu ifade etmek için yüzünü hep semâya çeviriyordu. Çünkü Kâ'be, İbrahim (a.s)'ın kiblesiydi ve Arapları, îman etmeye daha fazla teşvik ederdi. Çünkü Araplar Kâ'be ile iftihar ediyor, onu ziyaret ederek tavaf ediyorlardı. Bir de, Kâ'be'ye dönmek sûretiyle, yahudilere benzemekten kurtulacaklardı¹⁹⁶. Ancak on altı¹⁹⁷ ya da on yedi ay gibi uzun bir süre bekledikten sonra kible, pek çok hikmete mebnî Kâ'be istikametine çevrildi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: **“Elbette ilâhî buyruğu bekleyerek yüzünün semâda aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yönleltiyoruz. Haydi çevir yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru!”**¹⁹⁸.

İfk hadisesinde de, bir aya yakın bir süre sıkıntı içinde beklenilmesine ve hâdiseyi aydınlatıcı bir beyâna şiddetle ihtiyaç duyulmasına rağmen, vahiy ancak Allah'ın dilediği zamanda gelmiştir¹⁹⁹. O esnâda Allah Rasûlü (s.a.v), hayatının en sıkıntılı zamanlarını yaşıyordu. Âilesine, iffet ve nâmûsuna iftirâ edilmişti. Bu zor durumdan bir an evvel kurtulmak istiyordu, ancak vahiy Allah'ın iradesine bağlı olduğu için Peygamber Efendimiz'in istediği zamanda gelmedi.

Kur'an'daki itâb âyetlerini de bu meyanda düşünmek mümkündür²⁰⁰. Bir kere sinde Hz. Peygamber (s.a.v), Zeyneb bint-i Cahş'ın yanında biraz fazlaca kalmış ve

¹⁹⁴ el-İsrâ, 85.

¹⁹⁵ Bkz. Taberî, XV, 238-239, (el-İsrâ, 85 tefsirinde); Râzî, XXI, 204, (Meryem, 64 tefsirinde).

¹⁹⁶ Ebu's-Suûd, I, 174, (el-Bakara, 144 tefsirinde).

¹⁹⁷ Ebu's-Suûd, I, 174, (el-Bakara, 144 tefsirinde).

¹⁹⁸ el-Bakara, 144. Buhârî, İman, 30; Tefsir, 2/12, 18; Salât, 31; Müslim, Mesâcid, 11; Nesâî, Kible, 1, Salât, 22; İbn Sa'd, I, 241-242.

¹⁹⁹ Bkz. en-Nûr, 11-21; Buhârî, Şehâdât, 15, 30; Hibe 15; Cihad 64; Megâzi 11, 34; Tefsir, 12/3; 24/6, 11; Eyman 18; İ'tisan 28; Tevhid 35, 52; Müslim, Tevbe 56.

²⁰⁰ Bu hususta tafsilat için bkz. Matrafi, Uveyyid bin Ayyâd, *Âyâtü'l-itâbi'l-Mustafâ (s.a.v) fî dav'i'l-ismetî ve'l-ictihâd*, Mekke-i Mükerrreme 2005; Demireşik, Ömer Faruk, *İtab Âyetleri Işığında Hazreti Peygamber'in Dindeki Yeri ve İsmeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversite-

orada bal şerbeti içmişti. Hz. Âişe, Hz. Hafsa ile anlaşarak Rasûlullah (s.a.v) yanlarına geldiğinde “Sende meşe ağacı zamkının kokusu var, ondan mı yedin?” demeye karar verdiler. Hz. Peygamber onlardan birisinin yanına girdiğinde böyle söylediler ve Hz. Peygamber de:

“–Hayır, Zeyneb binti Cahş’ın yanında bal şerbeti içtim, bir daha asla içmeyeceğim” buyurdu. Bunun üzerine:

“Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için kendini sıkıntıya sokup Allah’ın sana helâl kıldığı şeyleri nefesine âdetâ haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun? Bilirsin ki Allah Ğafûr’dur, Rahîm’dır”²⁰¹ âyet-i kerimesi nazil oldu²⁰².

Aynı şekilde Bedir Harbi sonrasında esir alınan müşriklere yapılan muâmele de, bazı sahâbenin azarlanmasına sebep olmuştur²⁰³. Yine, Ahzab sûresinin 37-39. âyetleri de bu mevzûda ele alınabilir. Hz. Âişe; “Eğer Allah Rasûlü kendisine inen vahiyden bir şey gizleseydi şu âyeti gizlerdi.” diyerek Ahzâb sûresindeki Efendimiz’in Hz. Zeyneb’le evlenmesini konu alan ve itâb ihtivâ eden otuz yedinci âyeti zikretmiştir²⁰⁴.

Burada şuna da temas etmek gerekir: İtab vâki olan durumlar dikkatle incelendiğinde şu görülür: Hz. Peygamber, mübah olan iki durumdan muhâtaplarının hidâyetine, insanlara merhamete ve düşmanların kalplerini kazanmaya en müsait olduğunu dü-

si SBE, 2003); Gezgin, Ali Galip, *Kur’an’da Hz. Peygamber’e Yapılan Uyarılar*, Isparta 2003; Memmedov, Râmiz, *Tabersî’nin Mecmau’l-Beyân Tefsirinde Hz. Peygamber’i İkaz Eden Âyetlerin Yorumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006).

²⁰¹ et-Tahrîm, 1.

²⁰² Buhârî, Talâk, 8; Müslim, Talâk, 20.

²⁰³ Bkz. el-Enfâl, 67-68; Müslim, Cihâd, 58; Ebu Davud, Cihad, 120/2690; Tirmizî, Siyer, 18/1567; Tefsîr, 8/3084; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30-31, 247, 383-384; Vâkîdî, I, 107; İbn Sa’d, II, 22; Ebu’s-Suûd, IV, 36, (el-Enfâl, 68 tefsirinde); Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*, İstanbul 1998, s. 184.

²⁰⁴ Tirmizî, Tefsir, 33/9. Yine Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: “Kim Rasûlullah’ın Allah’ın kitâbından bir şeyi gizlediği zannına kapılırsa Allah’a en büyük iftirâyı atmış olur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Ey Rasûl! Rabbinden sana inen vahiyleri tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Rabbinin elçiliğini yerine getirmiş olmazsın! Allah seni insanlardan koruyacaktır. Emin ol ki Allah, kâfirleri murâdlarına erdirmeyecektir!» (el-Mâide, 67)” (Müslim, İmân, 287).

şündüğü tarafı tercih etmiştir. Bu tercihleri neticesinde itâba mâruz kaldığı durumlarda, açık bir emir olmadığı için isâbet edememiş bir müctehid veya evlâ olanı terk eden bir kimse mevkiindedir. Dolayısıyla mâzurdur ve ictihadının karşılığında sevabını alır²⁰⁵.

Yukarıdaki rivâyetlerden anlaşıldığı üzere vahiy tamâmen Allah'ın irâdesiyle inmiş, çok defâ Hz. Peygamber'in arzu ettiği zaman ve muhtevâda gelmemiştir. Bazen de Allah Rasûlü'nü azarlayıcı ve îkâz edici mâhiyette inmiştir. Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz de kendisine gelen vahiyden bir tek harfî bile gizlemeden olduğu gibi insanlığa nakletmiştir. İşte bu durum, Kur'an'ın ilâhî menşe'li olduğunu ve beşerin ortaya koyduğu eserlere benzemediğini göstermektedir. Çünkü insanların eserlerinde kendileri ile alâkalı bu tür hitâb ve itâbları bulmak mümkün değildir.

7. Teşrî'î İ'câz

Kur'an-ı Kerim'de, hukukçuların müstağnî kalması mümkün olmayan köklü bir kanun koyma metodu ile birlikte insanların maslahatı için zarurî ve mühim hükümler mevcuttur. Kur'an'ın bu hususiyeti, asırların geçmesiyle birlikte kuvvetlenerek devam etmektedir. Bu onun teşrî'î itibârıyla olan i'câzıdır. Teşrî'î i'câz, beşerî kanunların aksine, Kur'an'ın ihtivâ ettiği ahkâmın, zamanın ilerlemesine rağmen her devrin ihtiyaçlarına uygun olmasında, insaf ehli tarafından tenkid edilecek hiçbir yerinin bulunmamasında, diğer kanunlar tarafından halli çok zor olan meseleleri kolayca çözmesinde²⁰⁶, büyük hikmetler taşımasında²⁰⁷ ve bu muhteşem nizâmı diğerlerine nazaran çok kısa bir sürede zirveye ulaştırmış olmasında tecellî eder. Biz burada, daha çok İslâmî teşrî'in kısa sürede tamamlanmasındaki i'câza ağırlık vereceğiz.

Toplumların hayatında kanun ilk başta tam mânâsıyla tekâmül etmez. Hiçbir cemiyet ilk önce mütekâmil bir kanunî yapı tesis edip daha sonra yükselerek medeniyet seviyesine çıkmaz. Kültür ve medeniyet seviyesi yavaş yavaş yükseldikçe toplumun kanunî yapısı da oturmaya ve gelişmeye başlar. Sosyoloji âlimleri ve hukukçular, bu konuda ittifâk hâlinindedir. Ancak Arap yarımadasında durum bu ittifakın aksine olmuş-

²⁰⁵ Yıldırım, K. *İlimlerine Giriş*, s. 223.

²⁰⁶ Zeyn, Mahmud Ahmed, *el-Kur'ânü İ'câziün teşrî'îyyün müteceddid*, Dubai 2004, s. 30.

²⁰⁷ Bunun bazı misalleri için bkz. Yûsuf el-Hâc, *Mevsûatü'l-i'câzi'l-ilmî*, s. 59-60.

tur. İlim, medeniyet ve kültürden nasipleri olmayan ümmî bir kavim arasından birden bire mütekâmil bir kanun zuhûr etmiş; medenî hukûku, ahvâl-i şahsiyeyi, devletler arası hukûku, harp ve barış ahkâmını... en güzel ve en sağlam şekilde ortaya koymuştur²⁰⁸. Tarihin şehâdetiyle sabittir ki hiçbir teşrî hüküm ve açıklama, Kur'an'dakiler kadar tesirli, geçerli, gündemde ve insanlık için hayırlarla dolu olamamıştır. Bu hususta inceleme yapan müsteşrikler, böyle mu'cizevî bir durumu izâh edebilmek için muhtelif yollara başvurmuşlar, Roma hukukundan iktibas edildiğini iddia etmişler, böyle bir faraziye ile o zamanki Arap yarımadasının durumu arasında hiçbir alâkanın olmadığını görünce, yahudi şeriatinden alındığını söylemişler, bunu da inandırıcı bulmayınca "Hammurâbî kanunlarından muktebes olabilir" demişlerdir. Bütün bunlar hakikati kabul etmekten kaçmanın tezâhürleridir²⁰⁹.

Hakikat şudur ki Kur'an, o tarihe kadar hiçbir dinin, hiçbir medenî teşekkülün ortaya koyamadığı adâlet ve medeniyet esaslarını tebliğ etmiştir. En bedevî ve ibtidâî bir muhitte, İslâm gibi yüksek bir medeniyetin ilk olarak ve kısa sürede ortaya konulması, hiç şüphesiz bir mu'cizedir. Bu muhteşem medeniyetin, tahsil görmemiş ve okuma yazma bilmeyen bir ümmî tarafından ortaya konulması ise daha büyük bir mu'cizedir. Nitekim Kâsımî, Kur'an'ın bu mu'cizevî yönünü ifâde sadedinde şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, Arap ümmetini tadrîcî olarak yirmi üç senede terbiye edip yetiştirmiştir. Bu seviyede bir gelişme normal şartlarda diğer toplumlar için, ictimâî âmiller vâsıtasıyla ancak birkaç asırda tamamlanabilir..."²¹⁰.

Mustafa Öztürk de, Kur'an'ın i'câzının daha ziyâde, Ümmî Peygamber'in dilinden şifâhî olarak tebliğ ve tebyin edilen bir mesajın, yirmi üç sene gibi kısa bir zaman

²⁰⁸ İslâm dininin zuhûru üzerinden asırlar geçip onun ışığı her tarafa yayıldıktan sonra, dünya üzerinde bir uyanış devri başlamış ve adâlet, medeniyet gibi hisler harekete geçerek yükseliş kaydetmiştir. Kur'an'ın adâlet ve hürriyet prensiplerini gören La Fayette (v. 1834) hayretler içinde kalarak:

"Ey şanlı Arap, aşkolsun sana! Adâletin tâ kendisini bulmuşsun!" diye haykırmıştır (Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, IX, 289).

²⁰⁹ Bûtî, *Ravâi'*, s. 153-155.

²¹⁰ Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Mehâsinü't-Te'vîl*, Kahire ts., II, 219. Kur'an'ın fikhî hükümlerin bir kısmını tadrîcen ortaya koyması ve bu husustaki bir kısım misaller için bkz. Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, İstanbul 1996, s. 38-44.

dilimi içerisinde, gerek şahsî gerekse ictimâî sahada gerçekleştirmiş olduğu tevhid merkezli fevkalâde dönüşümde aranması gerektiğini söyleyerek²¹¹ aynı noktaya işaret etmektedir.

8. Sarfe Nazariyesi

İslâm coğrafyasının ilmî, kültürel ve ictimâî yapısındaki değişim ve gelişime paralel olarak, Kur'an'ın i'câzının hangi yönde ortaya çıktığı konusunda tarih boyunca birçok görüş ileri sürülmüştür. III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren üzerinde önemle durulmaya başlanan i'câzü'l-Kur'an hususunda ilk farklı görüş, Mu'tezile âlimleri tarafından geliştirildiği söylenen "Sarfe" nazariyesidir. Buna göre Allah, Kur'an'ın muhâtabı olan insanları, Kur'an'a muârazada bulunmaktan alıkoymuş, bu kudreti onlardan almış ya da bu hususta içlerinde bir arzu, hırs ve istek bırakmamıştır²¹². Sarfe nazariyesini savunanlara göre Allah'ın dıştan müdâhalesi olmasaydı, o günün edipleri, Kur'an'ın benzerini, hatta çok daha güzelini rahatça ortaya koyabilirlerdi. Allah'ın bu müdâhalesi sebebiyle Kur'an, diğer hissî mu'cizelerden biri olmuştur²¹³. Tehaddî zamanının sona ermesiyle i'câzın da sona ereceğini kabul eden bu anlayış; Nazzâm (v. 231/845), Şerif el-Murtezâ (v. 436/1044), İbn Sinân el-Hafâcî (v. 466/1073), Ebu İshak el-İsferâinî (v. 418/1027) ve Mu'tezile'den pek çok kimseye nisbet edilmiştir²¹⁴.

Sarfe nazariyesi, başta İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085) ve Câhız (v. 255/869) olmak üzere cumhûr-i ulemâ tarafından birçok yönden tenkid edilmiştir. Onlara göre insanların Kur'an'ın benzerini getirememelerinin asıl sebebi, onun Allah kelâmı oluşudur. Kur'an'da, öncelikle onu insan sözü olarak görenlere karşı meydan okunması da bunu göstermektedir. Tehaddî âyetlerinde, muhâtapların başkalarından yardım alabileceklerinin ifade edilmesi de sarfe görüşünün yanlışlığını ortaya koymaktadır²¹⁵.

²¹¹ Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara 2002, s. 172, 175.

²¹² Bkz. Yıldırım, "Kur'an" md., *DİA*, XXVI, 394.

²¹³ Bkz. Hacımuftuoğlu, *Kur'an'ın Belâğatı*, s. 114-119.

²¹⁴ Kadı İyâz, *Şifâ*, I, 232; Hacımuftuoğlu, *Kur'an'ın Belâğatı*, s. 122-129.

²¹⁵ Bkz. Rummânî, *en-Nüket*, s. 101; Hattâbî, *Beyân*, s. 20-21; Yıldırım, "Kur'an" md., *DİA*, XXVI, 394.

Râfiî'ye göre sarfe nazariyesi, müşriklerin **“Bu, nakledilegelen bir sihirden başka bir şey değildir”**²¹⁶ sözüne benzemektedir²¹⁷. Kur'an'daki i'câzın Sarfe yoluyla olduğunu söyleyenleri, bizzat vâkıa da tekzib etmektedir. Allah Teâlâ, insanları Kur'an'ı taklid etmekten men etmemiş, bilakis güçleri yetiyorsa yapmalarını istemiş, onları muârazaya davet etmiştir. Tarihte Kur'an'a muâraza etmeye çalışan kimseler olmuştur. Allah, insanları Kur'an'ın benzerini getirmekten ve onu taklit etmekten men etmiş olsaydı, bu tür çabaların hiçbirisi vukû bulmaz, buna da mani olunurdu²¹⁸. Bu sahada bazı insanların teşebbüsleri olduğuna göre, demek ki beşerî kudret, Kur'an'a muârazadan alıkonulmamıştır.

Buraya kadar zikrettiğimiz yönlerin her biri, farklı açılardan Kur'an'ın mu'cizevî bir kitap olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya devam edildiğinde başka vecihler bulmak da mümkündür. Bunların her biri dikkate değerdir. Biz de bu çalışmamızda i'câz mes'elesine farklı bir açıdan yaklaşarak Kur'an'da ancak Allah'a mahsus olabilecek azametli ifâdeleri tahlil edeceğiz ve orijinal bir i'câz vechi olarak temellendirmeye çalışacağız. Ancak konumuza geçmeden evvel, yakın ilgisi sebebiyle biraz da Kur'an'ın başlıca üslup husûsiyetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır:

²¹⁶ el-Müddessir, 24.

²¹⁷ Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 123.

²¹⁸ Bûtî, *Ravâi'*, s. 126. Sarfe nazariyesinin reddi için bkz. Hâlidî, *el-Beyân*, s. 81-84; Abbâs, *İ'câz*, s. 63; Karaçam, *Sonsuz Mu'cize*, s. 110-112; Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belâğatı*, s. 129-135.

I. BÖLÜM

KUR'AN ÜSLÛBUNUN BAŞLICA HUSÛSİYETLERİ

Bir nizamın hakikati hakkında karar verirken onun iki hususu göz önünde bulundurulur. Bunlardan birisi, daha çok keskin zekâların ve istidatlı ruhların baktığı yondur ki bu, o doktrinin hakîkati talim etme ve fazilete çağırma şartlarını ihtiva eder. Bu tür kimseler dış görünüşten ziyade muhtevaya bakarak hakikati kavrayabilirler. Nitekim Roma imparatoru Herakliyüs, Arapçayı bilmediği hâlde, bir risâletin ilahî olduğunu isbat için gerekli ve yeterli gördüğü bazı ahlâkî şartlara dayanarak İslâm'ın hak olduğuna karar vermiştir¹. Diğeri de umumun itibar ettiği zâhiri görünümdür. İnsanlara takdim edilen bir şeyde dikkat çeken ilk husus, onun muhtevasının sağlamlığından ziyade şeklinin çekiciliğidir. Kötü bir şekilde takdim edilen bir şey, yeni de olsa hoş görünmez ve insanlar ondan uzaklaşır. Çünkü insanlarda his, çoğunlukla akıldan önce geldiğinden, karşılaştıkları yeni bir şey hakkında bu his sâyesinde belli bir kanaata varırlar. Yeni bir din ve hayat nizamı vaz' eden Kur'an-ı Kerim, her iki noktayı da itibara almış, hem dili ve üslûbuyla hem de muhtevasıyla, kendini dinleyen insanları tatmin edecek bir mükemmellikte gelmiştir. Bu bakımdan Kur'an, Arap edebiyatının en mükemmel örneği olmuştur².

Üslûbun önemi konusunda İbn Âşûr şöyle der: "Hikmetli bir sözde (mânâ revnaklığı ve etkileyiciliğin yanı sıra) lafzî güzellikler de ihmal edilemez. Çünkü, kelamın bir cismi vardır ki bu onun lafzıdır; bir de rûhu vardır ki bu da mânâsıdır. Nasıl ki, rûhu marifetle aydınlanmış olan bir kimsenin, bedeninin de temizlik ve nezafetle aydınlanmış

¹ Buhârî, Bed'u'l-vahy 6, Salât 1, Zekât, 1, Sadakât 28, Cihad, 102, Şehâdât 28, Edeb 8, Tefsîr 3/4; Müslim, Cihâd 74.

² Drâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 114-115.

olması gerekiyorsa, işte söz de böyledir. Nice hikmetli sözler vardır ki, (sadece) lafzının tutukluğu sebebiyle gönüllere tesir edemez”³.

Bu sebeple İslâm âlimleri üslup konusuna çok önem vermişlerdir. Zerkeşî *el-Burhân* adlı eserinde Kur’an’ın üslûbu konusuna çok geniş yer ayırmış, bunun kitabı kaleme almadaki en büyük maksadı olduğunu bildirmiş ve üslûbu “mevzuların göz bebeği” diye vasıflandırmıştır⁴.

Arap dilinin üstâdı olan bazı insanların kaynaklarımızda zikredilen ifâdeleri⁵, Kur’an’ın, aynı kelime ve kâideleri kullanmasına rağmen beşerî üsluptan çok farklı bir üslûba sahip olduğunu göstermektedir. Muhammed A. Draz, bu hususu şöyle îzah eder: Beyan sanatını, aralarındaki benzerlik sebebiyle bünyan (yapı) sanatı gibi düşünebiliriz. Mühendisler yeryüzünde bulunmayan bir madde icâd etmezler. Sanat eserlerini yaparken o sanatın umûmî kâidelerinin hâricine de çıkmazlar. Fakat onların sanattaki maharetleri, en sağlam ve en uzun ömürlü olan, meskeni sıcak ve soğuktan en iyi koruyan malzemeyi seçmek, temeli derin ve sağlam yapmak, alanları en elverişli şekilde kullanmak, odaları, misafir salonlarını ışık ve hava yönünden elverişli olacak tarzda yerleştirmek gibi hususlarda farklılık arz eder. Bu faktörler hususunda bilgisi daha geniş olan, malzemeyi akıl ve basîretle en iyi şekilde kullanan ve kudreti daha fazla olan mühendis, sanatın zirvesinde sayılır ve diğerlerinden üstün olur. Aynen bunun gibi lisanı kullanan edipler de aynı maksadı, farklı şekil ve güzelliklerde ifâde edebilirler⁶.

İşte Kur’an da insanlarla aynı dili ve aynı kelimeleri kullandığı hâlde, üslûbu insanlarınkinden tamamen farklı olmuş ve bu yönüyle bir mu‘cize kabul edilmiştir. Kur’an, dine âit hakikatleri yitirmiş olan müşrik bir toplumu hidayete erdirmek için öncelikle zahirini câzib hâle getirmiş, üslûbu ve beyan tarzıyla insanların ulaşamayacağı

³ İbn Âşûr, I, 112, (Mukaddime).

⁴ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 382. Zerkeşî, bu eserinde üslup konusuna ikinci cildin ortalarından başlayıp, dördüncü cildin ortalarına kadar devam etmektedir.

⁵ Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Sîretü’n-Nebî*, Beyrut 1937, Daru’l-Fikr, I, 313-314; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 111-112; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 550/3872; İbn Âşûr, I, 114, (Mukaddime).

⁶ Drâz, *en-Nebeü’l-azîm*, s. 90.

bir mu‘cizelik vasfı arzetmiş, böylece onun üslûbu karşısında teslim olan insanların, muhtevasını kabul etmeleri daha kolay olmuştur⁷.

Kur’an-ı Kerim, zirveye çıkmış üslup hususiyetleriyle Arap dilinin üstadlarına üstünlük sağlamakla kalmamış, onlar üzerinde derin bir tesir de bırakmıştır. Aynı zamanda Arapçaya güzel bir kıvam kazandırmış ve onu daha sonraki asırlarda değişikliğe uğrayıp bozulmaktan, asâletini kaybetmekten muhafaza etmiştir. Her birinin kendine göre bir lehçe ve lügati olan Arap kabîlelerini, bir dil üzere toplamıştır⁸.

Saîd Ramazan el-Bûti’nin ifâde ettiği gibi Kur’an’ın nüzûlünden önce Arapça; sert, haşin, ağır ve insan tabiatına zıt kelimelerle doluydu. İlâhî vahiy inmeye başlayın-

⁷ Ebû Zerr el-Gıfârî’nin (r.a) müslüman olmasını buna misal olarak zikredebiliriz. O şöyle anlatır: Ben Gıfâr kabîlesinden bir kimseydim. “Mekke’de bir zât zuhûr etmiş, kendisinin peygamber olduğunu söylüyormuş.” diye bir haber alınca, Allah Teâlâ daha o zaman gönlüme İslâm’ın muhabbetini düşürdü. Kardeşim Üneys’e:

“–Mekke’ye git ve kendisine semâdan haber geldiğini söyleyen O zât ile konuş, O’nun hakkında bana haber getir!” dedim.

Kardeşim Üneys, Mekke’ye gitti, Rasûlullah (s.a.v) ile buluşup söylediklerini dinledikten sonra yanıma geldi. Ona:

“–Ne yaptın? Ne haberler getirdin?” diye sordum.

“–Mekke’de senin dîninde bir zâta rastladım ki, kendisini Allah’ın gönderdiğini söylüyor” dedi.

“–Peki insanlar onun hakkında neler söylüyor?” diye sordum.

“–Şâir, kâhin, sihirbaz gibi şeyler söylüyorlar!” dedi.

Kardeşim şâir bir kimse idi ve şiirden de çok iyi anlardı. O, Hazret-i Peygamber hakkında şöyle dedi:

“–Ben kâhinlerin sözlerini bilirim. O’nun sözleri kâhinlerinkine hiç benzemiyor. O’nun sözlerini şiirin her çeşidiyle mukâyese ettim. Vallahi ona şiir demeye kimsenin dili varamaz. O muhakkak doğru söylemektedir. O’na iftirâ edenler ise yalancıdır. O, sâdece hayrı, iyiliği ve ahlâkî fazîletleri emrediyor, şerden ve kötülüklerden de nehyediyor.” Kardeşinin anlattıklarından tatmin olmayan Ebû Zer (r.a), bizzat Mekke’ye gelerek müslüman oldu (Bkz. Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr 33, Menâkıb 10; Müslim, Fedâilu’s-sahâbe, 132-133; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 174; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 382-385; İbn Sa’d, IV, 220-225; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1653; İbn Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, VI, 100; Cürcanî, *er-Risâletü’s-şâfiye*, (*Delâilu’l-i’câz* içinde) Mısır 1992, s. 584). Kur’an-ı Kerim hakkında, Üneys’in sözlerine benzer nitelemeler Utbe b. Rebî’a ve Velid b. Muğîre tarafından da yapılmıştır (İbn Hişâm, I, 313-314; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 111-112; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 550/3872; İbn Âşûr, I, 114, [Mukaddime]).

⁸ Abbâs, Fadl Hasan, “el-Kelîmetü’l-Kur’âniye ve eseruhâ fi’d-dirâsâtî’l-lügaviyye”, *Mecelletü merkezi bühûsi’s-sünneti ve’s-sîrah*, 1989, sayı, 4, s. 498-501.

ca, ister istemez bütün kulaklar ona yöneldi ve Kur'an'ın tesiriyle bu kaba, haşin kelimeler Arapların dilinden yavaş yavaş çekilmeye başladı. Kur'an'ın üslûbu sayesinde Arapların lisan zevki gelişti, kelimeler insan tabiatına uygun hâle geldi. Bunu daha iyi anlamak için câhiliye dönemindeki bir edîbin herhangi bir metniyle İslâmî asırlardaki bir edîbin metnini mukâyese etmek yeterlidir. İslâm döneminde yazmış olan edîbin metnini Kur'an belâğatının, üslup, cümleler ve kelimeler açısından cilâladığı, terbiye edip güzelleştirdiği hemen farkedilir⁹.

Dolayısıyla müslüman Arapların, nazım ve nesirlerindeki belâğat ve zevk-i selîm itibariyle câhiliyedekilerden daha üst tabakada oldukları söylenebilir. Çünkü müslümanlar beşerin benzerini getirmekten âciz kaldığı Kur'an-ı Kerim'i ve hadis-i şerifleri dinleyip ezberlemişler, böylece üslup ve belâğattaki melekeleri gelişip güzelleşmiştir¹⁰.

Şimdi Kur'an'ı diğer kitaplardan ayıran üslup hususiyetlerinin bir kısmını kısaca izah etmeye başlayabiliriz:

A. MEVCUT EDEBÎ ŞEKİLLERDEN FARKLI ve MÜKEMMEL OLUŞU

Kur'an-ı Kerim, Arap dilinin bilinen şekilleri hâricinde ve edebî güzelliğin zirvesinde bir örgüyle gelmiştir. İfâde üslûbu, onların alışmış oldukları tarzdan farklı bir esas üzerine binâ edilmiştir. Hatta kendisini Allah'tan alıp insanlara açıklayan Peygamber (s.a.v)'in üslûbundan dahi farklıdır¹¹. Bu sebeple Arapça indirilmiş ilahî bir kelim

⁹ Bûtî, *Revâi'*, s. 20-22; ayrıca bkz. Râfiî, M. Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, Beyrut 2003, s. 64; Drâz, *Dirâsâtün İslâmiyye fî'l-alâkâtî'l-ictimâiyye ve'd-düveliyye*, Kuveyt 1973, s. 15.

¹⁰ Bu fikrin genişçe işlendiği yerler için bkz. İbn Haldûn, *Târîhu İbni Haldun*, Beyrut 1979, I, 508; Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 144, 207. Bir kısım münevverlerimiz, bazı batılı edebiyatçıların da, Kur'an'dan etkilendiğini, yazdıkları eserlerin mükemmelliğinde Kur'an'ın tesiri bulunduğunu söylemektedir. Örnek olarak bkz. Safâ, Peyâmi, *Türk İnkilâbına Bakışlar*, İstanbul 1999, s. 148; Danişmend, İsmâil Hâmi, *Garp Menbalarına Göre İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1974, s. 62; Karakoç, Sezâi, *Edebiyat Yazıları-III: Eğik Ehramlar*, İstanbul 2000, s. 23-52; Şakiroğlu, Mahmud H., "İlâhî Komedyâ", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 68-69.

¹¹ Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 53, 68; Drâz, *Dirâsât*, s. 13; Bûtî, *Revâi'*, s. 111. Hz. Muhammed (s.a.v) seçkin bir belâğat ve fesahata sâhiptir. Bunu pek çok hadis-i şerifte görmek mümkündür. Ancak,

olmasına rağmen, gerek o dönemde, gerekse müteakip asırlarda devamlı zihinleri meşgul etmiş; kimileri onun şiir, kimileri nesir, kimileri seci', kimileri esâtîr, kimileri anlamsız câzibeli sözler¹² olduğunu söylemişlerdir. Zira, kimi âyetlerindeki insanı derinlerden yakalayan kâfiyenin verdiği uyum ve ahenk; kimi âyetlerdeki kısa, ahenkli ve vurgulu seci'lerden oluşan dâhilî nizâm ve tenasüp; kimi âyetlerdeki yaşanmış hâdiselerin ahlâkî ve öğretici anlatımı, tarih ve insanlık dersleri; kimi pasajlardaki, herhangi bir edebî kaygıdan uzak, fakat sırf bir mesajı ve bir takım dersleri talim etmeyi hedefleyen hakîm bir üslup ve tutarlı bir mantık, insanları kararsız ve şaşkın bir hâlde bırakmıştı. İnsan parçacı bir yaklaşımla baktığında Kur'an'ın bunlardan biri olduğunu zannetmesi kolaydır. Ancak o, bunların hiç biri olmadığı gibi hepsini ihâta etmiş, hepsini aşmış, hepsinden daha husûsî ve hepsinden daha seçkin bir seviyede inmiştir. Kur'an'ın üslûbunu bunlardan hiçbirine dâhil etmek mümkün değildir.¹³ Arap edebiyatının zirvelerinden Velid bin Muğîre'nin Kur'an hakkındaki daha önce zikrettiğimiz îtirafı, onun bu hususiyetini ifâde etmektedir¹⁴.

Kur'an, hem şiirin hem de nesrin meziyetlerini bir araya toplayan emsalsiz bir nazma sahiptir¹⁵. Onda ne şiirde ne de mûsikîde bulunmayan bir güzellik vardır. Kur'an'ı tekrar tekrar okurken veya dinlerken bir monotonluk hissedilmez, devamlı sûrette değişen ve tâzelenen seslerden insan hislerinin her biri aynı derecede nasibini alır¹⁶. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bu hususu şöyle îzâh eder:

onun ağzından rivayet edilen bunca hadis-i şerif ile kendisine gönderilen Kur'an-ı Kerim âyetleri, birbirinden çok farklıdır. Bkz: Drâz, *Dirâsât*, s. 13.

¹² el-Enbiyâ, 5.

¹³ Bu noktanın tartışması için bkz. Bâkîllânî, *Î'câzu'l-Kur'an*, s. 53, 55; Bûtî, *Revâi'*, s. 112-113; Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 125; Kılıç, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mu'cize*, s. 36-37.

¹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 550/3872. Bediuzzaman Said Nursî, Kur'an'ın şiir olmadığını, buna ihtiyacı da bulunmadığını belirttikten sonra şiirin küçük ve sönük hakikatleri, büyük ve parlak hayallerle süsleyip beğendirmek istediğini, hâlbuki Kur'an'ın hakikatlerinin son derece büyük, âli, parlak ve revnaklı olduğunu, en büyük ve parlak hayâlin, o hakikatlere nisbetle gayet küçük ve sönük kaldığını söyler (Said Nursî, *Külliyyât (13. Söz)*, I, 53).

¹⁵ Atâ, Abdülkadir, *Azametü'l-Kur'an*, Beyrut 1984, s. 86.

¹⁶ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 102.

“Nazm-ı Kur’an ne mevzûn, ne müsecca’, ne de mensûrdur; fakat mevzûndan daha ahenkli, müsecca’dan daha mütênâsib, mensûrdan daha selîs ve daha cereyanlıdır. Hepsinden başka bir de **cevâmiu’l-kelîm**dir; elfâz-ı kalîle içinde meânî-i kesîreyi derc ederek nâmütenâhîye nâzır büyük muadeleleri cezirleriyle ve kemâl-i letafetle tebliğ eder. Akla hitâb ederken sâmiadan başlayarak turuk-i havâssı da elfâz ve terkiibinin rikkat ve cezâletiyile mütevâliyen okşar ve kalbi hüsn ve hayr-ı hakkın lâhûtî ahengi içinde gark-ı neşât ve intibah eder. Beşerin bildiği ve bileceği kâffe-i esâlîb ve meânîyi ihtiva etmekle beraber hiçbirisinin aynı olmayan ve on dört asırdır taklîd edilemeyen ilâhî bir üslûba mâliktir. Malum olduğu üzere sun’-i beşer olan âsârın tenasübleri hep mütênâhî nisbetlerin muhassalasıdır. Sun-i Bârî olan âsârın tenâsübü ise nâmütenâhî nisbetlerin cezri-dur (..) Bizim kelimât ve meânî arasında tayin edebildiğimiz tenâsübler, mütênâhî mi’yarlara istinâd ettiği halde Hâlîk’ın tayin ettiği tenâsübler nâmütenâhîye nâzır olur. Bunun için nazm-ı Kur’an’daki üslup ve âheng-i beyân, bizim kavrayabildiğimizden çok yüksek bir takım tenâsüblerin ifâdesidir...”¹⁷.

Eşsiz söz dizimi ve üslup Kur’an’da tek düzelik arzetmez, farklı hacimlerdeki hemen her sûrede ayrı bir vasfa sâhiptir. Âyet sonlarının uyumu (fâsıla), âyetlerin uzunluk ve kısalığı vb. durumlar sûreden sûreye, hatta bazen bir sûre içinde değişiklik gösterir. Bu farklılığa rağmen âyet ve sûreler Allah’ın isimleri, âfâk ve enfüsteki deliller, hikmet, nasihat ve misaller, âhirete dâir haberler, geçmiş peygamber ve kavimlerin kıssaları, ibâdet, muâmelât, helâl ve haramla alâkalı hükümler gibi pek çok mevzudaki mânâları mezcetmede birbirine benzerlik gösterir¹⁸.

Burada hatırlatılması gereken diğer bir husus da şudur ki, Kur’an ilk nâzil olduğunda yazılı bir metin hâlinde gelmemiş, bilâkis muhtelif zamanlarda münecemen nazil olmuş, Rasûlullah (s.a.v) de gelen vahiy hemen vahiy kâtiplerine yazdırmış ve muhataplarına okumuştur. Bu sebeple Kur’an’ın üslûbu, yazı üslûbundan ziyade konuşma üslûbuna daha yakındır. Yazı dili ile konuşma dili arasında ise çok mühim farklar mevcuttur. Yazıda farklı bir hususa temas edilmek istendiğinde, sözün akışı bozul-

¹⁷ M. Hamdi Yazır, *Sebîlürreşâd*, Sayı: 629 (14 Cemâziyelevvel 1343), s. 67-68; M. Hamdi Yazır, *Makaleler*, haz: A. Cüneyt Köksal-Murat Kaya, İstanbul 1997, I, 190-191.

¹⁸ Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 395.

masın diye, bu husus ara bir cümleyle ele alınır. Fakat konuşmacı, ses tonundan istifâdeyle birçok ara cümleler kullanabilir ve buna rağmen sözün akışını bozan bir kopukluk meydana gelmez. Yine bir mevzu yazıyla anlatılacaksa, konunun geçtiği ortamı hiç de-ğilse bir iki cümleyle tasvire gerek duyulur. Hâlbuki konuşma esnasında ortam ile konuşma tabii olarak bağlantılıdır ve konuşmacı çevreye işaret etmeye gerek duymaksızın konuşsa dahi, konuşmada bir kopukluk ortaya çıkmaz. Konuşmacı mütekellim ve muhatap sîgalarını (birinci ve ikinci tekil şahıs kipleri) sürekli değiştirmek sûretiyle kullanabilir. Konuşma yeteneğine göre, konuşmacı yer ve zaman unsurlarını dikkate alarak, karşısında hazır duran topluluğa, bazen gâip sîgasıyla (üçüncü tekil şahıs), bazen muhatap sîgasıyla, bazen tekil, bazen çoğul olarak, bazen kendi adına, bazen ilahî bir kuvvet adına, bazen ilahî kuvvetin kendisinden naklen konuşabilir. Tüm bunlar bir konuşmanın en güzel yönleri olarak takdir toplar. Fakat aynı üslup yazı yazılırken kullanılırsa bir irtibatsızlık, bir kopukluk meydana gelir. Bu sebeple bir konuşma yazıya döküldüğünde okuyucunun o yazıda bir kopukluk hissetmesi, onu okurken zorlanması tabîdir. Okuyucunun konuşmanın yapıldığı yer ve zamandan uzaklığı nisbetinde, bu kopukluğu daha çok hissedeceği ortadadır¹⁹.

Aynı şekilde Kur'an'ın nüzüline muhatap olan kimseler için bahis mevzû olmayan bir takım anlama problemleri daha sonra onu okuyan kimseler için vârid olabilir. Meselâ tekrarlar, zamirlerin yer değiştirmesi (birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa intikaller, vb.), bir mevzudan diğerine geçişler, suali ortada olmadığı halde verilen cevaplar, isimle değil zamir yoluyla yapılan atıflar, hazifler, zamanı ve mekanı zikredilmediği için tahmin edilmek durumunda kalınan meseleler, niçin dile getirildiği ilk anda anlaşılamayan izahlar, hâsılı ilk muhatapları için problem teşkil etmeyen ancak daha sonraki muhataplar için ihtiyaç olan tabîî bağlamın husûsiyetleri... Bu yüzden Arapça bildiği hâlde birçok kimse, sırf Kur'an'ın uslûbunu kavramadığı için, Kur'an'ın uslûbunda irtibatsızlık ve kopukluk olduğunu zannedebilir²⁰. Hâlbuki, sonraki muhatap-

¹⁹ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İstanbul 1996, I, 10, (Giriş).

²⁰ Nitekim, bazı müsteşrikler, Kur'an-ı Kerim'de aynı sûre içinde ele alınan konular arasında bir insicam ve alaka olmadığını iddiâ etmişlerdir. Hâlbuki bir tablonun güzelliğini görebilmek için, zorunlu olarak farklı renklerin bir arada bulunduğu ve hatta bütün ile uyumsuz gibi görünen küçük bir noktaya bakmamalıdır. Aksine biraz geri çekilerek tabloyu bir bütün olarak gözden geçirmek zarurîdir. Ancak bu

ların bu ihtiyaçları, tefsir ve Ulûmu'l-Kur'an kitapları ile giderildiğinde, Kur'an daha iyi anlaşılacaktır²¹.

Kur'an'ın işlediği mevzûları ele alış tarzı da çok farklıdır. Meselâ Kur'an, tarihi tarih kitapları gibi ele almaz. Onun maksadı tarihi bilgi vermek değil, tarihi bilgileri başka bir maksat için hatırlatmak, kullanmaktır. Kur'an'ın gökyüzüyle alâkalı mefhumları sıkça kullanması astronomiye dair bilgi vermek için değildir. Bilâkis o, bunlarla Allah'ın kudretini gösterip insanların hidâyetlerini sağlamayı hedefler. Kur'an'ın dili ve üslûbu, bu ilim dallarınıninkine benzemez. Zira Kur'an'ın hedefi bu ilimlerin hedefinden farklıdır. Bu durumda Kur'an'ı bunun gibi ilimlerin kıstaslarıyla değerlendirmek doğru olmaz²².

Kur'an, mevcut edebî türlerden farklı ve kendine has bir üslûba sahip olmakla birlikte, aynı zamanda bütün bu edebî şekilleri en mükemmel şekilde kullanır. Kur'an-ı Kerim; teşri', kıssa, tarih, cedel, münazara, mev'iza, zühd ve rekâik gibi pek çok edebî tür ihtivâ etmektedir. Bunların hepsinde de her zaman için fesahatini en yüksek seviyede muhafaza etmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen sûrelerde bir konudan diğerine geçişleri en mükemmel şekilde sağlamıştır. Kur'an, bir pasajında mevzûu tasvir tarzında anlatır, sonra bir kıssaya geçer, arkasından hukukî bir mesele gelir, onu cennetle müjdeleme, cehennemle korkutma sahnesi takip eder. Bütün bu farklı sahalarda Kur'an'ın üslûbu aynı parlak ve yüksek ifâde gücünü devam ettirir²³. Hâlbuki bir edebiyatçının muhtelif edebî nevilerin hepsinde mâhir olması bir yana, onların birkaçıyla ilgilenmesi dahi mümkün değildir. Nitekim Arap edipleri daha çok övünme, kahramanlık, mev'iza,

takdirde tabloyu teşkil eden unsurlar arasındaki simetriyi ve terkipteki armoniyi görmek mümkün olur. İşte Kur'an-ı Kerim hakkında isabetli bir hüküm verebilmek için de onun her sûresini böyle bütüncül bir anlayış çerçevesinde değerlendirmek lâzımdır (Drâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 119-121; Yıldırım, "Kur'an" md., *DİA*, XXVI, 396). Bu husustaki bazı misaller için bkz. Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 163-211; Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 138-141. Kur'an'ın sâdece sûreleri arasında değil, bütününde bir konu bütünlüğü ve insicâm vardır. Bu konuda şu eser incelenebilir: Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetü'l-mevdû'iyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire 1970.

²¹ Cündioğlu, Dücane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul 1998, s. 117-119, 122.

²² Cündioğlu, *a.g.e.*, s. 18.

²³ Bûtî, *Ravâi'*, s. 114; Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 137; a.mlf., "Kur'an" md., *DİA*, XXVI, 396.

medih ve hiciv tarzlarında şiir söylemişler, her biri bunların biri veya ikisinde mâhir olabilmıştır. Bir sözde farklı anlatımlara geçiş hususunda başarılı olanlar çok az olmuş, başarıları da çok mahdut ve dar bir çerçevede kalmıştır²⁴.

Kur'an'ın, edebî türleri büyük bir âhenkle iç içe kullandığını misallendirmek için, Âl-i İmrân sûresinin 10-17. âyetlerine bakabiliriz:

“Dini inkâr edenlerin ne malları ne de evlatları, müstahak olmaları sebebiyle Allah'ın vereceği cezayı önlemede, kendilerine asla fayda veremez. İşte onlar cehennemden yakıtıdır. Tıpkı Firavun'un ve onlardan daha öncekilerin gidişi gibi. Onlar, âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini cürümleri sebebiyle kısıp kısıp yakaladı. Allah'ın cezası pek şiddetlidir. İnkâr edenlere de ki: «Siz mağlup olacak, haşredilip toplanacak ve cehenneme sürüleceksiniz.» Orası ne fena bir yattaktır! Birbiriyle karşılaşan iki toplulukta size büyük bir ibret vardı: Bunlardan biri Allah yolunda vuruşuyordu. Diğeri ise kâfir idi. O kâfirler müslümanları, bizzat gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah, dilediği kimseleri nusretiyle destekler. Elbette bunda görececek gözü olanlar için alınacak bir ibret vardır.

Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır. De ki: «Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden çok daha hayırlısını bildireyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakiler için Rab'leri nezdinde içinden ırmaklar akan cennetler olup, kendileri orada ebedi kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz eşler ve hepsinin de üstünde Allah'ın rızası vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir.» O müttakiler: «Ey bizim Ulu Rab-bimiz, biz iman ettik, günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru!» diye yalvarırlar. Onlar sabırlı, imanlarında sadık ve samimi, Allah'ın huzurunda itaatle divan duran, mallarını hayırda harcayan, seher vakitlerinde Allah'tan af dileyen mü'minlerdir.”

²⁴ Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 396.

Görüldüğü üzere bu âyetlerde, mev'iza, tarih, kıssa, cedel, münâzara, va'd ve vaîd gibi türler muhteşem bir insicâm içinde yerini almıştır: Kâfirlere, Allah'ın irâde ve kuvveti karşısında hiçbir varlıklarının fayda sağlayamayacağı umûmî bir kâide olarak bildirildikten sonra Firavun ve benzerleri buna misal getirildi. Daha sonra çağdaş kâfirlere hitâb edilerek onlar îkâz edildi. Onların îtirazları ise Bedir örnek verilerek susturuldu. Çünkü orada çok az ve techizât îtibâriyle oldukça zayıf bir avuç müslüman, Allah'ın yardımını ile büyük ve güçlü bir orduyu perişan etmişti. Bundan sonra söz yine umûma çevrilerek dünyânın geçici bir vâsıta olduğu, hakîkî hayatın âhiret, hakîkî mükâfâtın da Allah katında olduğu nasihatı verildi. Maddî menfaatler için küfürde direnmenin büyük bir hatâ olduğuna ve dünya menfaatinin fânîliğine işâret edildi. Devam eden âyetlerde Allah katında mü'minler için hazırlanan mükâfât biraz tafsîl edilerek ona nâil olacak müttakîlerin vasıfları zikredildi ve nasıl duâ ettikleri haber verildi. Böylece küfür ile îman mukâyese edilerek, insana verdikleri hâlet-i rûhiyeler ve netîceleri açısından izah edildi. Âdetâ inkârcı bir insan, kademe kademe yükselerek takvâ derecesine ulaştı. Aynen bunun gibi Kur'an büyük bir maharetle ana mevzûunu nakış nakış örmeye devam ederek, insanları sıkmadan, bilâkis heyecanlandırıp harekete geçirmek sûretiyle mesajını ulaştırmaktadır. Bütün edebî türleri, esas maksadına ulaşma yolunda en güzel şekliyle kullanmaktadır.

B. LAFİZ VE MÂNÂ DENGESİ

Dilde kelime seçimi çok önemli bir husustur. Hem İslâm'dan önce hem de sonraki dönemlerde şiir ve nesirde kelime seçimi ehemmiyetini muhâfaza etmiş, edipler bu hususa çok îtina göstermişlerdir²⁵. Durum insanların sözlerinde böyle olunca belâğatın zirvesini teşkil eden Kelâmullah'ta daha açık ve daha vâzıhtır²⁶.

Dil ve edebiyatta ifâde yolları ve şekilleri son derece çok, kelimeler ve terkipler oldukça çeşitli ve farklıdır. İnsanlar bu farklılıkları olanca genişliğiyle ihata etmekte eşit seviyede değildir. Kelimeler arasında mukayese yapıp tercihlerde bulunma husu-

²⁵ Bu husustaki misaller için bkz. Abbâs, *İ'câz*, s. 166-169; a.mlf., “el-Kelimetü'l-Kur'âniye ve eseruhâ fi'd-dirâsâti'l-lüğaviyye”, *Mecelletü Merkezi bühûsi's-sünneti ve's-sîrah*, 1989, sayı, 4, s. 501-506.

²⁶ Abbâs, *İ'câz*, s. 170.

sunda müsâvî olmaları ise daha zordur. Üslup güzelliği alanında birinin farkında olmadığı öbürü keşfeder, her ikisinin de bulamadığını bir başkası ortaya çıkarır. İşte insanların sözlerinin güzelliği, belâğat ve fesâhatlarının üstünlüğü bu tercihteki isâbet nisbetindedir. Bununla birlikte **mânâ** ile **lafız** birbirinden uzak iki uç gibi olup ikisine de aynı anda hakkını vermek neredeyse imkansızdır. Meramını veciz bir şekilde anlatmak için lâfzı az kullanan bir kimse, az veya çok mânânın hakkını yemek durumunda kalır. Bunun aksine mânânın hakkını verip bütün incelikleriyle göstermek isteyen kimse de lafzın güzellik ve letâfetini bozarak sözü uzatmaya mecbur olur. Edipler ancak ilimlerinin genişliği ve o anki ilhamlarının sevkine göre nisbî bir mükemmelliğe ulaşabilirler. Bunun en sağlam delili, bir edibin zaman içinde önceki sözlerini tekrar ele aldığıdır, bazı çıkarma veya ilavelerde bulunması, takdim-tehir yapması, eserini değiştirip olgunlaştırmasıdır. Öyle ki yetmiş defa bile gözden geçirse her defasında yapacağı bir değişiklik bulur, tashih etme, değiştirme ve geliştirme ihtiyacı hisseder²⁷. Kur'an ise, üzerinden asırlar geçse dahi, lafız ve mânâlarında hiçbir değişikliğe ihtiyaç duyulmaz²⁸.

Kur'an dilinde üstün olan taraf, hangi sahada söz söylerse söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kast olunan mânâyâ en uygun terkibi seçmesi, en ufak bir harfi dahi yerli yerine koyması ve maksadı hiçbir eksik ve fazla olmaksızın anlatmasıdır. Kısa ve özlü anlatımın tercih edildiği yerlerde mânâ ihmal edilmediği gibi muhtevânın ayrıntısına girilmesi gereken yerlerde de söz israfı yapılmaz. Kur'an, dilin sâhip olduğu müterâdif kelimelerden delâleti en hassas, tasvir gücü en fazla ve fesâhati en kuvvetli olanını seçer²⁹. Zira Kur'an'ın kelimeleri öyle seçilmiştir ki hiçbirinin yerini değiştirmeye imkân yoktur. Bu hususta İbn-i Atiyye şöyle demiştir:

²⁷ Bkz. Drâz, *en-Nebiü'l-azîm*, s. 92, 109-111. Müellif bu hususa bir misal verir ve şöyle der: “**Muallakât-ı Seb’â** sâhiplerinden biri olan Züheyr’in, şiirlerini tehzîb edip olgunlaştırdığı rivayet edilir. Şâir, senelerce üzerinde çalıştığı bu kasidelerine «**el-Havliyât**: Yıllanmış» ismini verirdi.” Aynı şekilde meşhur şâirlerimizden Yahya Kemal’in bir şiiri otuz sene cebinde taşıdığı ve zaman zaman değişiklikler yaparak olgunlaştırdığı söylenir. Mehmed Âkif’in *Safahat*’ına bakıldığında, oradaki şiirlerin zamanla nasıl değişikliğe uğradığı kolayca görülebilir. (Bkz. *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1991, s. 3, 4, 5...) Diğer şâirler için de benzer rivayetler vardır.

²⁸ Drâz, *a.g.e.*, s. 92.

²⁹ Bûtî, *Ravâi*’, s. 140.

“Kur’an öyle bir kitaptır ki ondan bir kelime çıkarılsa, sonra bütün Arap lisanı altüst edilse, ondan daha münasip bir kelime bulmak mümkün değildir”³⁰.

Hattâbî de, Kur’an âyetlerinden bir kelime değiştirildiğinde mânânın değişip kelamın bozulacağını ya da en azından belâgat seviyesinin düşeceğini ifâde eder³¹. Rağîb el-İsfahânî’ye göre ise, Kur’an’ın lâfızları Arap kelâmının özü, zübdesi ve en seçkinleridir. Kur’an’ın lafızları ve bunların müştaklarına nisbetle diğer sözler, tatlı meyvelerin özüne nisbetle kabuk gibi veya buğdayın özüne nisbetle kepek ve saman gibi kalır³².

Bu nazarî bilgilerden sonra konuyu daha iyi ortaya koyabilmek için birkaç pratik misâl vermek yerinde olacaktır. Misâl olarak şu âyeti ele alalım:

وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحِّيَهَا

“Gecesini karanlık, gündüzünü parlak şekilde açığa çıkardı”³³.

Bu âyetteki أَغْطَشَ kelimesi lügavî delâlet açısından أَظْلَمَ kelimesine müsâvîdir ve burada diğeri de kullanılabilirdi. Ancak “ağtaşe” lügat hudutlarının ötesinde diğer delâletleriyle bir farklılık arz etmekte ve beraber terkip oluşturduğu diğer kelimelere daha çok uymaktadır. Birbirine uyumlu harflerinin ses yapısı ve ölçüsü kendine has bir hususiyete sâhiptir. Kelime bu delâletiyle derin bir sükûtun, umumî bir uykunun ve dehşet verici bir yalnızlığın her tarafa yayıldığı geceyi tasvir etmektedir. “Ağdaşe” kelimesi bütün bu mânaları, harflerinin mahreçleri ve kendi aslî tabiatı ile hissettirmektedir³⁴. Dolayısıyla “ezlame”ye ve müterâdiflerine göre bu makama daha münasip düşmekte ve verilmek istenen mânâyı en güzel şekilde ifâde etmektedir.

³⁰ İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Beyrut 1413, I, 52; Bu hususta ayrıca bkz. Zerkânî, *Menâhil*, II, 325. Drâz, *en-Nebeü’l-azîm*, s. 112; Hımsî, *Fikratu i’câz*, s. 95; Atâ, *Azametü’l-Kur’ân*, s. 85; Abbâs, *Î’câz*, s. 170.

³¹ Hattâbî, *Beyân*, s. 26-31; Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, XXVI, 395.

³² Rağîb, *Müfredât*, s. 10 (Mukaddime).

³³ en-Nâziât, 29.

³⁴ Bûtî, *Ravâi’*, s. 140.

Kur'an'ın lafız seçimindeki sanatını ve mânâyı tam olarak ifâde etmedeki kudretini gösteren diğer bir misal de şöyledir:

وَلَيْنَ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَتَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

“Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti bile dokunsa: «Eyvah, yazıklar olsun bize, biz gerçekten kendimizi bu azaba müstahak etmekle kendimize zulmetmişiz!» derler»³⁵.

Bu cümlede, azabın dehşetini göstermek için onun en hafifinin dahi zâlimlere nasıl bir şiddetle tesir ettiği anlatılmaktadır. Cümlelerin bütün unsurları dokunan azabın ne kadar az olduğunu ifâdeye hizmet etmekte ve ona kuvvet vermektedir:

لَيْنَ lâfzı, teşkik bildirir. Şek ise azlık ifâde eder. مَسَّ lâfzı, azıcık dokunmaktır, yine azlığı ifâde eder. نَفْحَةٌ lâfzı, “bir kokucuk” demek olup azlığı ifâde eder. Aynı zamanda bu kelime masdar binâ-yı merre olduğu için bir’e delalet eder ve biricik demektir. Bununla birlikte nekre olup tenvin alması da azlık ifâde etmek içindir. مِنْ lâfzı, teb’îziyedir ve bir parça demektir. Dolayısıyla bu da azlık ifâdesidir. عَذَابِ lâfzı; nekâl ve ikâba nisbetle hafif bir ceza nev’idir ki o da azlığı anlatmaktadır. رَبِّكَ lâfzı; Kahhar, Cebbâr, Müntakim esmâsına nazaran şefkâti ihsas etmekle yine azlığa işaret eder.

İşte, bu derece az bir parça azab böyle tesirli ise, Allah’ın ikâbı, nekâli ne kadar dehşetli olur kıyas edebilirsiniz, denilmek istenmektedir³⁶.

Kur'an'da, mânâ lafza tesir ederek farklı şekillerde gelmesine sebep olur. Meselâ arzedilecek mânâ ne kadar umûmî, misalleri ve husûsiyetleri ne kadar zengin olursa orada kullanılan tabirler ve lafızlar da o kadar kolay ve serî’ olur. Mânâ ne kadar incelik, hassaslaşır ve derinleşirse tabir ve lafızlar da o derece zorlaşır ve azalır³⁷.

Kur'an lafızlarının fonetik husûsiyeti de ekseriyetle mânâyı uygundur. Kur'an belâğatinin en çarpıcı misallerini teşkil eden pek çok âyette, harfler ve sesler, mânâ ile

³⁵ el-Enbiyâ, 46.

³⁶ Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 163. Kur'an'ın kelime seçimindeki hassasiyeti için ayrıca bkz. Hâlidî, *el-Beyân*, s. 160 vd.

³⁷ Bûtî, *Ravâi*, s. 114.

bütünleşir ve ona zenginlik katar. Kelimelerin etimolojik ve epistemolojik delaletleri bilinmese bile, seslerin tabiî halleri, kulaklara bu mânâlardan ipuçları ve ışıltılar sunar³⁸. Meselâ ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlere karşı cidâl ve tehdit ihtiva eden Kâf sûresinde, diğer yerlere nisbetle çok fazla kaf, bâ, dâl, cîm gibi kalkale harfleri bulunmaktadır. İki sayfalık kısa bir sûrede kaf, 64; bâ, 74; dâl, 53; cîm, 22 defa geçmekte, bu harflerin içinde bulunduğu tarrakalı kelimeler âdeta mânâlarıyla olduğu gibi sesleriyle de münkirleri susturmaktadır³⁹. Yine iman ederek her şeyi göze alıp Allah’a teslim olan sihirbazlara ateş püsküren Firavun’un tehditlerini ifâde eden şu âyet, onun tehdit nâralarını ses nizamıyla da aksettirmektedir:

فَلَا قُطْعَنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَا صَلْبَيْنَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمَنَّ آيُنَا أَشَدَّ عَذَابًا
وَأَبْقَى

“...Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! İşte o zaman anlayacaksınız kimin azabı daha şiddetli, daha devamlı!”⁴⁰

Âyet-i kerimede Firavun’un bu taşkınlığı, aşağılanan nefsinin hissettiği acı ve öfkesinin kabarması hâli harf-i cerler aracılığıyla da yansıtılmıştır. Buna göre, فِي جُذُوعِ النَّخْلِ cümlesindeki “فِي: -de, -da” harf-i ceri, “عَلَى: üzerine, üzerinde” yerine kullanılmıştır⁴¹. Bu, Firavun’un îman eden sihirbazları, hurma dalları üzerinde çok uzun süre asılı bırakmak, onlara çok işkence etmek şeklindeki gizli ve vahşi niyetini hissettirmek içindir. Çünkü “fî” ile hâsıl olan zarfiyette isrikar mânâsı mevcuttur. Orada uzun müddet kalmaları, istikrâra teşbih edilmiştir⁴².

Cennet ehlinin refah ve sürurunu tasvir eden şu âyetler ise cennet ırmaklarının tatlı tatlı akışı, Selsebîl suyunun içimi gibi hoş ve yumuşaktır:

³⁸ Kılıç, *Kur’an: Dildeki Sonsuz Mu‘cize*, s. 40.

³⁹ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 132-133.

⁴⁰ Tâhâ, 71.

⁴¹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, Beyrut 1987, V, 307. Ayrıca bkz. Abbâs, *İ‘câz*, s. 193. Müellif, devâm eden sayfalarda harflerin kullanımıyla alâkalı başka misaller de verir.

⁴² Ebu’s-Suûd, VI, 29, (Tâhâ, 71 tefsirinde).

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ لِّسَعِيهَا رَاضِيَةٌ. فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ. لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً. فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ. فِيهَا سُرُرٌ

مَرْفُوعَةٌ. وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ. وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ. وَزَوَاجٌ مَبْنُوثَةٌ

“Ama yüzler vardır, o gün mutludurlar, emeklerinin neticesini aldıkları için gayet memnundurlar. Pek üstün ve pek muteber bir cennettedirler. Orada hiç boş söz işitmezler. Orada akan berrak pınarlar, üstün, kıymetli tahtlar, hazırlanmış kadehler, dizilmiş koltuklar, yastıklar, yayılmış halılar ve döşemeler vardır”⁴³.

Bu âyetleri okuyan bir kimse, kelimelerin yumuşak, tatlı, mûnis ve sıcacık mûsikîsi arasında kendini başka bir ortam ve atmosferde buluverir. Dünyada vazifesini yapmış olmanın verdiği rahat ve huzur içerisinde, kendini güzel halı ve döşemelerle tefriş edilmiş sâkin ve müreffeh bir mekanda müzeyyen tahtlar üzerinde hisseder ve şırl şırl akan cennet nehirlerinin tatlı nağmelerini duyar gibi olur.

Yine içinden suların aktığı parçalanmış kayaların tasvirinde kullanılan “يَشَقُّقُ”:

Şak şak yarılır da...⁴⁴ fiili de bize, taşların şak şak yarılışını çağrıştırmakta, hızlı bir şekilde ses ve harflerden, işaret edilen hakikate, onun tasavvur edilip zihnimizde temekkününe yardım etmektedir⁴⁵. Taşın çatlayıp su çıkardığını anlatırken “yênşakku” veya “yeteşakkaku” demek de mümkündür. Lâkin, «lemâ yâşşakkaku» ifâdesinde çatlayışın, akışın bütün fışırtısı ve şakırtısı duyulur⁴⁶.

Bazen bir resmi tamamlamak için yalnız bir tek kelime kullanılır. Allah yolunda gazaya çıkmak istemeyip de yere çakılıp kalanların hâlini anlatan أَثَقَلْتُمْ kelimesi, yine benzer durumda olanları tasvir eden لَمَنْ لَّيْطُنَّ وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَّيْطُنَّ ifâdesi ve cehennem ehli-

⁴³ el-Ğâşiye, 8-16. Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 133.

⁴⁴ el-Bakara, 74.

⁴⁵ Bayram, Yusuf-Çap, Sabri, “Kur’an’da Edebî Sanatlar”, *Yeni Ümit*, s. 31, Ocak-Mart 1996, s. 33.

⁴⁶ M. Hamdi Yazır, I, 16 (Mukaddime).

nin çığlıklarını anlatan يَصْطَرِحُونَ kelimesi bu kabildendir. Bu lâfızlar, ses yapılarıyla, taşıdıkları mânâları insana hissettirmektedirler⁴⁷.

Kur'an'ın üslûbunun üstünlüklerinden biri de, her lafzı insanın önüne bir sûret ve geniş bir hayal dünyası koyan duâ cümlelerinin, yüksek bir âhenkle mânâyı yansımasıdır. Meselâ mehâbetli ve faziletli bir ihtiyar olan Zekerıyyâ (a.s)'ın duâsı bunlardan biridir. Her kelimesinde korku, hüznün samimiyet ve ihlâs hissedilen sözleri, kalbimizin derinliklerinde büyük bir tesir bırakır. Mihraba durmuş ibadet halinde ve Rabbine derinden yalvarmakta, sabah akşam Rabbimizin ismini zikretmektedir⁴⁸. Aynı şekilde Âl-i İmran sûresinin 191-194, Nûh sûresinin 26-28, Ahzâb sûresinin 67-68. âyetlerindeki duâlar da bunun gibi Allah'a yalvaran insanların hâlini ses âhengi ile tasvir etmekte, içinde bulundukları duygu ve düşünceleri, sözlerindeki yumuşaklık ve hüznü, sertlik ve gazabı, nedamet ve pişmanlığı aksettirmektedir⁴⁹.

Kur'an-ı Kerim, bütün bu hususiyetleriyle lafız ile mânâ dengesini en güzel şekilde sağlamış, ulaştırmak istediğı anlamları üstün bir belagatla ifâde etmiştir. **“De ki: «Onu, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah indirdi. O, gerçekten Ğafûr'dur, Rahîm'dir»”**⁵⁰.

C. SES ve TERKİP NİZÂMINDAKİ ÂHENK

Kur'an'ın i'câzını anlayabilmek için her şeyden önce onun tilâvetini en güzel şekilde öğrenmek gerekmektedir. Birkaç âyet okumak istediğinde kelimeler diline ağır gelen ve harfleri mahreçlerinden tam çıkaramayan bir kimsenin, Kur'an'ın âhengini ve i'câzını anlaması mümkün değildir⁵¹. Kur'an-ı Kerim kâidelerine riayet ederek okunduğunda, ondaki harflerin, kelimelerin ve cümlelerin seslendirilmesi esnâsında ortaya çıkan, kulağa ve rûha hoş gelen ve diğer söz türlerinde hiç rastlanmayan bir mûsikînin

⁴⁷ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 91-92.

⁴⁸ Meryem, 4-6.

⁴⁹ Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul ts., s. 337-340.

⁵⁰ el-Furkân, 6.

⁵¹ Bûtî, *Ravâi'*, s. 123.

varlığı hemen fark edilir⁵². Fonetik açıdan Kur'an, şehirlilerin ifâdesindeki yumuşaklıkla bedevilerin anlatış tarzındaki sertliği hikmetli bir ölçüyle birleştirir ve âhenkli bir ses meydana getirir. Arapça bilmeyen bir kişi bile, Kur'an'ı güzel sesle ve tecvid kâidelerine riayetle okuyan birini dinlediğinde, bu farklı ve tesirli âhengi hemen hisseder⁵³. Kur'an'da, kimisi tok sesli, kimisi ıslık sesli, bazıları hafî, bazıları zâhir, kimisi mehmûse, kimisi mechûre olan harf neveleri peş peşe gelir⁵⁴. Böylece sertlikle yumuşaklık muh-kem ve dakik bir şekilde mezcedilir.

Aynı şekilde, Kur'an lafızlarındaki kelimelerin, harf, sükûn ve harekelerin, med veya kasırların nizâmında da mükemmel bir tenâsüp, kulağa ve rûha hoş gelen bir mûsikî vardır⁵⁵. Harflerin sesleri birbiriyle uyum hâlinde olup mûsikî nazmında onlara refâkat eder. Bu durum bir sûrenin başından sonuna kadar aynı şekilde devam eder. Mesela Kamer sûresindeki "nüzur" kelimesini⁵⁶ seslendirmek, hususiyle **nun** ve **zel** harflerindeki ötre sebebiyle normalde dile ağır gelir. Fakat kelime âyette öyle bir terkip içerisinde kullanılmıştır ki bu zorluk tamamen ortadan kalkmıştır. Harflerden kelimelere ve cümlelere kadar Kur'an'ın bütününde görülen bu terkip rûhunu bir başka söz diziminde bulmak mümkün değildir⁵⁷.

Nihat Sâmi Banarlı, Kur'an'ın mûsikî âhengi üzerinde durmuş ve bazı misaller vermiştir. Ona göre Kur'an-ı Kerim, imana yalnız ifade değil, aynı zamanda sadâ vermiş, hem de derin bir ses ve yüce bir mûsikî lutfetmiş, lâhutî bir lisanla terennüm etmiştir. Kur'an'ın her âyeti, herhangi bir lisan cümlesinin üstünde, bir telkin mu'cizesi içinde ve bir mûsikî cümlesi hâlinde nâzil olmuştur. Bu mûsikî, nesirde cümle ve cümlecik sonu kafiyeleleri demek olan secî'lerle, diğer iç kâfiyelerle, Arapçanın karakteristik uzun

⁵² ABD'de çalışan müslüman bilim adamı Dr. Ahmet el-Kâdî, "**Kur'ân ve Stres**" konusunda bir araştırma yapmış ve hazırladığı tebliği 1984'de İstanbul'da yapılan İslam Tıp Kongresi'ne sunmuştur. Bu bilim adamı, araştırmalarının neticesinde, Kur'ân kelimelerindeki ses hususiyetlerinin stresi azalttığını tespit etmiştir. (<http://www.thehealthnews.org/tr/news/05/11/10/dua.tedavi.iyilesme.html>, [23.04.2007])

⁵³ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 101-102; *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 116.

⁵⁴ Zerkânî, *Menâhil*, II, 312.

⁵⁵ Yıldırım, *K. İlmlerine Giriş*, s. 131.

⁵⁶ el-Kamer, 36.

⁵⁷ Râfîî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 187; Bûtî, *Ravâi'*, s. 144. Bu hususta ayrıca bkz: Sâlih, *Mebâhis*, s. 334-340.

heceleriyle ve zengin aliterasyonlarla sağlanmıştır. Aynı mûsikî, bir bakıma dünyanın en zengin “aruz”unu meydana getirmiş bir milletin, dilde mûsikî anlayışına uygundur. Mesela Fetih sûresinin ilk âyetini ele alalım:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

Bu âyette, fağfur kâse tannâniyeti veren ince “n” sesleri ve bu sesleri, her hecesi yerden göğey yükseliyormuş gibi bir dil ve mûsikî mu‘cizesiyle güzelleştiren ince ve uzun “nâ” heceleri mevcuttur. O kadar ki bu uzun hecelerden sonra söylenen ve onlarla ölçülemeyecek kadar kısa teleffuz edilen “le-ke” heceleri, âdetâ uzun bir seslenişten sonra nefes almayı sağlamak için yer almış gizli nefesler gibidir. Rahmân sûresindeki:

فَبَآيَ آلَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

âyeti de musikîdeki ses tekrarı anlayışının lisanda bir şahlanışıdır ve Kur’an-ı Kerim böyle, burada sayılamayacak kadar çok çeşitli dil ve mûsikî zaferleri hâlinde söylenmiştir. O kadar ki bize bir şey anlatmak için kelimesi olmayan mûsikî gibi, Kur’an-ı Kerim de bize kelimelerle anlatmaya lüzum kalmayacak kadar engin duygular veren bir lisana sâhiptir⁵⁸.

Kur’an’ın ses ve terkip nizâmındaki âhenk, řu uzun âyette dahi kendini açıkça gösterir:

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنكُمْ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ
بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةُ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي
أَنفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ
لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي
قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ⁵⁹

⁵⁸ Banarlı, Nihat Sâmî, *İman ve Yaşama Üslûbu*, İstanbul 1986, s. 90-91.

⁵⁹ “Sonra o kederin peşinden üzerinize bir güven duygusu indirdi. Sizden bir kısmını bürüyen tatlı bir uyku hali verdi. Bir kısmınız ise can derdine düşmüş, Allah hakkında cahiliye devrindekine benzer, gerçek dışı şeyler düşünüyorlar: «Bu işin kararlaştırılmasında bizim yetkimiz mi var? Ne gezer!» diye söyleniyorlardı. De ki: «Bütün yetki ve karar Allah’ındır». Onlar aslında içle-

Bu âyette bütün hece harfleri mevcut olup büyük bir ölçü ve âhenk içinde kullanılmış ve tekrar edilmiştir. Hafif, ağır her çeşit harf birlikte kullanıldığı halde bu durum lafzın selâsetini bozmamış, aksine bir revnaklık vererek, muhtelif tellerden mütenâsip ve birbirini destekleyen bir nağme ve fesâhat ortaya koymuştur. Saîd Nursî, bunu şöyle îzah eder:

Hem şu lem‘a-i i‘câza dikkat et ki, huruf-u hecâdan yâ ile elif en hafif ve birbirine kalb olduğu için, iki kardeş gibi, herbirisi yirmi bir kere tekrar edilmiştir. Mim ile nun⁶⁰ birbirinin kardeşi ve birbirinin yerine geçtiği için, herbirisi otuz üçer defa zikredilmiştir. Sin, şın, sad, mahreç, sıfat ve ses yönüyle kardeş oldukları için, her biri üç defa; ayn ile ğayn kardeş oldukları hâlde, ayn daha hafif olduğundan altı, ğayn ağırlığı sebebiyle bunun yarısı yani üç defa zikredilmiştir. Zal, ze, tı, zı mahreç, sıfat ve ses îtibariyle kardeş oldukları için herbirisi ikişer defa; lâm, elif ile beraber ikisi lâmelif sûretinde ittihad ettikleri ve elif, lâmelif sûretinde hissesi lâm’ın yarısıdır; onun için lâm kırk iki defa, elif onun yarısı olarak yirmi bir defa zikredilmiştir. Hemze, hâ ile mahreççe kardeş oldukları için hemze⁶¹ on üç, hâ bir derece daha hafif olduğu için on dört defa, kâf, fe, kaf kardeş oldukları için, kaf’ın bir noktası fazla olduğu için kaf on, fe dokuz, kâf dokuz, bâ dokuz, tâ on iki -tâ’nın derecesi üç olduğu için on iki- defa zikredilmiştir. Râ, lâm’ın kardeşidir; fakat ebced hesabıyla râ iki yüz, lâm otuzdur. Altı derece yukarı çıktığı için altı derece aşağı düşmüştür. Hem râ telâffuzca tekerrür ettiğinden ağır olup yalnız altı defa zikredilmiştir. Dad, se, ha, hı ağırlıkları ve bazı münasebat yönleri sebebiyle birer defa zikredilmiştir. Vav hâ’dan ve hemze’den daha hafif, yâ’dan ve elif’ten daha ağır olduğu için on yedi defa, ağır hemze’den dört derece yukarı, hafif elif’ten dört derece aşağı zikredilmiştir.

rinde, sana karşı açığa vuramadıkları bir şeyler saklıyor ve kendi aralarında: «Bu emir ve komuta işinde bir payımız olsaydı, şimdi burada olmaz, öldürülmezdik» diyorlardı. De ki: Siz evlerinizde dahi olsaydınız haklarında ölüm takdir edilenler, mutlaka düşüp ölecekleri yerlere doğru çıkacaklardı. Allah, sizin içinizde olanı imtihan etmek ve kalplerinizi her türlü vesveseden ve kirden arındırıp pırıl pırıl yapmak içindir ki bunu başınıza getirdi. Allah sinelerin özünü dahi bilir.” (Âl-i İmrân, 154).

⁶⁰ Tenvin de nûn’dur.

⁶¹ Hemze, melfuz ve gayr-ı melfuz yirmi beştir ve hemze’nin sakın kardeşi elif’ten üç derece yukarıdır. Zira hareke üç tanedir.

İşte, şu harflerin zikrindeki harikulâde intizam ve gizli münasebetler neticesinde ortaya çıkan muhteşem insicam, iki kere ikinin dört ettiği gibi kesin bir şekilde gösteriyor ki, Kur'an beşer fikrinin mahsûlü ve tesâdüf eseri değildir. Harflerin dizilişindeki hayret verici intizam, selâseti ve lafızların fesahatini sağlamakla birlikte, daha pek çok gizli hikmetler taşımaktadır. Kur'an'ın harflerinde böyle bir intizam gözetilmişse, elbette kelimelerinde, cümlelerinde ve mânâlarında da öyle esrarlı bir intizam, öyle parlak bir insicam gözetilmiştir⁶².

Muhammed Hamîdullah'ın anlattığı şu hâdise de, Kur'an'ın üslûbundaki insanı tesir altına alan ses âhengine güzel bir misaldir:

Fransız mûsikîşinas Abdullah Gilles Gilbert İstanbul'a gelmiş, Kur'an-ı Kerim'in tilâvet edildiği bazı toplantılara katılmıştı. Kendisine bu okunan şeyin bir nazım (şiir) parçası değil de bir nesir olduğu açıklandığında büsbütün heyecanlanıp tesiri altında kalmış ve kısa bir zaman sonra da İslâm ile müşerref olmuştu. Merhûm'un bana sonradan bizzat açıkladığına göre, "Dünyanın bütün dillerinde nazım eserlerinde ritim mevcut olmakla birlikte, bunların hiçbirinin nesir parçalarında ritim görülmemektedir. Kur'an-ı Kerim bunun bir istisnâsını teşkil eder. Öyle ki Kur'an-ı Kerim okunurken, herhangi bir âyette geçen sâdece tek bir kelime değil, tek bir harf bile atlanacak olsa, bu dinleyenin kulağını tırmalamakta ve şiir okunurken mısralardaki duraklama ve aralıklara riâyet etmeme gibi bir ses bozukluğu ortaya çıkarmaktadır".

Onun bu îzâh ve açıklamasını tam anlamamakla birlikte, takdir edip değerlendirmiştim. Kendisi bir başka gün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki çalışma odamda beni ziyarete geldi. Pek sinirli ve rûhen üzgün bir hâldeydi:

"Öyle zannediyorum ki İslâm ile müşerref olan atalarımız, Kur'an-ı Kerim'in bazı kısımlarını atlamış (kaybetmiş) bulunuyorlar" dedi.

"Böyle bir şey nasıl olur?" diye sormam üzerine o, durumu şöyle açıkladı:

"Kur'an'ın 110. sûresinin 2. âyetini şöyle okuyorlar: «**Yedhulûne fî dînillahi efvâcâ**». Böyle bir okuma mûsikî açısından imkânsız! (Böyle bir okumaya göre) bu Allah'ın sözü olamaz!"

⁶² Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 167-168.

Ben durumu idrâk edip şöyle bir îzahta bulundum:

“–Bu âyet aslında öyle değil de, «**Yedhulûne fî dînillahi efvâcen fe-sebbih**» şeklinde okunmalıdır. **Efvâcâ** kelimesi üzerinde bir duraklama yapılmamalıdır; bilâkis devam edilip **fe-sebbih** kelimesine geçilmelidir...”

Gilbert büsbütün hayret ve şaşkınlık içinde kaldı:

“–Yâ!.. Hakîkten böyle mi?! Gerçekten senin okuduğun gibi ise işte şimdi tamam oldu; şimdi îmânımı tazelemeliyim, Allah beni affetsin!..” dedi⁶³.

Bu Fransız mûsikîşinas Kur’an’ın başından sonuna kadar sâdece bu son kısımda bir yere takılmış, oradaki doğru okuyuşu öğrenince Kur’an’ın baştan sona kusursuz bir ses âhengine sâhip olduğuna şâhitlik etmiştir. Bu muhteşem âhenk, farkında olarak veya olmayarak insanları büyüleyip tesiri altına almaktadır. Edouard Montet de şöyle der:

“Arapça olarak Kur’an’ı bilenlerin hepsi bu dînî kitabın güzeliğini, üslûbunun son derecedeki mükemmeliyetini tebci etmekte müttelik olacaklardır ki, Avrupa dillerindeki bütün tercümeler bunu hissettirip ifâde etmek imkânından mahrumdurlar”⁶⁴.

D. EDEBÎ TASVİR

Kur’an’ın üslup hususiyetlerinden biri de tasvîr anlatımıdır. Tasvir, Kur’an-ı Kerim’in teşrî’ hariç bütün gayelerin anlatımında tatbik ettiği bir ifâde tarzıdır⁶⁵. İtikadî meseleler dahi çoğu zaman kâinat sahnelerinden mürekkep, şuura hitap eden bir tablo dâhilinde takdim edilir. Tebşir, tahzir, olmuş bir kıssa veya olacak bir hâdis, ikna konuşması, imana davet, dünya hayatını tavsif, hissedilen ve görülen bir şeyi temsil, zâhiri veya gizliyi açıklama, içteki bir fikri yahut görülen bir şeyi ızhâr etme gibi her türlü konuda tasvîr üslûbu kullanılır⁶⁶.

⁶³ Hamîdullah, Muhammed, *Kur’ân-ı Kerîm Târîhi*, İstanbul 1993, s. 94-95.

⁶⁴ Montet, Edouard, *Le Coran*, Paris, 1949, (Introduction), s. 53 (Okıç, *Kur’an-ı Kerim’in Üslûb ve Kırâati*, Ankara 1963, s. 2’den naklen).

⁶⁵ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 9; Bûtî, *Ravâi’*, s. 147-148.

⁶⁶ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 35. Bkz. Ulutürk, Veli, *Kur’an’da Temsîlî Anlatım*, İstanbul 1995, s. 21-35.

İbn Âşûr tasvir üslûbunun Arap edebiyatında bulunmadığını, ancak Nâbiğa'nın bazı şiirlerinde görüldüğü gibi nâdirâtan olduğunu bildirdikten sonra, tasvir ve temsil üslûbunun ilk defa Kur'an tarafından ortaya konduğunu ve Araplar üzerinde büyük bir tesir husûle getirip onları mebhût ettiğini belirtir⁶⁷.

Kur'anî tasvir muhtelif vesilelere göre farklı şekillerde zuhur eder:

1. Lafzın medlûlünü mücerred mânâ dâiresinden çıkarıp hissedilen ve hayal edilen sûret şekline getirmek.
2. Sûretleri donukluk ve sâkinlikten kurtarıp hareketli ve canlı bir manzara hâline getirmek.
3. Anlatılan mevzuun havası ve bahsedilen sahne gerektirdiğinde manzaranın büyültülmesi ve mücessem hâle getirilmesi.

Bu şekillerin hepsinin, çoğu zaman bir âyette toplandığı görülür. Bazen de ayrılırlar. Kur'an-ı Kerim bu hareketleri istiâre, mecaz-ı mürsel, teşbih ve temsil gibi Kur'an'ın tasvir üslûbundan elde edilen ve Beyân ilminin ortaya koyduğu kâideler vâsıtasıyla yapar⁶⁸.

Bu hususta Seyyid Kutub şöyle der: “Tasvir, renkle, hareketle ve mûsikî ile yapılır. Çoğu zaman bir sûreti meydana çıkarma ameliyesine, vasıf, konuşma, kelimelerin tonu, ibarelerin nağmeleri, siyakın mûsikîsi hep birden iştirak eder. Bu tablo gözü, kulağı, hissi ve hayali, fikir ve vicdanı doyurur. Bu tablo diriler âleminden alınmış canlı bir tasvirdir, mücerred renkler ve donuk çizgilerden ibaret değildir. Öyle bir tasvir ki, buutlar ve mesafeler orada şuur ve vicdanlarla ölçülür. Mânâlar canlı birer adam veya tabiat manzarası hâlinde resmedilir”⁶⁹.

Meselâ kâfirlerin Allah tarafından kabul görmeyecekleri, amellerinin boşa çıkacağı ve cennete girmelerinin muhal olduğu beyan edilmek istendiğinde, normalde bu

⁶⁷ İbn Âşûr, I, 120, (Mukaddime).

⁶⁸ Bûtî, *Ravâi'*, s. 170-171. Ramazan el-Bûtî, belâgattaki bu tür sanatların Kur'an'ın üslûbundan çıkarıldığını, var olan kâidelerin Kur'an'a tatbik edildiğini zannetmenin yanlış olduğunu vurgular.

⁶⁹ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 37; Bûtî, *Ravâi'*, s. 169.

mücerret mânâlar, düz cümleler ile ifâde edilir. Fakat Kur'an'ın tasvir üslûbu o mânâları şu şekilde takdim eder:

“Âyetlerimizi yalan sayanlara ve onları kabule tenezzül etmeyenlere gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir. İşte Biz, suçlu kâfirleri böyle cezalandırırız!”⁷⁰.

İnsan bu âyeti okuduğunda veya dinlediğinde hayalinde gök kapılarının açılması, devenin iğne deliğinden geçmesi canlanıyor. Kur'an, insanın hislerini bu tabloları düşünmeye sevkederken “kâfirlerin kabul edilmemesi” ve “cennete girmelerinin imkânsızlığı” mânâlarını da rûhun derinliklerine nüfûz ettiriyor. Bu mânâlar tasvir sayesinde zihin yoluyla değil, aynı zamanda göz, his gibi muhtelif yollarla da rûha intikal etmiş oluyor⁷¹.

Kur'an, mücerred mânâları tasvir ettiği gibi nefsî ve manevî hâlleri de tasvir eder. Tevhidden sonra şirke sapan, kalbini tek ilâhla çeşitli ilâhlar arasında parçalayan, hislerini hidayet ve sapkınlık arasında dağıtan kimsede oluşan şaşkınlığı göstermek için şu duygulu resmi çizer:

“De ki: Allah'tan başka, bize, yalvarıp ibadet ettiğimiz takdirde fayda, terkettiğimiz takdirde zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola koyduktan sonra şeytanların kandırıp şaşkın bir hâlde çöle düşürdükleri, arkadaşlarımızın ise “Bize gel!” diye doğru yola çağırıp durduğu ahmak gibi, gerisin geriye İslâm'dan şirke mi dönelim? De ki: Allah'ın gösterdiği yol, tek doğru yoldur ve bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emrolundu”⁷².

Âyette kullanılan ifâdeler, şeytanların yer yüzünde şaşkına çevirdikleri bir insanın resmini çizerek içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi canlandırmaktadır. Burada استَهْوَتْهَ lafzı, medlulünü tasvir etmektedir. Bu adam, dalalet yolunda da olsa, tek bir yol tutsaydı en azından dünyada rahat ederdi. Lâkin diğer tarafta kendisini hidayete çağıran

⁷⁰ el-A'râf, 40. Misal olarak ayrıca bkz. er-Ra'd, 4.

⁷¹ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 38.

⁷² el-En'âm, 71.

kardeşleri de mevcut. Ona “Bize gel!” diye sesleniyorlar. O da ins ve cin şeytanlarının güzel gösterdiği hevâsı ile arkadaşlarının hidayet çağrısı arasında şaşkın, kalbi dağınık ve olduğu yerde kalakalmış bir vaziyettedir. Hangi fırkaya tâbî olacağını ve hangi tarafa gideceğini bilememektedir⁷³.

Kur’an’ın tasvir ettiği rûhî hâllerden bir kısmı da, insanın psikolojik yapısına dâir açıkça göz önüne serdiği resimlerdir. İnsanın Rabbini ancak darlık ânında tanıdığını, rahata çıkınca kendini o darlıktan kurtaran Allah’ı unuttuğunu beyan etmek istediğinde, bu umûmî yapıyı sâdece zihnî bir şekilde izah etmiyor, bunun yanında tazelenen hareketler ve birbirini takip eden manzaralarla dolu bir tablo çizerek çevremizde çok gördüğümüz bir insan tipi resmediyor:

“Sizi karada olsun, denizde olsun gezdirip dolaştıran O’dur. Gemide olduğunuz zamanı düşünün: Gemiler, tatlı bir rüzgarla içindeki yolcuları alıp götürdüğü ve yolcular da bundan ötürü keyiflendikleri bir sırada, birden gemiye şiddetli bir fırtına gelir, dalgalar her taraftan onları sarar ve artık kendilerinin tamamen kuşatılıp bir daha kurtulamayacaklarını zannederek, bütün niyaz ve ibadetlerini yalnız Allah’a tahsis edip gönülden O’na yalvarırlar: «Ahdimiz olsun ki, eğer bizi bu felaketten kurtarırsan, mutlaka şükreden kullarından olacağız!» derler. Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki yine yeryüzünde haksız yere taşkınlıklar ve türlü yolsuzluklarda bulunuyorlar...”⁷⁴.

Kur’an’ın tasvir üslûbuyla bu resim âdetâ canlanıyor, hareket ediyor, dalgalanıp çalkalanıyor. Ruhlar da geminin dalgalanmasıyla beraber yükselip alçalıyor ve nihayet kastedilen mânâ en güzel şekilde zihinlere nakşedilerek rûhlarda hissediliyor⁷⁵.

Seyyid Kutub bu âyetlerdeki tasviri, tefsirinde biraz daha açarak şöyle der:

“İşte önümüzde gemi. Ortalık rahat içinde... Hoş bir meltem yolcuları götürüyor. Gemidekilerin duygularını da anlayabiliyoruz. Herkes bu hârika ortamın hazzını yaşıyor. İşte tam bu emniyetli ve rahat ortamda, bu sevincin her tarafı kapladığı bir sırada fırtına kopuyor. Huzur, emniyet ve sevinç içinde yolculuk yapanları kısıvrak yakalayıyor.

⁷³ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 44.

⁷⁴ Yûnus, 22-23.

⁷⁵ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 48.

Aman Allah'ım ne dehşetli bir hâdise! Yolcular, her taraftan dalgalarla kuşatıldı. Geminin içi birden mâtem havasına büründü. Gemi, içindekileri çalkalıyor, sarsıyor. Dalga, gemiyi sanki tokatlıyor; kaldırıyor, indiriyor, rüzgâr önünde sürüklenen bir tüy gibi, onu sürükleyip götürüyor... İşte gemideki yolcular! Paniğe kapılmış, kurtulma ümitlerini yitirmişler. Kurtulma imkânı yok. Ancak o zaman, yani insanı her taraftan kuşatan korku ortamında, fitratları, kendisine bulaşan pisliklerden arınıyor, kalpleri silkinerek etrafını karartan düşüncelerden kurtuluyor. Temiz ve asil olan fitratları, tevhid ile, yalnız Allah'a samimi bir bağlılık ile çarpmaya başlıyor. Fırtına diniyor, dalgalar alçalıyor ve deniz duruluyor. Yüreklere ağızlarına gelen insanlar sâkinleşiyor. Korkudan şiddetle çarpan kalpler sükûnete kavuşuyor. Gemi emniyet içinde sâhile yanaşiyor. İnsanlar artık hayata kavuştuklarına, ayaklarının karaya bastığına inanıyorlar. Fakat Allah kendilerini bu zor durumdan kurtarır kurtarmaz, hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara dahiıyorlar. Bu, gerçekten mükemmel bir sahnedir. Hiçbir hareketi, hiçbir duygusu kaçırılmış değildir”⁷⁶.

Kur'an-ı Kerim, bazen de “tecsîm” yani mücerret ve mânevi bir şeyi hissedilen bir cisim hâline getirmek sûretiyle müşahhaslaştırma metodunu kullanır. Mesela şu âyetteki sâlih amelle kötü amelin bir cisim gibi göz önüne getirilmesi bu kabildendir:

“Gün gelecek, her kişi gerek hayır olarak, gerek kötülük olarak ne işlemişse, hepsini önünde bulacak. Yaptığı kötülükten bucak bucak kaçmak isteyecek...”⁷⁷.

Mücerret mânâları ifâdede tercih edilen bu üslûbu Kur'an, mutlak tecrit ve tam bir tenzih gereken yerlerde dahi kullanır⁷⁸. Mesela şu âyetlerde durum böyledir:

“Allah'ın eli onların elleri üzerindedir”⁷⁹, “O'nun arşı su üstündeydi”⁸⁰, “O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kapladı”⁸¹, “Kıyamet günü bütün arz O'nun avu-

⁷⁶ Kutub, *Fî zılâl*, III, 1773-1774'ten bazı tasarruflarla.

⁷⁷ Âl-i İmrân, 30.

⁷⁸ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 85.

⁷⁹ el-Feth, 10.

⁸⁰ Hûd, 7.

⁸¹ el-Bakara, 255.

cundadır. Gökler de sağ elinde dürülmüştür”⁸², “Melekler saf saf dizilmişken Rabbin geldi”⁸³.

Kur’an-ı Kerim’in neredeyse tamamı tasvîrî anlatıma misaldir⁸⁴. Ancak burada birkaç misalle yetinilmiştir⁸⁵. Kısaca Kur’an’da geniş yer tutan kıssalar, kıyâmetle alâkalı sahneler, insan tipleri, vicdanlara seslenişler, ruhî hâller, zihinde oluşan tablolar, İslam dâvetinin karşılaştığı hâdiseler, hep tasvir sanatıyla ortaya konulmuştur, denilebilir. Buna mukâbil teşri’, cedel ve mücerret meselelerin bir kısmına dâir âyetlerde bu metot kullanılmamıştır. Ancak bu tür yerler Kur’an’ın dörtte birini geçmez. Bu da göstermektedir ki: Kur’an üslûbunun en güçlü ifâde aracı **tasvir**dir. Nitekim Subhi Sâlih, Seyyid Kutub’un Kur’an’daki edebî tasvire dair açıklamalarını Kur’an’ın hâlis edebî güzelliğini hissetmeye yardımcı olması, insana bu güzelliği kendi kendine bulup çıkarma, kendi vicdan ve şuuruyla onun zevkine varma imkânı vermesi sebebiyle, yeni i’câz mefhumuna uyan en isabetli yorum olarak değerlendirmiştir⁸⁶.

Kur’an’daki bu tasvîr üslûbu, konumuz açısından bakıldığında Allah’ın azame-tini gösteren bir vecheye de sâhiptir. Yani Kur’an’ın insanların bilemediği veya sâdece ihtisas sâhiplerinin bildiği hususları, yakînen gören bir göz gibi tasvîr etmesi, onun, sâdece Allah’a mahsus olabilecek azametli ifâdeler ihtivâ ettiğini göstermektedir. Bunun bir şâhidi şudur:

Gary Miller’in nakline göre, birkaç sene evvel müslümanlardan biri Toronto şehrinden marina (yat limanı) ticareti yapan ve hayatını denizlerde geçiren bir kimseye, okuması için bir Kur’an-ı Kerim tercümesi hediye etmişti. Bu denizci, İslâm tarihi hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi, fakat Kur’an’ı okuyunca ondan son derece etkilendi. Kur’an’ı kendisine hediye eden müslümana, “Muhammed bir denizci miydi?” diye sordu. Zira bu zât, Kur’an’ın tasvirlerinden son derece etkilenmişti. Çünkü kendisi denizdeki fırtınaları yaşayan biriydi, denizdeki bu fırtınayı yazıya döken kimsenin de aynı

⁸² ez-Zümer, 67.

⁸³ el-Fecr, 22.

⁸⁴ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 37; Bûtî, *Ravâi’*, s. 172.

⁸⁵ Daha fazla misâl için bkz: Kutub, *a.g.e.*, Bûtî, *a.g.e.*, s. 172-179; Sâlih, *Mebâhis*, s. 315-340; Ulutürk, *Kur’an’da Temsîlî Anlatım*, s. 37-87.

⁸⁶ Sâlih, *a.g.e.*, s. 320; Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, XXVI, 396.

şekilde bu fırtınayı yaşaması gerektiğine inanıyordu. Zira şu âyetteki tasvir, bir kimse-
nin denizdeki fırtınayı zihninde tasarlayarak yazabileceği bir şey değildir:

**“Yahut o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları derin bir denizdeki
yoğun karanlıklara benzer. Öyle bir deniz ki onu, dalga üstüne dalga kaplıyor...
Üstünde de koyu bulut. Üst üste binmiş karanlıklar... İçinde bulunan insan, elini
uzatsa nerdeyse kendi elini bile göremiyor. Öyle ya, Allah birine nûr vermezse ar-
tık onun hiçbir nûru olamaz”⁸⁷.**

Bu tasvir ancak denizdeki fırtınanın nasıl olduğunu gayet iyi bilen biri tarafın-
dan yazılmış olmalıdır. Bu sebeple:

“–Hayır, Muhammed bütün hayatını çölde geçiren bir insandır” denildiğinde
şaşkınlığı iyice arttı. Ömrünü denizlerde geçirmemiş bir kimsenin bilemeyeceği tasvir-
ler en güzel şekilde Kur’an’da mevcuttu. O hâlde Kur’an, her şeyi bilen bir kudret tara-
fından vahyedilmiş olmalıydı. Bu düşüncelerle vakit kaybetmeden İslam’ı kabul etti⁸⁸.

E. AYNI ANDA FARKLI SEVİYELERE HİTAP ETMESİ

Bir konuşmada veya yazıda umûma hitap etmekle seçkin kimselere hitap etmek
arasında çok büyük fark vardır. Bir konu zeki ve bilgili şahsiyetlere, normal insanlara
anlatıldığı tarzda açıkça izah edildiğinde onların seviyesi aşağıya çekilmiş olur ki, bu
durumda sıkılmaları, hatta gücenmeleri mümkündür. Bunun aksine geniş kitleye hitap
ederken, seçkinlere anlatır gibi işâretle, ana hatlara temas etmekle yetinildiğinde, onla-
rın bir şey anlaması çok zordur. Aynı cümle ile avamı ve hassı, âlimleri ve cahilleri tat-
min etmenin en mükemmel misalleri sâdece Kur’an’ın beyanlarında bulunabilir⁸⁹.
Kur’an âyetleri idrak ve kültürleri farklı farklı olan insanlara hitap ettiğinde, onların her
biri kendi anlayışı ve bilgisi nispetinde istifâde eder. Bu durum, âyetlerin müteâriz iki
yön ve anlayış taşıdığı anlamına gelmez. Onun mânâsı her durumda aynıdır. Lâkin âye-
tin sathı olduğu gibi üslûbunun ihtivâ ettiği derinliği ve kökleri de mevcuttur⁹⁰.

⁸⁷ en-Nûr, 40.

⁸⁸ Miller, Gary (Abdülahad Ömer), *The Amazing Qur’an*, publishers: Zara Books India, s. 1-2.

⁸⁹ Drâz, *en-Nebeü’l-azîm*, s. 113.

⁹⁰ Bûtî, *Ravâi’*, s. 115.

Muallim Nâci, sâde fikirli, orta fikirli ve yüksek fikirli olmak üzere üç bölüme ayrılan insanlardan her birinin kendi kabiliyetine göre Kur'an'dan bir hikmet payı alacağını ifade eder⁹¹.

Daha da ötesi, Kur'an'ın mânâlarından gelecek nesillere de yeni taraflar kalabilir. Farklı anlayışlara imkân veren bir âyeti ilk nesiller kendi durumlarına göre, daha sonraki nesiller de ulaştıkları ilmî seviyelere göre açıklar⁹². Zira Kur'an, her devirde insanların sahip olabileceğinden daha fazla bilgi ihtiva etmektedir. Çünkü o, göklerde ve yerdeki sırları bilen Allah Teâlâ tarafından indirilmiştir.⁹³ Bu hususta Abbas Mahmud Akkâd şöyle demektedir:

“Kur'an'ın hitabı sâdece ümmî Araplara veya yirminci asrın insanına has kılınmış değildir. Lâkin o bütün asırlar ve bütün mekânlar için mutlak bir umumiyet ifade eder. Çünkü insanın, bütün asırlarda aynı şekilde bir tefekküre sâhip olacağını düşünmek makul değildir”⁹⁴.

Mustafa Sâdık er-Râfiî, bu hususa şu şekilde temas eder: “Kur'an-ı Kerim'in mu'cizelerinden biri de her zaman bilinmeyen bazı hakikatleri, daima bilinen kelimeler içerisinde saklaması ve bunları vakti geldikçe ızhar edip ortaya koymasıdır”⁹⁵.

Kur'an-ı Kerim'in zekâ, kültür ve dikkat seviyesi farklı olan insanların her birine hitap ettiğine dâir şu âyetleri misâl verebiliriz:

“(Allah) ne doğurdu, ne de doğuruldu. Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu”⁹⁶.

⁹¹ Nâci, Muallim, *İ'câz-ı Kur'ân*, İstanbul 1977, s. 21.

⁹² Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 396.

⁹³ el-Furkân, 6; Kocabaş, Şakir, *Kur'ân'da Yaratılış -uzayların ve maddenin yaratılışı-*, İstanbul 2004, s. 47.

⁹⁴ Akkâd, Abbas Mahmud, *Mevsûa*, Beyrut ts., IV, 203.

⁹⁵ Râfiî, *Vahyü'l-kalem*, Kuveyt ts., II, 66. Ali Fuat Başgil de Kur'an-ı Kerim'de, her devrin ilmine ve aklının seviyesine göre anlamlandırılması lâzım gelen birçok esrar bulunduğunu söyler (Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1991, s. 10).

⁹⁶ el-İhlâs, 3-4.

Geniş halk kitlesi bu âyetten şu manâyı anlar: “Allah Teâlâ baba ve çocuk olmaktan, akran ve hanımı bulunmaktan münezzehtir.” Nisbeten orta seviyeli bir kültüre sâhip olanlar buna ilaveten şunu da anlar: “Meleklerin, Hz. İsa’nın ve doğan hiçbir varlığın ilâh olamayacağı bildirilmektedir.” Zira muhal olan bir şeyi nefyetmek faydasız olduğundan, belâgatta faydaya medâr olacak bir lâzım-ı hükm murad olunur. Burada cismâniyete mahsus veled ve vâlidî nefyetmekten murad, veled, vâlid ve küfûvü bulunanların, ulûhiyetlerinin nefyidir. Onların mâbud olmaya lâayık olmadıklarını göstermektir. Biraz daha ileride olan tabaka ise şunu anlar: “Cenâb-ı Hak mevcûdâta karşı tevliid ve tevellüdü hatıra getirebilecek bütün râbitalardan münezzehtir. Şerikten, yardımcıdan ve hemcinsten müberradır. Varlıklarla alâkası sâdece onların Hâlık’ı olmaktır. Onları yaratması ezeli iradesiyle sâdece “ol” demek sûretiyledir. Yoksa bazı felsefî ve dinî telakkîlerin iddiaları gibi icabî, ıztırâfî veya iradî olmayan sudur tarzlarından biri ile varlık sahasına çıkmış değillerdir. Daha yüksek bir tabakanın anlayış hissesi de şöyledir: “Cenâb-ı Hak ezeldir, ebedîdir, Evvel ve Âhir’dir. Hiçbir cihette ne zâtında, ne sıfatlarında, ne ef’alinde nazîrî, küfûvü, şebihî, misli, misâli, mesîli yoktur.” Bunlara âriflerin, ehl-i aşkın, siddîklerin tabakası gibi ayrı ayrı hisse sâhiplerini de ilâve ederek sayıyı daha da artırmak mümkündür⁹⁷.

Kur’an’ın zaman, bilgi ve zevk unsurlarına göre farklı anlayışlara hitab ettiğine dâir de şöyle bir misal verilebilir:

Allah Teâlâ وَأَلْجَبَالَ أَوْتَادًا “Dağları da arzı tutan birer kazık yapmadık

mi?”⁹⁸ buyurmaktadır. Avâm, zâhiren yere çakılmış kazıklar gibi duran dağları görür, onların sağladığı faydaları düşünerek Allah’a şükreder. Şâir, zemini bir taban, gök kubbeyi elektrik lambalarıyla süslenmiş muhteşem yeşil bir çadır ve semânın eteklerinin başlarına indiği dağları o çadırın kazıkları durumunda tahayyül eder, Yaratana perestiş eder. Coğrafyacı bir edibe göre yer küresi hava okyanusunda yüzen bir gemi olup, dağlar da o geminin üstüne muvâzeneyi sağlamak üzere yerleştirilmiş kazıklar ve direklerdir. Cemiyet hayatıyla ilgilenen muâsır bir âlim şöyle düşünür: “Yeryüzündeki hayat,

⁹⁷ Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 185.

⁹⁸ en-Nebe’, 7.

bir ev hayatına benzer. Bu evin orta direği canlıların hayatıdır. Canlıların hayatlarının orta direği de su, hava ve topraktır. Bunların direği ise dağlardır. Zira dağlar suyun deposu, havayı temizledikleri için onun tarağı, bataklık hâline gelmekten ve denizlerin istilasından koruması sebebiyle de toprağın hâmisidir. Keza insan hayatının diğer levazımâtı için de hazinedir”. Böyle düşünerek, koca dağları hayatımızın temel direği kılan celâl ve ikram sâhibi Allah’a hamd ve tazim eder. Tabîî ilimlerle meşgul olan bir âlim ise dağlara şöyle bakar: “Dünyanın merkezinde ateş bulunması sebebiyle muhtelif kayma ve hareketler neticesinde hâsıl olan sarsılmalar, dağların baca vazifesi görmesi ile sükûnet bulur. Yer küresinin yörüngesindeki istikrarını, bütün zelzelelere rağmen yörüngesinden ayrılmamasını sağlayan, dağlardır.” Böylece modern coğrafyanın ancak son zamanlarda anladığı ve **İsostasy** adını verdiği “yeryüzünün denge kanunu”nda dağların en mühim bir unsur olduğunu anlar⁹⁹.

Dağların bugün keşfedilen mühim fonksiyon ve faydalarını günümüz ilim adamları ancak anlayabileceği gibi, gelecekte ortaya çıkacak hususiyetlerini de yeni nesiller anlamaya devam edecektir.

Kur’an’ın farklı zamanlardaki insanlara her birinin anlayacağı bir şekilde hitap etmesine en güzel misallerden biri de: **“Hem binmeniz, hem de zinet olsun diye atlar, katırlar, merkepler yarattı. Hem sizin bilemeyeceğiniz daha neler neler yaratacak!”**¹⁰⁰ âyetidir.

Bizden önceki insanlar bu âyetleri okuduğunda sâdece ilk kısmı kendilerini alâkadar ederdi. Çünkü onların hayatına bu kadarı mutâbık geliyordu. Nitekim âyetin ikinci kısmını okuduklarında muhtelif tefsir ve teviller arasında dolaşıp durmuşlardır. Asrımızın insanı bu âyeti okuduğunda, hiç şüphe etmeden eskilere ilâveten yeni nakil vâsıtalarının kastedildiğini anlar¹⁰¹.

F. AKLA VE HİSLERE DENGELİ HİTAP ETMESİ

⁹⁹ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 144-145; Vahidüddin Han, *Bilim ve Uygarlık Açısından İslâm*, trc. Bekir Karlığa, İstanbul 1989, s. 202-204.

¹⁰⁰ en-Nahl, 8.

¹⁰¹ Bûtî, *Ravâi’*, s. 117.

İnsanda tefekkür ve his olmak üzere iki kuvvet mevcuttur. Her birinin ihtiyacı da diğerinden farklıdır. İdeal bir beyan, bu iki ihtiyacı da dikkate alarak hem akla hem de vicdâna birlikte hitap eden ve ikisini de tatmin edebilendir. İnsanların söz ve yazılarında bu hususiyet mükemmel bir tarzda bulunmaz. Hem ilim adamları hem de şâirler ve edipler, kendi usullerine göre söz söyler. Âlimler ilimlerini akılları beslemek üzere kuru bir şekilde aktarır, hisleri cezp etmek için uğraşmazlar. Şâirler ise sâdece hisleri uyandırmak ve harekete geçirmek gayesini güder, tasvir ettikleri şeylerin doğru veya yanlış, hayal veya hakikat oluşuna fazla ihtimam göstermezler. Zaten insanlarda hem tefekkür ve hissetme kuvvelerinin hem de diğer rûhî kuvvelerin aynı anda denge hâlinde olması çok zordur. Bu durumda hem delil ve belgelere dayanan ilim adamlarının hem de neş'e dolu şâirlerin duygularını aynı anda tatmin edecek bir kelimâ, sâdece ve sâdece bir işi diğer işine mâni olmayan, kalbe ve akla aynı anda hitap eden, hakikati ve güzelliği birbirinin hududunu aşmaksızın mezc edebilen Âlemlerin Rabbi söyleyebilir. Zira Kitâb-ı Kerim'in her yerinde bu hususiyeti görmek mümkündür¹⁰². Meselâ Allah Teâlâ, Kasas ve Yûsuf sûrelerinde olduğu gibi kıssalar ve tarihî hâdiselerin içine hikmetler ve dersler yerleştirmek sûretiyle aklın hakkını unutmamıştır¹⁰³. Yine delillerinin ve hükümlerinin sertliği ve donukluğu içinde kalbin hissesini bir kenara bırakmamıştır. Misal olarak şu âyete bakalım:

“Hâlbuki gökte ve yerde, Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu. Demek ki o yüce Arş ve hükümlerânlığın sahibi Allah, onların zanlarından, onların Allah’a reva gördükleri vasıflardan münezzehtir, yücedir!”¹⁰⁴.

Bu birkaç kelime içinde **istidlâl**, **tehvîl** ve **isti’zâm** bir araya getirilmiştir¹⁰⁵. Bu konuya bir misal de şu âyettir:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (kısas edilir). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar affedilirse artık (taraflar) hakkaniyete uymalı

¹⁰² Drâz, *Dirâsât*, s. 15-16; a.mlf., *en-Nebeü'l-azîm*, s. 113-114.

¹⁰³ Zerkânî, *Menâhil*, II, 314; Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 116.

¹⁰⁴ el-Enbiyâ, 22.

¹⁰⁵ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 116.

ve (öldüren) ona (gereken diyeti) **güzellikle ödemelidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır**”¹⁰⁶.

Âyetin başındaki “Ey îman edenler!” hitabıyla insanlar itaate yönlendirilmektedir. Sonra “kardeşi”, “hakkaniyete uymalı” ve “güzellikle” tabirleriyle iki taraf arasında gerginlik yumuşatılmakta ve şefkat hisleri harekete geçirilmektedir. Daha sonra üslup “Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir” cümlesindeki itmi’nana yükseliyor, oradan da âyetin sonundaki tehdide intikal ediyor. İşte mufassal bir farîzadan ve kanlı bir meseleden bu şekilde bahsediliyor. Hangi kanun kitabında bu üslûbu görmek mümkündür?¹⁰⁷.

İster kıssa ister akıl yürütme isterse hukukî veya ahlâkî bir kâideyle alâkalı bir konuda olsun, Kur’an’ın, öğretici, ikna edici ve heyecanlandırıcı bir güce sâhip olduğu ve hem akla hem kalbe eşit bir şekilde hitap ettiği görülür¹⁰⁸. Meselâ şu âyette gıybetin aklî olarak yanlışlığı, hüküm açısından haram olduğu ve hissî yönden insanlığa sığmayan, ahlâk dışı bir davranış olduğu ne kadar canlı bir şekilde ortaya konulmuştur:

أُحِبُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ

“...Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah’ın azabından korkun...”¹⁰⁹.

Âyet-i kerime insanları gıybetten pek çok yönden şiddetle meneder. Âyetin başındaki hemze, sual içindir. İhtiva ettiği istifham mânâsı, âyetin bütün kelimelerine nüfûz eder.

Birincisi: Hemze ile şöyle der: Acaba sual ve cevap mahalli olan aklınız yok mu ki, bu derece çirkin bir şeyi anlamıyorsunuz? İkincisi: أُحِبُّ lafzı ile; acaba, sevmek ve nefret etmek mahalli olan kalbiniz bozulmuş mu ki, en menfur bir işi sevebiliyorusu-

¹⁰⁶ el-Bakara, 178.

¹⁰⁷ Drâz, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁰⁸ Yıldırım, “Kur’an” md., *DİA*, XXVI, 396.

¹⁰⁹ el-Hucurât, 12.

nuz? Üçüncüsü: أَحَدُكُمْ kelimesiyle, cemâatten hayatını alan içtimaî ve medenî hayatınıza ne olmuş ki, böyle hayatınızı zehirleyen bir ameli kabûl ediyorsunuz? Dördüncüsü: أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ kelâmıyla; insanlığınıza ne olmuş ki, arkadaşını canavarcasına dişleyip parçalama işini pervasızca gerçekleştirebiliyor? Beşincisi: أَخِيهِ kelimesiyle, hiç hemcinsinize karşı rikkat, şefkat ve sıla-i rahminiz yok mu ki, böyle pek çok yönden kardeşiniz olan bir mazlumun mânevî şahsiyetini insafsızca dişliyorsunuz? Hiç aklınız yok mu ki, kendi âzânızı kendi dişinizle divâne gibi ısıyorsunuz? Altıncısı: مَيْتًا kelâmıyla, vicdanınız nerede?.. Fıtratınız bozulmuş mu ki en muhterem bir hâldeki kardeşinize karşı, etini yemek gibi en müstekreh bir iş yapıyorsunuz? En sonunda da “Allah’tan korkun!” emri ile insanlar gıybetten sakındırılıyor.

Kur’an-ı Kerim kısacık bir cümle ile bütün bu mânâları ifâde etmiş, insanları gıybet hastalığından hem aklen hem de hissen uzaklaştırmıştır. İnsanları yermenin ve gıybet etmenin; aklen, kalben, insânlık açısından, vicdânen ve fitraten mezmum ve zararlı bir vasıf olduğunu, insanı ürperten bir tasvirle ortaya koymuştur¹¹⁰.

G. AZ KELİMEYLE ZENGİN MÂNÂLAR İFÂDE ETMESİ (CEVÂMİÜ’L-KELİM)

Kur’an-ı Kerim az kelime ile en geniş ve en zengin mânâları ifâde eder ve bunu sağlamak için de her kelimeyi yerli yerince muhkem bir sûrette kullanır¹¹¹. Hiçbir zaman gereğinden fazla kelime kullanmadığı gibi, eksik kullanarak da mânâyı daraltmaz. Mânâyı tam olarak anlatabileceği bir şekilde hazf ve ihtisâr yoluna gider. Nitekim Zemahşerî, **hazf** ve **ihtisâr**ın, Kur’an’ın metodu olduğunu bildirmektedir¹¹². Bu hususta Saîd Nursî şu açıklamayı yapar:

¹¹⁰ Bu misal için bkz. Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 169; Drâz, *Dirâsât*, s. 73.

¹¹¹ Drâz, *Dirâsât*, s. 15. Bu hususta zengin misaller için bkz. Abbâs, *İ’câz*, s. 170-193 ve devâmı.

¹¹² Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl*, Kahire ts., VI, 182, (el-Müddessir 43 tefsîrinde). Kur’an-ı Kerîm, lüzumsuz sözleri kullanmamakla birlikte normalde bulunması gereken bazı temel unsurları da hazfeder. O’nun ifâdelerinde nice kelime hatta nice cümleler hazfedilmiştir. Ancak bir kelime veya cümle tayyedildiğinde, lafızda mutlaka atlanan kısmı aydınlatacak

Belâgat, mukteza-yı hâle mutabakattan ibarettir. Kur'an'ın muhatabları, muhtelif asırlarda farklı tabakalardır. Bu tabakalara riâyette, muhâvere ve mükâlemeyi o asırlara umûmîleştirmek üzere, çoğu yerde hazf yapılır ve söz mutlak bırakılır ki; ehl-i belâgat ve Arap dili tarafından güzel görünen vecihler, ihtimaller çoğalsın, böylece her asırda her tabaka, anlayışlarına göre hissesini alsın¹¹³.

Ebû Hayyân'ın naklettiğine göre Arapların ilk filozofu meşhur Kindî'ye öğrencileri:

“–Ey filozof, bize şu Kur'an'ın bir dengini yapıver” demişler. O da:

“–Peki, hepsinin değil ama bir kısmının benzerini yapayım” demiş. Bir kenara çekilip günlerce çalışmış, sonra da çıkıp şöyle demiş:

“–Vallahi buna ne bizim kudretimiz yetecek, ne de başka birinin! Mushaf'ı açtım, karşıma Mâide sûresi çıktı, baktım ahde vefâyı emretmiş, sözünden dönmeyi yasaklamış, bir genel tahlilde bulunmuş, sonra bir istisnâ yapmış, sonra da kudret ve hikmetinden haber vermiş ve bütün bunları iki satıra sığdırmış, bunu ise hiç kimse ciltlerle yazı yazmadan ifâde edemez!”¹¹⁴.

Bu hususta bazı misaller verelim. Mesela Allah Teâlâ, yahudilere karşı delil serdederken şöyle buyurur:

bir kandil ve ona ulaştıracak bir anahtar bırakılmıştır. Bu yolla Kur'an-ı Kerim, hazfedilen kelime veya cümlelerin mânâlarını oradaki bir harf veya kelimeye emanet edip sonra da üslûbu görülmemiş tarzda şekillendirir ve beyanın ustalığı ile güzelleştirir. Diğer taraftan, bu az lafızla Kur'an, belâgat ve fesâhatinin kuvveti sâyesinde pek çok mânâyı açık, tatlı ve parlak bir şekilde ifâde eder. Öyle ki mânâ lafza kolayca sığdığından, lafzın daha fazla yer kapladığı zannedilir (Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 136-137, 141). Bu hususa misal olarak zamirleri ele alabiliriz. Zamirlerin kullanılmasının asıl maksadı ihtisardır. Allah Teâlâ, Ahzab sûresinin 35. âyetinde: “... **İşte onlar için Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır**” buyurmak sûretiyle, “onlar” zamirini yirmi beş kelime yerine kullanmıştır. Bunun gibi Nûr sûresinin 31. âyetinde de zamirler vasıtasıyla kelimeler ihtisar edilmiştir. (Taşköprülüzâde, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, II, 772).

¹¹³ Nursî, *İşârâtü'l-i'câz*, s. 50.

¹¹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, Beyrut 1983, III, 411, M. Hamdi Yazır, III, 1546, (İkisi de el-Mâide, I tefsirinde).

“Kendilerine: «Allah’ın indirdiğine iman edin» denilince: «Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız» derler ve ondan sonrasını inkâr ederler. Halbuki o Kur’an kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara: «Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce Allah’ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?» de»¹¹⁵.

Yahudilere nasihat edilerek buyruluyor ki: “Tevrat’a inandığınız gibi Kur’an’a da inanın. Siz Hz. Musa’nın getirdiği Tevrat’a, onu Allah indirdiği için iman etmiş değilsiniz? İşte Hz. Muhammed (s.a.v)’in getirdiği Kur’an’ı da Allah indirmiştir. Öyleyse ona iman ettiğiniz gibi buna da iman ediniz.” Kur’an, bu manaları **“Allah’ın indirdiğine iman edin”** özlü sözünde toplamıştır. Kur’an’ı sarîh ismiyle bildirmeyip kinayedede bulunmuş, böylece onları “herhangi bir şeye delilini bildirerek davet etme” durumuna getirmiş, bu sûretle de hem delili hem iddiayı aynı cümlede ortaya koymuştur. Aynı şekilde Kur’an’ın kendisine indirildiği zâtın ismini, tamamlayıcı bir unsur olmasına rağmen zikretmemiştir. Şayet zikredilmiş olsaydı, beyan hikmeti nazarında fuzulî, irşâd hikmeti nazarında da gayeyi bozucu olurdu. Çünkü bu ismin ilzam hususunda bir dahli yoktur. Asıl iş, delilin direği olan kadr-i müsterek ve hadd-i evsata irca edilmiştir. Irşad açısından ise “Muhammed” isminin zikredilerek düşmanlara tekrar işittirilmesi, onların kinlerini açığa çıkarabilir, bu da neticede hakka davet edenin hedeflediği “arayı bulma, telif etme” gayesinin aksine bir duruma yol açardı.

Yahudilerin bu çağrıya cevapları şu oldu: “Bizi Tevrat’a inanmaya sevk eden sadece onu Allah’ın indirmiş olması değil, bununla birlikte bize göndermiş olmasıdır. Oysa Kur’an bize indirilmiş değildir.” İşte **“Bize indirilene iman ederiz”** sözünde özetlenen mânâ budur ki, onların birinci maksatlarını teşkil eder. Bu ibarenin vecizliğini artıran bir unsur da “indirme” fiilinin fâili olan Allah lafz-ı celilinin hazfedilmiş olmasıdır. Çünkü o benzeri bir ibarede sarîh olarak zikredilmişti.

Üzerinde durduğumuz âyette, Kur’an hakkında مَا وَرَاءُ “Ondan sonrası, ötesi”

ifâdesi kullanılmıştır. Böylece hem Kur’an’dan başka kitaplara da şâmil olan bir umû-

¹¹⁵ el-Bakara, 91.

mîlik hem de bu umumdan maksud olan bir husûsîlik mânâsı ifâde edilmiştir. Onlar Peygamber (s.a.v) Efendimiz'e indirilen Kur'an'ı kabul etmedikleri gibi Hz. İsa'ya indirilen İncil'i de inkar ederler ki, bunlar Tevrat'tan sonra, onun ötesindedir. Fakat Tevrat'tan öncekileri inkar etmezler. Kur'an bu efrâdını câmi ağyârını mâni tabiri kullanmakla onların suçlarını tam olarak sınırlamıştır. Bu da, insafın ve itham esnasında dürüstlüğün en ileri derecesidir.

Daha sonra onların iddialarına cevap verilmeye başlanmış, kendi kitaplarına inanmalarının hak olan başka bir kitaba imanı engellemeyeceği, tahrif ettikleri kitaptan yanlarında kalan doğrulara bakarak Kur'an'ın hak olduğunu anlamaları gerektiği anlatılarak لِمَا مَعَهُمْ ile bütün mazeret kapıları kapatılmıştır. Kendilerine indirilene iman ettikleri iddiasına cevap verilerek yalanları ortaya çıkarılmış, davaları çürütülmüştür¹¹⁶.

İkinci bir misâl olarak Tûr sûresinin 29-43. âyetlerini zikredebiliriz. Cenâb-ı Hak, sûrenin bu kısmında, inkâr ve dalâletin her çeşidini susturan, son derece kesif ve tesirli bir hitap harikası ortaya koymuştur. Âşikâr hakîkatleri inkârcılara açık ve kesin bir üslupla bildirmiştir. On beş defa “أَمْ-أَمْ: Yoksa?” lafzı ile kullanılan ve tekid ifâde eden soru üslûbu (istifham-ı inkârî ve teaccubî) ile “Nasıl olur da bu hakikatleri reddedebilirsiniz, şaşılız sizin aklınıza!” diyerek şüphenin bütün çeşitlerini çürütmüş ve her bir cümlede inkâr gruplarından bir bölümünün iddialarını hûlasaten iptal etmiştir. Her bir kısımda bir grubun fikirlerini ya kısa bir tâbirle ibtal etmiş ya butlanı zâhir olduğundan sükûtle geçmiş veya başka âyetlerde tafsilen reddedildiği için burada mücmelen işaret edilmiştir¹¹⁷. İşte Kur'an-ı Kerim, bu kadar kısa bir bölümde, anlatmak istediği pek çok mevzûu açık ve basit bir dille ortaya koymuş, az sözle çok mânâ ifâde etmiştir.

Hangi mevzu anlatılırsa anlatılsın ve konular ne kadar değişirse değişsin Kur'an'ın cümlelerinde kendisine ihtiyaç duyulmayan fazlalık bir kelimenin bulunması mümkün değildir. O'nun kısa bir âyetini kendi ifâdelerimizle anlatmaya çalıştığımızda,

¹¹⁶ Bu misâli tafsilatıyla görmek için bkz. Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 119-127.

¹¹⁷ Misâl için bkz. Nursî, *Külliyât (25. Söz)*, I, 171.

ne kadar ihtisar etmeye çalışsak da birkaç cümle kurmadan o âyetin mânâlarını ortaya koyamayız. Bunun bir misâli şudur:

“Sen cennette asla açlık çekmeyecek, asla çıplak kalmayacaksın. Orada asla susuzluk çekmeyecek ve güneşin kavurucu sıcağına mâruz kalmayacaksın”¹¹⁸.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem’i yarattığında ona bahşettiği imkânlardan bahsetmektedir. İnsan hayatının esasını teşkil eden bu temel ihtiyaçları Kur’an-ı Kerim iki kısa cümleyle özetleyivermektedir¹¹⁹. Yine normal uzunlukta bir âyet olan Bakara 233’ten fakihlerimiz, âile ahkâmına dâir 23 açık hüküm çıkarmışlardır. Hem de bu hükümler tekellüf ve zorlamayla çıkarılmamış, âyetin mantûkunun sarâhatinden, açık mefhûmundan ve nassın muktezasından elde edilmiştir¹²⁰.

Aynı şekilde Kehf sûresinde anlatılan Hz. Musa ile sâlih kulun kıssasını dinlediğimizde, zihnimizde sayfalarca süren uzun bir kıssanın nakledildiği tasavvuru oluşur. Ancak Kur’an’a baktığımızda bu kıssanın, iki sayfada ve 23 âyetle gâyet veciz bir şekilde anlatıldığını görürüz. Meselâ kıssanın şu âyetine bakalım:

“Tekrar yola devam ettiler. Nihayet bir şehre varıp o şehir halkından yiyecek istediler, ama ahali bunları misafir etmemekte diretti. Bu sırada Hızır orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördü ve onu hemen düzeltiverdi. Mûsâ: «İsteseydin» dedi, «elbette buna karşı iyi bir ücret alabilirdin»”¹²¹.

Musa (a.s)’ın Hızır’la olan yolculuklarının üçte birlik kısmını anlatan bu âyet, ne kadar büyük bir îcâz husûsiyetine sâhiptir! Bir köye gitmeleri, yolda yorulup karınları da acıktığı için köylülerden yiyecek istemeleri, merhamet yoksunu köy halkının iki muhtacı misafir etmeye yanaşmaması, üstelik onları tersleyerek kovmaları, onların da çâresiz bir şekilde köyden çıkıp giderken yıkılmak üzere olan bir duvarı görmeleri, Hz. Hızır’ın o duvarı tamir etmesi, Hz. Musa’nın ise köylülerin yaptığı kötülüğü düşünerek

¹¹⁸ Tâhâ, 118-119.

¹¹⁹ Bûtî, *Ravâi’*, s. 145-146.

¹²⁰ Bûtî, *a.g.e.*, s. 147.

¹²¹ el-Kehf, 77.

Hızırın yaptığına itiraz etmesi ve hiç değilse yaptığı iyiliğe karşılık ücret talep etmesini istemesi gibi pek çok husus, kısacık bir âyetle özetlenivermektedir.

Bunun arkasından gelen Zülkarneyn kıssası da aynı vasfı hâizdir. Hz. Zülkarneyn'in üç büyük seferini açıklayan, bu esnâda karşılaşılan insanları ve hâdiseleri anlatan, Ye'cüc ve Me'cüc kavimlerine karşı çekilen büyük seddin yapılışını kademe kademe tasvir eden bu kıssa, sâdece bir sayfa sürmekte ve 16 âyetle bütün detaylarıyla nakledilmektedir.

İbn Âşûr'un kaydettiği üzere Rum patriklerinden biri: **“Kim Allah’a ve Rasûlü’ne itaat eder, Allah’ı tazim edip O’na karşı gelmekten sakınırsa, işte ebedî başarı ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır”**¹²² âyetini işittiğinde Hz. Ömer’e şöyle demiştir:

“–Allah dünya ve âhiret ahvâli hakkında İsa’ya ne indirmişse hepsini bu âyette toplamış!”¹²³.

H. ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ TENÂSÛB

Kur’an-ı Kerim sûreleri, nüzul sırasına göre tertib edildiği gibi bir de Kur’an’ın bütünü içindeki yerlerine göre sıralanır. Buna **Mushaf Tertîbi** denir. Nüzul sürecinde zaman sırasına göre inen âyet, mevzu sırasına göre boş olan kendi yerine konuyordu. Sûreler yeni gelen âyetlerin eklenmesiyle edebî, lüğavî ve mantıkî açıdan başlı başına bir bütünlük meydana getiriyordu¹²⁴. Bunu Hz. Osman şöyle ifâde eder:

“Rasûlullah (s.a.v)’e, vahiy sırasında bir çok sûre birlikte gelirdi. Herhangi bir vahiy geldiğinde, vahiy kâtiblerini çağırır, onlara:

«*Şu âyetleri, şu şu meselelerin zikredildiği sûreye koyun*» diye emrederdi. Bir âyet geldiği zaman da:

«*Bu âyeti, içinde şu şu şeylerin zikredildiği sûreye koyun*» buyururdu”¹²⁵.

Bu konudaki diğer bir rivâyet de şöyledir: Osman bin Ebi’l-Âs (r.a) der ki:

¹²² en-Nûr, 52.

¹²³ İbn Âşûr, I, 122, (Mukaddime).

¹²⁴ Drâz, *Dirâsât*, s. 17-18.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, Salat, 120-121/786; Tirmizi, Tefsir, 9/3086. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsîr, 2/45.

H. Peygamber'in (s.a.v) yanında otuyordum. Birden gözünü bir noktaya dikti, sonra doğrulttu. Nerdeyse yere yığılacaktı. Sonra da bakışlarını doğrulttu ve şöyle buyurdu:

“*Bana Cibril geldi ve «İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsân» âyetini şu sûre-nin şû yerine koymamı emretti*”¹²⁶

Kur'an, farklı mekan ve zamanlarda kısım kısım nazil olmasına ve pek çok farklı mevzudan¹²⁷ bahsetmesine rağmen metin içindeki birlik ve insicamı son derece güzel ve sanatlı bir şekilde sağlamıştır¹²⁸. Bütün bölümleri arasında bir üslup benzerliği, mantık bütünlüğü görülür. Kur'an'ın bu parça parça inen kısımları arasında, aynı seviyede olan husûsî bir mûsikî ahenk ve ölçüsü işitilir. Kur'an, kısımlarının birbirine bağlılığı itibariyle tek bir sûre gibidir, hatta tek bir âyet gibi mütenâsiptir¹²⁹. Daha da ötesi, “Kur'an'ın tamamı tek bir kelime gibi” mütenâsip ve uyumludur¹³⁰. Kur'an cümlelerinin unsurları öylesine yerli yerindedir ki bu unsurların tenâsübü sâyesinde muhkem bir vahdet zuhûr eder¹³¹.

Said Nursî bu konuyu şöyle hulasa eder: Kur'an-ı Kerim, yirmi üç senede ihtiyaca göre necim necim, müteferrik parçalar hâlinde nüzul ettiği halde, öyle bir tenâsübü

¹²⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 218; el-Müttakî, Alaüddin Ali b. Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut 1985, II, 16, hadis no: 2960. Âyetlerin tertîbi ile ilgili bkz. Yılmaz, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, Ankara 2005, s. 100-102.

¹²⁷ Kur'an, mevzû ve muhtevâ yönünden en zengin kitap olmakla birlikte, aynı mevzuda muhtelif üslup çeşitlerini en fazla kullanan bir eserdir. Kur'an'da aynı ifade tarzı uzayıp gitmediği gibi aynı mâna hedef alınarak da söz uzatılmaz (Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 144).

¹²⁸ Bûtî, *Ravâi'*, s. 113-114; ayrıca bkz: Zerkeşî, *Burhân*, I, 37; Drâz, *Dirâsât*, s. 17. Draz şöyle der: “Nüzulleri sırasında fevkalâde pedagojik bir plan takip eden bu âyetlerin, belli fakat değişik boyutlardaki sûrelere dağıtılıp tanzim edilmek üzere tarihî silsilelerinden kopması ve böylece evvelce planlanmış bu dağıtım sâyesinde, her biri mezkur pedagojik plandan daha az mükemmel olmayan edebî ve aklî bir sisteme sâhip tam sûrelerden müteşekkil okunacak bir eserin ortaya çıkması... İşte böyle iki yönlü bir planın, beşerî ilim ve idrakten sudûr etmesi aslâ düşünülemez” (Drâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 126).

¹²⁹ Bkz. Kurtubî, XIX, 271, (el-İnşikâk, 5 tefsirinde); Suyûtî, *İtkân*, III, 369; Samerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, s. 19.

¹³⁰ Râzî, II, 147, (el-Bakara, 30 tefsirinde); Suyûtî, *İtkân*, III, 369; M. Hamdi Yazır, I, 47 (Besmele tefsirinde).

¹³¹ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 142.

vardır ki, sanki bir defada nâzil olmuş gibi bir kemâl gösterir. Bu zaman zarfında muhtelif, birbirinden uzak sebeplerle geldiği halde, tek bir sebeple inmiş gibi bütünlük arz eder. Farklı farklı ve mükerrer suallerin cevabı olarak geldiği hâlde, bütün insanların müşterek ihtiyaç ve arzularını tatmin edecek bir birliğe sâhiptir. Farklı ve pek çok hâdiselerin hükümlerini beyân etmek için nâzil olduğu halde, sâdece bir hâdisenin açıklaması imiş gibi mükemmel bir intizam ihtiva eder. Birbirine zıt, çok farklı hâllerde sayısız muhatâbın anlayışına münasib üsluplarda nâzil olduğu halde, öyle güzel bir selaset gösterir ki, sanki aynı durumdaki ve aynı anlayış seviyesindeki insanlara inmiş gibi herkes kendi zâviyesinden kolayca anlayabilir. Hattâ her bir sınıf zanneder ki, asıl muhatap yalnız kendisidir¹³².

Bu hususta Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da şöyle der: Kur'an'ın sûreleri, âyetleri rastgele bir tesadüfün veya sadece şâirane bir duygunun gücü ile ortaya çıkmış karışık bir divan değil, baştan başa بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ gibi geniş anlamlı tek bir cümle ve belki fasih bir kelime nizamında metîn bir insicam ve çok hikmetli bir beyan ve üslup ile nazil olmuş ilahî bir sözdür¹³³.

Kur'an'ın bu hususiyeti, onun bir beşer kelâmı değil, Allah kelâmı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü bir insanın aklı ve hâfızası ne kadar kuvvetli, ne kadar sağlam olursa olsun, üzerinden seneler geçmiş bir konuşmanın herhangi bir fıkrasının yerini hatırlayamaz ki yanına siyak, sibak ve mânâyâ münâsîp olan başka bir parçayı koyabilsin. Bunu bir yerde güzelce yapsa bile pekçok yerde başaramayacaktır¹³⁴.

Draz'ın isâbetle belirttiği gibi, hayatının daha başında iken, hayatının sonuna kadar dilinden dökülecek olan en güzel şiir veya nesir parçalarını birden söyleyen hiçbir şâir veya yazar görülmemiştir. Edebî hayatının daha başında iken ortaya koyacağı divanının detaylı bir planını yapmış, bölümlerini ve alt bölümlerini tesbit etmiş, vesileleri ortaya çıkınca da tereddütsüz yerine koymuş ve hiçbir takdim tehir, noksan ziyade yapmaksızın bu planında devamlı olarak muvaffak olmuş, hedeflerini gerçekleştirmiş, o dağınık parçaları âhenkle kaynaştırmış bir insan bulunacağını beşeri tecrübe kabul et-

¹³² Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 187.

¹³³ M. Hamdi Yazır, I, 47 (Besmele tefsirinde).

¹³⁴ Atâ, *Azametü'l-Kur'ân*, s. 125.

mez. Böyle bir şey olsaydı Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber (s.a.v) de tahakkuk ederdi. Fakat insan, ömrü boyunca söyleyeceği sözleri ihata edemez ki bu kelâmın metinlerini ihâta edebilsin¹³⁵.

Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (v. 544/1149), Kur'an'da gözlenen bu tenasüb ve bütünlüğü, Kur'an'daki i'câzın medârı ve en büyük tecelligâhı olarak görür. O der ki: “Kur'an âyetlerinin; manâları geniş, lafızları (*el-mebanî*) gayet intizamlı olan tek bir kelime imişçesine birbirleriyle irtibatlı olması, gerçekten çok büyük bir ilmin mevzuudur”¹³⁶.

Aynı konuda Fahreddin Râzî de şunları söylemektedir: “Kur'an-ı Kerim nasıl lafızlarının fesahati ve mânâlarının kıymeti sebebiyle bir mu'cize ise, aynı şekilde, tertibi ve âyetlerinin nazmı sebebiyle de mu'cizedir... Onun üslûbu sebebiyle bir mu'cize olduğunu söyleyenler de, muhtemelen bunu kastetmişlerdir”¹³⁷.

Kur'an'ın sûreleri tedkik edildiğinde bunlarda bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan müteşekkil, belirli ve sınırlı bir planın mevcut olduğu görülür¹³⁸. Sûrenin başındaki birkaç âyette sûrede incelenecek olan mevzuun ana hatları verilmekte ve arkasından gelişme bölümü öyle düzenli bir şekilde gelmektedir ki, hiçbir kısım üst üste gelmediği gibi, her parça da bütün içindeki yerini en uygun şekilde almaktadır. Nihayet girişte bahsedilen meseleler, sonuç bölümünde eksiksiz olarak cevabını almaktadır¹³⁹.

¹³⁵ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 152; a.mlf., *Dirâsât*, s. 18.

¹³⁶ Suyûtî, *İtkân*, III, 369.

¹³⁷ Râzî, VII, 112, (el-Bakara 285 tefsîrinde).

¹³⁸ Bir misal olarak Bakara sûresinin büyük bir vukufiyetle ele alındığını görmek için bkz. Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 163-211.

¹³⁹ Drâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 120-121. Kur'an'daki tenâsüb ve **Münâsebetü'l-Kur'ân** ilmi hakkında tafsîlat için şu eserlere bakılabilir: Zerkeşî, *Burhân*, I, 33-52; el-Bikâî, Burhaneddin bin Ömer (v. 885), *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*, tahrir: Abdürrezzak Galib el-Mehdî, Beyrut 1995; a.mlf., *Mesâidü'n-nazar li-işrâfi alâ makâsıdî's-suver*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttâb, nr. 96; Suyûtî, *İtkân*, III, 369-389; a.mlf., *Merâsîdü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâtî' ve'l-metâli'*, thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, İstanbul 1994; Tuncer, Faruk, *Kur'an Sûrelerindeki Eşsiz Âhenk*, İstanbul 2003; Ünver, Mustafa, *Kur'an-ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Ankara 1996; Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da “Kavm” Kelimesinin Semantik Analizi*, İstanbul 2002, s. 77-82; Yılmaz, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, Ankara 2005; Ecevit, Muzaffer, *Kur'an Kendini Anlatıyor -Kur'an'ın İkili-Simetrik Tefsiri-*, İstanbul 2006.

Bikâî'nin dediği gibi, Kur'an'da, muhtelif mevzular ele alınıyor gibi görünse de aslında her sûrenin umûmiyetle bir tek hedefi vardır. Sûre boyunca devamlı o hedef gözetilir ve sûrenin başı ile sonu o hedefe yönelir¹⁴⁰.

I. ÂYET VE BÖLÜM SONLARINDAKİ ÜSLUP HUSÛSİYETİ

Kur'an-ı Kerim'in en mühim üslup farklılıklarından biri de âyetlerin nihâyetinde gelen bitiş cümleleri ve Cenâb-ı Hakk'ın esmâ-i hüsnâsıdır. Âyetin bittiği bu lafza fâsıla denir. Bu üslup, Kelâmullah'a mahsus olup başka bir söz ya da yazıda görmek mümkün değildir. Âyette anlatılan mevzu ile sonunda gelen bu kısa cümle veya isimlerin çok sıkı bir münâsebet ve uyumu söz konusudur¹⁴¹. Buralarda bazen Allah'ın güzel isimleri veya mânâları verilir, bazen akli tefekküre sevkedecek ihtarlar gelir, bazen Kur'an'ın esas maksatlarından küllî bir kâide bildirilir, bazen de âyeti tekid ve teyid edecek özet mâhiyetinde özlü sözler söylenir. Birçok farklı yönü sayılabilecek olan bu münâsebetin bazılarına burada temas edilecektir.

1. Âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın fiilleri ve eserleri genişçe zikredilir, daha sonra bu fiillere uygun olan ism-i ilâhî zikredilir¹⁴². Rahmet âyeti rahmet sıfatları ile, cezâ ve azap âyetleri izzet, kudret, hikmet, ilim ve kahr isimleriyle sona erer¹⁴³. Meselâ:

“O’dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı. Sonra iradesi semâya yönelip orayı da yedi gök hâlinde sağlamca nizama koydu. O her şeyi hakkıyla bilir”¹⁴⁴ âyetinde, yaratılış gayeleri ve kusursuz nizamlarıyla ilim ve kudrete şâhitlik eden en büyük eserler serd edilmiş, nihayetinde de konuya uygun olarak **Alîm** ismi zikredilmiştir¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Bikâî, *Mesâidü'n-nazar li-işrâfi alâ makâsıdı's-suver*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttâb, nr. 96, s. 16^b (Tuncer, Faruk, *Kur'an Sûrelerindeki Eşsiz Âhenk*, s. 221'den naklen).

¹⁴¹ Sa'dî, Abdurrahmân bin Nâsır, *el-Kavâidü'l-husân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1365, yy, s. 42, (19. Kâide).

¹⁴² Bkz. Nursî, *Külliyât (25. Söz)*, I, 188.

¹⁴³ Sa'dî, *a.g.e.*, s. 42, (19. Kâide).

¹⁴⁴ el-Bakara, 29.

¹⁴⁵ Fadl Hasan Abbâs, âyet sonlarında gelen bu esmâ-yı hüsnânın tertîbindeki hikmetleri, zengin misallerle güzel bir şekilde açıklar. Bkz. Abbâs, *İ'câz*, s. 216-220.

Bir de, anlatılan konunun sonunda bazı tâkip cümleleri gelir ki, bunlar mevzuu rûha iyice yerleştirir. Mesela kudreti isbat eden bir bölümden sonra: **“Allah her şeye kâdirdir, her şeye gücü yetendir”**¹⁴⁶ fâsılası gelir. Kapalı bir ilimden bahseden âyetin sonuna: **“Allah sadırlarda olanları bilir”**¹⁴⁷ fâsılası gelir. Terbiye ve talim yerlerinde Rabb lafzı; te’lih ve tazim yerlerinde Allah lafzı kullanılır¹⁴⁸. İnsanların anlamakta ve kabul etmekte zorlandıkları veya hikmetini ilk anda kavrayamadıkları hükümleri takiben umûmiyetle **Hakîm** sıfatı, **Azîz** veya **Alîm** sıfatı ile birlikte gelir¹⁴⁹.

Yine aynı şekilde Cenâb-ı Hakk’ın mühim fiileri, büyük eserleri zikredilerek neticesinde kıyamet günündeki ba’s ve haşrin mutlaka gerçekleşeceği bildirilir. Böylece önce zikredilenler bu esas hükme mesned teşkil eder¹⁵⁰. Bütün bunlar aynı zamanda Kur’andaki âhengın bir parçasıdır.

2. Kur’an, Allah’ın muhteşem sanatının güzelliklerini insanın önüne açıp sıraladıktan sonra, o sanat güzelliklerini münâsıp isimler içinde özetler veya akla havale ederek insanları tefekküre dâvet eder¹⁵¹.

3. Bazen âyet, geniş bir şekilde Allah Teâlâ’nın nimetlerini sayar, daha sonra bir küllî kâide ile biter¹⁵².

4. Bazen âyet insanın isyanlarını ve günahlarını zikreder, bu sebeple şiddetli bir tehditle insanları o yanlışlardan men eder. Daha sonra tehditteki bu şiddetin günahkârları ve kâfirleri ümitsizliğe düşürmemesi için, Allah Teâlâ’nın rahmetine işaret eden isimleri hatırlatılarak kullara tesellî verilir¹⁵³.

¹⁴⁶ Bkz. el-Bakara, 20, 106, 109, 148, 259, 284; Âl-i İmrân, 26, 29, 189; el-Mâide, 17 vb...

¹⁴⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 119, 154; el-Mâide, 7; el-Enfâl, 43; Hûd, 5; Lokmân, 23; el-Fâtır, 38 vb...

¹⁴⁸ Kutub, *et-Tasvîr*, s. 87-88.

¹⁴⁹ Bkz. el-Bakara, 209, 228, 240, 260; en-Nisâ, 11, 24, 92; el-Mâide, 38; el-En’âm, 128; el-Enfâl, 67; et-Tevbe, 28, 60; el-Hac, 52; en-Nûr, 58, 59; el-İnsân, 30 vb...

¹⁵⁰ Bkz. en-Nebe’, 6-17.

¹⁵¹ Bkz. Yûnus, 31-32.

¹⁵² İbrâhîm, 32-34.

¹⁵³ el-İsrâ, 42-44. Bu maddelerin tafsîli için bkz. Nursî, *Külliyât (25. Söz)*, I, 187-195.

Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in fâsılları, bazılarının iddia ettiği gibi öncesi ile alâkası olmayan ve sâdece seci' ve kâfiye uyumu için getirilmiş lafızlar değildir¹⁵⁴. Bir edip kâfiyeyi tutturabilmek için çoğunlukla mânâyı az veya çok ihmâl eden kelimeler seçmek zorunda kalır. Kur'an'daki fâsıllar ise bunun aksine olup lafızlar mânâyâ tâbi-dir. Buralarda, anlamı en güzel şekilde yansıtmakla birlikte âyet sonlarının uyumunu gözeterek ifâdeye güzellik katacak kelimeler seçilmiştir¹⁵⁵. Fâsılların âyetin önceki kısmıyla tam bir alâkası vardır ve onlar siyâkın ve hikmetin gerektirdiği mânevî maksatla getirilmiştir. Bu mânevî maksatla birlikte lafzî ve musikî açısında sağladıkları uyum ve güzelliğin de bir araya gelmesinde hiçbir mahzur yoktur. Mânâdaki incelik ve hassasiyetten de, lafzî güzellikten de istifâde ederiz¹⁵⁶.

Fâsıllardaki bu mânâ uyumunu Kur'an'dan haberi olmayan ancak Arapça'da zevk-i selîm sâhibi olan bir bedevi bile kolayca anlayabilir: Hz. Ömer devrinde bir kişi:

فَإِنْ رَلَّتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Eğer size bunca gerçekler, açık deliller geldikten sonra haktan ayrılırsanız, iyi bilin ki: Allah Azîz ve Hakîm'dir”¹⁵⁷ âyetinin son kısmını: عَفُورٌ رَحِيمٌ şeklinde okuyunca bir bedevî hemen îtirâz ederek:

“–Bu böyle olmaz. Şâyet okudukların Allah'ın kelâmı ise Hakîm olan bir zât böyle söylememelidir. Ğufrânı, haktan ayrılmanın yanında zikretmemelidir. Bu, günahkârı kışkırtmak, hataya teşvik etmek olur” demiştir¹⁵⁸.

Yine bir bedevî:

وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ الْوَاحِ وَدُسِّرَ. تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ

âyetinin¹⁵⁹ sonunu كَفَرَ şeklinde okuyan bir kimseyi işitince:

¹⁵⁴ Abbâs, *İ'câz*, s. 226.

¹⁵⁵ Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 395.

¹⁵⁶ Abbâs, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁵⁷ el-Bakara, 209.

¹⁵⁸ Abbâs, *a.g.e.*, s. 225.

“–Öyle olmaz” demiş, düzeltince de:

“–Böyle olur” demiştir¹⁶⁰.

İ. ANLAMLI VE LÜZUMLU TEKRARLARIN BULUNMASI

Kur’an’da bazı kıssa, konu, âyet ve cümlelerin birden fazla yerde geçtiği görülür. Bu tekrarlar Kur’an’ın belâgat ve fesâhatine hâlel getirmez, aksine bunlar da onun i‘câz yönlerinden biridir. Kur’an’da tekrarlar te’kîd, talim, tehdit, günah işlemekten, Allah’a karşı gelmekten sakındırma, insanın düşünüp ibret almasını sağlama¹⁶¹ gibi maksatlarla belâgat kuralları dâiresinde gerektiği yerde ve lüzumu kadar yer almıştır.

Kur’an’da tekrarlar iki çeşittir. Birisi bazı lafız ve cümlelerin tekrarı, diğeri de kıssa, haber vb. bazı manaların tekrarı. Âyetlere ve sûrelere serpiştirilmiş olan lâfız tekrarları, daha çok te’kîd için yapılır. Bununla birlikte tehvîl, inzâr, tecsîm ve tasvir gibi belâğî nükteleri ihtiva eder¹⁶².

Kur’an’da, ihtiyaç duyulmayan ve mânâ itibariyle yeni bir fayda temin etmeyen tekrarlara rastlanmaz. Bir âyet içerisinde tekrarlanan lâfızların, mânâyâ önemli katkılarının olduğu, bunların çıkarılması hâlinde mânânın büyük ölçüde değişeceği, hatta bozulabileceği anlaşılmaktadır. Taşköprülüzâde bu hususta şöyle der:

“Lafız bakımından tekrar görünüyorsa da mânâ bakımından tekrar yoktur. Zîrâ iki müteradif sözün bir araya gelmesinde öyle bir mana vardır ki, ayrıldıkları zaman o mânâ hâsıl olmaz”¹⁶³.

¹⁵⁹ “Biz Nuh’u, levha hâlindeki tahtalar ve çivilerle yapılmış gemiye bindirdik. O kadri bilinmemiş değerli insana bir mükâfat olarak gemi, bizim inayetimiz altında akıp gidiyordu” (el-Kamer, 13-14).

¹⁶⁰ Abbâs, *İ‘câz*, s. 225. Fâsılların mânâyâ uygunluk ve hikmetleri hususunda zengin misaller için bkz. Abbâs, *a.g.e.*, s. 227-231.

¹⁶¹ Tâhâ, 113; el-Kasas, 51.

¹⁶² Bûtî, *Ravâi’*, s. 117.

¹⁶³ Taşköprülüzâde, *Mevzuâtü’l-Ulûm*, I, 412. Ayrıca bkz. Kocabaş, *Kur’ân’da Yaratılış*, s. 47.

Tekrar, Kur'an'ın daha kolay anlaşılmasına, daha fazla akılda kalmasına, bilgilerin zihne daha köklü yerleşmesine vesile olmaktadır. Yoğun bir şekilde kullanılan mânâ/konu tekrarlarının yanında, lâfız tekrarlarının da Kur'an'ı anlamada önemli müsbet tesirleri bulunmaktadır. Bu tekrarlar vâsıtasıyla, bihassa insanlığın hidâyete getirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Her tekrarın yakın veya uzak hidâyete mutlaka bir alâkası kurulabilmektedir. Lâfız tekrarları, aynı zamanda âyetler arasındaki tenâsübü, âhengi ve insicamı da teyid etmektedir. Bu itibarla, bilhassa âyet tekrarlarında hoş bir mûsiki ortaya çıkmaktadır¹⁶⁴.

Lâfız tekrarlarına şu misali verebiliriz:

الْحَاقَّةُ. مَا الْحَاقَّةُ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ. كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادُ بِالْقَارِعَةِ¹⁶⁵

Tekrarın uyulması gereken şartları ve belirli durumları mevcuttur. Bu sebeple, yapılan her tekrar, söze zenginlik ve güzellik vermez. Kur'an'ın bu konudaki i'câzı da, tekrarın herkes tarafından kulağa hoş gelecek şekilde başarılamaz olmasındandır.

Mânâ tekrarlarına gelince bunun da bilinen iki maksadı vardır. İlki, dînî hakikatleri ve va'd ile va'îdlerin mânâlarını, üslûbun muhtelif şekil ve sûretleriyle nefislere iyice yerleştirmektir. “İşte böylece bu kitabı Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda uyarı ve tehditlerimizi farklı üsluplarla anlattık. Ta ki insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar ve ta ki o, kendilerine bir ibret ve uyanış versin”¹⁶⁶ âyeti de bunu ifâde etmektedir.

İmam Zerkeşî, âyette geçen “tasrîf”in hakikatini şöyle açıklar:

¹⁶⁴ Bkz. Baş, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, İstanbul 2003, s. 253-254; Yıldırım, “Kur'an” md., *DİA*, XXVI, 395.

¹⁶⁵ “Kesin gerçekleşecek olan, evet nedir o gerçekleşecek olan? Gerçekleşecek kıyameti sen nereden bileceksin? İşte Semûd ve Âd kavimleri de o kafalara çarpan kıyamet dehşetini yalan saymışlardır” (el-Hâkka, 1-4).

¹⁶⁶ Tâhâ, 113.

“Uzun zaman geçmesi sebebiyle birinci îkâzın unutulmaması ve mânâyı iyice yerleştirmek için, lâfzın bizzat kendisini veya mürâdifini tekrar etmektir”¹⁶⁷.

Bu, Kur’an’ın benimsediği bir terbiye metodudur.

Mânâ tekrarının ikinci maksadına gelince, o da aynı mânâyı muhtelif kalıp ve tabirlerden çıkarmak, onu bazen tafsilatıyla bazen de özet hâlinde sunarak kelâmın çeşitli şekillerde getirilmesidir. Misâl olarak Nûh (a.s)’ın kıssasını ele alalım. Hûd sûresinde 25. âyetten 49. âyete kadar 24 âyetle ve 3 sayfada anlatılmıştır. Aynı kıssa Kamer sûresinde 9 ve 17. âyetler arasında 4 satırda vecîz bir şekilde tekrar edilmiştir. Yine aynı kıssa Nûh sûresinde 28 âyetle 1,5 sayfa içinde anlatılmıştır. Bu üç ayrı nassın her birini okudukça yeni bir haber okuduğumuzu zanneder ve heyecanlanırsınız. İnsan nefsinin uzun ve kısa olmak üzere her iki üslup şekline de ihtiyacı vardır. Zira kimisi kısa ve özlü anlatımla tatmin olurken, kimisi de tafsilata gerek duyar. Kur’an, bütün insanlara hitab ettiği için muhtelif usûl ve üsluplarla mühim mânâları tekrar etmiş ve bütün insanlığı kuşatmıştır¹⁶⁸.

Blachère, Kur’an’da peygamber kıssalarının tekrarlanmasının sıkıntı ve usanç verdiğini iddiâ eden Batılılara karşı, bu kıssaların her birinin bir delile dönüştürüldüğünü, meselâ tekrarlanan kıssalarla Kur’an’ın, “İstikbali belirleyen mâzîdir” gerçeğini hatırlatarak eziyetlere maruz kalan mü’minlerin, sonunda Allah’ın yardımıyla kurtulacağı, inkarcıların ise helâk edileceği şeklindeki tarihî kanunu hatırlattığını, böylece bu tekrarların muhatapları ikna vasıtası olduğunu belirtmiştir¹⁶⁹.

Bu îtibarla aslında bunları tekrar olarak kabul etmek bile zordur. Nitekim bazı âlimler, Kur’an’ın tekrardan uzak olduğu görüşündedir. Seyyid Kutub ile Fadl Hasan Abbâs bunlardandır. Seyyid Kutub, benzer mevzûları farklı farklı yollarla ele almasının, Kur’an-ı Kerim’in âdetlerinden olduğunu, bu anlatımların muhtelif olduğunu, birbirine

¹⁶⁷ Zerkeşî, *Burhân*, III, 10.

¹⁶⁸ Bûtî, *Ravâi’*, s. 118-120.

¹⁶⁹ Blachère, *Introduction au Coran*, s. 180-181; krş. Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı* (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, s. XXII (Önsöz).

benzediğini fakat kesinlikle tekrar ve birbirinin aynısı olmadığını ifade eder¹⁷⁰. Fadl Hasan Abbâs’a göre ise, zâhiren tekrar gibi görünen mânâ, kıssa ve lafızlara dikkatle bakıldığında, her birinin farklı bir anlamı, maksadı ve fonksiyonu olduğu görülür. Abbâs, bazı misaller vererek konuyu açıklar¹⁷¹.

İbn Âşûr, Hz. Âdem kıssasıyla ilgili olarak Bakara sûresinde zikredilen **“Rağaden”** kelimesinin A’râf’ta zikredilmediğine dikkat çektikten sonra, iki âyetteki konuları bir araya getirdiğimizde Hz. Âdem’in güzel yönlerini ortaya koyarak onu medheden birçok hususun ortaya çıktığını, fakat bunların Kur’an’ın âdet ve üslûbu gereği kıssaların zikredildikleri yerdeki maksatlarına göre tevzi edildiğini, bu farklılığın da yeni yeni fâideleri beraberinde getirdiğini, dinleyenleri sıkmayıp canlı tuttuğunu ve hikâye üslûbunda tefennün yapıldığını söyler. Sonra da: “Kur’an’daki kıssaların en mühim maksadı; ibret, öğüt ve örnek olarak kıssalarda çizilen karakter ve şahsiyete tâbî olmaktır” der¹⁷² ve Kur’an kıssalarının lüzûmu kadar anlatıldığını, detaya girilerek uzatılmadığını söyler¹⁷³.

K. MEVZÛLARIN İÇ İÇE ANLATILMASI

Kur’an âyetlerine insafla ve dikkatle bakıldığında, onun takdîminin, diğer kitaplarındaki gibi bir iki maksadı takip eden tedricî bir fikir silsilesinin takdimine benzediği görülür. Aksine def’î ve ânî bir hususiyeti, hayatın nabız atışları tarzında ilkâ olunan bir gidişâtı mevcuttur¹⁷⁴. O, diğerlerinden farklı ve eşsiz bir kitaptır¹⁷⁵. Fahrettin Râzî, Kur’an’ın hüküm ve tekliflerden birçok nevi zikrettiğinde, hemen akabinde ya ilâhiyât alanındaki bazı hususlardan veya peygamberlerin ve kıyâmetin ahvâlinden bah-

¹⁷⁰ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2123, (el-Hicr girişinde).

¹⁷¹ Abbâs, *Î’câz*, s. 232-239.

¹⁷² İbn Âşûr, VIII (İkinci kısım), 54, (el-A’râf, 19 tefsirinde).

¹⁷³ İbn Âşûr, IX, 116, (el-A’râf, 150 tefsirinde); VIII (İkinci kısım), 59, (el-A’râf, 21 tefsirinde).

Tekrarlar husûsunda tafsîlat için Erdoğan Baş’ın doktora tezi olarak takdim ettiği *Kur’an’ın Üslubu ve Tekrarlar* (İstanbul 2003) isimli çalışmasına bakılabilir.

¹⁷⁴ Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 181.

¹⁷⁵ Mevdûdî, I, 15. Bkz. Hûlî, Emin, *Kur’an Tefsirinde Yeni bir Metod*, trc. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995, s. 71-72.

settiğini, böylece önceden zikrettiği ahkâm ve mükellefiyetleri tekid ettiğini, bunun da Kur'an'ın âdetlerinden olduğunu bildirir¹⁷⁶.

Dolayısıyla bir sûrede çok defa muhtelif mevzular ele alınır. İlk bakışta bu mevzular arasında insicam ve alaka görülmeyebilir. Ancak bütüncül bir bakış açısıyla incelendiğinde sûreyi teşkil eden unsurlar arasındaki simetriyi ve terkipteki armoniyi görmek mümkündür¹⁷⁷. Zira anlatılan konuların hepsinde de merkezî bir mânâ vardır. Vücûdu meydana getiren ve dağınık gibi görünen uzuvlar nasıl organik bütünlüğe mânî değilse, bilakis ayrı ayrı bulundukları yerlerde olmaları organizmanın devamının şartı ise, Kur'an'daki muhtelif mevzuların arasına siyâka uygun olarak merkezî mânânın serpiştirilmesi de, insana canlılık veren ruhun, vücudun her tarafına sirayet etmesi kabilindendir¹⁷⁸.

İnsanların telif ettiği kitapların aksine, Kur'an-ı Kerim'in bütün konu ve bahisleri, fâsılasız birbirine bağlıdır. Bu durum, Kur'an'ın kendine has hususiyetlerinden biridir. Kur'an'ın ihtivâ ettiği çok çeşitli mevzûların ve mânâların hepsi bir tek küllî mânâyı insanların kafasına iyice yerleştirmek için serdedilmiştir. O da, insanları kendi fikir ve irâdeleriyle Allah'a kul olmaya çağırmak, dünya hayatından sonra ikinci bir hayatın var olduğunu ve dünyanın âhîret yanında hayrıyla, şerriyle, saâdetiyle, şekâvetiyle bir hiç mesâbesinde kaldığını bildirmektir. Çünkü Allah Teâlâ insanları kul olarak yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim, bu esas ve küllî mevzuları; teşrî, kıssa, tarih, cedel, tasvir, va'd ve va'îd gibi çok çeşitli konuların içine yerleştirmiş ve âdeti onların rûhu gibi kılmıştır. Bu sebeple Kur'an teşrî bir mevzuda dahi bu maksadını bir kenara bırakmaz. Bir kıssa naklederken, ona dalıp da küllî mânânın unutulmasına fırsat vermez. Merkezî mânâyı; öğüt, va'd veya va'îd gibi bir tarzla ustaca kıssanın arasına yerleştirir.

¹⁷⁶ Râzî, XII, 101, VI, 20, (el-Bakara, 215 tefsirinde).

¹⁷⁷ Bkz. Drâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 120. Kur'an âyetleri ve sûreleri arasındaki tenâsüb ve uyumu göstermek için müstakil ve hacimli bir eser kaleme alan Bikâî, konunun ehemmiyetini anlattıktan sonra, bazen de âyetler arasındaki münâsebetin ilk bakışta görülemediğini, bunun için tefekkür ve araştırmaya ihtiyaç olduğunu anlatır ve, “Öyle âyetler var ki, ondaki münâsebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm” der (Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, I, 8).

¹⁷⁸ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 149.

Bu da ancak mânâların tedâhül edip kaynaşmalarının meydana getirdiği bir kompozisyonla mümkündür¹⁷⁹.

Aslında Kur'an bu hâliyle, insan hayâtıyla tam bür bütünlik ve âhenk arzettirmektedir. Mâlum olduğu üzere insan hayâtı da birbirinden tamâmen farklı kısımlara ayrılmış değildir. Tam aksine inanç, ibâdet, hukûk, ahlâk ve hissî mevzûlar iç içedir. Bazen bunların tamamını aynı anda yaşadığımız olmuş veya etrafımızda görmüşüzdür. Bu açıdan, Kur'an'ın mevcut hâli, insan hayâtına tamâmen uyum arzettirmektedir¹⁸⁰.

Bu yol, insanın bir çeşit ilimde sâbit kalmasını önlemek için tâkip edilecek en güzel usuldür. Çünkü tek çeşit bir ilim üzerinde durmak, insana bıkkınlık verir. Fakat tevhid, kıssa, ahkâm gibi ilmin bir nevinden diğerine geçtikçe insanın gönlü açılır ve kalbi huzur duyar. Bir beldeden başka bir beldeye, bir bahçeden diğer bir bahçeye, leziz bir yemekten öteki lezzetli yemeklere geçiyormuş gibi olur. Hiç şüphesiz bu, en çok haz veren ve en fazla arzu uyandıran bir durumdur¹⁸¹.

Bu hususta İbn-i Âşûr şöyle demektedir: “Kur'an'ın Arap üslûbuna muhâlefet ettiği en büyük husûsiyetlerden birinin, onun nazmında iki maksadı bir araya getirmesi olduğunu görüyoruz. Bunlar da mev'iza (öğüt verme) ve teşrî' maksatlarıdır. Kur'an'ın nazmı zâhiren, dinleyenlere ihtiyaç duydukları bilgileri verir ki, bu Arapların hitâbelerine benzer. Diğer taraftan dirâyetli âlimler bu mânâlar arasından teşrî', âdâb vb. hususlarda pek çok ahkam çıkarırlar”¹⁸².

İbn Âşûr; âdâb, yasaklar, müjdeler, nasihatler, misaller ve kıssaların iç içe ve **tefennün** sanatıyla birinden diğerine geçerek anlatılmasının, Kur'an'ın husûsiyetlerinden olduğunu ifâde ettikten sonra, bunun da muhatapları, dinleyenleri, okuyanları ve daha sonra kendisine Kur'an ulaşan kimseleri canlı ve diri tutmak, nefislerini yormayıp

¹⁷⁹ Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 145-152; Bûtî, *Ravâi'*, s. 120-122, 163-167.

¹⁸⁰ Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkîhî Tefsir Hareketi*, s. 24.

¹⁸¹ Râzî, VII, 3, (el-Bakara, 255 tefsirinde).

¹⁸² İbn Âşûr, I, 115-116, (Onuncu Mukaddime'de).

istenen kıvama yönlendirmek maksadına mâtuf olduğunu bildirir¹⁸³. Aynı şekilde Kur'an, mev'iza ile kalpleri yumuşattıktan sonra hüküm koymayı veya bunun aksini yapmayı fırsat bilir ve değerlendirir¹⁸⁴. Böylece Kur'an, koyduğu hükümlere sâhip çıkılmasını daha kuvvetli bir şekilde sağlamış ve onların hayâta yön vermesini daha sağlam esaslar üzerine oturtmuş olmaktadır. Aksi takdirde, hiçbir teşvik ve uyarı unsuru olmadan kupkuru, soğuk ve katı hükümler koyup bunların tatbîkini insana bırakmak, elbette netice vermez¹⁸⁵.

Mevdûdî'ye göre de konusu, ana fikri ve gâyesi gözönüne alındığında, Kur'an'da lüzumsuz ve anlamsız tek bir nokta dahi yoktur. Baştan sona ele alınan farklı konular, ana fikirle öylesine uyum içindedir ki, onları, farklı renk ve boyutlarına rağmen aynı kolyenin güzel taşlarına benzetebiliriz. Kur'an, göklerin, yerin ve insanın yaratılışını anlatırken olsun, evrendeki yaratıklara temas ederken veya insanlık tarihinden hâdiseler naklederken olsun, aynı hedefi gözetir... Bu sebeple Kur'an, bir şeyi, sadece kendi gâye ve hedefine uygun olduğu ölçüde anlatır, belirtir veya o şey hakkında hüküm verir. Gereksiz ve ilgisiz ayrıntılar üzerinde durmaz ve sözü tekrar tekrar, bütün konuların çevresinde döndüğü ana fikre, yani Hakk'a dâvete getirir. Kur'an, bu bakış açısıyla incelendiğinde, onun tamamının mantıklı olduğu ve baştan sona bir konu bütünlüğü içinde olduğu görülür¹⁸⁶.

Diğer taraftan Kur'an, mevzûları iç içe anlatarak farklı farklı yaratılan insanların hepsinin de istifade etmesini sağlar. Çünkü hidâyet yolları ve üslupları muhtelifdir¹⁸⁷.

Şah Veliyullah ed-Dihlevî ise bu mevzû ile alakalı olarak şöyle der: “Yüce Yaratıcı, bir avuç topraktan ibâret olan insana söz söylemeyi irâde buyurunca, bir kısım insanlarca güzel sayılıp diğer bir kısmı tarafından güzel görülmeyen bir takım kalıplara

¹⁸³ İbn Âşûr, II, 338, (el-Bakara, 219 tefsirinde); V, 26, (en-Nisâ, 31 tefsirinde); VI, 187, (el-Mâide, 35 tefsirinde). Zemahşerî de Kur'an'daki “**iltifat**” sanatından bahsettikten sonra benzer şeyleri söylemektedir (Zemahşerî, I, 15, el-Fâtiha, 5 tefsirinde).

¹⁸⁴ İbn Âşûr, V, 26, (en-Nisâ, 31 tefsirinde).

¹⁸⁵ Göngör, *Fıkhî Tefsir Hareketi*, s. 25.

¹⁸⁶ Mevdûdî, I, 20, (Giriş).

¹⁸⁷ İbn Âşûr, XV, 131, (el-İsrâ, 53 tefsirinde).

değil de, icmâlî (umûmî) güzelliğe nazar buyurdu. Mâlikü'l-mülk olan Allah, Âdem evlâdının açık yolu üzere söz söylemek irâde buyurunca, devirlerin ve tavırların (çevrelerin) değişmesiyle değişen kanunları değil de, sâde ve basit aslı zabt eyledi. Zîrâ üzerinde ittifak edilmiş kanunlara sıkıca tutunmanın menşei, ancak âcizlik ve câhilliktir. Bu belirli kâidelere bağlı kalmadan, ifâde ve beyânın girintili çıkıntılı sâhalarında, düz ve yüksek beyânlardan kaçıp zâyî olmayacak şekilde toplu güzelliği meydana getirmek ise, ayrı bir şey ve kabiliyettir”¹⁸⁸.

Kur'an'ın buna benzer pek çok mûtaad dışı husûsiyetleri mevcuttur. Çünkü o, beşer üstü bir kitaptır ve onların belirlediği kâidelere bağlı kalmak mecburiyetinde değildir. Diğer bir ifâdeyle Kur'an, yeryüzünde kendi türündeki tek kitaptır¹⁸⁹. Bu sebeple Kur'an'ın metodunu ve üslûbunu incelerken, insanların geçmişte ve günümüzde benimsediği veya gelecekte benimseyeceği te'lif ve tanzim usullerinin hakemliğine başvurmak yanlıştır. Diğer taraftan, yazarların kitaplarını, konularına göre bir takım bölümlere ve alt bölümlere ayırmaları, zarûrî bir iş değildir. Bu tasnif işi, kitaplarında takip ettikleri maksatlarına bağlıdır. Bu, daha ziyade bir âdet ve görenek meselesidir ve zamanla değişmektedir. Yoksa, Allah'ın Kitâbı'nı hükmüne tâbi kılacak derecede sâbit ve değişmez bir hakikat değildir¹⁹⁰.

Şunu tekrar vurgulamak gerekir ki, Kur'an-ı Kerim, mevzuları iç içe anlatmakla birlikte, kendi maksadı ve iç bütünlüğü açısından bakıldığında mükemmel bir nizâm, âhenk ve usûle sâhiptir. Derinliğine bakıldığında bunların bir kısmı anlaşılabilir. Bu hususlara önceki başlıklarda yeri geldikçe temas edilmişti. Ancak Kur'an'ın usûlündeki bütün incelikler tamamen ortaya konulabilmiş de değildir.

L. MUKÂYESELİ ANLATIM ÜSLÛBU

Kur'an'da karşılaştırmalı bir üslup kullanılır ve bahsedilen durumların âkıbeti hakkında bilgi verilir. İyi-kötü, güzel-çirkin, doğruluk-sapıklık gibi vâkıalar misalleriyle yer alır ve bunları benimsemiş ve özümsemiş olanlara verilecek karşılıklar açıklanır.

¹⁸⁸ Dehlevî, Şâh Velîyullâh, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, Beyrut 1987, s. 92.

¹⁸⁹ Mevdûdî, I, 17, (Giriş).

¹⁹⁰ Yıldırım, *K. İlimlerine Giriş*, s. 146. Ayrıca bkz. Mevdûdî, I, 15-17.

Allah Teâlâ, iyi ve güzel işlerle sâlih amellere cennet vaad etmiştir. Kötü ve çirkin işleri yapanları da cehennemle ikaz buyurmuştur. Bu va'd ve ikâzları da, dâima peşpeşe ve bir mukâyese üslûbu ile getirmektedir. Kur'an'ın tamamına hakim olan bu üslup, aynı zamanda onun eğitim metotlarından biridir¹⁹¹.

Hz. Ebû Bekir, Kur'an'ın bu üslup hususiyetini, ölüm hastalığında Hz. Ömer'e yaptığı vasiyetinde şöyle ifâde etmiştir: “Görmüyor musun ey Ömer, rahatlıktan bahseden âyet şiddetten bahseden âyetle birlikte inmiştir. Yine şiddet âyeti rahatlık âyetiyle birlikte inmiştir ki mü'min ümitvâr olmakla birlikte aynı zamanda korksun. Devamlı bir ümit içinde kalarak Allah'tan olmayacak şeyler istemesin, kendini emniyette görmesin. Aşırı derecede korku içine düşerek de kendi elleriyle kendini tehlikeye atmasın. Görmüyor musun ey Ömer, Allah cehennem ehlini en kötü amelleriyle zikretti ki onları hatırladığında «Ben, bunlardan olmayacağımı ümid ederim» diyesin. Cennet ehlini de en güzel amelleriyle zikretti, içinde bulundukları küçük seyyieleri görmezden geldi ki, onları düşündüğünde de «Benim amelim nerede onların ameli nerede!» diyesin”¹⁹².

Bu husûsa temas eden Muhyiddin İbn Arabî: “Kur'an'da rahmet ihtiva eden bir âyet geldiğinde, muhakkak onun mukâbilinde tehdit bildiren bir benzeri gelir... Kur'an'ı tettebbu ettiğinde tamamının bu neviden olduğunu görürsün” dedikten sonra bunun pek çok misâlini verir¹⁹³.

Câhız, *el-Beyân* isimli eserinde: “Kur'an'da bazı manalar vardır ki, neredeyse birbirinden hiç ayrılmazlar” dedikten sonra bunlar arasında; namaz-zekât, açlık-korku, cennet-cehennem, terğib-terhib (rağbet ettirme-korkutma), Muhâcirler-Ensâr, cinler-insanlar gibi kavramları zikretmektedir¹⁹⁴. Bu sözü nakleden İbn-i Âşûr da, sayılanlara “fayda-zarar” ve “sema-arz” ikililerini ilâve etmektedir¹⁹⁵.

¹⁹¹ Bkz. Bûtî, *Ravâi'*, s. 214-215, 247-248.

¹⁹² Taberî, *Tefsîr*, XXVI, 24/24189, (el-Ahkâf, 16 tefsîrinde); el-Müttaki, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 533/35717; Bûtî, *Ravâi'*, s. 215.

¹⁹³ İbn Arabî, *Kitâbü'l-celâl ve'l-kemâl* (*Resâilü İbn Arabî* içinde), Beyrut 1997, s. 24-43.

¹⁹⁴ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinanî el-Leysî, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Mısır 1975, s. 21.

¹⁹⁵ İbn Âşûr, I, 124, (Mukaddime).

Yine İbn-i Âşûr, **Âdâtü'l-Kur'an** başlığı altında Zemahşerî ve Râzî'den naklen şunları söylemektedir:

“Kur'an'ın âdetlerinden biri de şudur: O bir tehditte bulunduğu arkasından muhakkak vaadde bulunur, bir inzar geldiğinde onu muhakkak tebşir takip eder”. Bu ifâdeleri nakleden İbn-i Âşûr, bu üslûbu Arap şiirinde çok az gördüğünü söyler ve Lebid'den bir misal zikreder¹⁹⁶.

Râzî, Kur'an'ın âdetlerinden biri olarak şunu zikreder: Kur'an mü'minin hâlini beyân ettikten sonra kâfirin hâlini anlatır, ikâbın arkasından sevâbı zikreder. Bunu da terğib ve terhib metodunun gereği olarak yapar¹⁹⁷.

Hâsılı Kur'an'ın üslûbu, kendine has ve beşerin üslûbundan çok farklıdır. O, bir araya gelmeleri çok uzak bir ihtimal olmasına rağmen, bütün faziletlerin en ileri derecelerini kendisinde buluşturan bir kelimadır¹⁹⁸.

M. GÖNÜLLERE TESİR EDİŞİ

Kur'an-ı Kerim, Allah kelâmı olması sebebiyle sâhip olduğu azamet üslûbunun bir neticesi olarak -Arapça bilsin veya bilmesin- okuyucusunun üzerinde târifi imkânsız derin ve esrârengiz bir tesir icrâ ederek onu kendisine çeker. Bu, aynı zamanda Kur'an'ın sâhip olduğu belâğatın¹⁹⁹ ve insan üstü ses ve mûsikî âhenginin tabîî bir sonucudur.

Kur'an'ın nağmesi kulağa eriştiğinde kalb bütün sâfiyetiyle ona yönelir, ondan büyük bir lezzet ve halâvet duyar. Biraz ilerleyince ise mehâbet ve haşyete gark olur. Bazı âyetler kulaklara ulaştığı anda insana sevinç ve haz verir, kalbini yumuşatır, onu

¹⁹⁶ İbn Âşûr, I, 125, (Mukaddime); Râzî, XXVIII, 213, (et-Tûr, 17 tefsîrinde).

¹⁹⁷ Râzî, XXVIII, 213 (et-Tûr, 17 tefsirinde).

¹⁹⁸ Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 108.

¹⁹⁹ Belâgat ile Psikoloji İlmi arasında sağlam bir alâkanın olduğu, bugün artık iyice yerleşen bir kanaat hâline gelmektedir. Hiç şüphesiz söz sanatı ile insan rûhunun sıkı bir alâkası vardır. Ku'an'ın tesirinde bu husûsun da tesiri vardır (Bkz. Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni bir Metod*, s. 91-92).

ferahlatır ve imanını artırır; bazı âyetler de korku ve dehşetle ürpertir, kalpleri titretir²⁰⁰. Bunu müslümanların yanında inkârcı ve inançsız pek çok insan da itirafa mecbur kalmıştır²⁰¹. Şu âyetler Kur'an'ın gönüllere tesir ettiğini açıkça ortaya koymaktadır:

“Eğer Biz bu Kur'an'ı bir dağın tepesine indirseydik onun, Allah'a tâzimi sebebiyle başını eğip parçalandığını görürdün”²⁰².

“...Rab'lerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınıp yumuşar, sükûnet bulur...”²⁰³.

“Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, onu himâye et. Tâ ki Allah'ın kelâmını işitebilsin, (düşünüp taşınsın, hakîkatlere muttalî olsun). Sonra onu emîn olduğu yere ulaştır...”²⁰⁴.

Birçok insan Kur'an'ın bu tesiri sâyesinde müslüman olmuştur. Cübeyr b. Mut'im, Tûr sûresini Rasûl-i Ekrem'den dinleyince hissettiği tesiri, “Sanki kalbim çatlayacak sandım”²⁰⁵, “Kalbim heyecandan neredeyse kanatlanıp uçacaktı”²⁰⁶ şeklinde ifâde etmiştir. Ebû Süfyan, Ebû Cehil ve Ahnes bin Şerik'in birbirlerinden habersiz olarak Rasûlullah (s.a.v)'in Kur'an okumasını dinlemeye gelmeleri, birbirleriyle karşılaşınca da kendilerini ayıplamaları ve bunun üç gece böylece devam etmesi²⁰⁷, Habeş Necâşîsi Ashama'nın Kur'an'ı dinleyince büyük bir tesir altında kalması²⁰⁸, son derece sert tabiatlı olan Hz. Ömer'in dinlediği âyetlerin tesiriyle yumuşayıp İslam'a ısınması ve müslüman olması²⁰⁹, şâir Tufeyl bin Amr ed-Devsî'nin Hz. Peygamber'e İslâm'ı

²⁰⁰ Bkz. el-Mâide, 83; el-Enfâl, 2; el-İsrâ, 107-109; ez-Zümer, 23.

²⁰¹ Atâ, *Azametü'l-Kur'ân*, s. 87.

²⁰² el-Haşr, 21.

²⁰³ ez-Zümer, 23.

²⁰⁴ et-Tevbe, 6.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 83, 85.

²⁰⁶ Buhârî, *Tefsîr*, 52.

²⁰⁷ İbn Hişâm, I, 337-338.

²⁰⁸ Taberî, *Tefsir*, VII, 4, (el-Mâide, 83 tefsirinde).

²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 17; İbn Hişâm, I, 369-371; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut 1988, IX, 62.

anlattırıp ondan Kur'an dinledikten sonra, "Vallahi ben hiçbir zaman Kur'an'dan daha güzel bir söz, İslâm'dan daha güzel bir din işitmemiştim!" diyerek iman etmesi ve İslâm'ı tebliğ gayesiyle kabilesinin yanına dönmesi²¹⁰, Mekkeliler'in, çocuklarına ve kölelerine tesir edeceğinden korkarak Hz. Ebû Bekir'in Kur'an okumasına yasak koymaları²¹¹, Kur'an dinleyen bir grup cinnin, "**Şüphesiz biz, hayret verici bir Kur'an dinledik. O Kur'an rüşde erdiriyor, biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız**"²¹² demeleri²¹³ ve buna benzer pek çok hâdise bu hükmü teyid etmektedir.

Kur'an'ın tesiri mevzuunda John Davenport şöyle der: "Edebî nokta-i nazardan Kur'an, şarkın en şâirâne eseridir. Kur'an-ı Kerim'in Arap lisânı için hüccet olduğunda şek ve şüphe yoktur. Goethe'nin dediği gibi Kur'an, okuyucularının kalplerini, sâhip olduğu füsûnu ve güzelliği ile teshir eder"²¹⁴.

Kur'an'ın bu gücü sâyesinde müslüman olan bir mühtedî ise duygularını şöyle anlatmaktadır: "Sonradan müslüman olan pek çok kişinin de bildiği gibi, Kur'an'ın bu hakîkî gücünü hissetmek için müslüman olmak şart değildir. Çünkü pek çok insan, Kur'an'ın bu tür tesirini hissettikten sonra İslâm'ı seçmiştir. Ayrıca, İslâm'la uğraşan pek çok gayr-ı müslim akademisyen de aynı hususu ifade eder. Arapça uzmanı olan ve Kur'an-ı Kerim'in İngilizcedeki en iyi tercümelerinden birini yapan İngiliz akademisyen **Arthur J. Arberry**, hayatında geçirdiği zor bir dönem boyunca, Kur'an'ın kendisini nasıl desteklediğini anlatır. Arapça Kur'an'ı dinlemenin onun için, kendi kalp atışlarını dinlemeye benzediğini belirtir. Gayr-i müslim bir yazar olan **Frederick Denny**, Kur'an'ı okurken, okuyucunun «tuhaf, esrarengiz, bazen de ürkütücü bir hal» hissetmeye başladığından, bazen «son derece rahatsız edici (insanı endişeye düşüren) bir deneyim» yaşadığından bahseder. Okuyucu, Kur'an'ı okuduğu düşüncesinden ziyâde, Kur'an'ın kendisini «okuduğu» hissine kapılır"²¹⁵.

²¹⁰ İbn Hişâm, I, 407-408; İbn Sa'd, IV, 237-238.

²¹¹ İbn Hişâm, I, 395-396.

²¹² el-Cin, 1-2.

²¹³ Hattâbî, *Beyân*, s. 64-65.

²¹⁴ Davenport, John, *An Apology for Mohammed and Koran*, London, 1869, s. 66.

²¹⁵ Lang, *Melekler de Sorar*, s. 190; Denny, Frederick, *Islam*, New York: Harper&Row Pubirshers, 1987, s. 88.

Régis Blachère, bu hususta şunları söylemekten kendisini alamamıştır: “Hatta Arapça bilmeyen bir Avrupalı, bazı sûrelerin tilâvetinden mütehassis oluyor. Ya Muhammed’in muâsırları -hiç olmazsa kin ile körleşmemiş olanlar- hakkında neler düşünülmez?”²¹⁶.

²¹⁶ Blachère, Régis, *Introduction au Coran*, 2e édition, Paris 1959, s. 172 (Okıç, M. Tayyib, *Kur’an-ı Kerim’in Üslûb ve Kırâati*, s. 1’den naklen).

II. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ ANCAK ALLAH'A MAHSUS OLABİLE- CEK AZAMETLİ İFADELERİN TAHLİLİ

Kur'an'ın, insanları, benzerini getirmekten âciz bıraktığı pek çok yönü vardır. Yani Kur'an, pek çok yönden beşer kelâmından farklı ve üstündür. İnsanlar onun bütün bu yönlerine hayran kalmaktadırlar. İ'câz vecihleri dediğimiz bu farklı alanlara bir sınır getirmek şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Zira nübüvvetten günümüze kadar on beş asır boyunca, âlimlerin çalışmaları ile î'câz vecihleri artarak gelişmiştir. Bu tarihî seyri, Hımsî'nin *Fikratu i'câzi'l-Kur'ân* isimli kitabından takip etmek mümkündür¹.

Biz de çalışmamızda, i'câz konusuna farklı bir açıdan bakmayı deneyeceğiz. Kur'an'daki azametli ifadeleri ele alarak, bunların tahlilini yapacak ve i'câz açısından bir sonuca varmaya çalışacağız.

A. ALLAH'IN İLMİ İLE ALÂKALI AZAMETLİ İFADELER

Bilgi'nin ne kadar büyük bir güç, kuvvet, kıymet, varlık ve üstünlük sebebi olduğu, günümüzde daha iyi kavranmaya başlamış ve 20. asrın son çeyreğinden itibaren “**Bilgi Çağı**”nda olduğumuz her defâsında tekrarlanır olmuştur. Bilgiye sahip olan, her bakımdan ileri giderek öne geçmektedir. Zâten bunu Bakara sûresindeki, insanın yaratılması mevzuunda Allah Teâlâ ile melekler arasında geçen konuşmada görmek mümkündür. Kendisine eşyânın isimleri öğretilen Hz. Âdem (a.s), meleklerin secde ettiği bir makâma yükselmiştir.

Bu durum, insanlar için böyle olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın ilmi açısından da geçerlidir. Bu sebeple Allah'ın ilmine delalet eden ilk vasf, zımnî mukayese değeri taşıyan ism-i tafdil şeklinde, “**A'lem**” olarak gelmiştir². Allah Teâlâ, ilmin kaynağı ve asıl sahibidir. Hakîkî mânâsıyla “Âlim” O'dur. O'nun ilmine nihâyet yoktur. İnsanlar ise onun bildirdiği kadarını bilebilir. Zaten varlıkları yaratmak, yönetmek ve onlara hâ-

¹ Bu husustaki bir değerlendirmesi için bkz. Hımsî, *Fikratu i'câz*, s. 464.

² en-Necm, 30; Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 145.

kim olmak için ilim vazgeçilmez bir şarttır. Bu sebeple “علم”, Kur’an-ı Kerim’de en çok kullanılan birkaç maddeden biridir. Çekimleri ve müştaklarıyla birlikte yaklaşık 900 defa geçer³.

Dolayısıyla, biz de Allah’ın ilmindeki azameti gösteren âyetleri öncelikle incelemek istedik. Kur’an’da Allah’ın ilmini gösteren ifadeler, her zaman için büyük bir azamet taşımaktadır. Çünkü, O’nun Mutlak Bilgi’si hiçbir zaman insanların İzâfî Bilgi’ne benzemez. Ancak biz bu çalışmamızda, Allah’ın ilmiyle alâkalı azametli ifadelerden sadece bir kısmına örnek kabîlinde temas edeceğiz.

1. Her Şeyi Bilmesi

Allah Teâlâ’nın ilmi için herhangi bir sınır getirmek mümkün değildir. O her şeyi bildiğini, pek çok defa muhtelif şekillerde ifade etmiştir. Bütün varlıklar O’nun ilmi dâhilindedir. Kâinâtta bütün hareketler de ancak O’nun ilmi dâhilinde ve izniyle mümkün olabilmektedir. Bu konuda, Allah’a herhangi bir ortak da mevzubahis değildir. Fussilet sûresinde bu husus bazı misallerle şöyle ifâde edilir:

“Kıyamet vaktini bilmek O’na âittir. O’nun bilgisi ve izni olmaksızın ne bir meyve tomurcuğundan çıkabilir, ne her hangi bir dişi hâmile kalabilir, ne de hâmile olan biri yavrusunu doğurabilir. Gün gelir: «Neredeymiş Bana ortak saydığınız putlar?» diye nidâ eder de, müşrikler: «İçimizden buna şahitlik edecek bir tek kişi bile olmadığını sana arzederiz!» derler”⁴.

Âyet-i kerime, Allah’ın, varlık âlemindeki bütün oluşları bildiğini, hiçbir hareketin O’nun ilminin dışında vukû bulmadığını açıkça ifâde etmektedir. Diğer taraftan, sayılan hususları kesin bir şekilde bilmenin sadece Allah’a mahsus olduğuna işâret edilmektedir. Çünkü âyet-i kerime hasır ifade etmektedir⁵. Âyette anlatılan bu durum düşünüldüğünde, Allah’ın ilminin nihayetsiz olduğu hemen fark edilir:

³ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 145.

⁴ Fussilet, 47.

⁵ Râzî, XXVII, 117; İbn Âşûr, XXV, 5 (Fussilet, 47 tefsirinde).

Kıyamet, bilinmezliğin koyu karanlığına bürünmüş bir gaybtır. Kabuklarının içindeki meyveler ve rahimlerin içindeki yavrular da aynı şekilde gaybın perdesine bürünmüştür. Bütün bunlar Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Çünkü Allah, en küçük ayrıntıyı dahî bilir ve O'ndan hiçbir hareket kaçmaz. Dolayısıyla hiç kimse O'na aldırış etmeden yaşamamalıdır⁶.

Bu âyeti okuyan insanın kalbi, kabukların içindeki meyvelerle rahimlerdeki ceninleri düşünür; yeryüzünün her tarafını gözlerinin önüne getirip sayısız kabukları kavramaya, akla hayâle sığmayan rahimlerdeki ceninleri tasavvur etmeye çalışır. Kafasında oluşturabildiği tasavvur nisbetinde de vicdanında Allah'ın ilmi canlanır ve bir tablo hâlinde tasvîr edilir⁷.

Açıktır görülüyor ki Allah'ın ilmi hem dünyayı hem de âhireti ihâta etmiş beşer üstü bir tabiata sahiptir. Allah'ın bu nihayetsiz ilminin tezahürleri başka şekillerde de görülebilmektedir. Mesela O'nun bu sonsuz ilmi, yarattığı varlıklarda tezâhür eden san'atını zirveye çıkarmaktadır. Kâinâtı son derece ince bir hesapla, gayet muntazam bir şekilde idare etmekte, insanın doğup büyümesi, hayvanların ve bitkilerin oluşumu ve gelişimi... hep büyük bir nizâm ve âhenk içinde gerçekleşmektedir. Bunlar üzerinde tefekkür edildiğinde, var olan muhteşem nizam ile birlikte bu düzenin genişliği ve sürekliliğinin, nihayetsiz bir ilmi gerektirdiği anlaşılmaktadır.

a. Gizli Açık Her Şeyi Bilir

Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde gizli ve açık her şeyi bildiğini beyân etmiştir. Bu insanlar için mümkün olmayan azametli bir durumdur. Çünkü Kur'an-ı Kerim, insana çok az bir ilim verildiğini bildirmektedir⁸. Tecrübeyle de sâbittir ki insan, çevresindeki hâdiselerin ancak zâhirinden az bir şey bilir, gerisi ise onun için hep meçhuldür. Öyleyse, insanın ilmiyle Allah'ın ilmi birbirine sadece ismen benzenmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın ilmiyle mahlûkâtın ilmi arasındaki sonsuz farkı şu misâl ne güzel ortaya koyar:

⁶ Mevdûdî, V, 203, (Fussilet, 47 tefsirinde).

⁷ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 3129, (Fussilet, 47 tefsirinde).

⁸ el-İsrâ, 85.

Hızır (a.s.)’ın, Hz. Mûsâ’ya acâip, garâip ve hikmeti meçhul hâdiseler gösterdiği seyahat esnâsında, bir serçe kuşu gelerek bindikleri geminin kenarına konmuştu. Sonra denizden gagasıyla su aldı. Allah’ın kendisine katından bir ilim öğrettiği⁹ Hızır (a.s), bu manzarayı Hz. Mûsâ’ya gösterdi ve şu teşbihte bulundu:

*“Allah’ın ilmi yanında senin, benim ve bütün mahlukâtın ilmi, şu kuşun denizden gagasıyla aldığı su kadardır”*¹⁰.

Allah’ın ilmini bir okyanus kabul edersek, bütün mahlûkâtın ilmi de sadece bir damla... Bu tek damlanın içindeki insana âit hisseyi düşündüğümüzde, aradaki fark daha iyi anlaşılır.

Kur’an’da Allah’ın gizli ve açık her şeyi bildiği ifâde edilen yerlerden biri, Allah ile melekler arasında geçen şu konuşmadır:

“Rabbin meleklere: «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım» dediği vakit onlar: «Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa bizler devamlı olarak hamdinle Sen’i tesbih ve takdis etmekteyiz» dediler. Allah: «Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim» buyurdu. Âdem’e bütün isimleri öğretti. Mûteâkiben önce onları meleklere gösterip: «İddianızda tutarlı iseniz haydi bana şunları isimleriyle bir bildirin bakalım!» dedi. “Sübhânsın ya Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler. Allah: «Âdem! Eşyanın isimlerini onlara sen bildir» dedi. O da isimleriyle onları bildirince Allah şöyle buyurdu: «Ben size demedim mi ki, göklerin ve yerin sırlarını ben bilirim ve ben sizin gizli açık yapmakta olduğunuz her şeyi de bilirim»”¹¹.

Yukarıdaki âyetler, Allah’ın Hz. Âdem’in yaratılışından önce de onun hâllerini bildiğini göstermektedir. Bu da Allah Teâlâ’nın, eşya meydana gelmeden önce eşyayı bildiğine, açığı-gizliyi, vâkî olanı-olacağı, meleklerin itaatkâr gördüğü iblisin gelecekte küfre düşüp kendisinden uzaklaşacağını, fâsık ve günahkâr gördükleri insanın da dinine

⁹ el-Kehf, 65.

¹⁰ Buhârî, Tefsîr, 18/4.

¹¹ el-Bakara, 30-33.

hizmetle Allah’a yaklaşacağını, insanlar içinden peygamberlerin ve velilerin geleceğini bildiğine delâlet eder. Yaratılmış olan melek, cin ve insanların ise, bunları bilmeleri mümkün olmadığı gibi, acziyetleri sebebiyle Allah’ın ilminden az bir şeyi bile ihâta etmeleri kolay değildir. Allah Teâlâ, melekleri tâbi tuttuğu bu imtihanla, gaybı ancak kendisinin bildiğini, meleklerin, geleceğin ve gizli olan şeylerin ilmi konusunda âciz olduklarını ortaya koymuş ve kimsenin ilmi ve ameline mağrur olmaması gerektiğini öğretmiştir. Aynı şekilde, insanın bilmediği hususlarda itiraz etmemesi, eşyanın bilgisini ve yaratmanın hikmetini Allah Teâlâ’ya bırakması gerektiğini ihtâr etmiştir¹².

Kurtubî, âyetteki “**Sizin bilmediklerinizi bilirim**” ifâdesinin muhtemel mânâlarını verdikten sonra kendi tercihini ortaya koyarak şöyle der: “Bu cümledeki mânânın şöyle olması da muhtemeldir: Olmuşu, olanı ve olacağı bilirim. Bu cümle umûmiyet ifâde eder yani Allah’ın her şeyi bildiğini gösterir”¹³.

Allah Teâlâ’nın bu ihtârından sonra melekler her şeyi hakkıyla bilen ancak Allah olduğunu söylemişler, O’nu **Alîm** ve **Hakîm** sıfatlarıyla tavsif edip kendi bilgilerinin ise sadece Allah’ın öğrettiklerinden ibâret olduğunu itiraf etmişlerdir.

Müfessirler 32. âyetteki “Alîm” sıfatının mübâlağa sığası olan “faîl” vezninden olduğunu söyleyerek, bunun Allah’ın mahlûkâtı hakkındaki bilgi ve ilminin genişliğini ifâde ettiğini¹⁴, hiçbir şeyin O’nun ilmi ve hikmeti hâricinde olmadığını¹⁵ bildirmişlerdir.

Allah Teâlâ aynı zamanda meleklerin gizlediği ve açıkladığı her şeyi de bildiğini söylemiştir. Burada, meleklerin insanın yaratılmasına itiraz ederken içlerinde sakladıkları düşünceler kastedilmiştir¹⁶. Zira onların bu husustaki düşünce ve endişeleri farklı olmasına rağmen, itiraz sebebi olarak insanın fesat çıkaracağını ileri sürmüştür.

¹² Bkz. Râzî, II, 193-194; Kurtubî, I, 278, (el-Bakara, 30-33 tefsirinde).

¹³ Kurtubî, I, 278, (el-Bakara, 30 tefsirinde). Ebu’s-Suûd ise, bu mânânın zaten malum olduğunu, hakkında şüphe olmadığını, âyetteki maksadın ise, Hz. Âdem’in halife kılınmasında meleklerle gizli kalan hikmetler olduğunu söyler. (I, 83, [el-Bakara, 30-33 tefsirinde])

¹⁴ Meselâ bkz. Kurtubî, I, 287, (el-Bakara, 32 tefsirinde).

¹⁵ Celâleyn, s. 7, (el-Bakara, 32 tefsirinde).

¹⁶ Râzî, II, 193; Kurtubî, I, 290; Ebu’s-Suûd, I, 86, (el-Bakara, 33 tefsirinde).

Âyette, “açıkladığınız” (تُبْدُونَ) ve “gizlediğiniz” (تَكْتُمُونَ) fiillerinin muzâri olarak gelmesi, onların bu hâllerinin teceddüdünü yani “açıklama ve gizleme hâlleri”nin devamlı olarak ve tekrar tekrar vukû bularak süreklilik arzettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Allah’ın ilminin de teceddüd etmesini ve dolayısıyla onların gizli ve açık her hâllerini bilmesini gerektirir¹⁷ ki bu da, O’nun “ilim” sıfatındaki azameti gösteren diğer bir vechedir.

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde gizli ve açık her şeyi bildiğini bir imtihanla meleklerle ve vahiy yoluyla da insanlara öğrettikten sonra, Hz. Peygamber zamanında bu mevzûda bazı kuruntulara kapılarak yanlış inançlara saplanan Medineli yahudiler hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Bilmiyorlar mı ki Allah onların gizlediklerini de bilir, açıkladıklarını da?”¹⁸.

Kendilerine hitap edilen yahudiler, aynı zamanda münâfıklık da yapıyorlardı. İman edenlere rastladıkları zaman diğer münâfıkların yaptığı gibi biz iman ettik diyor, birbirleriyle tenhâda kaldıkları zaman da: “Siz onlara, Rabbinizin huzurunda sizinle münâkaşa ve mübâhase ederek size üstünlük sağlasınlar diye mi Allah’ın size açıkladığı sırları ve hakikatleri haber veriyorsunuz? Yani gerek Âhirzaman Peygamberi’nin vasıf ve özellikleri, gerek İsrailoğulları’nın geçmiş maceraları hakkında Allah’ın Tevrat’ta siz yahudilere haber verdiği bilgileri onlara bildiriyor ve sizi mağlup etmeleri için ellerine delil mi veriyorsunuz? Siz söylemeseniz, onlar bu sırları bu gerçekleri nereden bilecekler? Sizin hiç aklınız yok mu? Bu sırları ifşâ etmenizin sonu nereye varacak?” diye sitem ve serzenişte bulunuyorlardı¹⁹.

Yahudilerin bu düşünceleri, onların Allah’ın bilgisi hakkında ne tür bir inanca sahip olduklarını göstermektedir. Onlar hakikati bu dünyada gizlemeyi başarabilirlerse, âhirette bununla ilgili aleyhlerine delil getirilemeyeceğini zannediyorlardı. Bu sebeple

¹⁷ İbn Âşûr, I, 418, (el-Bakara, 33 tefsirinde).

¹⁸ el-Bakara, 77.

¹⁹ Tabatabaî, I, 212; M. Hamdi Yazır, I, 391-392 (el-Bakara, 76 tefsirinde).

âyette, onların gerçekten, Allah'ın insanların işlerinden haberdar olduğuna inanıp inanmadıkları sorulmuş, iç yüzleri ortaya konulduktan sonra, hata ettikleri noktaya işaret edilerek, Allah'ın gizli ve açık her şeyi bildiği, O'ndan hiçbir şeyin saklanamayacağı hatırlatılmıştır. Bu cümleden olarak Allah, onların gizledikleri küfürlerini, açıkladıkları imanlarının hakikatini²⁰, dostlarına söyledikleri sözlerini, Peygamber Efendimiz'in önceki kitaplarda geçen vasıflarını gizlediklerini de biliyordu²¹. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onları bu ifadelerle korkutmak ve yola gelmelerini sağlamak istemiştir²². Zâten tefsirlerde, âyetin başındaki istifhâmın tevbîh ve azarlama mânasında olduğu açıklanmıştır²³. O hâlde Allah Teâlâ, ilmi ve kudreti hususunda cahilce davranan yahudileri tekidli bir şekilde azarlamaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın âyette, “gizledikleri şeyleri bildiği”ni, “açıkladıkları şeyleri bilmesi”nden önce zikretmesi, bütün bilgileri ihâta eden ilmini vurgulu bir şekilde beyan etmek içindir. Sanki O'na göre gizledikleri şeyi bilmek, açıkladıklarından daha önce gelmektedir. Çünkü Allah'ın ilmi, malumun sûretinin ortaya çıkmasına bağlı değildir. Bilâkis eşyanın var olması, Allah'a nisbetle ilimdir ve onu bilmesi için kâfidir. Bu durumda bariz olan eşyâ ile gizli olanı bilmesi arasında bir fark yoktur. Bunun bir benzeri de, **“De ki: İçinizdekini gizleseniz de, açıklasanız da mutlaka Allah onu bilir”**²⁴ âyetinde görülmektedir. Burada da “gizlemek”, “açıklamak”tan önce zikredilmiştir²⁵.

Allah Teâlâ, Âl-i İmrân sûresinde, kâfirleri gizliden gizliye dost edinen mü'minlere²⁶ hitab ederek şöyle buyurmaktadır: **“De ki: İçinizdekini gizleseniz de, açıklasanız da mutlaka Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olan bütün şeyleri de bilir. Allah, her şeye kâdirdir”**²⁷.

²⁰ Zemahşerî, I, 77, (el-Bakara, 77 tefsirinde).

²¹ Taberî, I, 527, (el-Bakara, 77 tefsirinde).

²² Râzî, III, 126, (el-Bakara, 77 tefsirinde).

²³ Kurtubî, II, 4; Ebu's-Suûd, I, 118, (el-Bakara, 77 tefsirinde).

²⁴ Âl-i İmrân, 29.

²⁵ Ebu's-Suûd, I, 118; Tabatabaî, III, 179, (el-Bakara, 77 tefsirinde).

²⁶ Taberî, III, 309, (Âl-i İmrân, 29 tefsirinde); Vâhidî, s. 104-15.

²⁷ Âl-i İmrân, 29.

Allah Teâlâ, insanların gizlediği ve açığa vurduğu her şeyi bildiğinden, mü'minlerin kâfirlerle dostluk yapmaları da hâliyle O'na gizli kalmamaktadır. Hatta Allah, semalarda ve yerde var olan her şeyi de bilmektedir. Yerde ve gökte var olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmadığına göre, sadırlardaki şeyler nasıl O'ndan gizlenebilir. İnsan iyice tefekkür etmeli ve böyle yanlış düşünce ve davranışlardan vaz geçmelidir, aksi takdirde azaba uğraması muhtemeldir²⁸.

Zemahşerî, bu âyette Allah Teâlâ'nın her şeyi bildiğini hatırlatarak kullarını kendisinden sakındırdığını ifade eder. Çünkü O, "ilim"le vasıflanan diğer varlıklara benzemez. O'nun ilmi bütün mâlûmları ihâta etmektedir. Bu sebeple kullarını kendisinden sakındırması Allah'ın hakkıdır. Böylece, O'nun, her hâllerine muhakkak sûrette muttali olduğunu ve kendilerini cezalandırabileceğini bilirler. Mesela bir kimse sultanın kendi ahvâlini öğrenmek istediğini, yaptığı şeyleri tâkip etmek üzere gözcüler tayin ettiğini ve işlerinin iç yüzünü anlamak için câsuslar saldığını fark ettiğinde, hemen tedbirini alır ve uyanık davranarak hata yapmaktan sakınır. Hâl böyle iken gizli-açık her şeyi bilen ve her şeyin hâmîsi, koruyup gözeticisi olan bir Alîm'in varlığını bilen kimsenin daha fazla sakınması ve hareketlerine dikkat etmesi gerekmez mi?²⁹.

Allah Teâlâ, insanların gizledikleri ve açığa vurdukları, hatta göklerde ve yerde olan her şeyi bildiğini tekitli bir şekilde açıkça ortaya koyduktan sonra, her şeye kâdir olduğunu da bildirmiştir. İbn Âşûr bu hususta şu açıklamayı yapar: "Bu bir nevi tehdittir. Tehdit eden kimsenin söylediğini yapmasına iki şey mâni olabilir: Biri mücrimlerin işlediği suçu bilmemesi, diğeri de söylediği şeyi gerçekleştirmekten âciz olması. Allah, burada insanlara, ilminin genişliğini ve kudretinin sonsuzluğunu beyan etti ki, O'nun ikâbından kaçmanın mümkün olmadığını kesin olarak anlayabilsinler"³⁰.

²⁸ Bu mânâlar için bkz. Taberî, III, 312; Râzî, VIII, 14; Celâleyn, s. 45; Ebu's-Suûd, II, 23, (Âl-i İmrân, 29 tefsirinde).

²⁹ Zemahşerî, I, 169, (Âl-i İmrân, 29 tefsirinde). Zemahşerî, âyeti tefsir ettikten sonra şu duaya sığınmaktadır: "Allah'ım! Her şeyi bildiğin hâlde günahlarımızı örterek bizi cezalandırmayışına aldanmaktan sana sığınırız!"

³⁰ İbn Âşûr, III, 222, (Âl-i İmrân, 29 tefsirinde).

Konumuzla ilgili diğerk bir âyet şudur: “İşte O Allah’tır ki her bir dişinin neye gebe olduğunu, karnında ne taşıdığını, ve rahimlerin neleri eksiltip neleri artırdığını bilir. Doğrusu O’nun katında herşey bir ölçü iledir. Gayb ve şehâdet alemini de bilen, büyük ve yüce olan O’dur. Sizden sözünü gizleyenle, açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün meydanda gezen O’nun bilmesi bakımından hep aynı durumdadır”³¹.

Allah Teâlâ, gerek insan gerek diğerk canlılardan herhangi bir dişinin neye gebe olduğunu, hangi tohumdan dölleniş hâmile kaldığını, helâlden mi yoksa haramdan mı meydana geldiğini, yaşayacak mı yaşamayacak mı, erkek mi diş mi, saîd mi şakî mi, mü’mîn mi kâfir mi... olacağını, hâsılı her şeyi bilir. Rahimler gebe kalınca nasıl çalışır, hangi maddeleri üretir, hangi toksinleri atar, hangilerini salgılayıp ceninin gelişmesine katkı sağlar, kendi bünyesinden gizliden verdiği, eksilttiği nedir, artırdığı, kazandığı nedir, beslediği, büyüttüğü nedir? Hamileliğinde neyi sakatlar, neyi tamamlar? Ayrıca bütün bu çalışmaların sonucunda doğacak olan erken mi, geç mi, yoksa tam zamanında mı doğacaktır? Bir tane mi, yoksa ikiz veya daha fazla mı olacaktır? İşte Allah, bütün canlı türlerinde bunlara benzer bilinmez sanılan gizli şeylerin hepsini bütün ayrıntılarıyla bilir. O’nun ilmi ile ihâta edilmiş olmayan hiçbir şey yoktur.

Ancak ilâhî bilgi gözleme dayalı bir bilgi değildir. O, hayatı yönlendiren ve bildiğini bildiği ve dilediği gibi yapan, yaratan, hiçbir kayıtle da sınırlı olmayan bir kudret sahibinin ilmidir. O’nun ilmi bütün incelikleri, bütün tedbirleri ve sonuçları ihtiva eden bir bilgidir. Her şeyin kendi özünde, herhangi bir varlık mertebesinde meydana gelişi veya meydana gelmeye kabiliyetli oluşu, Allah Teâlâ’ya göre hazır bir ilimdir. Zira O, olacağı da olmuş gibi bilir. Allah, duyularla algılanamayan şeyleri de hazır olanı da, yok alanı da mevcut olanı da bilir. Şu halde peygamberden başka türlü bir âyet, değişik bir mu’cize isteyenlerin, bunu hidâyet için mi, inat için mi istediklerini de bilir. O’nun ilim ve kudreti dışında kalacak ve huzuruna çıkıp hesap vermeyecek hiç bir şey yoktur. O’nun açısından sözünü gizleyen, inkârı gönlünden geçiren, onu başkasına söy-

³¹ er-Ra’d, 8-10.

leyen, geceleyin saklanan ve gündüz açıkta gezip dolaşan arasında fark yoktur. Yani hepsini eşit olarak ve aynı seviyede işitir, görür ve bilir³².

Yukarıda zikrettiğimiz Ra'd sûresinin 10. âyetinde geçen “مُسْتَحْفٍ” kelimesi, yapısı itibarıyla gizlilikte mübâlağa ifade etmektedir. Yani ne kadar gizli olursa olsun Allah onu bilir, demektir. Allah'ın, “gizlilik”i, “ızhar”dan önce zikretmesi de ilminin kemâlini ortaya koymak içindir³³.

Seyyid Kutub, insan hissinin bu âyetlerdeki tasvir üslûbu, ibarelerdeki tatlı mûsikî ve Allah'ın ilmî kudreti karşısında nasıl dehşete düştüğünü izah ettikten sonra: “Herhangi bir mücerret önerme nerede, Allah Teâlâ'nın sözünde zuhur eden bu alandaki küllî hakikat nerede!?”³⁴ diyerek bu âyetlerin ulu orta söylenen ve tahakkuk imkânı olmayan beşer sözleriyle hiçbir zaman mukâyese edilemeyeceğini anlatmaktadır.

Bu âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın herşeyi bütün incelikleriyle bildiğine ve bütün kâinâtın onun üstün kudret ve galebesi altında olduğuna dikkat çekilmiştir. Âyetlerde verilen misaller, Allah'ın bütün gayblara ve gizliliklere muttali olmasından kinâyedir. Çünkü rahimlerdeki gayb, bunun en açık misâlidir. Ve bu sadece mücerred bir bilme değildir. Allah bütün her şeyi ince, dakîk ve umûmî bir nizâm ve ölçü ile en güzel şekilde gerçekleştirmektedir³⁵.

Allah Teâlâ'nın, gizli açık her şeyi bildiği hususuna bu kadar çok temas etmesinin sebebi, insanları intibaha getirmek sûretiyle küfür bataklığından kurtarmak ve sâdece kendisine kulluk yapmalarını sağlamaktır. Bunu en güzel ifade eden âyetlerden birisi ise şudur:

“Göklerde ve yerde gizli olan her şeyi açığa çıkaran, sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarımızı da bilen Allah'a secde ve ibâdet etmeleri gerekmez mi?”³⁶.

³² Âyetlerin tefsiri için bkz. Zemahşerî, III, 100; Beydâvî, III, 147; Celâleyn, s. 206; M. Hamdi Yazır, IV, 2962-2964, (er-Ra'd, 8-10 tefsirinde).

³³ Ebu's-Suûd, V, 8, (er-Ra'd, 10 tefsirinde).

³⁴ Kutub, *Fî zılâl*, IV, 2048, (er-Ra'd, 8-11 tefsirinde).

³⁵ Bkz. Bûtî, *Ravâi*, s. 239-240.

³⁶ en-Neml, 25.

Âyet-i kerimede geçen **“Hab’e”** kavramı özlü bir ifadeyle “gizlenmiş şey” demektir. Müfessirlerin beyanına göre gizlilikte mübâlağa ifade etmekte olup, ister gökten inen yağmur ve yerdeki bitkiler olsun, isterse yerin ve göklerin sırları olsun fark etmez, uçsuz bucaksız kâinatta gayb perdesinin ötesinde gizlenmiş bulunan her şeyi içine alan kinâyeli bir sözdür. Âyetin, **“Gerek saklı tuttuğunuz ve gerekse açığa vurduğunuz tüm duyularını bilen Allah’a...”** kısmı da göklerde ve yerde gizlenmiş olan sırların insanın iç aleminde gizlenmiş olan sırlar ile karşılaştırılmasıdır. Bu ifade insanın psikolojik dünyasının, gizli-açık her şeyini kuşatmaktadır³⁷. Yani Allah semâvât ve arzdeki gizli şeyleri bildiği gibi insanlık âlemindeki bütün gizli şeyleri de bilir³⁸.

Râzî, âyetin güneşe tapanlara bir reddiye olduğunu söyler. Şöyle ki: Kendisine tapılacak ilâh gizli şeyleri çıkarmaya kâdir olmalı ve saklı şeyleri bilmelidir. Güneş ise böyle değildir, o hâlde ona secde etmek de doğru ve uygun bir davranış değildir³⁹.

Allah Teâlâ’nın gizli ve açık her şeyi bildiğine dâir son bir âyet daha verelim: **“Bütün göklerde olanlar, bütün yerdekiler, bu ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar O’nundur. Sen sözü istersen açığa vur, şüphesiz O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir”**⁴⁰.

Varlık âleminde görünen bütün hikmetler, Allah’ın gizli açık her şeyi kuşatan ilmine işaret etmektedir. Muhteşem bir ölçü ve ahenk içindeki mevcudat, O’nun ilminin muhît olduğunu gösterir. Çünkü nizam ile iş görmek ilmi gerektirir. Ölçü, tartı ve plân ile sanatkârane iş yapan, elbette kuvvetli bir ilme istinat etmelidir. Çünkü binlerce durum içinden muntazam, sanatlı ve hikmetli bir hâli seçmek, ancak derin bir ilimle mümkün olur. Bütün hayat sahibi varlıklara uygun bir tarzda ve münasip bir vakitte ummadığı yerden rızıklarını vermek, ancak bir ilm-i muhîtle mümkündür. Çünkü rızkı gönderen, rızka muhtaç olanları, ihtiyaç vaktini ve miktarını bilecek ki, rızkı güzel bir şekilde verebilsin⁴¹.

³⁷ Bu açıklamalar için bkz. Taberî, XIX, 182-183; Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr*, IV, 134; Kutub, *Fî Zılâl*, V, 2639; İbn Âşûr, XIX, 255, (en-Neml, 25 tefsîrinde).

³⁸ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 134, (en-Neml, 25 tefsîrinde).

³⁹ Râzî, XXIV, 165, (en-Neml, 25 tefsîrinde).

⁴⁰ Tâhâ, 6-7. Bu konuda ayrıca bkz. el-Kasas, 69. es-Secde, 6. Hûd, 5.

⁴¹ Nursî, Said, *Mektûbât*, Ankara 1958, s. 224.

b. Yer ve Göklerde Bulunan Her Şeyi Bilir

Bir önceki başlıkta Allah'ın gizli açık her şeyi bildiği üzerinde durulmuştu, şimdi ise Allah'ın yerde ve göklerde mevcut olan her şeyi bilmesinden bahsedilecektir. Aslında birinci konu ikincisini de ihtivâ etmektedir. Lâkin, daha iyi anlaşılması için konuyu biraz daha detaylandırmak istedik. Aynı bir başlık açmamızın bir sebebi de, Allah Teâlâ'nın yer ve göklerdeki her şeyi bildiği hususuna pek çok âyette özellikle temas etmesidir.

Diğer taraftan, insanoğlu için Allah'ın ilmini gösteren pratik ve daha müşahhas bir misal vermek gerektiğinde, ilk olarak O'nun yerde ve gökte bulunan her şeyi bildiğini ifade etmek gerekir. Çünkü insanın bunlarla münasebeti daha sıkı ve canlıdır. Bunu bilen insan, Allah'ın ilmini daha iyi kavrar.

En'âm sûresinde şöyle buyrulur: **“Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb aleminin anahtarları O'nun yanındadır. Onları kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yer altı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hâsılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın”**⁴².

Bu âyet-i kerime, Allah'ın ilim vasfını beyan etme açısından hakikaten büyük bir azamet taşımaktadır. Burada anlatılan bir bilme ile insan ilminin hiçbir alakası yoktur. Bir insan âyette sayılan hususları -velev araştırma neticesinde bile olsa- bildiğini iddia edemez. İşte Kur'an, bu tür ifadeleri sebebiyle de insanüstü bir özelliğe sahiptir ve kendisini gönderenin yüce kudret sahibi Allah olduğuna delalet etmektedir. Şöyle ki:

Daha açılmamış, vücuda gelmemiş, insan ilmi ulaşmamış o kadar gayb hazineleri vardır ki, bütün bunların kapıları veya anahtarları ancak Allah'ın katında, Allah'ın elindedir. Onları, zât-ı ilâhîden başka kimse bilemez. Müfessirlerin beyânına göre Allah, bütün bu gaybı bildiği gibi, hâl-i hazırda bütün varlıkları da, bütün teferruat ve kısımlarına varıncaya kadar bilir. Mesela karada ve denizde ne varsa hepsini bilir.

⁴² el-En'âm, 59.

Hiçbir yaprak düşmez ki onun ne zaman ve nereye düştüğünü, havada kaç defa döndüğünü bilmesin. Yerin karanlıklarına düşen bir tanenin ne zaman biteceğini, kim tarafından yenileceğini de bilir. Ne yaş, ne kuru hiçbir şey yoktur ki hepsi Allah'ın katında bir açık kitapta olmasın. Görünmeyen ve görünen, düşünülen ve hissedilen, bütünler ve kısımlar, büyük küçük, düşme ve karar kılma, hareket ve durgunluk, hayat ve ölüm, hâsılı olmuş olacak, gizli açık her şey bütün genişliği, bütün inceliğiyle Allah'ın ilmi dâhilindedir⁴³.

Fahreddin er-Râzî, bu âyetin, Allah Teâlâ'nın külliyâtı bildiği gibi cüz'iyâtı da bütünüyle bildiğine dâir en kuvvetli delil olduğunu bildirir⁴⁴.

Âyette geçen “عند” zarfının önce zikredilmesi, ihtisas bildirir. Bu durumda mânâ şöyle olur: Bu keyfiyette bir bilme vasfı sâdece Allah Teâlâ'ya mahsustur, bu hususta başkasının iştiraki söz konusu değildir. Daha sonra gelen “Onları Kendisinden başkası bilemez” kısmı da bu mânâyı teyid etmektedir. İndiyet (yanında bulunma) ise, mekân itibariyle olmayıp ilim ve kendine has kılma hususlarını ifâde eder⁴⁵.

Âyette yaprak ve onun düşmesi ile yerin karanlıklarındaki tanenin zikredilmesi, bazı müfessirler tarafından ulvî ve süflî âlemden birer misal olarak anlaşılmıştır. Yani “Allah, bunlar gibi var olan bütün mevcûdâtı ve ahvâli bilir” mânâsı kastedilmektedir⁴⁶.

M. Hamdi Yazır, doğrudan doğruya cisimlerin düşme ve hareketlerinden değil de, yaprağın ve tanenin sükûtundan bahsedilmesinin, Allah'ın ilminin çokluk ve inceliğini tasvir etmek için olduğunu ve yerde karanlıklara bir tane düşmesinin gök boşluğunda cisimlerin sükût ve hareketlerini bilmeye bir anahtar teşkil edebileceğini söyler. Daha sonra da hayranlığını şöyle ifâde eder:

⁴³ Bkz. M. Hamdi Yazır, III, 1947; Ebû Hayyân, IV, 145-146, (el-En'âm, 59 tefsirinde).

⁴⁴ Râzî, XIII, 10, (el-En'âm, 59 tefsirinde). Bazı müfessirler, burada, Allah'ın cüz'iyâtı bilmeyeceğini iddia eden filozofların görüşlerini çürütürler. Bkz. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IV, 146; İbn Âşûr, VII, 274-275, (el-En'âm, 59 tefsirinde).

⁴⁵ İbn Âşûr, VII, 270-271, (el-En'âm, 59 tefsirinde).

⁴⁶ Ebu's-Suûd, III, 143; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 146.

Bu âyetin önce görünmeyenden görüne, düşünülenden hissedilene, sonra derece derece hissedilenden düşünülene, görünenden görünmeyene giden öyle bir ince tertibi vardır ki, bunun ne açıklaması biter, ne incelikleri tükenir⁴⁷.

Seyyid Kutub da bu âyet hakkında geniş açıklamalarda bulunarak belâğatı, üslûbu ve muhtevâsındaki azameti ortaya koymaya çalışır. Onun açıklamalarının bir kısmını, ana konumuz açısından büyük bir öneme sâhip olması sebebiyle aynen aktarmayı uygun gördük:

“Bu, yüce Allah’ın kapsamlı, her şeyi kuşatıcı ilminin bir tablosudur. Zaman ve mekanda, yerde ve gökte, karada ve denizde, yerin altında ve gök tabakalarında diri, ölü, kuru ve yaş hiçbir şey bu bilgiden kaçamaz. Ancak bizim -insan olarak bilinen üslûbumuzla- söylediklerimiz nerede, Kur’an’ın bu olağanüstü ahengi nerede? Yalnızca ezbere söz söylemekten ibaret ifademiz nerede, şu derin olduğu kadar gönüllere ilham akıtan tasvir nerede? İnsan hayâli, bu kısacık âyetin ötesine geçip bilinen ve bilinmeyen ufuklara, görünen ve görünmeyen âleme kanatlanıyor. Uçsuz bucaksız kâinâtın her köşesinde ve görünen âlemin sınırlarının ötesinde adım adım Allah’ın ilmini izliyor. Her vâdide, her derece çeşitli tablo ve sahnelerle karşılaşırken insanın içi ürperiyor. Geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekte mühürlü boyutları, ufukları ve derinliği bitmez tükenmez gaybın perdelerini kaldırıyor ya da kaldırmaya çalışıyor. Oysa bilinmezliklerin anahtarı yüce Allah’ın katındadır, O’ndan başkası bilemez. İnsanın hayâli bütünüyle Allah’ın bilgisine açık karanın bilinmezliklerinde, denizin dipsiz derinliklerinde dolanıp duruyor. Yeryüzünün tüm ağaçlarından kopan sayısız yaprakları izliyor. Allah Teâlâ, orada, burada ve şuracıkta kopan her yaprağı görmektedir. Yerin derinliklerinde gizlenmiş hiçbir tane Allah’ın gözünden kaçamaz. İçindeki hiçbir şeyin Allah’ın kuşatıcı bilgisinin dışında kalmadığı uçsuz bucaksız kainatta yer alan yaş, kuru her şey onun kontrolündedir. Bu, başları döndüren ve akılları şaşırtan bir gezintidir. Zamanın boyutlarına, mekânın ufuklarına, görülen ve görülmeyenin, bilinen ve bilinmeyen derinliklerine yapılan bir gezintidir. Mesafesi oldukça uzun, alanı son derece geniştir. Hayâl, bu gezintiyi tüm boyutlarıyla düşünmekten âciz kalıyor. İşte bu tablo, böyle birkaç kelimedede, son derece titiz, eksiksiz ve kapsamlı bir şekilde çizilmektedir.

⁴⁷ M. Hamdi Yazır, III, 1948. Âyetteki inceliklerin bir kısmı için bkz. Râzî, XIII, 8-10; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, IV, 146; Kutub, *Fî Zılâl*, II, 1113, (el-En’âm, 59 tefsirinde).

Dikkat edin, bu bir mu‘cizedir! Şu kısacık âyete ne yönden bakarsak bakalım, Kur’an’ın kaynağıyla konuşan bu mu‘cizeyi göreceğiz. Konusu açısından baktığımızda, bu sözü bir insanın söyleyemeyeceğini, üzerinde insan damgası bulunmadığını, daha karşılaşır karşılaşmaz duyduğumuz o ürpertiden anlayıveririz. Çünkü insan böyle bir konuyu, ilmin kapsayıcılık ve kuşatıcılığı konusunu araştırdığı zaman, düşüncesinin böylesine geniş ufuklara ulaşması mümkün değildir. Bu alanda ortaya konan insan fikrinin, ürünlerinin ve çalışmalarının değişik bir özelliği ve belli bir sınırı vardır. İnsan, dile getirdiği düşüncesini ilgi alanından çekip çıkarmaktadır. Yeryüzünün her köşesindeki ağaçlardan kopan yaprakları gözetip saymak insanın ilgi alanına giren bir konudur mu? Bu nokta; ilk anda insanın aklına gelebilecek bir mesele değildir... Çünkü dalından kopmuş yaprağın sayısını bilmek ve bunu dile getirmek yüce yaratıcının işidir. İnsan düşüncesinin, yerin karanlıklarında gizlenmiş tek tek her bir tohumla ne ilgisi vardır? Kuşkusuz insanoğlunun en fazla yapabildiği, toprağın altına bizzat attığı tohumun gelişmesini gözlemektir... Toprağın karanlıklarında örtülü tanenin sayısını ancak Yaratıcı bilir, bundan söz etmek de O’na yakışır. «Yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın» ifadesindeki bu kesinlikle, insan fikrinin alâkası nedir? Bu konuda insan fikrinin en fazla yapabildiği, elindeki yaş ve kuru şeylerden istifâdedir. Ancak kapsamlı bilgiye delil olarak bundan söz etmek, insanın yeltendiği bir şey olmadığı gibi böyle bir ifade tarzına başvurduğu da görülmemiştir. Yaş, kuru her şeyin sayısını bilen ve bundan söz eden ancak Yüce Yaratıcı’dır...

Belli bir şuur düzeyine ve ifade gücüne sahip insanlar, insan düşüncesinin ve ifade etme yeteneğinin sınırını çok iyi bilirler. İnsan olarak yaşadıkları deneyimlere dayanarak buna benzer bir sahnenin insanın hatırına gelemeyeceğini ve bu şekil bir ifadenin insandan kaynaklanamayacağını bilirler. Bu konuda tartışmak isteyenler, tüm insan sözlerine baksınlar. Bunun gibi bir yönelişle karşılaşacaklar mı bakalım? Kur’an’da yer alan bu ve benzeri âyetler bile bu yüce kitabın kaynağını bilmek için yeterlidir. İfâdedeki edebî hârikulâdelik açısından âyete baktığımızda, güzellik ve ahenk dolu ufuklar görürüz. Beşerî sözlerde, bu denli erişilmez düzeye hiçbir zaman ulaşılammıştır⁴⁸.

Evet, üzerinde durduğumuz âyet, ancak Allah’a mahsus olabilecek azametli ifadelerdendir. Müfessirlerin de belirttiği gibi, böylesine kesin ve iddiâlı cümleleri beşer kullanamaz. Kullansa da inandırıcı olmaz.

⁴⁸ Kutub, *Fî Zılâl*, II, 1111-1113, (el-En’âm, 59 tefsirinde).

Bu husustaki diğ er bir  ayette Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e (s.a.v) hitap ederek şöyle buyuruyor: **“Herhangi bir işte bulunsan, onun hakkında Kur’an’dan herhangi bir şey okusan”⁴⁹**, Sen ve ümmetinin fertleri her ne i  yapsanız, siz o i e dalıp co tuğunuzda, mutlaka Biz her yaptığınızı görürüz. Yerde olsun, gökte olsun, zerre ağırlıgınca bir varlık bile Rabbinin ilminden kaçamaz. Ne bundan küçük, ne bundan b    k hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın”⁵⁰.

Bu  ayette hitap Hz. Peygamber’e (s.a.v) olmakla birlikte O’nun düşmanları   k z edilmektedir. Allah Rasûlü’n n endişeleri bertaraf edilerek vazifesi husûsunda mânen teyid edilmektedir⁵¹.

“Apaçık” diye tercüme edilen “m    n” kelimesi, Allah’ın ilminin kesinliğini ve ihtimallerden uzak olduğunu ifade eder⁵².

Allah Teâlâ, insanın bütün yaptıklarını görüp bildiğini ifade ettikten sonra, var olan en küçük şeylerin dahi ilm-i il   sinden kaçamayacağını bildirmekle, bütün m  zeret kapıları kapatmış ve insanlara acizyetlerini bir daha hatırlatmıştır.

  l    ilmin sonsuzluğunu anlamak için, son olarak şu  eyte de bakalım: **“Yere giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen ne varsa O, hepsini bilir. O Rahîm’dır,   f  r’dur. Kâfirler: «Kıyamet saati bize gelmez, böyle bir şey yok!» diye iddia ettiler. De ki: «Hayır! Rabbin hakkı için o gelecektir! O gaybları bilen   yle bir Zattır ki O’nun ilminden göklerde ve yerde zerre miktarı birşey bile kaçamaz». Zerreden daha küçük ve daha b    k hiçbir şey yoktur ki herşeyi açıklayan kitapta (Levh-i Mahfuz’da) bulunmasın”⁵³.**

⁴⁹ Evvela “Herhangi bir işte bulunsan” diye umumî bir ifade kullanıldıktan sonra bir de özellikle Kur’an okumaktan bahsedilmesi ve öncesinde   n zamirinin kullanılması, Hz. Peygamber’in (s.a.v) en b    k i inin Kur’an okumak olduğunu göstermektedir (Zem    r , III, 17; Ebu’s-Suûd, IV, 156, Yûnus, 61 tefsîrinde).

⁵⁰ Yûnus, 61.

⁵¹ Mevd    , II, 344, (Yûnus, 61 tefsîrinde).

⁵²   bn      r, XI, 251; Karaman ve dğ r ., *Kur  n Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2003, III, 128, (Yûnus, 61 tefsirinde).

⁵³ Sebe’, 2-3.

İnsan, bu âyetleri okuyunca; acayip nesnelerin, hareketlerin, hacimlerin, şekillerin, biçimlerin, anlamların ve yapıların yığın yığın görüntüsü ve çağrışımı zihnine üşüşür. Bunları hayale sığdırmak bile mümkün değildir. Bu âyetin işaret etmek istediği olayların sadece bir an içinde olup biten kısmını araştırmak ve sayıya vurmak üzere bütün insanlar biraraya gelseler ve tüm hayatlarını bu işe adasalar, o “bir an” içinde kaç nesne gökten yere iniyor, kaç nesne yerden göğe yükseliyor, tesbit edemezler. Acaba yeraltına nice şeyler giriyor? Bu yerin bağrına nice tohumlar düşüyor, ya da ekiliyor? Bu yerin altında nice kurtlar, nice böcekler, nice sinekler ve nice sürüngenler barınıyor? Bu uçsuz-bucaksız toprağın nice su damlaları, nice gaz molekülleri ve nice radyoaktif ışınlar sızıyor? Evet, nice nice şeyler geçiyor toprağın altına! Hepsi de Yüce Allah’ın gözetimi altında! Topraktan nice şeyler çıkıyor? Nice bitkiler filizleniyor? Nice kaynaklar fışkırıyor? Nice yanardağlar, volkanlar lâv püskürtüyor? Nice gazlar buharlaşıyor? Nice saklı nesneler ortaya çıkıyor? Nice böcekler gizli yuvalarından yeryüzüne çıkıyor? Nice güçler, melekler, ruhlar, dualar, yankılar semaya yükselip çıkıyor. Görülebilen ve görülemeyen nice nice şeyler. İnsanın bir bölümünü bildiği ve çoğunu bilmediği nice cansız nesneler ve hayvanlar! Acaba gökten nice şeyler yere düşüyor? Nice yağmur damlaları, nice yıldız mermileri, nice yakıcı ışınlar, nice aydınlatıcı ışınlar? Nice “kaza” okları ve nice belirlenmiş “kader”ler? Nice tüm varlıklara yaygın, fakat bazı kulları özellikle kucaklayan “rahmet”ler?

Bunların hepsi bir an içinde olup bitiyor. Acaba bir tek ânın hâdiselerini insan bilgisi kavrayabilir mi, uzun ömürler verse bile bu olayları sayıya geçirebilir mi? Oysa yüce Allah’ın sınırsız, akla sığmaz, engel tanımaz bilgisi bütün bu olayları -nerede ve ne zaman olurlarsa olsunlar- ihâta eder. Niyetleri, duyguları, kasılmaları ve atışmaları ile bütün kalpler yüce Allah’ın gözetimi altındadırlar.

Kur’an’ın bunun gibi bir tek âyeti bile bu kitabın insan sözü olmadığını isbâta kâfidir. Çünkü böylesine âlemşümûl bir düşünce tabîî olarak hiçbir insanın aklının ucundan geçmez. Bir tek dokunuşta bu kadar çarpıcı ve yaygın bir etki meydana getirebilmek, ancak tüm kâinâtın yaratıcısı olan yüce Allah’ın sanatıdır. Kulların sanatı buna benzemez. Bu ifadenin gerek şiir gerekse düzyazı olarak şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olan insan sözleri içinde bir benzeri yoktur. Gerçek şu ki, her türlü noksanlık-

tan münezzeh olan yüce Allah, zâtını ve bilgisini, insan hayalini aşan sıfatlarla nitelemektedir⁵⁴.

Kur'an'ı basiretle inceleyen her insan, bahsedilen konulardan anlar ki onu gönderen zât, bütün kâinatı zâhir ve bâtınıyla açık bir şekilde, göz önünde duran tek bir sayfa gibi görmekte, istediği gibi çevirmekte ve o sayfanın mânâlarını istediği tarzda söylemektedir⁵⁵. Kâinâtın genişliği düşünüldüğünde ise, Allah'ın ilim ve kudretindeki üstünlük kolayca anlaşılabilir. Bu durumda bizlere bu mânâları hissettiren ifadelerin de, azamet sahibi Allah'a âit olduğu şek ve şüpheyne mahal kalmayacak şekilde ortaya çıkar.

c. Kullarının Yaptığı Her Şeyi Bilir

Azamet sahibi bir ilah olduğunu ve bütün insanları yarattığını ilan eden bir varlığın, kullarının her hâlini ve hareketini bilmesi zarûrîdir. Aksi takdirde iddialarının doğruluğu ispat edilememiş olur ve azametine nakisa gelir. Bu sebeple Kur'an'da pek çok defa, Allah'ın insanların yapıp ettiği her şeyi bildiği hatırlatılır. Bu hatırlatmalar Rab-kul münâsebetleri açısından son derece elzemdır. Zira insanlar, Allah'ın bütün davranışlarını bildiğini düşündüklerinde, kötülüklerden uzaklaşarak amellerini güzelleştirirler. Rab'lerinin istediği gibi bir kul almaya gayret ederler.

Allah Teâlâ, kullarına bazı hükümler bildirdiğinde, hemem akabinde yaptıkları her şeyi bildiğini hatırlatarak onları dürüstlüğe, adâlete ve iyiliğe yönlendirmektedir. Meselâ borçlanma, şahitlik, rehin gibi meselelerde yapılması îcâb edenleri bildirdikten sonra sözü, **“Her ne yaparsanız Allah onu bilir”**⁵⁶ şeklinde tamamlamaktadır. Böylece borca sadâkatsizlik, şahâdeti gizlemek, rehin bırakılan emânete ihânet gibi yanlış hareketlerden onları sakındırmaktadır. Çünkü bir kimse yaptığı en küçük şeylerin dahi Allah

⁵⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 2891-2892, (Sebe', 2-3 tefsirinde).

⁵⁵ Said Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 187.

⁵⁶ el-Bakara, 283. Ayrıca bkz. Yûsuf, 19; en-Nûr, 28, eş-Şuarâ, 188. Abdullah b. Ömer (r.a) der ki: “Biz Rasûlullah zamanında hakkımızda bir vahiy gelir korkusuyla hanımlarımıza istediğimiz gibi davranmaktan sakınırdık. Allah Rasûlü (s.a.v) vefat edince istediğimiz gibi konuşup davranmaya başladık” (Buhârî, Nikâh, 80).

tarafından bilindiğine inandığında Allah'ın emirlerine muhâlefet etmekten korkar, yaptıklarının karşılığını -iyi veya kötü- mutlaka göreceğini bilir⁵⁷.

Başka bir âyette şöyle buyrulur: **“Sizi geceleyin ölü gibi uyutan, gündüzün ne yaptıklarınızı bilen, sonra ölüm ânı gelinceye kadar gündüzleri sizi uyandırıp kaldıran O’dur. Sonunda da dönüşünüz ancak O’nadır. Sonra bütün yaptıklarınızı size O haber verecektir”**⁵⁸.

Kullarının gece veya gündüz işlediği her ameli bilen Allah, kıyâmet günü onlara yaptıklarını bildirecek ve karşılığını verecektir⁵⁹. Allah'ın bilmesi ve görmesi için gece karanlığı mâni değildir. O, gündüz bildiği gibi gece de bilir. Hac sûresinde, **“Eğer seninle münâkaşa ve mücâdeleye girişirlerse: «Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir» de”**⁶⁰ buyrulur, hak ortaya çıktıktan sonra tartışan ve mücâdele eden kâfirlere tehditkâr bir ifâdeyle Allah'ın, yaptıkları her şeyi en iyi şekilde bildiği söylenir⁶¹.

Bu mevzuyla alâkalı pek çok âyet-i kerimede dikkatimizi çeken bir diğer husus ise, kullarının bütün fiillerinden Allah'ın haberdâr olduğunu ifâde için **“Habîr”** isminin kullanılmasıdır. Mesela: **“Allah yapmakta olduklarınızdan haberdârdır”**⁶². **“Muhakkak ki O, sizin yaptığınız her şeyden haberdârdır”**⁶³ buyrulur. Yani, sizlere akıl, temyiz ve eşyaya hükmetme gücü verdikten sonra Allah'ın, amel ve hareketlerinizden

⁵⁷ Râzî, VII, 107, (el-Bakara, 283 tefsîrinde).

⁵⁸ el-En'âm, 60.

⁵⁹ Zemahşerî, II, 71, (el-En'âm, 60 tefsîrinde).

⁶⁰ el-Hac, 68. Allah'ın kullarının yaptığı fiilleri tamamıyla bildiğine dair pek çok âyet vardır. Bunların bir kısmı için bkz. en-Nahl, 91; el-Mü'minûn, 51; en-Nûr, 28; eş-Şuarâ, 188; eş-Şûrâ, 25. Cenâb-ı Hak, birçok âyette de kullarının yaptığından **“gâfil olmadığını”** haber verir. Mesal için bkz. el-Bakara, 74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmrân, 99; el-En'âm, 132; Hûd, 123; en-Neml, 93.

⁶¹ Ebu's-Suûd, VI, 119, (el-Hac, 68 tefsîrinde).

⁶² el-Bakara, 234.

⁶³ en-Neml, 88. Benzer ifadeler için bkz. el-Bakara, 234, 271; Âl-i İmrân, 153, 180; el-Mâide, 8; et-Tevbe, 16; Hûd, 111, en-Nûr, 30, 53; Lokmân, 29; el-Hadid, 10; el-Mücâdele, 3, 11, 13; el-Haşr, 18; el-Münâfıkûn, 11; et-Teğâbun, 8.

habersiz olmasını ve yeryüzündeki hilâfet vazifesini nasıl yaptığınızı bilmediğini düşünmemelisiniz⁶⁴.

Cenâb-ı Hakk'ın **Habîr** ism-i şerifi, “Hiçbir şey gizli kalmayacak tarzda bilen”⁶⁵, “Kendisinden gizli haberler saklı kalmayan, mülkünde olup biten her şeyden, hareket eden bir zerreden bile haberdar olan”⁶⁶ mânâlarına gelir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, kullarının davranışlarından haberdar olduğunu bildirirken *Habîr* ismine vurgu yapması, ilminin genişlik ve derinliğine işaret etmek içindir.

Sonradan yaratılmış bir varlığın, değil bütün insanların fiillerini bilmek, sadece bir kişinin bile bütün fiil ve hareketlerini bilmesi ve onlara tamamen vâkıf olması mümkün değildir. Böyle bir iddia ancak Hâkim-i Mutlak ve Allâmü'l-ğuyûb olan Allah'a yaraşır. O hâlde, bu tür ifadelerin bulunduğu Kur'an-ı Kerim de O'nun kelâmıdır.

2. Gaybı Bilmesi

Gayb, gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak mânâsında masdar; gizlenen ve hazırda bulunmayan şey mânâsında ise isim veya sıfattır⁶⁷. Râğıb el-İsfahânî, gaybı: “Duyuların sınırına dâhil olmayan ve başlangıçta akılların gerektirmediği şeydir. Ancak peygamberlerin haber vermesi ile bilinebilir” diye tarif eder ve bunun insanlar için geçerli olduğunu, Allah için gaybın söz konusu olmadığını bildirir. Çünkü göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz⁶⁸. İbnü'l-Esîr ise gaybı; “Kalplerde mevcut olsun ya da olmasın gözlerden gizli kalan her şey” diye tarif etmiştir⁶⁹. Gayb, “Göze görünmeyen mânevî âlem” olarak da tarif edilmiştir⁷⁰. Bu durumda gaybı: **“Zâhirî ve bâtinî duyularımızın alanı dışında kalan,**

⁶⁴ Mevdûdî, IV, 150, (en-Neml, 88 tefsirinde).

⁶⁵ Taberî, II, 701, (el-Bakara, 234 tefsirinde).

⁶⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 139.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “gyb” md., Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, “gyb” md. Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayp Problemi*, İstanbul 1996, s. 59-60.

⁶⁸ Râğıb, *Müfredât*, “gyb” md., s. 370.

⁶⁹ İbn Esîr, *en-Nihâye*, “gyb” md.

⁷⁰ D.B. Macdonald, “Gayb” md., *İA*, İstanbul 1964, IV, 726.

gözle görülmeyecek kadar gizli olan ve akıl yoluyla da idrak edilemeyen şeyler” diye tarif edebiliriz⁷¹.

“Gayb” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de muhtelif kalıplarda elli dokuz defa geçer⁷². Allah’a nisbet edildiğinde, sâdece Allah tarafından bilinebilen mutlak gaybı; “âlimu’l-ğayb, âlimu’l-ğaybi ve’ş-şehâde, allâmu’l-ğuyûb, âlimü ğaybi’s-semâvâti ve’l-ard” şeklindeki terkiplerde, Allah’ın kâinattaki görünen ve görünmeyen her şeyi bildiğini, gizli denilen hiçbir şeyin O’na gizli kalmadığını; “ğaybu’s-semâvâti ve’l-ard” tarzındaki kullanımlarda, insanların mevcut şartlar içerisinde bilemedikleri her şeyi; “enbâü’l-ğayb” terkinde ise geçmişte yaşanan tarihî hâdiseleri ifade eder. Kur’an’da gizlilik mânası bulunan **hafâ, sır, hab’, tehâfüt, butûn, setr, ken** (künûn), **ketm** ve **cin** gibi bazı köklerin gayb kelimesinin bir kısım mânalarını ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir⁷³. Demek ki insan için gaybın sınırları çok geniş olmakla birlikte, Allah için gayb sözkonusu değildir.

Gayb, sâdece Allah’ın bildiği ve O’nun bildirdikleri tarafından bilinen şeklinde iki kısma ayrılabilir. Birinci kısmına İslâmî literatürde “Gayb-ı Mutlak”, ikincisine de “Gayb-ı İzâfî” denilmektedir. Kur’an-ı Kerim, mutlak gaybın bilinmesini sadece Allah’a tahsis etmek sûretiyle, bu husustaki câhiliye inancını reddederek gaybı bilme husûsiyetini sadece Allah’a âit bir kemâl sıfatı olarak göstermektedir⁷⁴. Yani mutlak gaybı, sadece hâdis olmayan, Vâcibü’l-vücûd olan, her şeyi bilen ve her şeyi yapmaya kâdir bulunan Allah Teâlâ bilebilir. Bu sebeple Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in risâletini ispatlayan bir mu‘cize olarak gönderdiği Kur’an-ı Kerim’de geçmiş, hâl ve gelecekle alâkalı gaybî haberler vermektedir⁷⁵.

⁷¹ Çelebi, *Gayp Problemi*, s. 64; Mevdudî, IV, 136, (en-Neml, 65 tefsîrinde).

⁷² Fuat, Muhammed Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfrehes*, Kâhire 1988, s. 643-644.

⁷³ Çelebi, İlyas, “gayb” md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 406; a.mlf., *Gayp Problemi*, s. 61-63; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, s. 149.

⁷⁴ Çelebi, “gayb” md., *DİA*, XIII, 407. Krş. Eren, Şâdi, *Bilgi ve Gayb Bilgisi*, İzmir 1995, s. 61. Bu konudaki âyetler için bkz. el-Mâide, 109, 116; el-En‘âm, 73; et-Tevbe, 94, 105; er-Ra‘d, 9; Sebe’, 48.

⁷⁵ Mâzîye dâir: “İşte bunlar gayb kabîlinden haberler olup onları biz sana vahy ediyoruz. Yoksa onlar Meryem’i kimin himâye edeceğine dâir kur’a çekerlerken ve birbirleriyle tartışırken sen yanlarında bulunmuyordun” (Âl-i İmrân, 44). Bu konudaki diğer âyetler için bkz. Hûd, 49; Yûsuf,

Said Nursî, Allah'ın gaybı bildiğini ve bu hususun da Kur'an'a bakıldığında rahatça anlaşılabilirliğini güzel bir misalle şöyle açıklar: Gayb perdesi arkasında dalları, meyveleri, yaprakları çiçekleri ile gâyet mütenasip, yüksek ve büyük bir ağaç farzedelim. Biri çıkıp bir perde üstünde onun âzâsına mukabil birer resim çizse ve dalı, meyvesi, yaprağıyla tamamen aslına uygun bir şekilde ortaya koysa, elbette o ressamın o gaybî ağacı gayb-âşinâ nazarıyla görüp ihâta ettiğinde ve daha sonra tasvir ettiğinde şüphe kalmaz. Aynı şelilde Kur'an-ı Kerim de, dünyanın başlangıcından âhiretin nihâyetine kadar uzanmış ve yerden Arş'a, zerreden güneşe kadar yayılmış olan bütün mah-lûkâtın hakikatine dair beyanatta bulunmuş ve bu açıklamalar da hakikate tıpatıp uygun düşmektedir. Bütün araştırmacılar, tahkiklerinin nihâyetinde, Kur'an'ın kâinâtı tasvirine "Maşaallah, bârekâllah! Kâinatın tılsımını ve yaratılış muammâsını keşfedip açıklayan yalnız sensin, ey Kur'an-ı Hakîm!" demek mecburiyetinde kalmışlardır. Kur'an'ın bildirdiğine göre Allah Teâlâ'nın icraatı; **"Allah, kişi ile kalbi arasına girer"**⁷⁶, **"Danele-ri ve çekirdekleri çatlatan Allah"**⁷⁷, **"Annelerinizin rahimlerinde size kendi dilediği gibi şekil veren de Odur"**⁷⁸ âyetlerinde olduğu gibi en ince ve gizli alanlardan **"Gök-ler O'nun kudret elinde dürülmüştür"**⁷⁹, **"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur"**⁸⁰, **"Güneşi ve ayı da emrine boyun eğdirdi"**⁸¹ âyetlerinde bildirilen en muaz-zam kâinât hâdiselerine kadar uzanmaktadır. Demek ki Kur'an'ın beyanları, beşerin

102; el-Kehf, 13-26, 83-98. Hâle dâir: "Ey iman edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın. Yoksa, gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz" (el-Hucurât, 6). Bu konudaki diğer âyetler için bkz. en-Nûr, 11-12; el-Mümtehine, 1. Geleceğe dâir: "Allah içinizden iman edip sâlih ameller işleyen-lere kesin olarak vaad buyurur ki: Daha önce mü'minleri dünyada hâkim kıldığı gibi kendilerini de hâkim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslâm dinini tatbik etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir emniyete erdirecektir..." (en-Nûr, 55). Bu konudaki diğer âyetler için bkz. er-Rûm, 4-5; el-Feth, 11, 15, 16, 27. Konuyla ilgili tafsilat için bkz. Eren, *Bilgi ve Gayb Bilgisi*, s. 159-246. Bu çalışmanın girişinde "İ'câzu'l-Kur'an" kısmında verdiğimiz "Gayb Haberle-ri Vermesi" başlığına da bakılabilir.

⁷⁶ el-Enfâl, 24.

⁷⁷ el-En'âm, 95.

⁷⁸ Âl-i İmrân, 6.

⁷⁹ ez-Zümer, 67.

⁸⁰ Hûd, 7.

⁸¹ er-Ra'd, 2.

cüz'î ilmine, hele bir ümmînin ilmine değil, bilakis her şeyi ihâta eden bir ilme istinad etmektedir. O hâlde Kur'an, bütün eşyayı bir ânda görebilen, ezel ve ebed arasındaki bütün hakikatleri bir ânda müşahade edebilen bir Zât'ın kelâmıdır⁸².

Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.v)'in son derece yalnız ve İslâm'ın garib olduğu bir zamanda, kat'î âyetlerle istikbâl hakkında kuvvet ve azametle vaad ve temînât veren Neml sûresi nâzil olmuş, **“De ki: Hamd O Allah'a olsun ki, size er geç alâmetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Sen'in Rabbin, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir”**⁸³ buyrulmuştur. O tarihten itibaren İslâm'ın dünyanın her tarafında gittikçe güçlenerek yayılması, Kur'an'ın her şeyi bilen Allah tarafından gönderildiğini gösteren diğer bir kesin delildir⁸⁴.

a. Gaybı Ancak Allah Bilir

Kur'an-ı Kerim, gaybı ancak Allah'ın bildiğini söylemektedir. Cenâb-ı Hak, Peygamberimize şöyle hitab eder: **“De ki: Gaybı bilmek ancak Allah'a mahsustur”**⁸⁵.

Âyette geçen **“Lillah: Allah'a âittir”** ifadesindeki “lâm”, mülk ifâde eder ve gaybî işlere Allah'tan başka hiç kimse kâdir olamaz, mânasını verir⁸⁶.

Başka bir âyette, ilahlığın en mühim vasıflarından biri olan bilme hususuna temas edilerek, Allah'ın bir ve tek ilah olduğunu ispat için şöyle buyrulur:

“De ki: «Gerek göklerde ve gerekse yerde olanlardan hiç kimse gaybı bilemez, gaybı yalnız Allah bilir.» Dolayısıyla, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler”⁸⁷.

⁸² Nursî, *Külliyyât (13. Söz)*, I, 53-54. Bu parça, aynı zamanda, varlığın unsurları ile hakikatler arasında denge kurup, dengeli bir anlatıma güzel bir misaldir.

⁸³ en-Neml, 93.

⁸⁴ Bkz. M. Hamdi Yazır, V, 3712, (en-Neml, 93 tefsirinde); Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*, s. 384, (en-Neml, 93 mealinde).

⁸⁵ Yûnus, 20. Diğer âyetler için bkz. el-En'âm, 59; Hûd, 123; en-Nahl, 77; el-Kehf, 26; Fâtır, 38; el-Hucurât, 18. Bu husustaki bazı hadisler için bkz. Buhârî, İstiskâ, 29, Tevhîd, 4; Müslim, İman, 77.

⁸⁶ İbn Âşûr, XI, 131, (Yûnus, 20 tefsirinde).

Tefsir âlimlerinin bildirdiğine göre, ilâhlık ile gaybı bilme arasında kesin ve kuvvetli bir alâka vardır. İnsan, bir şeyi varlık hâlinde düşündüğü ilk günden beri, ilâhın her yerde hâzır ve nâzır olduğunu, her şeyi bildiğini ve O’ndan hiçbir şeyin gizli kalmadığını, bütün bunların bir ilahta mutlaka bulunması gereken vasıflar olduğunu kabul etmiştir. Bundan önceki âyetlerde ifade edildiği gibi, **Hâlik, Musavvir, Mucîb ve Basîr**’in sadece Allah olduğu hususu bir hakikatse, o zaman gizli (gayb) olan şeyleri bilen (Alîm) de yalnızca Allah Teâlâ olduğu açıktır. Bu durumda ibâdete müstahak olan da O’dur⁸⁸. Sınırlı varlığı ile başka yaratıklar, bu geniş ve her şeyi kuşatan ilme nasıl sahip olabilirler ve bilmeleri gereken bu varlıkları yaratma ve besleme gibi işleri nasıl yapabilirler? Bu mümkün olsa bile bütün bu mes’ûliyet, göklerin ve yerin kevnî idaresinin sadece bir kısmını teşkil eder. Ancak tüm kâinatı idare eden bir varlık, aynı zamanda hem insanların yaratılış ve ölümünden, hem rızıklarını kısmak ve bollaştırmaktan, hem de kaza ve kaderlerinden tek başına sorumlu olabilir. Bu ise gaybı bilmeyi gerektirir. **Âlimü’l-ğayb**, yani gizli olan her şeyi bilen ve tüm yaratıkların Rabbi olan ise, sadece Allah’tır. Müşriklerin gayb hakkında bilgi sahibi olduğunu zannettiği ve dolayısıyla ilâhlıkta ortak kabul edilen nesnelerin, bizzat kendi geleceklerinden bile haberleri yoktur. O hâlde Allah’ın insanları tekrar dirilteceği zaman olan kıyametin vakti gibi mühim ve gaybî hususları nasıl bilebilirler⁸⁹.

Kıyametin vaktini sadece Allah’ın bildiği Kur’an’da şöyle ifade edilir: **“Şüphesiz ki, kıyamet saatinin bilgisi Allah yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde ne varsa (erkek veya dişi oluşunu, renk ve özelliklerini) O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilir, her şeyden haberdardır”**⁹⁰.

İnsan kıyametin vaktini merak eder ve onu öğrenmenin yollarını arar. Hâlbuki o, hayatta pek yakın ve içli dışlı olduğu çoğu şey hakkında dahi bilgi sahibi değildir.

⁸⁷ en-Neml, 65.

⁸⁸ Bkz. Râzî, XXIV, 181; Mevdûdî, IV, 137, (en-Neml, 65 tefsîrinde).

⁸⁹ Mevdûdî, IV, 137-138, (en-Neml, 65 tefsîrinde).

⁹⁰ Lokmân, 34. Vâhidî, s. 359; Kurtubî, XIV, 83; Ebu’s-Suûd, VII, 78.

Durum böyleyken, büyük bir hâdiseyi ve tüm âlemin sona ereceği vakti nasıl bilebilir. Bu bilgi, sadece Allah’a âit olan gayb cümlesindendir.

Burada şuna da dikkat etmek gerekir ki, bu âyet Allah’ın bilip kulların bilemeyeceği gaybî ve sırrî şeylerin tam bir listesini vermemektedir. İnsanların kafasında belli bir tasavvur oluşturmak için yalnızca en bâriz şeylere işaret edilmiştir. Gayb, mahlûkata gizli fakat Allah’ın bilgisi için apaçık olan bu türden her şeyi içine alır ve böyle şeyler sayısız ve sınırsızdır⁹¹. Fahreddin er-Râzî bu hususta: “Bazı müfessirler, Allah Teâlâ bu âyet ile beş şeyi bilmeyi başkasından menetti, diyorlar. Gerçi öyledir lâkin maksat bu değildir. Çünkü Allah Teâlâ, mesela tufan zamanında bir kum yığınındaki bir atomu, rüzgârın onu doğudan batıya kaç kere naklettiğini ve şu anda nerede bulunduğunu bilir. Bu, başkası için mümkün değildir”⁹² der.

Ebu’s-Suûd, “Kimse nerede öleceğini bilemediği gibi ne zaman öleceğini de bilemez” dedikten sonra, konunun daha iyi anlaşılması için misal kabilinden şu rivâyeti nakleder: Ölüm Meleği, Hz. Süleyman’ın yanına uğramıştı. Meclisinde bulunanlardan bir adama dikkatle baktı. Adam:

“–Bu kim?” diye sordu. Süleyman (a.s), Ölüm Meleği olduğunu bildirdi. Adam:

“–Sanki benim canımı almak istiyormuş gibi bakıyordu, rüzgara emretsen de beni götürüp Hind diyârına bıraksa” diye ricada bulundu. Süleyman (a.s) adamın isteğini yerine getirdi. Daha sonra Ölüm Meleği, Hz. Süleyman’a:

“–Ona dikkatlice bakmam taaccübüm sebebiyle idi. Çünkü onun canını Hindistan’da almam emredilmişti ve o hâlâ senin yanındaydı” dedi⁹³.

⁹¹ Bkz. Râzî, XXV, 144; M. Hamdi Yazır, VI, 3852; Mevdûdî, IV, 344, (Lokmân, 34 tefsirinde).

⁹² Râzî, XXV, 144, (Lokmân, 34 tefsirinde).

⁹³ Ebu’s-Suûd, VII, 78, (Lokmân, 34 tefsirinde). Rasûlullah (s.a.v): “Allah Teâlâ bir kimsenin herhangi bir yerde ölmesine hükmettiğinde, o kimse için o yerde bir ihtiyaç zuhur ettirir” buyurmuştur (Tirmizî, Kader, 11/2146, 2147; Hâkim, Müstedrek, I, 102/127; Buhârî, el-Edebü’l-müfred, no: 780).

Kader programı dâhilinde hareket eden insanın gaybı bilmesi mümkün olmadığı gibi, bilâkis bu yöndeki bir bilgi kendisi için zararlı olmaktadır⁹⁴. Allah Teâlâ ise Kur'an'da gaybı bildiğini, hatta sadece kendisinin buna muttali olduğunu bildirmektedir. Haber verdiği gaybi bilgilerin aynen tahakkuk ettiği insanlar tarafından müşâhade edildiğine göre, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözlerinde sadık olduğu ve doğruları söylediği kesinleşmiş durumdadır. Dolayısıyla Kur'an'daki bu azametli ifadelerin bir Kâdir-i Mutlak tarafından söylendiği sâbit olmaktadır.

b. Kalplerde Olanı Bilir

Kalplerden geçenleri ve gizli niyetleri kimsenin bilmesi mümkün değildir. Ancak Allah Teâlâ, bütün insanların kalbinden geçen düşünceleri ve niyetleri bilir. Milyarlarca insan olduğunu düşündüğümüzde, Allah'ın bu husustaki kudret ve azametini bir nebzecek olsun anlayabilmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: **“Allah onların kalplerinde ne var, ne yok pekiyi biliyor.”**⁹⁵.

Müfessirlerin beyanına göre bu âyet, Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmayacağını, O'nun, kalplerdeki hayır ve şerri, kâfirlerin içlerinden geçirdikleri düşünceleri, münâfıkların nifaklarını, gayzlarını, kinlerini ve özürlerindeki yalanları, insanların amellerini ve bundaki maksatları bildiğini ve Hz. Peygamber'i onların iç hâllerine muttali kılarak insanlar öğrensın diye bunları ortaya çıkardığını⁹⁶ bildirir. O'nun kullarını imtihan etmesi, kalplerde olan veya diğer şeylerin kendisine gizli kalması sebebiyle değildir. O, bütün her şeyi bildiği hâlde kullarını ya sırf ulûhiyetinden dolayı veya onların durumu-

⁹⁴ Said Nursî, Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve rahmeti îcâbı gaybı gizli tuttuğunu, çünkü dünyada insanın hoşuna gitmeyen şeylerin daha çok olduğunu, vukuundan evvel onları bilmenin insanlara elem vereceğini ifade eder. Ölümün, ecelin ve insanın başına gelecek musibetlerin bu sır sebebiyle gayb perdesi arkasında bırakıldığını söyler (Nursî, *Mektûbât* (19. Mektup), s. 391).

⁹⁵ en-Nisâ, 63. Diğer âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 119, 154; el-Mâide, 7; en-Enfâl, 43; Hûd, 5; Lokmân, 23; Fâtır, 38; ez-Zümer, 7; eş-Şûrâ, 24; et-Teğâbün, 4; el-Mülk, 13; el-Âdiyât, 10.

⁹⁶ Bu manalar için bkz. Zemahşerî, I, 196; Kurtubî, IV, 243; Ebu's-Suûd, II, 77, 100, 196; Rızâ, *Menâr*, V, 229; İbn Âşûr, IV, 66, Tabatabaî, IV, 414, (en-Nisâ, 63 tefsirinde).

nu ıslah için imtihan eder⁹⁷. Veya insanlara kendi hâllerini göstermek sûretiyle bütün itiraz kapılarını kapatır.

Bir kimse, herhangi bir hususta mübâlağa yapmak istediğinde “Bunu Allah’tan başka kimse bilemez” der. Bununla da çokluğu ve zorluğundan dolayı kimsenin o şeyi bilmeye güç yetiremeyeceğini kasteder. Râzî, Nisâ sûresinin 63. âyetini bu şekilde anlamış ve onların kalplerindeki buğz, düşmanlık ve nefretin şiddetini ancak Allah’ın bilebileceğini söylemiştir⁹⁸. Reşid Rızâ da aynı husûsa dikkat çekerek münafıkların kalbindeki düşüncelerin çok büyük ve dehşetli olduğunu, bunu ise Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini bildirir⁹⁹.

Allah Teâlâ diğer bir âyette şöyle buyurur: “**O bütün kalplerin kühnünü** (hakikatini) **bilir**”¹⁰⁰. Yani, en gizli fikirleri, niyetleri, acı ve kederleri, hâsılı her türlü duyguyu O bilir¹⁰¹. İlmi bütün kalblerin en saklı duygularından haberdardır ve kıyamet günü herkesin önüne serecektir¹⁰².

“**Kalplerin kühnü**” demek, kalpte bulunan, oradan ayrılmayan, oranın dışına çıkmayan sırlar demektir. Allah’ın kalbin özünden, kalbin kuytu köşelerinde saklı duran duygulardan haberdar olduğu ve bu gizlilikleri kuşattığı yönündeki şuur, insan kalbinde ince bir düşünce coşkusu ve yüksek bir duyarlılık hâli meydana getirir¹⁰³.

Sonuç olarak Kur’an’da Allah’ın kalblerdeki en gizli ve en ince düşünceleri dahi bildiği ifade edilmektedir. Nitekim vahyin devam ettiği günlerde bazı mü’min, müşrik ve münafıkların kalblerinden geçenler Allah Rasûlü’ne bildirilmiş, bunların doğruluğu da düşünce sahipleri tarafından itiraf edilmiştir. Buna bazı misaller vermek gerekirse şunları zikredebiliriz: Hz. Peygamber’in (a.s) kible hususunda kalbinden geçenle-

⁹⁷ Râzî, IX, 41, (Âl-i İmrân, 154 tefsîrinde).

⁹⁸ Râzî, X, 126-127, (en-Nisâ, 63 tefsirinde).

⁹⁹ Rızâ, *Menâr*, V, 230, (en-Nisâ, 63 tefsirinde).

¹⁰⁰ el-Hadîd, 6.

¹⁰¹ M. Hamdi Yazır, VII, 4732, (el-Hadîd, 6 tefsîrinde).

¹⁰² et-Tarık, 9.

¹⁰³ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3481-3482, (el-Hadîd, 6 tefsîrinde).

rin bildirilmesi¹⁰⁴, Peygamberimiz’e Fedâle’nin¹⁰⁵ ve Ebû Süfyan’ın¹⁰⁶ kalbinden geçenlerin haber verilmesi, yahudilerin kalblerindeki kinin daha büyük olduğunun bildirilmesi¹⁰⁷, Allah’ın âyetleri hakkında kesin bir delil olmaksızın münakaşa eden kimselerin, kalblerinde asla yetişemeyecekleri bir büyüklük hevesi taşıdıklarının haber verilmesi¹⁰⁸, münafıkların kalblerinde mü’minlere karşı duydukları korkunun Allah korkusundan fazla olduğunun bildirilmesi¹⁰⁹, Uhud Harbi’ne çıkan münafıkların kalblerindeki düşüncelerin bildirilmesi¹¹⁰...

Mukâtil şöyle anlatır: Mekke’nin fethi günü Hz. Peygamber (s.a.v), Bilâl’e Kâ’be’nin üstüne çıkıp ezan okumasını emretmişti. Attâb b. Esîd:

“–Allah’a hamdolsun ki babam daha önceden öldü de bu günü görmedi” dedi. Hâris b. Hişâm:

“–Muhammed, müezzin olarak şu kara kargadan başkasını bulamamış mı?” dedi. Süheyl b. Amr:

“–Allah bir şeyi diledi mi onu değiştirir” dedi. Ebu Süfyân da:

“–Ben bir şey söylemeyeceğim. Çünkü ona semânın Rabbinin bunları Muhammed’e haber vermesinden korkarım” dedi. Cibrîl, Hz. Peygamber’e gelerek onların söylediklerini haber verdi. Allah Rasûlü (s.a.v), onları çağırıp ne söylediklerini sordu. Konuştuklarını ikrarla kabul ettiler ve bunun üzerine Allah Tealâ Hucurât sûresinin 13. âyetini indirip soy soplâ, mal ve mülkün çokluğuyla birbirlerine karşı övünmekten ve fakirlerle alay etmekten onları men’etti¹¹¹.

¹⁰⁴ İbn Mâce, İkâmetü’s-Salah, 56. Hadisin sahih, ricalinin de sika olduğu bildirilmiştir.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 37; İbn Kesîr, *es-Sîre*, III, 583.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 296.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân, 118.

¹⁰⁸ el-Mü’min, 56.

¹⁰⁹ el-Haşr, 11.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 154, 167.

¹¹¹ Vâhidî, s. 411; Kurtubî, XVI, 223, (el-Hucurât, 13 tefsîrinde).

Bütün bu hâdiseler dikkatle incelendiğinde, Allah'ın kalblerdeki düşünceleri bildiğini ifade eden âyetlerin, kabul edilmesi gereken doğru beyanlar olduğu ortaya çıkar. Çünkü târihî kaynaklar bunu pek çok rivâyetle ispat etmiştir.

c. Kıyametin Vaktini Sadece O Bilir

İnsanlık için en mühim ve bir o kadar da merak konusu olan kıyametin kopma vakti, Allah'tan başka kimse tarafından bilinemez. Cenâb-ı Hak gaybın bir kısmını, seçtiği ve râzı olduğu bazı rasullerine bildirdiğini beyan ettiği hâlde¹¹², kıyâmet hususunda kesin bir ifadeyle sâdece kendisinin bilgi sâhibi olduğunu söylemektedir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

“Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar. De ki: Onun ne zaman geleceğine dair bilgi yalnız Rabbimin nezdindedir. Vaktini O’ndan başkası açıklamamaz. O kıyamet öyle bir meseledir ki, ne göklerde ve ne de yerde ona tahammül edecek hiç kimse yoktur! O size ansızın gelecektir. Sen sanki onu biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Ona dair gerçek bilgi yalnız Allah’ın nezdindedir; ama insanların çoğu bunu bilmezler”¹¹³.

Âyette ifade edildiğine göre kıyametin ne zaman kopacağını keşif ve belirleme işi o kadar ağır ve güç bir meseledir ki bunu Allah'tan başka bilen bulunmaz. Allah onun vaktini sadece kendisine mahsus kılmıştır. Çünkü bu gizlilik ibâdete teşvik ve mâsiyetlerden sakındırmak için daha güçlü bir âmildir¹¹⁴. Âyette, **“Onun ne zaman**

¹¹² el-Cin, 26-27.

¹¹³ el-A‘râf, 187.

¹¹⁴ Bkz. Zemahşerî, II, 149-150; Râzî, XV, 66; Ebu's-Suûd, III, 301, (el-A‘râf, 187 tefsîrinde). Kıyamet vaktinin gizli tutulmasındaki hikmet nedir? Bu hususta Said Nursî şu değerlendirmeyi yapar: Eğer ecel vakti muayyen olsaydı, insan ömrünün yarısı tam bir gaflet içinde diğer yarısı da darağacına asılmak için her gün bir adım daha yaklaşan kimsenin duyduğu büyük dehşet içinde geçerdi. Korku ile ümit arasında olmanın getirdiği fayda ve hikmetler yok olurdu. Aynı şekilde kıyamet vakti muayyen olsaydı, ilk ve orta asırlarda yaşayan insanlar âhiret fikrinden pek az müteessir olacaktı. Son asırlarda yaşayanlar ise büyük bir dehşet içinde bulunup ne dünya hayatının lezzet ve kıymetini ne de ihtiyarî olarak yapılan itaat ve ubudiyetin ehemmiyet ve hikmetini anlayabilirlerdi. Diğer taraftan kıyametin vakti muayyen olduğunda bir kısım imanî hakikatler bedâhet kazanacağından, herkes ister istemez tasdik eder, ihtiyar ve

geleceğine dair bilgi yalnız Rabbimin nezdindedir” buyrulduktan sonra, bu mânayı tekit için hemen arkasından, **“Vaktini O’ndan başkası açıklayamaz”** ifadesi gelmiştir ki Kıyamet’in vaktini Allah’tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği hakîkati iyice anlaşıl-sın ve zihinlere yerleşsin¹¹⁵.

Rasûlullah (s.a.v)’in, kendisine kıyametin vaktini soranlara herhangi bir tarih vermemiş, bunu sadece Allah’ın bildiğini ifade etmiştir. Bu da, Kur’an’ı ona izâfe et-mek isteyen inkârcılara güzel bir cevap teşkil etmiştir. “Cibrîl Hadisi”nde de Cebrâil (a.s)’ın suâline Rasûlullah (s.a.v):

*“Kendisine Kıyamet hakkında soru sorulan kimse, bu hususta soru sorandan daha bilgili değildir”*¹¹⁶ cevabını vermiştir.

Bu konudaki diğer bir âyette şöyle buyrulur: **“Sana kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. Sen nerede, onun vaktini bildirmek nerede? Onun sonu Rab-bine varır, kesin bilgisi Ona aittir. Sana düşen sadece ondan korkanı uyarmaktır.**

irâdeye bağlı olan teklif sırrı ve iman hikmeti bozulurdu. Bu gibi sebeplerle gaybî durumlar gizli kaldı-ğından, herkes daima hem ecelini, hem bekasını düşünerek hem dünyası hem âhireti için çalışabilir. Kı-yametnin vakti gizli olduğundan, her asırda insanlar hem kıyametin kopacağını hem dünyanın devam ede-ceğini düşünebileceği için, hem dünyanın fâniliğinde bâki hayata, hem de hiç ölmeyecekmiş gibi dünyayı îmara çalışabilirler. Aksi takdirde bir insanın başına gelecek olan musibetlerin vakti muayyen olsa, o kimse musibetin gelmesini beklerken, belki o musibetin on katından daha fazla bir mânevî ızdırap hisse-der. Böyle olmaması için musibetlerin zamanı ilahi hikmet ve rahmet icabı gizli bırakılmıştır ve gaybi hâdiselerin çoğu böyle hikmetler ihtiva ettiği için gaybden haber vermek de yasaklanmıştır (*Sualar* (5. Şua), s. 884). Nitekim kıyamet vaktinin bu gizliliği sebebiyledir ki her asırda, hattâ hakikatler asrı olan Asr-ı Saadet’te dahi insanlar daima kıyametten korkmuşlar, bazıları “Alâmetleri hemen hemen zuhur etti” de-mişlerdir (*Sözler* (24. Söz), s. 148). Hâris b. Lakî’tin şu sözü de konumuzla alâkalıdır:

Bir zamanlar birimizin atı yavrulardı da o, yeni doğan yavruyu boğazlar ve:

“–Bakalım ben buna binecek kadar yaşayabilecek miyim?!” derdi. O günlerde Hz. Ömer’in:

“Allâh’ın size rızık olarak verdiği şeyleri ıslah edin, çünkü (ölüm ve kıyametin gelişi) geniş zama-na bağlıdır” diye mektubu geldi (Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, no: 478).

¹¹⁵ Bkz. Râzî, XV, 66, (el-A‘râf, 187 tefsîrinde).

¹¹⁶ Buhârî, İmân 37; Müslim, İman 1, 5, 7.

Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar”¹¹⁷.

Kıyametin vaktini Hz. Peygamber’in dahi bilmediğini açıkça ortaya koyan, **“Sen nerede, onun vaktini bildirmek nerede?”** cümlesi, müşriklerin suallerini yadır-gayıp reddetmektedir. “Sanki sen biliyormuşsun gibi sorup duruyorlar, sen nasıl onlara kıyametin vaktinden bahsedeceksin ve öğreteceksin ki senden açıklama istiyorlar” mânâsını ifade eder. Allah’ın Habîbi, insanların efendisi ve Allah katında evvelkilerin ve sonrakilerin en kıymetlisi olan Rasûlullah (s.a.v)¹¹⁸ bile kıyametin vaktini bilmezse, artık diğer insanların bilmesi hiç mümkün değildir. Bununla birlikte Rasûlullah (s.a.v), peygamberlerin sonuncusudur ve kıyametin habercisi, alâmetlerinden biridir. Onun gelmesi, kıyametin yakında vuku bulacağına delildir ve bu insanlara ilim olarak yeterlidir, bundan başka soru sormaları ise mânâsızdır¹¹⁹.

Âyette geçen, **“Onun sonu Rabbine varır”** ifadesinden maksat bütün incelikleriyle ve vuku bulma vaktine kadar bütün tafsîlâtıyla onu bilmek, **Allâmu’l-ğuyûb** olan Allah’a aittir, başkasına değil, kıyametin vaktini ancak O bilir, demektir. İlerisine karışmak, soru soranların haddi olmadığı gibi, daha fazlasını anlatmak da Hz. Peygamber’in vazîfesi değildir¹²⁰.

Bu konuda bir delil zikretmek gerekirse şunu söyleyebiliriz: Tarih boyunca zaman zaman bazı kimseler çıkıp kıyametin kopmasıyla alakalı vakit tayininde bulunmuşlar¹²¹ fakat hakikat hep onları yalanlamış, insanların kıyametin vaktini bilemediğini ortaya koymuştur.

¹¹⁷ en-Nâziât, 42-46. Kıyametin zamanını sadece Allah’ın bildiğini ifade eden diğer âyetler için bkz. Lokmân, 34, Tâhâ, 15.

¹¹⁸ Tirmizî, Menâkıb, 1/3616; Dârimî, Mukaddime, 8.

¹¹⁹ Zemahşerî, VI, 208; Ebu’s-Suûd, IX, 105, (en-Nâziât, 44 tefsîrinde).

¹²⁰ Bkz. Taberî, XXX, 63; M. Hamdi Yazır, VIII, 5569; Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3819-3820, (en-Nâziât, 44 tefsîrinde).

¹²¹ Misal olarak bir Amerikan tarikatının 5 Mayıs 2000’de kıyamet kopacak diye ortalığı ayağa kaldırmasını zikredebiliriz. Bkz. Babaoğlu, Haşmet, “Kıyamet ne zaman kopacak?”, *Vatan*, 06.05.2005, <http://www.vatanim.com.tr/root.vatan?exec=yazardetay&sid=&Newsid=52899&Categoryid=4&wid=9>, (Erişim, 20.03.2006).

3. İlminin Nihâyetsiz Olması

Mutlak Bilgi'ye sahip olan Allah'ın ilminin sınırsız ve nihâyetsiz olduğunun bildirilmesi de azametli bir ifadedir. Bu hususu insanların zihnine yaklaştırabilmek için Kur'an-ı Kerim, şu temsîlî anlatımda bulunur:

“De ki: «Rabbimin kelimelerini yazmak için bütün denizler mürekkep olsaydı, hatta onun bir mislini de takviye gönderseydik, bu denizler tükenir, Rabbimin sözleri yine de bitmezdi»”¹²².

Müfessirler, “Rabbimin kelimeleri” ter kibini umumiyetle, “Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmeti, kelimeleri” şeklinde tefsir etmişler¹²³ ve bunu, “Allah'ın ilmi sonsuzdur, denizler ise sınırlıdır, tükenen bir şeye yine tükenen bir şeyi eklemekle elde edilenlerin toplamı da, ne kadar çok olursa olsun, nihâyet biter ve tükenir, dolayısıyla mahdud bir şeyin bitmeyen ve tükenmeyen bir şeye uygun gelmesi imkânsızdır, tezâddır” şeklinde açıklamışlardır. Yani insanlar Allah'ın ilminin sonuna ulaşamazlar. Daha doğrusu insanların bu bilgiyi dile getirmesi bir yana, onu algılayıp kaydetmeleri bile imkânsızdır¹²⁴.

Ebu's-Suûd, “وَلَوْ جُنَّا”deki “vâv”ın mahzuf bir cümleye atıf olduğunu ve takdirinin de, “Bir mislini takviye olarak getirmesek bile Allah'ın kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi. Şâyet kudret-i bâhiremizle bir mislini takviye olarak getirsek, yine mütenâhî (sonlu) olanın mütenâhî olanla toplamı da mütenâhîdir, bir noktada tükenir” şeklinde olduğunu söyler¹²⁵.

Mücerret (soyut) mânâlar, müşahhas (somut) bir şekilde misallendirilmediği müddetçe, insan zihninde yer etmez, çabucak silinip gider. İnsan aklı her ne kadar tecrid

¹²² el-Kehf, 109.

¹²³ Zemahşerî, III, 222; Râzî, XXI, 150; Ebu's-Suûd, V, 251, (el-Kehf, 109 tefsîrinde).

¹²⁴ Bkz. Ebu's-Suûd, V, 251; M. Hamdi Yazır, V, 3296; Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2297, (el-Kehf, 109 tefsîrinde).

¹²⁵ Ebu's-Suûd, V, 251, (el-Kehf, 109 tefsîrinde).

gücüne ve kabiliyetine sahip olsa da, yine soyut anlamların tablolar, şekiller ve örnekler halinde somutlaştırılmasına ihtiyaç duyar. Bunun için Kur'an-ı Kerim, insanlara birtakım örnekler göstermektedir. İnsanların bildiği en geniş ve en bol şey denizdir. Ayrıca insanlar yazacakları şeyleri mürekkeple yazar, onunla kaydederler. Dolayısıyla burada, olanca genişliği ve derinliği ile deniz, yüce Allah'ın sözlerinin yazıldığı mürekkebe benzetilmiştir ki bu sözler O'nun ilminin delilleridir. Deniz tükenir fakat Allah Teâlâ'nın sözleri bitmez. Sonra bu denize bir diğeri daha katılsa, o deniz de tükenir fakat Allah'ın sözleri halâ bitmez. İşte bu somut tasvir ve belirgin hareket vâsıtasıyla sınırsız bir anlam, insanın sınırlı anlayış ve idrakine yaklaştırılmış olur¹²⁶. Yoksa Allah'ın ilmi yedi veya on yedi denizle de kıyas edilecek kadar az değildir.

Aynı üslup üzere Allah'ın ilminin nihâyetsizliğini, temsîlî bir şekilde insanlara anlatan diğeri bir âyet de şöyledir: **“Eğer Allah'ın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp hepsi de mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Allah, öyle Azîz, öyle Hakîm'dir”**¹²⁷.

Aslında her bir varlık, Hâlık'ının azametini dile getiren bir sözdür. Dolayısıyla Allah'ın yarattıklarının sonu gelmez, sayı ile de hesâb edilemez. Aynı şekilde O'nun mehdine dâir sözler de bitim tükenmez¹²⁸.

Âyetteki “yedi” rakamı çokluktan kinâyedir, yoksa bir adet ve tahdit bildirmek için değildir. Milyarlarca kere ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa yine Allah'ın ilmi ve sözleri yazmakla tükenmez¹²⁹.

Zemahşerî, “Makâm teksiri (çokluğu) gerektirdiği hâlde, “كَلِمَاتٍ” niçin cem-i killet olarak gelmiştir” şeklindeki muhtemel bir soruya, “Allah'ın ilminin böyle az bir kısmı bile yazılamazsa O'nun bütün ilmini yazmak ve bilmek nasıl mümkün olur?!”

¹²⁶ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2296-2297, (el-Kehf, 109 tefsîrinde).

¹²⁷ Lokmân, 27.

¹²⁸ Ateş, Süleman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989-1990, VII, 75, (Lokmân, 27 tefsîrinde).

¹²⁹ Ateş, VII, 75, (Lokmân, 27 tefsîrinde).

diye cevap vermek sûretiyle¹³⁰ İlm-i İlâhî'nin nihâyetsizliğini tekit eden güzel bir inceleğe temas etmiştir. Allah'ın ilmi, insanların idrâk edemeyeceği derecede sınırsız ve nihâyetsizdir. Onun tamamı bir tarafa çok az bir kısmını bile kimse ihâta edemez¹³¹.

Görüldüğü gibi gizli açık, yerde ve göklerde olan ve kulların kalbinden geçen her şeyi bilen Cenâb-ı Hakk'ın ilmi, her yönüyle azamet ifade etmekte ve insanların bilgisinden çok farklılık arz etmektedir. Yukarıda incelediğimiz âyetlerdeki ifadeleri, sonradan yaratılan bir varlığın söylemesi mümkün değildir. Bu tür ifadeleri ancak her şeyi bilen ve her şeye kâdir olan Allah Teâlâ söyleyebilir. Peki Allah'ın bahsedilen ilim ve kudrete sâhip olduğunu nasıl bilebiliriz? Bunu Allah Teâlâ pek çok defa isbat etmiştir. Şöyle ki: İlminin nihayetsizliği, Kur'an'da zikrettiği geçmiş, hâl ve geleceğe dâir bilgilerin gerçek olduğunun ortaya çıkmasıyla anlaşılmıştır. Allah Teâlâ, bir kısım insanların kalplerinde gizledikleri şeyleri ortaya koyduğunda, o kimseler mahçup olmuş ve korkmuştur. Rasûlullah (s.a.v) zamanındaki münafıklar ve yahudiler, yaşadıkları tecrübeler neticesinde haklarında vahiy inmesinden korkmuşlar ve pek çok planlarından vazgeçmişlerdir¹³². “*Kalblerde Olanı Bilir*” başlığında zikrettiğimiz misaller de, burada tekrar hatırlanabilir. Bütün bu tarihî hadiseler Allah'ın gizli ve açık her şeyi bildiğini ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Allah'ın yarattığı varlıklardaki mükemmellik ve sağlamlık da engin bir ilim ve hikmeti gerektirmektedir. Dolayısıyla kâinatta müşâhade ettiğimiz üstün âhenk ve nizâm, Allah'ın nihâyetsiz bir ilme sahip olduğunu gösterir.

Allah'ın, her şeyi yapabilecek bir kudrete sahip olduğu ise, yine ilk yaratmadaki azamet, nizam ve güzellikten anlaşılmaktadır. Kâinâtın, insanların sınırlarını keşfedemeyeceği kadar geniş ve büyük olması, gök cisimlerinin arasındaki akıl almaz mesafeler ve hareketlerindeki mükemmel denge ve yeryüzünde insanı âciz bırakan pek çok tabiî hâdise, hep bunun delilleridir. Kur'an'da bu hususlara defalarca dikkat çekilmiş,

¹³⁰ Zemahşerî, V, 22, (Lokmân, 27 tefsîrinde). Aynı mânaya Ebu's-Suûd da işaret etmektedir. Bkz. VII, 74, (Lokmân, 27 tefsîrinde).

¹³¹ el-Bakara, 255.

¹³² Bunun bazı misalleri için bkz. Buhârî, Megâzî 79; Müslim, Tevbe, 53; Vâkıdî, I, 365, III, 1046; İbn Sa'd, II, 57.

düşünen ve akıl sahibi olan kimselerin ibret alması istenmiştir. Dolayısıyla Kur'an'daki insan gücünü aşan bu ifadelerin gerçekliği hususunda hiç bir şüpheye mahal kalmamıştır.

Meselâ Bakara sûresinin birinci maksadını teşkil eden 21-25. âyetlerde bütün insanlardan üç şey istenmektedir: 1. Yalnız Allah'a kulluk ediniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız, 2. O'nun, kuluna indirdiği Kitâb'ına imân ediniz, 3. Acı veren azâbından sakınıp mükâfâtına tâlib olunuz.

İlk iki madde bu âyetlerde, her türlü şüpheyi izale edecek şekilde aklî bürhânlar ile ispat edilmiştir. Bunların sübut bulmasından sonra yeni bir delile ihtiyaç kalmayacağı için üçüncünün ispatına gerek kalmamış, tahzir ve tebşir ile iktifa edilmiştir. Zira bu, önceki iki mukaddimenin mantıkî bir neticesi durumundadır.

Farz edelim ki, azametli bir saltanata sâhip olan ve her hükmünü icra eden bir hükümdar, mesajını taşıyan bir elçisini gönderse, elçinin getirdiği mesajın o hükümdara âit olduğuna kesin olarak inanan kimsenin, onları tahkik etmeye hiçbir zaman ihtiyacı olmayacaktır. O, "Mâdem ki onları, söylediğinde doğru söyleyen ve dediğini yapan, söylediğini yerine getiren bir zat söylemiştir, öyle ise doğrudur" diyecektir¹³³.

Bu tür ifadeleri, bir insanın da söyleyebileceğini iddia edenler çıkabilir. Herhangi bir kimse de "ben her şeyi bilirim" diyebilir, ancak bu iki söz, sûreten aynı görünse de mânen aralarında bir nefer ile ordu kumandanının verdiği emir kadar fark vardır¹³⁴. İnsan söylediği sözün hakikatini ispat ile yükümlüdür. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara gösterdiği deliller gibi o da ilim ve kudretini gösteren deliller ortaya koymalıdır. Aksi takdirde iddiâsı, mânâsı olmayan boş bir hezeyandan öte geçemez.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Allah Teâlâ sözlerinin doğruluğunu insanların anlaması için bazı deliller göstermekle birlikte, bunların asıl hakikatinin âhirette ortaya çıkacağını bildirmiş ve Kur'an-ı Kerim'i iman edilecek unsurlar arasında saymıştır¹³⁵. Bu sebeple Kur'an'daki ifadelerin tamamının doğruluğu bu dünyada ispat edilmeyecek,

¹³³ Draz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 174-175.

¹³⁴ Nursî, *Külliyât (25. Söz)*, I, 195-196.

¹³⁵ Bkz. el-Bakara, 4, 177, 285; en-Nisâ, 60, 136; Müslim, İmân 1, 5.

hepsinin doğruluğuna delalet edecek kadar bazı deliller misal kabilinden ortaya konulduktan sonra diğerleri kıyâmete bırakılacaktır. Bu da îmânın gereği olan bir husustur.

B. ALLAH'IN KUDRETİNİ GÖSTEREN AZAMETLİ İFADELER

Kur'an'da, Allah Teâlâ'nın ilmindeki azameti gösteren ifadeler olduğu gibi, kudretini tasrih eden ve kudretindeki azameti anlamamızı sağlayan âyetler de vardır. Bunlar da beşer üstü bir üslûba sahip olup Kur'an'ın, Kâdir-i Mutlak olan Allah'a âit olduğuna delalet etmektedir.

Kudret, azametın var olabilmesi için şart olan en mühim iki vasıftan biridir. Onlardan biri olan “ilim” vasfını daha önce incelemiştik, şimdi de Allah'ın kudretini gösteren ifadeleri muhtelif başlıklar hâlinde tedkik etmeye çalışacağız.

1. Yaratma İle Alâkalı İfadeler

Yaratmak, Allah'ın azametini gösteren en açık delillerden biridir. İnsanlar çevrelerinde müşahade ettikleri “yaratma” hâdiselerini devamlı hayranlıkla karşılamışlardır. Bu durum, bazen alışkanlık hâline gelse de “yaratma” fiili tarih boyunca esrârından hiçbirşey kaybetmemiştir.

Arapça “خلق: halk” kelimesiyle karşılanan yaratmak, bir işi ölçülü ve âhenkli bir şekilde yapmak¹³⁶, ana madde olmadan, yoktan yaratmak veya yokluktan varlık alanına çıkarmak, demektir. **Halk**, Rahmân sûresinin 14. âyetinde olduğu gibi “Var olan bir şeyden başka bir şey icâd etmek” mânâsında da kullanılmıştır. Aynı şekilde “Bir şeyi güzelce ölçüp biçip takdir etmek” anlamı da vardır¹³⁷. **Hâlık** da “Plânlı ve gâyeli (bir bakıma şuurlu) bir şekilde yaratan” diye târif edilebilir¹³⁸. Râğıb el-İsfahânî, Hâlık'ı: “Ana maddesi ve modeli olmadan nesneleri icâd eden” şeklinde tarif eder¹³⁹.

¹³⁶ Beydâvî, I, 107, (el-Bakara, 21 tefsirinde).

¹³⁷ Râzî, *Levâmi'*, s. 210-211; Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, s. 192; Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İstanbul 1995, s. 15; a.mlf., *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 35-36.

¹³⁸ Topaloğlu, “Hâlık” md., *DİA*, İstanbul 1997, XV, 303-304.

¹³⁹ Râğıb, *Müfredât*, “hık” md., s. 163-164; Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, III, 835.

Hallâk ise Hâlik'in mübâlağa ve tekerrür ifâde eden fa''âl şekli olup “Devamlı olarak, mükemmel bir şekilde yaratan mânâsına gelir”¹⁴⁰.

Yaratmak, hakîkî mânâsıyla sadece Allah için kullanılır¹⁴¹. Gazâlî, “halk”ın mecâzen kula da nisbet edilebileceğini söyler¹⁴². Kur'an'da 236 yerde Allah'a nisbet edilen “halk” kavramının muhtelif mevzu ve muhtevalarının başında, göklerin ve yerin yani kâinatın yaratılışı gelir. Bundan başka her şeyin îcâd edilişi, tabiat nizamının kurulup muhafazası, insanın, ona verilen nimet ve kabiliyetlerin, husûsiyle de eşinin halk edilmesi ve herhangi bir konu belirtilmeden mutlak mânâda yaratma söz konusu edilir¹⁴³.

Yaratmak kelimesinden başka, yerine göre **inşâ, ibdâ, tekvin, ihdâs, fiil, ca'l, sun', zer', fatr, bed', îade, tesviye, felk, ihya** gibi kelimeler de kullanılmıştır. Haşr sûresinde **Hâlik, Bâri'** ve **Musavvir** isimleri birlikte zikredilmiştir¹⁴⁴. Âlimlerin ekseri-

¹⁴⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, s. 192.

¹⁴¹ Topaloğlu, “Hâlik” md., *DİA*, XV, 303. M. Hamdi Yazır, “yaratmak” kelimesinin erbâb-ı kaleminden birçok genç tarafından çokça kullanıldığını ve oyuncak gibi herhangi bir tesir vâsıtasına ünvan olarak verilmek sûretiyle Yaratıcı'ya hürmetsizlik edildiğini belirtir ve şöyle devam eder: “Bu sûretle kâinatın sırr-ı vücûdu olan bu büyük medlûlü sık sık çiğneyerek kıymetini ziyâa uğrattıyorlar. Bilmiyorlar ki pek âdi bir mahlûka en büyük ünvanları izâfe etmek o mahlûku i'lâ değil, o ünvanları istihfâf eylemektir. Meselâ bir külhanbeyine “Profesör” ünvanını tevcih eylemek, hüsn-i niyet ile bir ihtiram kasdına makrûn olsa bile, hakîkatte külhanbeyini tevkîr değil, profesörü ve profesörlüğü tahkir mânâsını tazammun eder. Bu kasd ve istihfâfı taammüden yapanlar hakkında kolay kolay ümîd-i salâh besleyemezsek de, bu hususta düşünmeyerek ve bir kasd-ı mahsûs beslemeyerek modayı taklide şitâb edenleri tefekküre dâvet etmeyi bir vazîfe bilir ve sözlerinde mahlûka Hâlik demek gibi kizb ve iftiraya -bazen câzibeli de olsa- tenezzül etmemelerini tavsiye ederiz”. Hamdi Efendi daha sonra “yaratmak” kelimesinin niçin ulu orta kullanılamayacağını ilmî ve felsefî tahlillerle uzun uzun anlatır. Bkz. M. Hamdi Yazır, “İlhad Ne Büyük Cehâlettir!”, *Sebîlürreşâd*, sayı: 627 (29 Rebûlâhîr 1343), s. 33-36; a. mlf., *Makaleler*, I, 166-173.

¹⁴² Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Maksadu'l-esnâ*, Dîmeşk 1999, s. 83-84.

¹⁴³ Topaloğlu, “Hâlik” md., *DİA*, XV, 303; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 192; Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, s. 67-148.

¹⁴⁴ el-Haşr, 24.

yetine göre bu kelimeler, aynı mânâda olmayıp yaratmanın birbirini takip eden üç safhasını anlatmaktadır¹⁴⁵.

Kur'an'ın ulûhiyet tavsifinde en mühim role sâhip olan kavramlar, **yaratma** ve **tedbir**'dir. Bu sebeple Allah Teâlâ, zaman zaman azamet cem'iyle **Hâlıkûn** şeklinde tavsîf edilir¹⁴⁶.

Kur'an-ı Kerim'e göre, her şeye varlık veren, yollarını gösteren kim ise, hakikî ilâh da O'dur. Hiçbir şey yaratamayanların ulûhiyet iddiası ve bu kudrete mâlik olamayan nesnelere ilâhlık nisbet edilmesi büyük bir hatadır¹⁴⁷. Hamdi Yazır, yoktan var eden bir Yaratıcı'yı tanıma hususunda şu açıklamaları yapar: Bütün aklî ilimlerin esası şudur: Hiçbir şey yoktan olamadığı gibi, yokluk da varlığa illet (sebepe) olamaz. Var olan şeyin illeti de aynı şekilde "yok" olamaz ve hiç bir varlık da yaratıcısız varlık âlemine gelemez. Yok olan, ne kendini ne de başkasını vücûda getiremez. Ancak yanlış anlaşılabilir buradan, önce yok olan bir şeyin sonra yaratılamaması gibi bir mânâ çıkarılmamalıdır. Zîrâ her yaratılan, yok iken yaratılır, çünkü var olanı yaratmak mümkün değildir. Ancak yok olan şeyi meydana getirecek yaratıcı, yokluktan ibaret de olamaz. Çünkü yoku var edecek yaratıcının muhakkak bir varlığının olması gerekir. Tabiat ilimlerinde de esas olan bu kanun, eşyanın kendiliğinden meydana geldiği bir tabiat fikrini iptal eder. Gerçi bazıları bundan her yaratılan şeyin bir madde ile arkada bırakılacağı fikrini çıkarmıştır. Fakat madde bir şeyin var olması için yeterli bir sebep olmadığı gibi mutlak varlık için gerekli de değildir. Gerekli olan, ancak Yaratıcı'nın olmasıdır. Zira Yaratıcı mevcut olmayınca hiçbir şey yaratılamaz. Bu sebeple aklın en esaslı kanunu, Yaratıcı'nın varlık ve kudretini tanımaktır¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Râzî, *Levâmi'*, s. 214-219; Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 198, 205; Topaloğlu, "Hâlik" md., *DİA*, XV, 304; Râğıb, *Müfredât*, "فطر", "نشأ", "حدث", "بدع" maddeleri. Detaylı bilgi için bkz. Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, s. 13-63.

¹⁴⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 194; Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, s. 17, 149. **Hâlikun** sıfatının geçtiği âyetler için bkz: et-Tûr, 35; el-Vâkıa, 59.

¹⁴⁷ Ulutürk, *a.g.e.*, s. 150, 166.

¹⁴⁸ M. Hamdi Yazır, VII, 4561-4562, (et-Tûr, 35 tefsîrinde).

Yaratmak ve yoktan var etmek; kudret ve irâdeye dayanmaktadır. Bunun için yaratma hususunda Yaratan'ın kudreti ve irâde sâhibi olması bahis konusu edilir¹⁴⁹. İşte bu sebeple “yaratma” meselesi, Allah'ın azametini gösteren ve O'nu yaratılan varlıklardan kesin bir şekilde ayıran önemli vasıftır.

a. Bir Şey Yaratmak İstedğinde Sadece “Ol” Der

“Ol” mânâsına gelen “*kün*” kelimesi, “*kevn*” masdarının emir sîgasından türetilen bir terim olup Kelâm, Tasavvuf ve Edebiyat'ta Allah'ın yoktan mutlak mânâda yaratmasını ifâde etmek için kullanılır¹⁵⁰. Buna “**Tekvîn**” de denir. Tekvîn, el veya âletle bir şey yapmayı ifade etmez. Tekvîn, irade ile, kudretin taalluku ve kâinâtın emre boyun eğdirilmesi ile gerçekleşen bir yaratmadır¹⁵¹.

Diğer taraftan *mekân* kelimesi de *kün* ile aynı kökten gelmektedir. Âyetlerde *kün* kelimesi *emr* kelimesiyle çok yakın bir kavramsal bağ içinde geçmektedir. Emr hazırlandıktan sonra ona “kün: ol” denince, bir mekân kazanmış oluyor ve onunla bir “şey” varlık hâline geliyor veya bir hâdisе meydana geliyor. “Varlık” ile “oluş”u ve “mekân”ı böyle birbirine bağlayan bir kavram yapısını, başka bir kitapta görmek mümkün değildir¹⁵².

“Kün” emrini ihtiva eden âyetler Allah'ın yaratma hususundaki azamet ve kudretini gösteren en bâriz delillerdir. Çünkü beşer için imkânsız olan yaratma, Allah için çok basittir. O, çok büyük ve muazzam varlıkları bile bir emirle yaratır. Meselâ şu âyet bütün kâinâtın yaratılmasının sadece Allah'ın “ol” emrine bağlı bulunduğunu haber vermektedir:

¹⁴⁹ Atay, Hüseyin, *Farabi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma*, Ank. 2001, s. 199.

¹⁵⁰ Pala, İskender, “Kün” md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 552. Bu konuda bkz. Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 41.

¹⁵¹ İbn Âşûr, III, 263, (Âl-i İmrân, 59 tefsîrinde).

¹⁵² Kocabaş, *Kur'ân'da Yaratılış*, s. 215.

“O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Bir şeyi yaratmak isteyince sadece «ol!» der, o da olur”¹⁵³.

Âyetten anlaşıldığı üzere Allah bir işi yapmayı isteyince, sadece ona “ol!” der, o da hemen olur. Başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. İşte kendi mülkü olan bütün bu gökleri, yeri ve bunlardaki her şeyi, bir düzen üzere hep böyle sadece bir irade ile yaratmıştır¹⁵⁴.

Bu, âyetin hakikî mânâsıdır. Müfessirlerin ekseriyeti ise, âyetteki ifadenin me-câz ve temsîl olduğunu söyleyerek şöyle bir mânâ verirler: “Allah bir işe hükmettiğinde ve onun olmasını murad ettiğinde o, tıpkı kendisine emredildiğinde beklemeden, çekinmeden ve direnmeden hemen istenileni yapan itaatkâr bir memur gibi, hiç imtinâ etmeden ve vakit kaybetmeden oluşur ve “vücut” safhasına çıkar¹⁵⁵.

Râzî, “Cenâb-ı Hakk’ın “ol” demesinden kasıt, kudret-i ilâhiyenin eşyânın yaratılması mes’elesinde sür’atle nüfûz etmesidir” der ve bunun en kuvvetli te’vil olduğunu bildirir. Çünkü Allah Teâlâ eşyayı düşünmeksizin, yardım almaksızın ve herhangi bir tecrübeye istinâd etmeksizin yaratmaktadır¹⁵⁶.

¹⁵³ el-Bakara, 117. Bazı eski dinler ve felsefî akımlar, kâinatın Allah’ın zatında meydana gelen bir değişimle başlayıp, O’ndan koparak meydana geldiğini, O’ndan doğarak oluştuğunu iddia etmişlerdir. Âyet bu tür iddia ve inançları reddederek Allah’ın varlıkları bir asıldan, bir kaynaktan veya kendi zâtının bir parçası olmak üzere yaratmayıp bilâkis yoktan var ettiğini, bunun da bir “ol” buyruğuyla gerçekleştiğini bildirmektedir. Diğer taraftan âyet hristiyanların tevehhüm ve şüphelerini de bertaraf etmektedir. Onlar Hz. İsa’nın babasız dünyaya gelmesinden hareketle onun -hâşa- Allah’ın oğlu olduğunu iddia etmişlerdi. Oysaki mevcudatın yoktan bir anda var edilmesi bundan daha zor ve hayrete şâyandır. Dolayısıyla Hz. İsa’nın babasız dünyaya gelmesi onun Allah’ın oğlu olmasını gerektirmez. (Bkz. M. Hamdi Yazır, I, 479; İbn Âşûr, I, 687; Karaman ve diğerleri, *Kurân Yolu*, I, 117, el-Bakara, 117 tefsirinde).

¹⁵⁴ M. Hamdi Yazır, I, 479, (el-Bakara, 117 tefsirinde).

¹⁵⁵ Bkz. Zemahşerî, I, 89; Râzî, IV, 25; Ebu’s-Suûd, I, 150; İbn Âşûr, I, 688, (el-Bakara, 117 tefsirinde).

¹⁵⁶ Râzî, IV, 26, (el-Bakara, 117 tefsirinde). İbn Âşûr da bu görüşü tercih eder. Bkz. I, 687, (el-Bakara, 117 tefsirinde).

Tabatabaî, bu âyetten, diğer bütün mevcûdâtın tetrîcî olmasına rağmen Allah'ın fiillerinin tetrîcî olmadığını anlar¹⁵⁷. Ancak bu Allah'ın bütün her şeyi tetrîcî olmadan bir anda yarattığı anlamına gelmez. Allah yaratmak istediği şeyleri bir takım sebep ve maddelere bağılı olarak yaratmaya kâdir olduğu gibi, hiçbir sebep ve asla ihtiyaç duymaksızın def'aten yaratmaya da kâdirdir¹⁵⁸.

Saîd Nursî'ye göre de bu âyetler, Allah'ın kudretindeki kemâli ilân eder. Kudretine nisbetle haşır ve kıyametin gâyet kolay ve külfetsiz olduğunu açıklar. Emri tekvînîsinin kudret ve irâdeyi ihtiva ettiğini, bütün eşyânın Allah'ın emirlerine îtirazsız bir şekilde boyun eğdiğini ve varlıkları aracısız yarattığı için icâdındaki kolaylığı ifade maksadıyla sırf bir emirle işler yaptığını bildirir¹⁵⁹.

Bahsedilen bu mânâlar, Âl-i İmrân sûresinde Hz. İsa'nın yaratılışı anlatılırken, biraz daha muşahhaslaştırılarak şöyle ifade edilmektedir: **“Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece «ol!» der; o da olur”**¹⁶⁰.

Hiz. Meryem'in “nasıl çocuğum olur?” sözündeki istifhâm hem inkârî hem de taaccüp içindir. Bu sebeple kendisine iki cevap verilmiştir: Birincisi “İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır” kısmıdır. Bu cevapla onun çocuğu olacağına inanmakta zorlanma hâli izâle edilmiş, böyle bir şeyin Allah için çok kolay olduğu anlatılmıştır. İkincisi ise: “Allah bir işe hükmedince ona sadece «ol!» der; o da olur” cümlesidir ki bu cevapla da Hiz. Meryem'in taaccübü ortadan kaldırılmıştır¹⁶¹. Yani bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü Allah insanlara benzemez, O'nun gücü, sıfatları ve fiilleri insanların anlayamayacakları kadar yüce ve azametlidir. Bu sebeple O'nun yaptıklarını, insanlarınki

¹⁵⁷ Tabatabaî, I, 257, (el-Bakara, 117 tefsirinde).

¹⁵⁸ Ebu's-Suûd, II, 38, (el-Bakara, 117 tefsirinde).

¹⁵⁹ Nursî, *Külliyât (15. Söz)*, I, 74.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân, 47.

¹⁶¹ İbn Âşûr, III, 248, (Âl-i İmrân, 47 tefsirinde). Hiz. İsa'nın yaratılışındaki azamet ve kudretin açıklandığı yerler için bkz. Taberî, III, 401; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1987, I, 309; Râzî, VIII, 66; Ebu's-Suûd, II, 45, (Âl-i İmrân, 47 tefsirinde).

ile kıyas etmemek îcâb eder. Allah'ın yaratması bazı sebeplerle sınırlandırılmaz, O, hiçbir sebep ve asıl olmadan, belli bir süreye de ihtiyaç duymadan istediği anda ve istediği şekilde yaratabilir. Çünkü o sınırsız ilim ve kudret sahibidir.

Allah Teâlâ azametini bildirmek için, bir şeyi yaratmak istediğinde ona sadece “ol” demesinin kâfi geleceği hakikatini, pek çok defa tekrar etmiştir¹⁶².

Şu âyetler de mânâ itibarıyla aynı konuya temas ederek, Kadîr-i Mutlak olan Allah'ın eşyâyı gâyet kolay bir şekilde ve süratle, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan sırf bir emirle yarattığını anlatmaktadır¹⁶³:

“Kıyametin oluş işi, başka değil, ancak göz açıp kapama yahut daha da kısa bir anda olup biter. Şüphe yok ki Allah her şeye kadir!”¹⁶⁴, “Bütün hâdiseler, bir sayhadan ibâret! İşte hepsi duruşma için toplanmışlar...”¹⁶⁵.

Cenâb-ı Hak, üstün kudretiyle kıyamet gibi dehşetli bir hâdiseyi bir anda gerçekleştirecek ve bütün insanları bir anda tekrar diriltilip huzurunda toplayacaktır. Aynı şekilde ellibin sene bir gün gibi çok kısa bir zaman dilimine sığdırılmıştır. Bütün bunlar da, “kün” emri gibi bir anda oluveren hâdiselerdir ve Allah için hiçbir zorluğun söz konusu olmadığını gösterir.

Allah Teâlâ'nın varlıkları bir anda yaratmasının azamet ifade eden diğer bir yönü daha vardır. O da şudur: Mevcûdât bu derece kolay, süratli ve geniş yaratılmasına rağmen, aynı zamanda son derece intizamlı, gâyet sağlam ve sanatlı bir şekilde var edilmiştir¹⁶⁶. Hız ile sağlamlık ve sanatın bir araya getirilmesi ise insanlar için muhaldir. Bundan hareketle Kur'an'daki, söz konusu ettiğimiz ifâdelerin bir insan tarafından söylendiğinde son derece anlamsız olacağı ve hiçbir akl-ı selîm sâhibinin buna inanmaya-

¹⁶² Bu husustaki diğer âyetler şunlardır: Âl-i İmrân, 59; el-En'âm, 73; en-Nahl, 40; Yâsîn, 82; el-Mü'min, 68.

¹⁶³ Nursî, *Sözler* (14. söz), s. 63.

¹⁶⁴ en-Nahl, 77.

¹⁶⁵ Yâsîn, 53.

¹⁶⁶ Nursî, *Sözler* (16. söz), s. 74.

cağı âşikârdır. Bu ifâdeler ancak, istediği şeyi bir “ol” emri ile yaratan azamet sâhibi yüce yaratıcıya yakışmaktadır.

b. Gökleri, Yeri ve Bunların Arasındaki Varlıkları O Yaratmıştır

Gökler, yer ve bunların arasındaki bütün varlıklar denildiğinde kâinât ve âlem, yani duyu veya akıl yoluyla kavranabilen ya da mevcudiyeti düşünülebilen, Allah’ın dışındaki görünen görünmeyen varlık ve olayların tamamı akla gelmektedir. Yerler, gökler, güneş, yıldızlar, gezegenler ve Allah Teâlâ’nın yarattığı bütün varlık âlemi bu çerçevede mütalaa edilebilir¹⁶⁷. İnsan ilmi, bütün gelişmişliğine rağmen kâinâtın içinde âdetâ kaybolmuş, pek çok keşiflerde bulunmakla birlikte âlemin neresinde bulunduğunu ve kaçta kaçını anlayabildiğini tam olarak ortaya koyamamıştır. Âlemin genişliği, içindeki cisimlerin arasındaki mesafeler ve hareketleri, insan gücünü ve hatta hayalini aşacak derecede büyük rakamlarla ifade edilmeye çalışılmaktadır. Bilim adamları:

“Kâinât, bizim hayâl edebildiğimizden çok daha ürpertici ve çok daha büyüktür. Çünkü kâinâtta cisimler fezâda korkunç bir süratle birbirlerinden uzaklaşmaktadır” demek zorunda kalmışlardır¹⁶⁸. Kur’an’da geçen Allah’ın yerleri, gökleri ve bunların arasında bulunan her şeyi yarattığını bildiren pek çok ifadeyi daha iyi anlayabilmek için bir kısım bilimsel verilere bakmamız yerinde olacaktır. Kâinâtın bilinen kısmının ne kadar geniş olduğunu astronomi âlimleri şu şekilde îzah ederler:

Kâinâtın yarıçapı 14.000 milyar ışık yılı olarak tahmin edilmektedir. (Işığın hızı saniyede 300.000 km’dir.) Evrende 200 milyar galaksi (gökada) veya yıldızlar topluluğu vardır. Samanyolu galaksisi bunlardan sadece biridir. Her gökadada 200 milyar yıldız bulunmaktadır. Gökadalar arası uzay boşluğuna kara delikler denmekte olup, kara delikler, esrârını hâlâ korumaktadır. Çok yüksek manyetik alana sahip olan kara delikler ışığı yutarak yok etmektedir. Samanyolu galaksisi 14 küçük gökada ve Güneş sistemin-den oluşur. Samanyolu’nda 200 milyar yıldız bulunmaktadır. Samanyolu galaksisi 100.000 ışık yılı çapındadır. Samanyolu saniyede 274 km hızla uzayda (güneş sistemiyle beraber) döner ve 900.000 km hızla Vega yıldızına doğru hareket eder. Güneş’in çe-

¹⁶⁷ Bolay, Süleyman Hayri, “Âlem” md. *DİA*, İstanbul 1989, II, 357.

¹⁶⁸ Yûsuf el-Hâc, *Mevsûatü’l-i‘câzi’l-ilmî*, s. 413.

kim gücündeki azalma veya yok olma, Dünya'nın sonu (kıyamet) olabilecek veya dünya başka yıldızların uydusu hâline gelebilecektir. Herkül gökadası 10.000 küçük galaksiden meydana gelmekte, dünyamızdan 25.000 ışık yılı uzakta bulunmaktadır. Samanyolu'nda bulunan Güneş sistemi 12 milyar km. çapındadır. Güneş'in yaşı: 4,5-5 milyar yıl olarak hesap edilmektedir. Güneş, Samanyolu merkezinden 30.000 ışık yılı uzaktadır. Güneş'in sıcaklığı, termonükleer hidrojen atomlarının tepkimesiyle devam etmekte, sıcaklığı devamlı artarken, çapı da büyümektedir. Çapı büyümeye devam eden Güneş'in 5 milyar yıl sonra patlayarak en yakın gezegenleri Merkür, Venüs, Dünya ve Marsı yok edebileceği mümkün görülmektedir. Güneş, saniyede 564 milyon ton hidrojen atomunu helyum atomuna çevirmekte ve ağırlığından 4,2 milyon ton kaybetmektedir. Güneş'in yüzey sıcaklığı 50000 santigrat derecedir. Güneş'in merkezindeki sıcaklık 16 milyon santigrat dereceyi bulmaktadır. Güneş, Dünya'dan 324.529 kat daha büyüktür.¹⁶⁹.

Şimdi de gökbilim sözlüğünden bazı terimlerin karşılıklarına bakalım:

Gökada, on milyon ile bir milyar arasındaki yıldız ve bu yıldızların ham maddeleriyle artakalanlarını barındıran dev yıldız toplulukları. Gökadaların ihtiva ettiği yıldız sayısı 300.000 ile 3 trilyon arasında değişir¹⁷⁰. **Gökada kümesi**, yüzlerce ya da binlerce gökadanın bir arada olduğu topluluklar. **Gökada süperkümesi**, Gökada kümelerinin oluşturduğu topluluklar¹⁷¹.

Gökadalar genelde kümeler oluştururlar. Gökadamız Samanyolu ve yakınımızdaki yaklaşık 30 gökada, küçük bir küme olan **Yerel Gökada Kümesi**'ni oluşturur. Yakın gökada kümelerinden biri olan, yaklaşık 65 milyon ışık yılı uzaktaki **Virgo (Başak) Gökada Kümesi** ise, tahmînî 2000 gökada içerir. Gökada kümeleri de kendi içinde

¹⁶⁹ Tafsilat için bkz. http://www.physics.metu.edu.tr/~ecevrit/bilinen_evren_gercekleri.ppt, (Erişim: 21. 06. 2007); <http://gokyuzu.org> (Erişim: 21.06.2007); Özaltın, Kemâl, *İnsanlık Nereden Nereye? Nasıl Geldi Bu Güne!*, 2003 <http://www.ozaltin.8k.com/NN/2.htm>. (Erişim: 16.10.2004); Yûsuf el-Hâc, *Mevsûatü'l-i'câzi'l-ilmî*, s. 413-417; İdrîs, Ekrem Ahmed, *el-Felek ve't-tıb emâme azameti'l-Kur'ân*, Beyrut 1994, 19-112.

¹⁷⁰ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar, (Erişim, 06.12.2005).

¹⁷¹ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Gökbilim Sözlüğü, (Erişim, 06.12.2005).

gruplar oluşturur. Bunlara **Süperküme** denir. Bir süperkümede onlarca gökada kümesi bulunur ve çapı da 100 milyon ışık yılını bulur¹⁷².

Kâinâtta ki ihtişamı gösteren bir husus da **gökadaların çarpışmaları**dır. Gökada çarpışmaları pek de ender rastlanan bir hâdise değildir. Çevremizde çarpışmakta olan veya bir zamanlar çarpışmış bulunan çok sayıda gökada vardır. Eğer iki gökadanın yörüngesi kesişiyorsa, ya da birbirlerine yeterince yaklaşmışlarsa, kütleçekimleri onları birbirlerine doğru çeker. Gökada çarpışmaları bildiğimiz çarpışmalara benzemez. Gökadalar her ne kadar milyarlarca yıldızı ihtiva etseler de, yıldızların arasında çok büyük boşluklar olduğu için yıldızların birbirleriyle çarpışma ihtimali çok düşüktür. Ancak, gaz ve tozdan meydana gelen yıldızlararası madde, çarpışmanın tesiriyle belli yerlerde sıkışır. Bu durum yıldız oluşumunu hızlandırır. Bu sebeple çarpışan gökadalarda yıldız oluşumunda patlama gözlenir. Yaklaşık 3 milyar yıl sonra böyle bir çarpışmanın Samanyolu'yla Andromeda gökadalari arasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir¹⁷³.

Hulâsaten aktarmaya çalıştığımız bu verilerden sonra mevzumuzla dönerek tekrar Kur'an'daki ifadelerle bakabiliriz. Allah Teâlâ birliğini, kudretini ve âhireti ispat ettiği yerlerde insanların dikkatini dâimâ kâinâta çekmekte, yaratılışındaki azameti ve nizâmı hatırlatmaktadır. Kâinâttan bahseden bütün âyetler, Allah'ın mahlûkâtı yoktan var etme hususundaki kudretini ortaya koymak üzere gelmiştir. Bunlar, her şeyi sanatlı bir şekilde yaratan Allah Teâlâ'nın, onları yok etmeye ve yeniden yaratmaya da kâdir olduğunu göstermektedir¹⁷⁴. Bundan hareketle âlemin incelenmesi, bize Allah'ın yaratmadaki üstünlüğünü, sanatını ve azametini gösterecektir. Bu ise, kimsenin boy ölçüşemeyeceği bir üstünlüğün ifadesidir. Sonsuz ilim ve kudret sâhibi Allah'tan başka hiçbir varlık, bahsedildiği şekliyle gökleri, yeri ve arasındakileri yaratmaya kâdir olamaz. Şimdi de mevzumuzla alâkalı bazı âyetlere bakalım:

¹⁷² <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar/Gökada Kümeleri, (Erişim, 06.12.2005).

¹⁷³ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar/Çarpışan Gökadalar, (Erişim, 15.12.2005).

¹⁷⁴ en-Neccâr, Zağlûl Râğîb Muhammed, *Min âyâtî'l-i'câzi'l-ilmî: es-SEMÂ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 2004, s. 30, 75, 77, 96.

“De ki: «Göklerin ve yerin yaratıcı olan Allah’tan başkasını mı dost edineceğim? Oysa O, yedirip besler, kendisi ise beslenmekten münezzehtir»”¹⁷⁵.

Âyette “yaratıcı” mânâsına kullanılan “fâtır” kelimesi, “fatr” kökünden ism-i fâildir ki, “fıtrat” bunun binâ-i nev’i veya hâsıl-ı masdarıdır. İbn Abbas şöyle demiştir: “Ben, “fâtır”ın mânâsını iyice bilmiyordum. Nihâyet iki ârâbî bir kuyu hakkında bana muhâkemeye geldiler. Birisi **أَنَا فَطَرْتُهَا أَيَّ ابْتَدَأْتُهَا**: Ben başladım, ilk ben kazdım» dedi.

O zaman bu kelimenin mânâsını anladım”¹⁷⁶. İbnü’l-Enbârî de şöyle açıklamıştır: “Fatır”ın aslı, bir şeyi başlangıcında şakketmek, yarmaktır”. Bundan anlaşılır ki, dilimizdeki “yaratmak” kelimesi daha çok bununla ilgilidir¹⁷⁷. Sonradan olan varlıklar, olay vücûda gelmezden evvel yok ve görünmezdirler. Göklerde ve yerdeki varlıklar, sûflî cisimler ve bütün maddî kâinatı bir tarafa bırakarak mutlak feza düşünüldüğü zaman, mesela sakın ve تنها bir yerde göz yumulduğu veya karanlık bir gecede çevreye bakıldığı zaman hiçbir noktada bir yarıklık, bir delik görünmez. Hepsi karanlıkta, yoklukta, bitişik ve kapalı bir halde bulunur ki insanlara mutlak yokluk ancak bu şekilde açıklanabilir¹⁷⁸. İşte Allah böyle bir yokluktan gökleri, yeri ve aralarındaki sayıya gelmez varlıkları ilk olarak yaratmış, belirgin hâle getirmiştir.

Kur’an’da, gökleri ve yeri yaratmanın hak ve gerçek ilâha mahsus olduğu ve insanların edindikleri bâtil tanrıların hiçbir şeye güç yetiremediği anlatılır¹⁷⁹. Bu durumda gökleri ve yeri yaratmanın ilâhlığından şüphe edilmemelidir. Nitekim İbrahim sû-

¹⁷⁵ el-En’âm, 14.

¹⁷⁶ Zemahşerî, II, 60; Ebu’s-Suûd, III, 116, (el-En’âm, 14 tefsîrinde).

¹⁷⁷ Diğer bir âyet-i kerimede göklerle yerin önceden bitişik olduğu, daha sonra yaratılma sürecinde Allah tarafından ayrıldığı bildirilir: **“Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi onları Biz ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık. Hâla inanmayacaklar mı? Yerin insanları sarsmaması için oraya dağlar yerleştirdik. Maksatlarına ermeleri için orada geniş yollar, geçitler yaptık. Göğü de dengesizliğe düşmekten korunmuş bir tavan durumunda yarattık. Onlarsa hâla gökteki delillerden yüz çevirmektedirler. Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O’dur. Her biri bir yörüngede yüzmektedir”** (el-Enbiyâ, 30-33). Göklerle yerin, önceden bitişik (ratk) iken daha sonra Allah Teâlâ tarafından ayrıldığı (ftek) husûsunda tafsilat için bkz. en-Neccâr, *es-Semâ*, s. 95-109.

¹⁷⁸ M. Hamdi Yazır, III, 1889, (el-En’âm, 14 tefsîrinde).

¹⁷⁹ er-Ra’d, 16; Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2053.

resinde peygamberlerin münkirlere: **“Hiç gökleri ve yeri yaratan Yüce Yaratıcı hakkında şüphe edilebilir mi? O günahlarınızı affetmeye çağırıyor ve muayyen bir süreye kadar size müsaade ediyor, mühlet veriyor”** dediği bildirilir¹⁸⁰. Yani bütün yarattığı şeylerin ötesinde sâdece O sizin üzerinizde ulûhiyete ve ibadet edilmeye hak sâhibi iken O’nun hakkında şüphe edilebilir mi?¹⁸¹.

Buradaki istifhâm inkârîdir¹⁸². Yani peygamberlerin, bu soruyu sormalarından maksat onların, Allah’a karşı takındıkları tavrın tutarsızlığını ve mesnetsizliğini göstermektir. Çünkü her devirde müşrikler Allah’ın varlığına, O’nun göklerin ve yerin yaratıcısı olduğuna inanmalarına rağmen, Allah’tan gelen vahyi ve bunun mantıkî bir sonucu olarak da sadece O’na ibadet etmeyi reddetmişlerdir¹⁸³.

Diğer taraftan göklerle yer insanı ürperten, ihtişamlı ve apaçık iki delildir. Bunlara yalnızca işaret etmek bile insanı derhal doğruyu kabul etmeye yöneltir. Burada, bu iki delile işaret etmenin ötesinde bir şey yapılmamış, daha sonra da Allah’ın, insanları imana çağırarak, düşünüp azaptan sakınmaları için onlara belli bir süre tanımak gibi nimetleri zikredilmiştir¹⁸⁴.

Yeryüzü, gökler, semâdan inen su, rengârenk bahçeler, ırmaklar, sağlam dağlar ve denizler, apaçık ortada duran birer hakîkattir. Hiç kimse onların varlığını inkar edemez. Yine hiç kimse onların sahte ilahlar tarafından yaratıldığını da iddia edemez. Belli bir gayeye yönelik olarak yaratılan, belli bir plana göre idâre edilen ve tesâdüfen meydana gelmesi mümkün olmayan sınırsız âhengin sergilendiği bu varlıklar tek başlarına, benzersiz yaratıcının varlığını kabul etmeyi zârûrî kılmaktadır. Zaten bu yaratıcının eşsizliği eserleri ile kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu eserler, bu kâinâtın öz itibarıyla bir olduğunu, birimleri arasında bir ahengin bulunduğunu, tabiatında ve yönelişinde

¹⁸⁰ İbrâhîm, 10. Allah’ın gökleri ve yeri yarattığını bildirdiği diğer âyetlerden bazıları şunlardır: el-Bakara, 22, 29; el-Hicr, 16-19; el-Mü’minûn, 17-18; en-Neml, 59-61; Fâtır, 27-28; ez-Zümer, 5; Nûh, 13-20; en-Nebe’, 12-16.

¹⁸¹ Taberî, XIII, 249, (İbrâhîm, 10 tefsîrinde).

¹⁸² Kurtubî, IX, 346, (İbrâhîm, 10 tefsîrinde).

¹⁸³ Mevdudî, II, 542, (İbrâhîm, 10 tefsîrinde).

¹⁸⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2090, (İbrâhîm, 10 tefsîrinde).

herhangi bir değişiklik bulunmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu eserlerin tek bir iradeden kaynaklanmış olmaları gerekir. Her şeyi bilen ve belli bir maksada göre yaratan, büyük küçük hiçbir şeyi bu gayenin dışında bırakmayan bir irâde ile yaratılmaları gerekir¹⁸⁵.

Kur'an-ı Kerim, sağlam bir şekilde binâ edilen göğün genişletildiğini bildirmektedir¹⁸⁶. Bu genişletmenin fâili ise Allah Teâlâ'dır. Âyette şöyle buyrulur:

“Göğü Biz çok sağlam bir şekilde binâ ettik, onu genişleten biziz. Çünkü biz büyük bir kudret ve hakimiyet sahibiyiz. Yeryüzünü de biz döşedik, bakınız biz ne de güzel döşedik! Her şeyi de çift yarattık ki düşünüp ders alasınız”¹⁸⁷.

Fizik âlimi Edwin Hubble'ın 1929 senesinde nebülözlerin bizim galaksimizden uzaklaştıklarını keşfetmesi ve Belçikalı astronomi âlimi Abbé Lemaitre'nin de bu keşiften hareketle kâinâtın devamlı genişlediği teorisini çıkarması, bazı müfessir ve ilim adamlarına bu âyeti daha iyi açıklama imkânı vermiştir¹⁸⁸. Yirminci yüzyılın bilimde en mühim dönüşümlerinden birini meydana getiren bu iddiaya göre, uzak galaksiler uzaklıklarıyla orantılı olarak artan bir hızla güneş sisteminden uzaklaşmaktadırlar¹⁸⁹. Genişliğinden bahsedilen kainatın, olduğu gibi kalmayıp daha da büyüyor olması, Allah'ın azametini tam olarak idrak etmemizin mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu muazzam kâinâtı devamlı bir şekilde genişletmekte olan Allah Teâlâ, gün gelecek onu, tıpkı kâtibin yazdığı kağıdı dürüp rulo yapması gibi tekrar dürecektir¹⁹⁰.

¹⁸⁵ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 2656, (en-Neml, 60 tefsîrinde).

¹⁸⁶ Bkz. Karaman ve dğrl., *Kur'an Yolu*, V, 81, (ez-Zâriyât, 47 tefsîrinde).

¹⁸⁷ ez-Zâriyât, 47-49.

¹⁸⁸ Kırca, Celâl, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1997, s. 165; Bu konuda detaylı bir açıklama için bkz. en-Neccâr, *es-Semâ*, s. 82-93; Yılmaz, Faruk, *Kâinâtın Yaratılışı*, İstanbul 1992, s. 64-67, 255-258.

¹⁸⁹ Kocabaş, *Kur'an'da Yaratılış*, s. 19.

¹⁹⁰ el-Enbiyâ, 104.

Yine vakti geldiğinde yeri başka bir yere, gökleri de başka göklere çevirecektir¹⁹¹. Bu ise yeni bir âlemin yaratılmasını ve yeni bir hayatın başlamasını ifâde etmektedir¹⁹².

Diğer taraftan Allah Teâlâ gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunan varlıkları oyun ve eğlence olsun diye boşuna değil, gerçek bir gaye ve hikmetle, muayyen bir vakit için yarattığını¹⁹³ ve bu yaratma sürecinde kendisine en ufak bir yorgunluk dokunmadığını¹⁹⁴ bildirmektedir. Allah’a gerektiği şekilde, hakkıyla tazimde bulunmayı da, ancak bu yaratmadaki azamet ve kudreti bilip anlayan kimselerin başarabileceği ifade edilir¹⁹⁵.

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, ilmini, kudretini, kadrini ve azametini bildirmek için kullarının dikkatini göklere, yere ve ikisi arasındaki sanat harikası varlıklara çekerek, onların sahib olduğu hârikulâdelikleri gözler önüne sermekte, yaratılışlarındaki sağlamlık, nizam ve ahenge vurgu yapmaktadır. Âciz olan insanoğlunun ise bunları yapması bir tarafa, onlardan tam olarak bahsetmesi bile mümkün değildir. Bu sebeple, ilmî araştırmaların henüz hakikatini anlayamadığı varlıklar hakkında bilgi vermesi ve bu bilgilerin zamanla bilim tarafından da teyid edilmesi, Kur’an’ın, her şeyi takdir edip yaratan Allah Teâlâ’nın mukaddes bir kelâmı olduğuna delâlet etmektedir.

c. Gökleri ve Yeri Ayakta Tutan O’dur

Gökleri ve yeri dakîk bir nizâm içinde ayakta tutmak, dengelerinin bozulmasına ve harap olmalarına meydan vermeden fonksiyonlarının devamını sağlamak, muazam bir bilgi ve kuvveti gerektirmektedir. Bu bilgi ve kuvvete ise, bütün ilmî ve teknik gelişmelere rağmen insanların ulaşması, hatta bunun sınır ve miktarını belirlemesi dahi mümkün değildir. Çünkü henüz “gökler” kelimesinin ihtivâ ettiği sınırlar tesbit edilememiş, yerin derinlikleri tam olarak keşfedilememiştir. Kur’an-ı Kerim ise sık sık, gök-

¹⁹¹ İbrâhîm, 48.

¹⁹² Bkz. en-Neccâr, *es-Semâ*, s. 82, 105-106, 187-194; <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Kaderi/Kapalı Evren, (Erişim, 15.12.2005).

¹⁹³ el-Hicr, 85; el-Enbiyâ, 16; er-Rûm, 8; ez-Zümer, 5.

¹⁹⁴ Kâf, 38.

¹⁹⁵ Fâtır, 27-28. Ayrıca bkz. Nûh, 13-20.

leri ve yeri Allah'ın ayakta tuttuğunu ifade etmektedir. Göklerin ve yerin büyük bir nizâm ve hesab içinde ayakta durmaları da bu ifadeleri doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu ifadelerin sahibinin Allah olduğu anlaşılmakta, netice itibarıyla de Kur'an-ı Kerim'in O'nun tarafından gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Bu husûsa âyet-i kerimelerde şöyle temas edilir:

“Gerçek şu ki: Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Şayet onlar yıkılacak olursa onları Allah'tan başka kimse tutamaz. Doğrusu O Halîm'dir, Ğafûr'dur”¹⁹⁶.

Semâlar ve arz, içlerinde pek çok varlık barındırmaktadır. Binâenaleyh hem kesif hem de ağır olması gerekir. Böyle olan bir şeyin ise eğer mâni yoksa mutlaka düşmesi gerekir¹⁹⁷. Oysaki şu semâlara, yer küreye ve “uzay” denilen uçsuz-bucaksız boşluğa serpiştirilmiş sayısız gök cismine bakıldığında, hepsinin belli bir yeri olduğu, hepsinin bağlı olduğu sistem içinde bir yörüngede sürekli döndüğü ve bunu hiç aksatmadığı, hiçbirinin yörüngesinden çıkmadığı, dönüş temposunu değiştirmedeği görülür. Bunların hiçbirisi de ne bir direğe ve sütuna dayalı ne bir sıra dağın tepesine oturmuş, ne de şu ya da bu yanından bir şeye bağlıdır¹⁹⁸. Şüphe yok ki bütün bunları, yok olmamaları için Allah tutmaktadır. Çünkü onlar varlıklarında, başkasına muhtaç oldukları için kendi kendilerine yeterli değildirler¹⁹⁹. Mümkün varlıkların, var olmada Vâcibü'l-vücûd'a ihtiyaçları olduğu gibi bekâ hususunda da yine O'na ihtiyaçları vardır²⁰⁰.

Diğer bir âyette de şöyle buyrulur: **“Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın”²⁰¹.**

Âyette yer alan mîzân, semânın yüksekliği münâsebetiyle ortaya çıkan bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki, yer çekimi veya ağırlık kanunu bunun en açık tezâhürüdür. Göklerdeki ve yerdeki bütün cisimler için geçerli olan bu kanun, ast-

¹⁹⁶ Fâtır, 41.

¹⁹⁷ Râzî, XXIII, 56, (el-Hac, 65 tefsîrinde); XXV, 101, (er-Rûm, 25 tefsîrinde).

¹⁹⁸ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 2948, (Fâtır, 41 tefsîrinde).

¹⁹⁹ M. Hamdi Yazır, VI, 3999, (Fâtır, 41 tefsîrinde).

²⁰⁰ Âlûsî, XXII, 204, (Fâtır, 41 tefsîrinde).

²⁰¹ er-Rahmân, 7-8. Bu husustaki diğer âyetler için bkz. el-Hac, 65; er-Rûm, 25.

ronomi ilmi bakımından husûsî bir ehemmiyeti hâizdir²⁰². Bu koca kâinat içinde var olan bunca varlık ve fezada dolaşan sayısız yıldız, gezegen vs. adalet ve denge üzerine kurulmuş bir nizama tabi kılınmasaydı, bu kâinat bir saniye bile ayakta duramazdı²⁰³. Semâ ayakta durmasaydı insanlara bahşedilen diğer bütün nimetler zevale mahkum olurdu. Çünkü diğer nimetler bununla kemale erer²⁰⁴.

Rûm sûresinde, gökleri ve yeri ayakta tutması, Allah'ın kudretinin alâmetleri arasında zikredilmektedir: **“O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de, göğün ve yerin, Kendisinin buyruğu ile kaim olmaları, belirlenen yerde sapasağlam işlerinin başında bulunmalarıdır.”**²⁰⁵.

Burada, gök ve yerin Allah'ın emriyle ayakta durduğu bildirilirken Allah'ın iradesinin “emir” kelimesiyle ifade edilmesi, O’nun kudretinin kemâline ve sebep ve vasıtalarından müstağnî olmasına delalet etmektedir²⁰⁶. Demek ki insanlar için mümkün olmadığını ifade ettiğimiz bu iş, Allah için çok kolay ve ehemmiyetsizdir. O’nun ilmi, kudreti ve azameti, gökleri ve yeri ayakta tutmaktan çok daha yüce ve çok daha üstündür. Mümkünâttan olan her şeyin vukû bulması için Cenâb-ı Hakk'ın sadece irade buyurması veya emretmesi yeterli olmaktadır.

d. Bütün İnsanları Yaratan O’dur

İlk insan Hz. Âdem'den günümüze kadar dünyaya gelen insanların sayısını tespit etmek, şu anda mümkün görünmemektedir. Bu sayıyı tahmin etmek bile akılları hayrette bırakacak derecede muazzam rakamlar ortaya çıkaracaktır. Kur'an-ı Kerim, bütün bu insanları Allah'ın yarattığını ifade etmektedir. Bu ifadeler ise, sâhibinin azameti hakkında bir fikir vermeye kâfîdir. Bütün insanları yaratan bir varlığın, zaman ve mekân üstü olması, muazzam bir bilgi ve kudrete sâhip bulunması, ilk akla gelen düşüncelerdir.

²⁰² M. Hamdi Yazır, VII, 4665-4666, (er-Rahmân, 7 tefsîrinde).

²⁰³ Mevdûdî, VI, 68, (er-Rahmân, 7 tefsîrinde).

²⁰⁴ Râzî, XXIII, 56, (el-Hac, 65 tefsîrinde).

²⁰⁵ er-Rûm, 25.

²⁰⁶ Âlûsî, XXI, 34, (er-Rûm, 25 tefsîrinde).

Âyet-i kerimede şöyle buyrulur: **“Ey insanlar! Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz”**²⁰⁷.

“Sizden önceki” ifadesi, muhataplardan gerek zât gerekse zaman olarak önce yaratılan bütün insanları içine almaktadır²⁰⁸. Allah’ın insanları yaratmış olması, O’nun emir ve nehiyelerine boyun eğmelerini gerekli kılmaktadır²⁰⁹. Çünkü **yaratmak** bir kudretin eseridir. Her kim de bu büyük kudretle muttasıf olursa o, kendisine isyan edilmekten sakınılmaya en lâıyk olandır²¹⁰.

Allah Teâlâ burada, **“Hem de sizden önceki insanları yaratan”** sözüyle, kendilerini babalarının yarattığını düşünen dehrîleri²¹¹ reddetmektedir. Babalarının da nihâyet bir babadan doğduğunu, onun ise Allah’ın yarattığı bir mahlûk olduğunu hatırlatmaktadır²¹².

Nisâ sûresinin 1. âyetinde bahsedilen, bütün insan tiplerinin tek bir insandan yaratılması da, bunu yapan kudretin ne kadar mükemmel olduğuna en açık bir delildir. Çünkü bu yaratma işi, tabiat ve özelliğe göre olsaydı, sıfatlarda aynı, yaratılış ve karakteri birbirine benzeyen insanlar olurdu. Hâlbuki insan tipleri arasında beyaz, siyah, kızıl derili, esmer, güzel, çirkin, uzun, kısa çok farklı tipler mevcuttur. Bu, onları yaratıp var edenin mûcib bir illet ve müessir bir tabiat olmayıp, hür ve irade sahibi bir Fâil-i Muhtâr olduğunu gösterir²¹³.

²⁰⁷ el-Bakara, 21. Ayrıca bkz. en-Nisâ, 1.

²⁰⁸ Beydâvî, I, 107, (el-Bakara, 21 tefsirinde).

²⁰⁹ Râzî, IX, 129, (en-Nisâ, 1 tefsirinde).

²¹⁰ Reşit Rızâ, *el-Menâr*, IV, 323, (en-Nisâ, 1 tefsirinde).

²¹¹ “Mutlak zaman” anlamına gelen **dehr** kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılan ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eden **Dehriyye**, belirgin şahsiyetlerin oluşturduğu bir felsefî akımı ifade etmesi yanında, çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı tezlerin de ortak adıdır (Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye” md., *DİA*, İstanbul 1994, IX, 107).

²¹² İbn Âşûr, I, 327, (el-Bakara, 21 tefsirinde).

²¹³ Râzî, IX, 130, (en-Nisâ, 1 tefsirinde).

Bütün insanları yaratmak kadar, her birini farklı yaratmak da ayrıca bir azamet göstergesidir. Bir gün birisi Hz. Ömer'in yanında:

“–Şu satranca taaccüb ederim. Satranç tahtasının uzunluk ve genişliği birer arşından ibaret iken, insan onun üzerinde milyon kere oyun oynasa, bir oynadığı mutlaka diğerinden farklı olur, hiçbir oyun diğerine benzemez!” dedi. Hz. Ömer (r.a) o zâta şunları söyledi:

“–Bundan daha hayrete şâyân olanı vardır. O da şudur ki, insanın uzunluk ve genişlik îtibariyle birer karıştan ibaret bulunan yüzünde kaşlar, gözler, burun, ağız gibi âzânın yerleri kat'iyen değişmediği hâlde, şark ve garpta yüzleri birbirine tamâmen benzeyen iki kişi bulamazsın. Şu ufacık bir deri parçasında bu haddi hudûdu olmayan sonsuz farklılıkları gösteren Allah'ın kudret ve hikmeti ne kadar büyüktür!”²¹⁴.

e. O'ndan Başkası Bir Sinek Bile Yaratamaz

Var olan yaratıkları devamlı olarak çevremizde gördüğümüz için ünsiyet peydâ ederiz ve onların yaratılışlarındaki hârikulâdeliği göremeyiz. Oysaki bir şeyin yoktan var edilmesi ne kadar mühim ve büyük bir hâdisedir! Bunun ehemmiyetini, biz de aynı-sını yapmayı denediğimizde çok daha iyi kavrayabiliriz. Büyük varlıklar bir tarafa, küçük ve basit bir şeyi bile yaratmak insanoğlu için imkânsızdır. Bu hususa temas eden Kur'an-ı Kerim şöyle demektedir:

“Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de kendinden istenilen de, kaçan da, kovalayan da ne kadar güçsüz!”²¹⁵.

Burada Allah'tan başka her şeyin zayıf ve âciz olduğu vurgulanarak bir nevi inkarcılara meydan okunmaktadır. Zira bütün maddî sebepler bir araya gelse, onların irâde ve ihtiyarları da olsa, bir tek sineğin vücûdunu ve o vücudun cihazlarını hususî bir

²¹⁴ Râzî, IV, 179-180, (el-Bakara, 164 tefsirinde).

²¹⁵ el-Hac, 73.

ölçü ile toplamaya kâdir olamazlar. Toplasalar bile, o vücudun muayyen miktarda kalmasını sağlayamazlar. Bunu da yapsalar, daima tazelenmekte olan ve o vücuda girip faaliyet icra eden zerreleri muntazaman çalıştıramazlar. Öyleyse, açıkça ortaya çıkmaktadır ki sebepler bu eşyaya sâhip olamaz. Demek ki hakikî sahipleri başkadır²¹⁶.

Diğer taraftan bir sineği yaratmak da, aynen bir fil veya bir deveyi yaratmak gibi imkânsızdır. Çünkü sinek de o esrareniz hayat sırrını taşımaktadır. Kur'an'ın olağanüstü ifâde tarzı, örnek olarak küçücük ve zayıf görülen sineği seçmiştir. Çünkü bir sineği yaratamamanın verdiği eziklik, bir deveyi ya da fili yaratamamanın ezikliğinden daha derindir ve insan üzerinde daha büyük tesir bırakır. Ama bu hakikat âyetinde doğrudan ifâde edilmemiştir. İşte bu da Kur'an'ın harikulade ifade tarzının göz kamaştırıcı misallerinden biridir²¹⁷.

İfadenin azametini kuvvetlendiren bir yön de şudur: Normal insanlar bir tarafa, müşriklerin ilâh diyerek kendilerine kudret attettikleri varlıklar bile bir şey yaratmaya ve en basit bir işi düzenlemeye kâdir değillerdir. Nitekim sineğin kendilerinden kaptığı herhangi bir şeyi bile geri alamazlar. Bu hâllerıyla nasıl dua ve ibadete müstahak olabilirler?²¹⁸. Kendilerinde kuvvet vehmedilen ilâhlar bu durumda olursa, onlara tapan insanların bir şey yaratmaları düşünülebilir mi?

Râzî bu âyetin tefsirinde iki inceliğe temas eder:

1. Cenâb-ı Hak sanki, onların bir araya gelip kuvvetlerini birleştirmeleri mümkün olsa bile bir sineği yaratmaları imkânsızdır. Ya onlar tek tek olduklarında hâlleri nasıldır, demektir.

2. Allah Teâlâ sanki, yaratma ve var etme bir tarafa, bundan daha kolayına bile güç yetiremezler. Mesela sinek onlardan bir şey kapıp kaçsa, onu bile geri alamazlar, demektir²¹⁹.

²¹⁶ Nursî, *Lem'alar* (26. Lem'a), s. 712.

²¹⁷ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2444, (el-Hac, 73 tefsirinde).

²¹⁸ Tabâtabâî, XIV, 410, (el-Hac, 73 tefsirinde).

²¹⁹ Râzî, XXIII, 60, (el-Hac, 73 tefsirinde).

Bu yönüyle âyet-i kerime, müşriklerin cehâletini ortaya koyan en belîğ ve en tesirli âyetlerden biridir²²⁰. Onların acziyetini gösteren en kuvvetli bir huccet ve en açık bir burhândır²²¹. Âdeta asırlardan beri meydan okumakta, ancak kimse kendisine cevap verememektedir.

Yaratma husûsunda en küçük bir canlının bile taklid edilememesi, Allah'ın tekliğini ve kâinâtın yegâne hâkimi olduğunu göstermektedir. Bu âyetteki ifâdeler, hakîkaten çok büyük bir iddiâ taşımaktadır. Ancak şu âna kadar aksini iddiâ eden bir kişi de çıkmamıştır.

2. Kıyametle Alâkalı İfadeler

a. Hiçbir Canlı Ölümden Kaçamaz

Her canlı ölümle yüz yüze gelmek mecburiyetindedir. Kimsenin bundan istisna edilmesi mümkün değildir. Zira insanlık bugüne kadar ölüme bir çare bulamamış, onun karşısında büyük bir acziyet içinde kalmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ölümü de hayatı da yaratanın Allah olduğu²²², her canlının muhakkak ölümü tadacağı ifade edilmekte²²³, **“Aranızda ölümü takdir eden Biziz ve Bize mânî olacak hiçbir güç yoktur”**²²⁴ buyrulurarak ölümün hakîkati kesin bir dille teyid edilmektedir. İnsanlara hiçbir çıkar yol ve hiçbir çıkış kapısı bırakmayacak şekilde bildirilen bu hususa diğer âyetlerde şöyle temas edilir:

“O, kulları üzerinde hükümrânlığını sürdürür ve size koruyucular gönderir, sonunda sizden birinize ölüm geldiği vakit elçilerimiz, hiç geciktirmeksizin ve hiçbir işi aksatmaksızın onun canını alırlar”²²⁵, **“Nerede bulunursanız bulunun;**

²²⁰ Zemahşerî, IV, 92, (el-Hac, 73 tefsîrinde).

²²¹ Kurtubî, XII, 97, (el-Hac, 73 tefsîrinde).

²²² el-Mülk, 2.

²²³ el-Ankebût, 57. Bu mânâyı ifade eden diğer âyetler için bkz. el-Bakara, 243; Âl-i İmrân, 185; el-İsrâ, 99; er-Rahmân, 26; Kâf, 19.

²²⁴ el-Vâkıa, 60.

²²⁵ el-En'âm, 61.

sağlam, yüksek kulelerde, hatta eflâke ser çeken gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir”²²⁶.

Yüksek kuleler, gökteki burçlar gibi sağlam mânîlere rağmen ölüm insanı buluyorsa bunların olmadığı yerde -ki çoğu insan için bunlar söz konusu değildir- ölüm insanı daha kolay bulacaktır. Zira ölüm her yerdedir²²⁷.

Allah’ın Rasûlü ve habîbi²²⁸ olmasına rağmen Peygamber Efendimiz’in de öleceği kesin bir dille ifade edilir²²⁹. Gerekçe olarak da şöyle buyrulur:

“Sen’den önce hiçbir insana dünyada, ebedî hayat nasib etmedik. Sanki Sen ölsen, onlar ebedî mi kalacaklar! Her can ölümü tadacaktır. Biz, sizi denemek için gâh şerle, gâh hayırla imtihan ederiz. Sonunda Bizim huzurumuza getirilecek-siniz”²³⁰.

Her canlının ölümü tadacağı ifadesi, bugüne kadar yalanlanmış değildir. Aksine hergün binlerce defa tasdik edilen bir hakîkattir. Çünkü her canlı, bütün insanların gözü önünde ister istemez ölüme doğru sürüklenip gitmektedir. Şu âyet-i kerime de bu hususta kesin ifadeler taşımaktadır:

“De ki: «Sizin kaçırdığınız o ölüm var ya, o mutlaka sizi karşılayacaktır. Sonra da görünmeyen ve görünen ne varsa hepsini bilen Allah’ın huzuruna götürüleceksiniz, O da sizin yaptıklarınızı tek tek bildirecek ve ondan ötürü karşılığını verecektir»”²³¹.

²²⁶ en-Nisâ, 78.

²²⁷ el-Bakara, 243; Âl-i İmrân, 154. Ayrıca bkz. el-Ahzâb, 16.

²²⁸ Bkz. Tirmizî, Menâkıb, 1/3616; Dârimî, Mukaddime, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 241; Heysemî, IX, 29.

²²⁹ ez-Zümer, 30.

²³⁰ el-Enbiyâ, 34-35.

²³¹ el-Cum’a, 8.

Kurtubî, âyetteki “الَّذِي” ism-i mevsûlünün mânâsında şart ve ceza olduğundan “فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ”: Ölüm mutlaka sizi karşılayacaktır” buyrulduğunu, bunun da, “ölümünden kaçmanın insana fayda vermeyeceği”ne delalette mübalağa ifade ettiğini bildirir²³².

Ölüm, Kur'an için aynı zamanda bir meydan okuma vâsıtasıdır. Batıl inançlarını temellendirmeye çalışan münafıklara karşı: **“Eğer, iddiamızda samîmî iseniz, haydi elinizden geliyorsa kendinizi ölümün elinden kurtarın bakalım!”**²³³ diyerek meydan okur.

Peki, şimdiye kadar bir çâre bulunamayan ölüme, bundan sonra herhangi bir çıkış yolu keşfetme imkânı var mıdır? Bunun cevâbı “Hayır”dır. Çünkü ölümden kurtulacak ebedî bir hayat yaşamamanın bu dünyada mümkün olmadığını, bilim de açıklamaktadır. **Cevat Babuna**, bu hususta şu açıklamayı yapar:

“...İnsanın ölümüne neden olan faktörlerin bir diğeri de yaşlılıktır. Yaşlılık dolayısıyla insanın ölmesi ne demek? İnsanın vücûdunda 100 trilyon hücre var. Bu yüz trilyon hücrenin kalp ve beyin hücreleri hariç hepsi ömür içerisinde değişmekte, bir başka ifade ile yenilenmektedir. Banyoya girdiğinizde milyonlarcası dökülüyor yerine yenileri geliyor. Kan hücreleri her üç ayda bir yenileniyor. Yenilenme olayında bir hâdise var. O sarmal hâlde bulunan DNA moleküllerinden iki sarmalı birbirinden ayrılıyor. Ayrıldıktan sonra her biri kaybettiği eşinin yerine başka bir eş inşa ediyor. Böylece bir DNA molekülünün tıpa tıp özelliklerini taşıyan başka bir DNA molekülü oluşuyor. O iki DNA molekülü ayrıldığında da iki tane hücre oluyor. DNA moleküllerin ayrılmasını temin eden uçlarında bir çıkıntı bulunmaktadır. Bu çıkıntıya **Telomer** denir. Bu Telomer insan doğduğu zaman oldukça uzun olur. Ama her bölünmede biraz kısalır. Kısala kısala sonunda dumura uğrar. Dumura uğradıktan sonra artık bir daha ayıramaz hale gelir. Ayrılamayınca hücre ölür. Bunu nasıl müşâhede etmek mümkün? 100 yaşına girmiş insanların yüzlerine bakın, hiçbir rahatsızlık geçirmemiş olsalar dahi mum gibi erimiş halde olurlar. Yüzler matlaşır, gözler cam gibi olur. Yani insan fizik olarak biter. **Genetik hastalıkları ve diğer ölüme neden olan etkenleri ortadan kaldırırsanız bile, insanlar belirli bir yaşa gelecek ve o vücut orada son bulacaktır.** Şu

²³² Kurtubî, XVIII, 96, (el-Cum‘a, 8 tefsîrinde).

²³³ Âl-i İmrân, 168. Ölümden kaçmanın imkansızlığı hadislerde de bildirilir. Bunların bir kısmı için bkz. Tirmizî, Kıyamet, 23/2457; İbn Mâce, Cenâiz, 53; Hâkim, IV, 43/6825.

anda görülen bu ömür sınırı 100 yaşı etrafıdır. Öyle 300-500 ya da 1000 değil! Bu çöküşü önlemek mümkün değil? Telomer dediğimiz nesneyi birbirinden ayıran bir enzim var. Buna da **Telomeraz** enzimi denilmekte. Bu enzimi fazla yaparsak Telomeri çalıştırabiliriz diye bilim adamları ümitlendi. Hakikaten sentetik olarak ilaç sanayiinde bunu başarmak mümkün oldu. Ama tatbikata konulduğunda bakıldı ki daha başka pek çok ara maddenin katkısı oluyor. 7 bin ara maddeye daha ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Sonunda bunun başaramayacağına kanaat getirildi. Meseleyi şuna getirmek istiyorum; **Ebedi hayat mümkün değil.** Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı gibi "Her nefis ölümü tadacaktır" kuralı kesindir. **Bu müspet bilim muvacehesinden de böyledir.** Farz edelim ki bu 7 bin ara madde de bulundu. Telomerleri ayırmak mümkün hâle geldi. Daha önce söylediğim gibi **organizmanın iki tip hücresi yenilenmiyor. Biri kalp diğeri de beyin hücresi.** Yetişkin bir insanın beyninde yaklaşık 100 milyar hücre bulunmakta. Siz hayatınızın bu ikinci yarısında hücre kaybına ulaştığınız zaman her gün binlerce hücre ölüyor fakat yerine yenisi konmuyor..."²³⁴.

Kur'an'da, pek çok tekit ve tekrarlarla açıkça bildirilen her canlının ölümü tadacağı hakikati, insanları ürperterek çaresiz bir hâlde bırakmaktadır. İnsanlar şu âna kadar ölüme bir çare bulabilmiş değildir. Bu sebeple hiç kimse de Kur'an'da geçen bu yöndeki ifadelerle itiraz edemeyecektir. Âyetlerdeki ifâdelerin doğruluğuna en kat'î delil, bildirilen hususların aynen tahakkuk etmesidir. Bu azametli ifadelerin, kendisi de ölüme mahkûm olan bir insan tarafından söylenmesinin mümkün olmadığı ise açıktır. Ölüm üzerine düşünen ve tıbbî, tarihî ve arkeolojik araştırmalarda bulunan insanlar, ölümü yaratan Allah'ın doğru söylediğini, diğer bütün varlıkların da bu hususta âciz kaldıklarını görmektedir.

b. Vakti Geldiğinde Allah Kıyâmeti Gerçekleştirir

Kur'an'da pek çok defa dehşetli kıyamet sahnelerinden bahsedilir. Kâinattaki nizamın bozularak yerler ve göklerin pamuk gibi atılması anlatılır. Şüphesiz bunlar da azametli ifadeler cümlesindendir.

²³⁴ Babuna, Cevat, "Prof. Dr. Cevat Babuna ile Gen Haritası Üzerine: İlahi Kudretin Eseri", *Altınoluk*, Ağustos 2000, sayı, 174, s. 45-47, (Küçük tasarruflarla).

Kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek gibi mânâlara gelen kıyâmet, ıstılahta, kâinâtın nizamının bozulması, her şeyin altüst olarak yok olması ile ölen tüm insanların yeniden diriltilerek ayağa kaldırılması ve Allah'ın huzurunda durması demektir²³⁵. Kur'an'ın bildirdiğine göre kıyâmet kesin olarak gerçekleşecektir²³⁶. Bunda asla şüphe yoktur²³⁷. Alâmetleri zuhur etmiş²³⁸, zamanı da yaklaşmıştır²³⁹.

Kıyametin kopması târih boyunca insanlar tarafından hep kabul edilegelmiştir. Gerek Hinduizm ve Budizm gibi zamanın devrî olduğunu ve karma-tenâsuh inancına bağlı olarak dünya hayatının sürüp gittiğini kabul eden dinler, gerek zamanın düz bir hat şeklinde seyrettiğini kabul eden semâvî dinler, bazı farklılıklarla da olsa, kıyâmete inanmakta, hayatın sonlu olduğunu kabul etmektedir²⁴⁰. Kelâm âlimleri de muhtelif yollarla kıyâmetin gerçekleşeceğini isbat etmeye çalışmışlardır²⁴¹.

Kur'an'da kıyâmetin kopmasıyla alâkalı pek çok manzara ortaya konur. Buna göre kıyâmet Sur'a üflenerek kopacak²⁴², kulakları sağır edecek bir ses ve korkunç bir sarsıntı sebebiyle emzikli kadınlar kucaklarındaki çocukları unutacak, hamile kadınlar bebeklerini düşürecek, insanlar sarhoşmuş gibi görünecektir²⁴³. Gök, erimiş maden gibi, dağlar atılmış yün gibi olacak, kimse dostunu soramayacak, her mücrim o günkü azaptan kurtulmak için fidiye olarak yavrularını, eşini, kardeşini, kendisine sahip çıkan sülalesini, hatta dünyada var olan insanların tamamını verip de kurtulmak isteyecektir²⁴⁴. Gök yarılacak, yıldızlar dağılıp dökülecek, denizler fışkıracak, kabirler altüst edilecek-

²³⁵ Bkz. Râğıb, *Müfredât*, "kvm" md., 417-418; Lisânü'l-Arab, "kvm" md.; Topaloğlu, Bekir, "Kıyâmet" md., *DİA*, XXV, 517; Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul ts., XI, 437.

²³⁶ el-Hicr, 85.

²³⁷ el-Hac, 7.

²³⁸ Muhammed, 18.

²³⁹ el-Kamer, 1.

²⁴⁰ Topaloğlu, "Kıyâmet" md., *DİA*, XXV, 516.

²⁴¹ Bkz. Nursî, *Külliyât (10. Söz)*, I, 19-21; (29. Söz), s. 232-236; (9. Şua), s. 943-947; Topaloğlu, "Âhiret" md., *DİA*, İstanbul 1988, I, 544-545.

²⁴² en-Neml, 87; ez-Zümer, 68; el-Hâkka, 14-16.

²⁴³ el-Hac, 1-2.

²⁴⁴ el-Meâric, 8-14.

tir²⁴⁵. Gözler dehşetten kamaşacak, ay tutulacak, güneş ve ay kararacak, insanlar kaçacak, fakat sığınacak bir yer bulamayacaktır²⁴⁶. Dehşetten, büyük bir kıymeti hâiz olan on aylık gebe develer bile salıverilecek, yabânî hayvanlar bir araya toplanacak, denizler kaynatılacak, gök sıyrılıp düşecek, Cehennem alevlendirilecek, Cennet yaklaştırılacaktır²⁴⁷.

Meâric sûresinin 8-14. âyetlerinde kıyametin manzarası öyle bir dehşetle anlatılmaktadır ki, dünyada hayal edilmesi bile mümkün değildir. O görülmedik dehşet ânında insan kendini azaptan kurtarmak için can dostuna selam vermeyecek, dünyada yoluna canını feda ettiği yavrularını, hanımını, kardeşini, sülalesini, hatta bütün insanları ateşe atmak isteyecektir. Böyle bir âfet ânının dünyada olması imkansızdır. Dünyada insan, bu kadar sevdiği kimseyi ve bütün insanları fedâ etmeye varmadan, sevdikleri uğruna kendi canını verir ve mesele orada biter.

Bilimsel çalışmalar da Kur'an'da bahsedilen kıyamet sahnelerine benzer teorilerle neticelenmektedir. **Bilim Teknik Dergisi**, Güneş'in sonunu, Kur'an'daki âyetleri tasdik eder mâhiyetle şöyle anlatmaktadır:

“Orta kütleli bir yıldız olan Güneş, günümüzden yaklaşık 5 milyar yıl sonra kırmızı dev aşamasına gelecek. Helyum yakıtı azalan ve çekirdekte ve çevresinde gerçekleşen termonükleer tepkimelerin yol açtığı ısımanın basıncıyla giderek şişen yıldızımızın çapı, yaklaşık 300 kat artacak. Bu sırada Güneş'in yüzeyi Dünya'ya iyice yaklaşacak, hatta belki Dünya Güneş'in dış katmanının içinde kalacak. Genişlemeye birlikte, Güneş'in yüzey sıcaklığı 3500 dereceye kadar düşecek ve kırmızı renkli bir görünüm alacak. Güneş'in yüzeyinin soğumasına karşı, yüzey alanı çok artacağı ve gezegenimize yaklaşacağı için, Dünya yaşanamaz hâle gelecek. Işınımın oluşturacağı basınç ve sıcaklığın etkisiyle tüm su buharlaşacak, gezegen sıcak ve kuru bir kayaya dönüşecek. Güneş'e daha yakın konumda bulunan Merkür ve Venüs, Güneş diskinin içinde yok olacak. Gaz yapılı dış gezegenlerse, metal-kaya çekirdekleri dışında, çoğunlukla gazdan oluşan katmanlarını büyük oranda yitirecekler... İlerleyen süreçte, genişleyerek soğuyan katmanlar yeniden büzüşecek ve böyle birkaç «zonklama» sürecinin ardından, Güneş'in dış katmanları bir ge-

²⁴⁵ el-İnfîtâr, 1-5.

²⁴⁶ el-Kıyame, 6-12.

²⁴⁷ el-Tekvir, 1-13.

zegenimsi bulutsu oluşturacak şekilde uzaya savrulacak. Güneş'ten geriye çok yoğun, çok sıcak ve parlak, ancak Dünya kadar küçük bir çekirdek kalacak. Bu beyaz cüce, milyonlarca yıl içinde soğuyarak yavaş yavaş gözden kaybolacak ve bir kara cüce haline gelecek. Bu arada gezegenlerden yörüngede kalmayı başaran olursa, geride merkezde bir cüce ve onun soğuyan gezegenlerinden oluşan «ölü» bir sistem kalacak»²⁴⁸.

Yukarıda anlatılanlarla insanın durumu yanyan getirildiğinde, insanın sahip olduğu güç ve kuvvetin ne kadar az olduğu anlaşılacaktır. 15 asır evvel bundan daha dehşetli ifadelerle kıyameti anlatan Kur'an, hiç şüphesiz beşer kelamı değildir. Çünkü bu azmetli ifadeleri beşer muhayyilesi ortaya koyamaz.

Kur'andaki kıyametle alâkalı azametli ifadelerden biri şudur: **“Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lâıyk tazimi göstermediler. Hâlbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları şeriklerden yücedir, münezzehtir. Sûra üflenir; Allah'ın söyledikleri dışında, göklerde ve yerde kim varsa çarpılıp cansız yere düşer. Sonra ona bir daha üflenir: Bir de bakarsın bütün insanlar, kabirlerinden ayağa kalkmış, etrafa bakınıp duruyorlar”**²⁴⁹.

Belagatte tanınmış tefsircilere göre âyet-i kerime, yüce Allah'ın son derece büyük yük olduğunu, kudretinin kemalini ve zihinleri hayrette bırakan büyük fiillerin dahi O'nun kudretine nispetle çok küçük ve değersiz kaldığını hatırlatmaktadır. Onlara göre âyet, kainatı yıkıvermenin Allah'a göre pek kolay bir şey olduğunun temsil ve tahyil yoluyla ifadesidir²⁵⁰. Çünkü Kur'an'ın tasvir metodu, küllî ve kapsamlı olan hakikatleri, insandaki sınırlı idrakin tasavvur edebileceği küçük kesitler hâlinde vermek sûretiyle meselenin rahat anlaşılmasını sağlar²⁵¹.

²⁴⁸ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Güneş Sistemi/Güneş Sisteminin Sonu, (Erişim, 06.12.2005).

²⁴⁹ ez-Zümer, 67-68.

²⁵⁰ Bkz. Zemahşerî, V, 170; Ebu's-Suûd, VII, 262; M. Hamdi Yazır, VI, 4136, (ez-Zümer, 67-68 tefsîrinde). Bazı rivayetlerde, yedi kat semâ ile yedi yerin kıyamet günü ilâhî kudret karşısındaki durumu, avuç içindeki hardal tanesine veya cevize benzetilir. (Taberî, XXIV, 32-33, [ez-Zümer, 67 tefsîrinde]).

²⁵¹ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 3061, (ez-Zümer, 67 tefsîrinde).

Kıyamet esnasında vuku bulacak olan dehşet verici hâdiselerden bir kısmı Tekvir sûresinde şöyle anlatılıyor: **“Güneş dürülüp ışığı söndüğü zaman; yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman, dağlar yürütüldüğü zaman, doğurmak üzere olan develer, paha biçilmez mallar terk edildiği zaman, vahşi hayvanlar diriltilip toplandığı zaman, denizler ateşlenip kaynatıldığı zaman, nefisler eşleştirildiği, ruhlar bedenlere girdiği zaman, diri diri gömülen kız çocuğuna, hangi suçtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman, hesap defterleri açıldığı zaman... Gök cisimleri yerlerinden kaydırıldığı zaman, cehennem alev alev kızıştırıldığı zaman... Cennet yaklaştırıldığı zaman... İşte o zaman... Her insan hazırladığını, ortaya ne koyduğunu anlayacaktır”**²⁵².

İbn Abbâs (r.a)’nın bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a.v), kıyâmeti gözüyle görür gibi olmak isteyen kimsenin Tekvir, İnfitar ve İnşikâk sûrelerini okumasını tavsiye etmiştir²⁵³. Bu sûrelerde, kıyamet ve haşirdeki büyük inkılaplar ve Rabbânî tasarruflar öyle bir tarzda zikredilir ki, insan onların benzerlerini dünyada, meselâ günde, baharda gördüğü için, kalbe dehşet verip akla sığmayan o inkılâpları kolayca kabul eder²⁵⁴.

Kıyâmetin umumî yok oluşu belirten bu ilk safhasını, Sur’a ikinci kez üflenmesiyle ikinci safha takip edecek, bütün insanlar tekrar dirilerek ayağa kalkacaklardır²⁵⁵. Bu ölümden sonra diriliş ve kalkışa “Ba’s: بَعْثٌ” denilmektedir. Allah, ölümden sonra dirilişin muhakkak gerçekleşeceğini inkârcılara şu kesin ifadelerle anlatır:

“De ki: «İster taş olun, ister demir. İsterse yeniden dirilmesi aklınıza imkânsız gibi görünen herhangi bir yaratık! Ne olursanız olun, mutlaka diriltilip kaldırılacaksınız.» «O halde kimdir bizi diriltecek olan?» diyecekler. De ki: «Sizi

²⁵² et-Tekvîr, 1-14. Kıyametin meydana gelmesindeki azametle ilgili diğer bazı âyetler için bkz. İbrâhîm, 48; Tâhâ, 105-107; el-Kamer, 7-8; el-Hâkka, 14-16; el-Meâric, 8-14; el-Müzzemmil, 14; el-Murselâr, 8-11; Abese, 34-42; el-İnfitar, 1-5; el-İnşikâk, 1-5; el-Kâria, 1-5.

²⁵³ Tirmizî, Tefsir, 81/3333.

²⁵⁴ Nursî, *Külliyât* (25. Söz), I, 193.

²⁵⁵ ez-Zümer, 68.

ilk defa yoktan yaratan!» Bu sefer, alay ederek başlarını sallayacaklar da: «Ne zamanmış o?» diyecekler. De ki: «Belki de yakındır»²⁵⁶.

Kur'an, bu âyetlerde, insan bedeninin ölüm sonrasındaki fiziksel bozulmasına dayanarak âhireti inkâra kalkışanlara cevap vermektedir²⁵⁷. Düşünüldüğünde kemik ve un ufak olmuş bedende bile bir insanlık kokusu, hayatı andıran birtakım hakikatler vardır. Demir ve taş ise onlara göre canlılıktan daha uzaktır. Bu sebeple deniliyor ki: İster taş olun ister demir, ister taş ve demirden başka canlanmasını ve hayatın içine gireceğini bir türlü düşünemediğiniz hayattan daha uzak bir varlık olun... Allah sizi mutlaka diriltecektir. Aslında onlar taş, demir veya başka bir varlık olma imkânına sahip değillerdir. Fakat bu söz onlara karşı meydan okumak içindir. Ayrıca burada inkârcılar aşağılanmakta ve azarlanmaktadır. Çünkü taş veya demir, cansız varlıktır, hissetmez ve etkilenmez. Bu da, kâfirlerin düşüncelerindeki donukluğu ve taşlaşmayı tasvir eder²⁵⁸.

Gökleri ve yeri bütün azametiyle sağlam ve kusursuz bir şekilde yaratan Allah, onlardan daha küçük ve basit olan²⁵⁹ insanları tekrar diriltmeye elbette kadirdir²⁶⁰. Çünkü her gün görüp durduğumuz gibi ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarıyor; yeryüzünü ölümünün ardından tekrar tekrar canlandırıyor²⁶¹. İşte insanları da kabirlerinden böyle çıkaracaktır. Şüphesiz ölüleri diriltmek ve dünyanın başlangıcından kıyamete kadar yaşamış bütün insanları ve cinleri diriltmek, müthiş bir azametın göstergesidir. Daha da ötesi bütün insanları yaratmakla bir tek kişiyi diriltmek arasında Allah için hiçbir fark yoktur²⁶². Bu, ne müthiş bir azamet ifadesidir.

²⁵⁶ el-İsrâ, 50-51. Âyetteki ifâdelerin emir sîgasıyla “**olun!**” şeklinde gelmesi, inkârcıları susturma hususunda daha yüksek bir belâğat ve kuvvete sahiptir (Kurtubî, X, 274, [el-İsrâ, 50 tefsîrinde]).

²⁵⁷ Karaman ve dğrl., *Kur'an Yolu*, III, 426, (el-İsrâ, 50-51 tefsîrinde).

²⁵⁸ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2233, (el-İsrâ, 50 tefsîrinde).

²⁵⁹ es-Sâffât, 11; en-Nâziât, 27.

²⁶⁰ el-İsrâ, 99; en-Nâziât, 27-33.

²⁶¹ er-Rûm, 19, 24; Fâtır, 9. Ebu Rezin el-Ukaylî (r.a) anlatıyor: Birgün: “Ey Allah’ın Rasulü! Allah, mahlukatı yeniden nasıl diriltir? Bunun dünyadaki misali nedir?” diye sordum. Efendimiz (s.a.v): “*Sen, hiç kavminin yaşadığı vâdiden kurak mevsimde geçmedin mi? Sonra bir kere de her tarafın yemyeşil olduğu bahar mevsiminde oraya uğramadın mı?*” buyurdu. Ben: “Elbette!” deyince: “*İşte bu, Allah’ın yeniden yaratmasına delildir. Allah, ölüleri de böyle diriltecektir!*” buyurdu. (Ahmed b. Hanbel, IV, 11).

²⁶² Lokmân, 28.

Diğer bir azametli hâdise de şudur: İnsanları ve cinleri ölümlelerinden sonra tekrar diriltecek olan Allah Teâlâ, daha sonra onların hepsini “**Mahşer**” denilen yere toplayacaktır. Buna “**haşr**” denildiği için kıyâmet günü, “Yevmü’l-haşr” olarak da isimlendirilmiştir²⁶³. Allah Teâlâ’nın, “Hesap günü için mahlûkâtı toplayan” anlamında **Câmiu’n-nâs** diye bir vasfı mevcuttur²⁶⁴.

Bunca kalabalıkların Mahşer’e sevkini, bunları ihâta edecek geniş meydanı, gerek Allah’a gerekse birbirlerine yönelik hak ve mes’ûliyetlerin muhasebesini, insan muhayyilesine sığdırmak imkânsız gibi görünse de, semâvât ve arzın bütün ordularına sahip bulunan Yüce Yaratıcı²⁶⁵ için bunun basit bir iş olduğu haber verilir:

“Muhakkak ki hayatı veren de, hayatı alıp öldüren de biziz. Evet, herkes bizim huzurumuza dönecektir. Yerin yarılp kendilerinin büyük bir hızla mahşer meydanına koşacakları gün, mutlaka gelecektir. Bu diriltip mahşerde toplama bize göre çok kolaydır”²⁶⁶.

Dünyânın yaratılışından kıyâmetin koptuğu ânâ kadar varlık âlemine gelen²⁶⁷ bütün insanları ve cinleri²⁶⁸ nerede olurlarsa olsunlar²⁶⁹, bir araya getiren²⁷⁰, işlerinden ve hâllerinden bir tek şey bile kendisine saklı kalmayan Allah onlara şöyle hitap eder:

²⁶³ Râğıb, *Müfredât*, “Haşr” md., 127.

²⁶⁴ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 258.

²⁶⁵ el-Feth, 4, 7.

²⁶⁶ Kâf, 43-44. Ayrıca bkz. el-Kamer, 50; Lokmân, 28.

²⁶⁷ el-Hicr, 24-25.

²⁶⁸ el-En’âm, 128.

²⁶⁹ İnsanlar nerede ve ne hâlde olurlarsa olsunlar, Allah’ın onları tekrar diriltip hesaba çekeceğini Peygamber Efendimiz bir hadislerinde güzel bir misalle şöyle anlatmışlardır: “*Bir adam vardı, (günah işleyerek nefesine zulmetmekte) çok ileri idi. Ölüm gelip çatınca oğullarına: «Ben ölünce, cesedimi yakın, külümü iyice ezin ve rüzgarın önünde savurun. Allah’a yemin olsun, eğer Rabbim beni bir yakalarsa hiç kimseye vermediği azabı verir!» dedi. Öldüğünde, bu söyledikleri kendisine yapıldı. Allah da yeryüzüne emrederek: «Sende ondan ne varsa bana toplayıver!» dedi. Arz da topladı. Adam ayakta duruyordu. Allah: «Niçin böyle bir vasiyette bulundun?» diye sordu. O kul: «Senden korktuğum için ey Rabbim!» cevabını verdi. Allah Teâla Hazretleri bu cevap üzerine onu affetti*” (Müslim, Tevbe 25. Ayrıca bkz. Buhari, Tevhid 35, Enbiya 50; *Muvatta’*, Cenaiz 51; Nesai, Cenaiz 117).

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 9, 25, 55; en-Nisâ, 87, 172; el-En’âm, 38; el-Kehf, 47.

“Bugün mülk ve hâkimiyet kimin? (Mahşer halkı şu cevabı verir²⁷¹): Mutlak gâlip, tek hâkim olan Allah’ın!”²⁷².

Bu âyet-i kerime de azametli bir ifadedir. Şimdi olduğu gibi, kıyamette de bütün mülkün tek sahibinin Allah olduğunu bildirmektedir. Allah Teâlâ’nın bu âyette kendisini **Vâhid** ve **Kahhâr** sıfatları ile tavsifi, mülkün O’na münhasır olmasının illetini bildirmektedir. Çünkü O’nun mülkü her şeye üstün gelmiş, insanların hürriyetlerini ortadan kaldırıp onları tasallutu altına almış ve bu mülk de yalnız başına Allah’a âit olmuştur²⁷³.

Kıyâmetin o korkunç manzarasını etkileyici bir tasvîr üslûbuyla gözler önüne seren bu âyette, aslında insanlardan bir cevap beklenmediği için bazı hazifler yapılmış²⁷⁴ ve bu yönüyle dehşet verici bir azamet ifade etmiştir.

Yukarıda anlatılanlar muvacehesinde, kıyâmeti koparıp muazzam kâinâtı yok eden, yeri başka bir yere, gökleri de başka göklere çeviren²⁷⁵, bütün canlılara tekrar hayat bahşeden ve hepsini bir araya toplayan zatın, ne kadar azamet ve kudret sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Kıyamet ile ilgili anlatılan konular Allah’ın benzersiz gücünü ve

²⁷¹ Zemahşerî, V, 177; Ebu’s-Suûd, VII, 271, (el-Mü’min, 16 tefsîrinde). Mü’minler bu cevabı büyük bir sürur ve lezzet içinde verirken, kâfirler de kaçırdıkları fırsatın kederi ile boyunları eğik bir vaziyette verirler (Kurtubî, XV, 300, el-Mü’min, 16 tefsîrinde). Çünkü mü’minler bu sözle yüksek makamlara nâil olacaklar, kâfirler de dünyada iken böyle söyleyemedikleri için şiddetli bir üzüntü ve tahassür duyacaklardır (Râzî, XXVII, 41, [el-Mü’min, 16 tefsîrinde]).

²⁷² el-Mü’min, 16. Samanî hanedanından bir hükümdar olan **Nâsır b. Ahmed** (h. 301-331), Nişabur’u fethettikten sonra meclisin toplanmasını emretmiş ve tahtuna çıktıktan sonra, Kur’an okunarak toplantının açılmasını istemişti. Sâlih bir zât öne çıkarak bu âyetin olduğu kısmı okudu. Nâsır, âyeti dinleyince dehşetle irkildi ve titremeye başladı. Hemen tahttan indi ve tâcını başından çıkarıp: “Ey Allah’ım! Hükümler bana değil Sana âittir” diyerek secdeye kapandı. (Mevdudî, V, 137, el-Mü’min, 16 tefsîrinde)

²⁷³ Tabatabaî, XVII, 320, (el-Mü’min, 16 tefsîrinde). Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah Zülcelâl Hazretleri, semâvatı kıyamet günü dürer, sonra onları sağ eliyle alır ve der ki: «Ben Melik’im, cebbârlar nerede? Büyüklük taslayan mütekebbirler nerede?» Sonra sol eliyle arzı dürer ve: «Ben Melik’im, cebbârlar, mütekebbirler nerede?» buyurur” (Müslim, Münafikîn 24, Ebû Dâvud, Sünnet 19/4732). Azamet ifade eden benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, Tefsîr, 39/2; Tevhîd, 19, 26, 36; Müslim, Kıyâmet, 19; Tirmizî, Tefsîr, 39/3238.

²⁷⁴ Bûtî, *Ravâi’*, s. 252-253.

²⁷⁵ İbrâhîm, 48.

bilgisini göstermektedir. İnsana gelince, bahsedilen hâdiseleri yapması bir tarafa, onları hayal edip dile getirmesi bile mümkün değildir. Çünkü, henüz gökler ve yerdeki var olan her şeyi keşfetmiş, onlara hâkim olabilmiş dahi değildir. Bu hâliyle, benzer sözleri Kur'an'ı takliden söylemesi ise, hiç kimse tarafından dikkate değer bulunmayacaktır.

c. Allah Bütün Varlıkları Konuşturur

Kur'an-ı Kerim, kıyamette Allah Teâlâ'nın cansız varlıkları konuşturacağından bahsetmektedir. Dünyada iken normal şartlar altında böyle bir durum alışılmış ve duyulmuş değildir. Dünya hayatında canlılar arasında sadece insan konuşabilir, diğer canlılarda bu hususiyete rastlanmaz. Bu sebeple **Mantık** ilminde insanın tarifi yapılırken diğer canlılardan ayrılması için "nâtık: düşünen ve bunu ifade edebilen" özelliğine vurgu yapılmıştır. Râğıb, "nutk"un sâdece insana has olduğunu, diğerleri için ancak teşbihen kullanıldığını bildirir²⁷⁶. İnsanın da sadece dili konuşur. Diğer âzâları ise beyin emirleri istikametinde vazifelerini yaparlar. Aynı şekilde yer yüzünün, yani toprak, taş, ağaç gibi nebâtât ve cemâdâtın da konuştuğu görülmemiştir. Mu'cizevî birkaç hâdisenin bunun dışındadır²⁷⁷. İnsan hâricindeki varlıkların, beşer ilmi çerçevesinde konuşması ve konuşturulması mümkün değildir. Ancak Cenâb-ı Hak, kullarını günahlar karşısında ikaz ederken, yüksek ve sınırsız kudreti ile insanın bütün âzâlarını ve yeryüzünü konuşturacağını; organların, yaptıkları fiilleri, arzın da üzerinde işlenen amelleri bütünüyle anlatacağını haber verir.

Âyetle şöyle buyrulur: **"Gün gelir, Allah'ın düşmanları toplanıp cehenneme sevk olunmak üzere, baştan sona tutuklanırlar. Nihâyet oraya ulaştıklarında kullakları, gözleri ve derileri yaptıkları işleri söyleyip kendi aleyhlerinde şahitlik eder. Derilerine: «Niçin aleyhimizde şahitlik ettiniz?» deyince onlar: «Bizi söyleten, her şeyi konuşturan Allah'tır. Zaten sizi ilkin yaratan ve sonunda huzuruna götürüleceğiniz Rabbiniz de O'dur» derler"**²⁷⁸.

²⁷⁶ Râğıb, *Müfredât*, "ntk" md., s. 484.

²⁷⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v) mu'cizesi olarak taşların, ağaçların ve dağların konuşması gibi. Bkz. Müslim, *Fedâil*, 2; Tirmizî, *Menâkıb*, 6/3626; Heysemî, VIII, 293.

²⁷⁸ Fussilet, 19-21.

Bu azametli ifadede bildirildiğine göre dünyadayken sâdece dil’e konuşma kabiliyetini veren Allah Teâlâ, hesap esnasında diğer organlara da bu yeteneği verecek ve O’nun konuşmasını istediği her şey konuşacaktır. İnsanların duyu, idrak, kavrama ve ezberleme araçları olan organları şahitlik edecektir ki bu değişikliklerin en dehşetli ve korkunç safhalarından biridir²⁷⁹. Bazı müfessirler, bu konuşmanın ses ve sözle gerçek konuşma olmayıp günahların âzâlar üzerinde bıraktığı izler vasıtasıyla lisan-ı hâl ile olacağını ifade eder²⁸⁰. Fakat M. Hamdi Yazır, âyetin devamında **“Bizi söyleten, her şeyi konuşturan Allah’tır”** diye tasrih olunduğu için, bu konuşmanın hakikate hamle-dilmesine taraftar olmuştur²⁸¹. Bu görüşü destekleyen rivâyetler de mevcuttur²⁸².

²⁷⁹ M. Hamdi Yazır, VI, 4196-4197, (Fussilet 20 tefsîrinde).

²⁸⁰ Tabatabaî, XVII, 379; Karaman ve dğrl., *Kur’an Yolu*, IV, 604, (Fussilet 20 tefsîrinde).

²⁸¹ M. Hamdi Yazır, VI, 4197, (Fussilet 20 tefsîrinde). Tabatabaî de aynı görüşü savunur. Bkz. XVII, 380, 382, (Fussilet 20 tefsîrinde).

²⁸² Ebu Hureyre (r.a)’ın anlattığına göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “...*Kıyâmet günü Allah Teâlâ kuluna:*

«–Benimle karşılaşacağını hiç aklından geçirdin mi?» diye sorar. Kul:

«–Ey Rabbim, Sana, kitaplarına ve peygamberlerine inandım. Namaz kıldım, oruç tuttum, sadaka verdim!» der ve elinden geldiğince (Hak Teâla hakkında) güzel medh ü senâlarda bulunur. Allah:

«–Dur öyleyse! Şimdi senin aleyhine bir şahit gönderilecek!» der. Kul kendi kendine: «Benim aleyhime şahidlik yapacak da kim?» diye içinden geçirir. Kulun ağzı mühürlenir. Uyluğuna, etine ve kemiklerine: «Haydi konuşun!» denir. Uyluğu, eti ve kemikleri konuşup, onun amelini haber verirler. Bu, ona, ileri sürebileceği bir özür bırakmamak içindir. Bu kimse, Allah’ın gazabına uğrayan münâfıktır” (Müslim, Zühd, 16).

H. Enes’ten gelen diğer bir rivâyet de şöyledir: “Kul der ki:

«–Ey Rabbim, Sen beni zulümden korumadın mı?» Allah Teâlâ:

«–Evet korudum» buyurur. Bunun üzerine kul:

«–Fakat ben bugün, kendime, kendimden başka bir kimsenin şahid olmasını asla istemiyorum» der. Hak Teâla:

«–Bugün sana tek şahid olarak nefsin, çok şahid olarak da kirâmen kâtibin kâfidir» buyurur. Ağzına mühür vurulur ve diğer âzâlarına: «Konuşun!» denilir. Onlar adamın amellerini haber verirler. Sonra konuşma hususunda serbest bırakılır. Adam âzâlarına: «Yazıklar olsun size! Defolun buradan! Ben sizin için mücadele ediyordum» der” (Müslim, Zühd 17).

Âyette organlardan bahsedilirken, akıl sahipleri için kullanılan zamir tercih edilmiştir. Çünkü şehâdetde bulunmak ve konuşmak akıl sahiplerinin vasfıdır²⁸³. “Bizi söyleten, her şeyi konuşturan Allah’tır” cümlesi konuşmanın sâdece âzâlara has değil, bilâkis bütün eşyâya şâmil olduğuna işârettir. Çünkü konuşmayı gerektiren sebep bizzat Allah Teâlâ’dır. “Zaten sizi ilkin yaratan ve sonunda da huzuruna götürüleceğiniz Rabbiniz de O’dur” kısmı ise Allah’ın, insanların amellerini bildiğini ve âzâları ilmiyle konuşturduğunu gösterir²⁸⁴.

Kur’an’daki azametli ifadelerden biri de Cenâb-ı Hakk’ın, yeryüzünü konuşturacağını bildirmesidir: **“İşte o gün yer, üstünde olan biten her şeyi anlatır: Çünkü Rabbin ona bunları vahyeder”**²⁸⁵.

Ebü Hayyân, Allah’ın kendisinde hayat ve idrak yaratması sonucu yeryüzünün hakikî bir kelamla konuşacağını ve üzerinde yapılan iyi ve kötü işler için şahitlik yapacağını söyler²⁸⁶. Tabatabaî de yeryüzünün, üzerindeki amellere tıpkı insanın âzâları, amelleri yazan melekler, amelleri gören insanlar ve diğerleri gibi şahitlik edeceğini ifade eder²⁸⁷. Bir kısım müfessirler de bunun lisân-ı hâl ile olduğuna kânîdirler²⁸⁸. Ancak

²⁸³ Kurtubî, XV, 350; Tabatabaî, XVII, 380, (Fussilet 21 tefsîrinde).

²⁸⁴ Tabatabaî, XVII, 380, (Fussilet 21 tefsîrinde). Konuyla ilgili diğer iki âyet için bkz. en-Nûr, 24; Yâsîn, 65. Fussilet sûresinin 22 ve 23. âyetlerinde, âzâların kıyamette şahitlik yapacağına inanmanın insanları fenâlıklardan muhafaza ettiği, bu konuda gaflete düşmenin ise insanı Allah hakkında kötü zanlara sevk ederek helâke sürüklediği bildirilmektedir. İbn Mes’ûd’dan rivâyet edildiğine göre bu âyetlerin sebep-i nüzûlü şöyledir: Karın yağları çok (şişman), kalblerinin anlayışı kıt iki Kureyşli ve Sakîf’ten bir hısımları veya iki Sakîfli ve Kureyş’ten bir hısımları Beyt’in yanında oturmuş konuşuyorlardı. Birbirlerine:

“–Ne dersin, acaba Allah bizim sözlerimizi duyuyor mudur ki?” dediler. Birisi:

“–Herhalde bazısını duyar, bazısını duymaz.” dedi. Bir diğerleri:

“–Eğer bir kısmını duyuyorsa hiç şüphesiz hepsini duyar; ya da açıktan söylediğimizi duyuyorsa gizli söylediklerimizi de duyar” dedi. Bunun üzerine âyetler nâzil oldu (Buhârî, Tefsîr 41/1, 2, Tevhîd, 41; Müslim, Sıfâtü’l-Münâfikîn 5; Tirmizî, Tefsîr 41/3248).

²⁸⁵ ez-Zilzâl, 4-5.

²⁸⁶ Ebü Hayyân, VIII, 500-501, (ez-Zilzâl, 4-5 tefsîrinde).

²⁸⁷ Tabatabaî, XX, 393, (ez-Zilzâl, 4-5 tefsîrinde).

bazı rivâyetler yeryüzünün hakîkî mânâda konuşarak haberlerini anlatacağına yönelik deliller taşımaktadır. Rasûlullah (s.a.v) bu âyetleri okumuş ve ashabına:

“–*Arzın anlatacağı haberleri nelerdir, biliyor musunuz?*” diye sormuştur. Onlar: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir!” diye cevap verince Rasûlullah (s.a.v):

“–*Onun haberleri, kadın ve erkek her kulun arz üzerinde işlemiş olduğu amellere şâhidlik etmesi ve: «Şu gün şu vakitte şu işleri yaptı» demesidir. İşte bu, yeryüzünün haberleridir*” buyurmuştur²⁸⁹.

Yine Rasûlullah (s.a.v)’den şöyle rivâyet edilmiştir: “*Yeryüzünden sakının! Çünkü o sizin anneniz mesâbesindedir. Üzerinde işlenen iyi ya da kötü bütün amelleri haber verecektir*”²⁹⁰.

Buna benzer rivâyetler, âyeti hakîkî mânâsıyla almamızı kolaylaştırmaktadır.

“**İşte o gün yer, üstünde olan biten her şeyi anlatır**” âyetinin bir önceki “**İnsan şaşkın şaşkın: «Ne oluyor buna!» dediği zaman...**” âyetine bağlı olduğu ve mânânın: “Buna ne oluyor ki bütün haberlerini anlatıyor” şeklinde olduğu bildirilir²⁹¹ ki bu da tercih ettiğimiz görüşü desteklemektedir. Târihe bakıldığında, cansız varlıkların konuşması, önceki insanlar için hayret verici bir durum olabilir. Ancak ilmin ilerlediği bir asırda yaşayan ve teyp, radyo, televizyon, kamera, bilgisayar gibi muhtelif elektronik âletleri kullanan günümüz insanı için, bunu anlamak oldukça kolaylaşmıştır. Mevdûdî, bu hususu belirttikten sonra şunları ilâve eder:

İnsanın ağzından çıkan kelimeler havaya nakşolunmaktadır. Radyo dalgaları ile evdeki duvarlarda, tavanda, yolda, meydana, ya da tarlada konuştuklarının her zerresi korunmaktadır. Allah (c.c.) istediği zaman bu sesleri, insanın ağzından ilk çıktığı şekil-

²⁸⁸ Cevherî, Tantavî, *el-Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., ty., XIII, 256, (Daru'l-Fikr); Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, V, 479. Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsirü'l-Merağî*, Beyrut Daru'l-Fikr, ty. X, 219, (ez-Zilzâl, 4-5 tefsîrinde).

²⁸⁹ Tirmizî, Kıyâmet 7/2429; Tefsir 99/3353.

²⁹⁰ Heysemî, I, 241. Heysemî, hadîsin senedinde bulunan İbn Lehîa'nin zayıf olduğu söylemiştir.

²⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 479, (ez-Zilzâl, 4-5 tefsîrinde).

de aynen tekrarlatılabilir. İnsan bu seslerin kendisine ait olduğunu kulaklarıyla duyacak ve anlayacaktır. Onu tanıyanlar da bunu duyunca o şahsın ses ve lehçesinden anlayacaktır. Ayrıca insan yeryüzünde nerede, ne zaman ve nasıl hareket etmişse, onun her hareketinin aksi, çevresindeki eşyalar üzerinde korunmaktadır, tıpkı fotoğraf gibi. Karanlıkta bile bir hareket yapsa, bu durumda mevcut olan bazı dalgalar aracılığıyla aydınlıkta olduğu gibi resminin aksi alınır ve kaydedilir. Bütün fotoğraflar kıyamet günü hareketli bir film gibi insanın önünden geçecektir. Ona dünya hayatında nerede ne yaptığı bir bir gösterilecektir²⁹².

Allah Teâlâ, bütün delilleri serdederek günahkârların itiraz ve i'tizar yollarını kapattığında, bütün mahlukat O'na boyun eğecek, o gün mülk ve hâkimiyet, Mutlak galip, tek hâkim olan Allah'ın olacaktır²⁹³. Rahman'ın azametinden dolayı sesler kısılacak, fısıltıdan başka bir ses işitilmeyecek, Allah'ın şefaati izni verip konuşmasına rızâ gösterdiği kimselerden başkası şefaati edemeyecek, bütün yüzler, hayatın ve hâkimiyetin tam mânâsıyla sâhibi, Hayy u Kayyum olan Allah'ın huzûrunda eğilecektir²⁹⁴. İnsanlar Allah'a duydukları tazimden ötürü çekinip titreyecek²⁹⁵, melekler dâhil kimse konuşmaya kâdir olamayacak, ancak Rahman'ın izin verdiği kimseler konuşabilecek, konuşanlar da ancak doğru ve uygun söz söyleyebileceklerdir²⁹⁶.

Kur'an-ı Kerim'de en çok üzerinde durulan kıyâmet mevzuları, Allah'ın azamet ve kudretini bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Bütün canlıların ölüme mahkûm olmaları, kıyâmetin vukûu, sayıları insanlar tarafından tahmin bile edilemeyecek kadar çok olan ölümlerin tekrar diriltilerek bir araya toplanması, tek tek hesaba çekilmesi, itiraz kapılarının kapatılması için bütün âzâlarının ve üzerinde yaşadığımız yeryüzünün şâhitlik etmesi, sonra da ilâhî azamet karşısında dehşete kapılan bu mahşer kalabalığının konuşmaya mecâl bulamaması, insanların aciziyeti karşısında ne muazzam hâdiselerdir! Bunları detayları ile birlikte anlatan Kur'an-ı Kerim de, insan müdâhelesi olmadan Allah tarafından gönderilen ilâhî bir kitaptır. Çünkü bir şeyin benzerini yap-

²⁹² Bkz. Mevdûdî, VII, 201, (ez-Zilzâl, 4 tefsîrinde).

²⁹³ el-Mü'min, 16.

²⁹⁴ Tâhâ, 108-111.

²⁹⁵ el-Enbiyâ, 28.

²⁹⁶ en-Nebe', 37-38.

maktan muhatabını âciz bırakan şeye, mu‘cize denir²⁹⁷. Bu bahsedilenler ise, insanlar tarafından yapılabilmesi mümkün olmayan şeylerdir. İnsanların ne ölümden kaçmaları, ne de bu alanlarda birşey söyleyebilmeleri mümkün değildir. Sâdece Allah tarafından vahyedilen bu sözlere, gördükleri mu‘cizeler sebebiyle, iman etmek durumundadırlar.

3. Her Şeyin O’nun İradesine Bağlı Olması ve Dilediğini Yapması

Meydana gelen bütün oluşların bir tek iradeye bağlı olması, o iradenin sâhibi-nin çok muazzam bir ilim ve kudrete mâlik olduğunu gösterir. Bir de o irâde sâhibi, dilediği her şeyi yapmaya kadir ise ve hiçbir sınırlama ve mâni tanımıyorsa bu, ancak rubûbiyet ve uluhiyetle izah edilebilecek bir durumdur. Hiçbir insan istediği her şeyi yapabileceğini iddia edemez. Çünkü onun gücü oldukça sınırlı ve zayıftır. Ömrü, mâni-leri aşma gayreti ile tükenir. Bunların pek çoğunda da başarılı olamaz. Nihâyet ölüm engeline takılarak bütün iddialardan vazgeçer ve meydana terk edip gider²⁹⁸.

Lügatte “istemek” anlamına gelen ve **revd** kökünden müştak olan **irâde**, “Al-lah’ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat” diye tarif edilir. **Meşîet, kasd, ihtiyar, rızâ, mahabbet, gazab, saht** ve **rahmet** kelimeleri, irâde sıfatıyla münasebeti olan kavramlardır²⁹⁹.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın istediği her şeyi kesinlikle yapabileceği, hiçbir tahdit tanımadığı, çünkü her şeyin sâhibi ve yaratıcısı olduğu ve bütün hareket ve oluşların da O’nun irade buyurmasıyla meydana geldiği sık sık vurgulanır. Kur’an’ın bütün ifadeleri, baştan sona bu esas üzere kuruludur. Bunu görmek için misal kabilinden birkaç âyete temas edelim:

²⁹⁷ Sofuoğlu, Mehmed, *Tefsîr Dersleri*, İstanbul 1976, VI, 26.

²⁹⁸ İbn Mes’ud (r.a)’ın bildirdiğine göre Peygamber (s.a.v) yere bir dörtgen çizdi. Dörtgenin ortasına, onu bir kenarından keserek dışarı çıkan bir çizgi çekti. Ortadaki bu çizginin iki yanından ona doğru birtakım küçük çizgiler daha çizdi. Sonra çizgileri göstererek şöyle buyurdu:

“Şu ortadaki çizgi insan, şu dörtgen de onu kuşatmış olan ecelidir. Dörtgeni keserek dışarı çıkan, insanın arzularıdır. Ortadaki çizgiye yönelik küçük çizgiler, dert ve ıstıraplardır. İnsan bu dertlerin birinden kurtulsa öteki gelip çarpar. Şundan kurtulsa beriki gelip yakalar. (Eceli geldiğinde dertlerin biri vefatına sebep olur).” (Buhârî, Rikâk, 4)

²⁹⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “İrade” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 379.

“De ki: «Ey mülk ve hâkimiyet sahibi Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden onu çeker alırsın. Dilediğini aziz dilediğini, zelil kılarırsın. Her türlü hayır yalnız senin elindedir. Sen elbette her şeye kâdirsın. Geceyi gündüze katar günü uzatırsın, gündüzü geceye katar geceyi uzatırsın. Ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın. Sen dilediğin kimseye sayısız rızıklar verirsın”³⁰⁰.

Mülk kelimesi umumiyetle: “Peygamberlik, kudret, yönetme gücü, zafer, egemenlik, ilim, servet, itibar, akıl, sağlık gibi her türlü maddî ve mânevî imkân” olarak açıklanmıştır³⁰¹. Râzî, şöyle der: “Mülk, kudret; Mâlik ise kâdir mânâsındır. **Mâlikü’l-mülk** ise, bütün kudretlere hakim olan demektir. Yani, mahlûkâtın kâdir olduğu şeyler üzerindeki her türlü kudreti, ancak Allah Teâlâ’nın kâdir kılmasıyla mümkün olur. Buna göre O, her kâdiri, gücünün yettiği şeye kudretli; her mâliki de sâhip oldu mülke sâhip kılandır”³⁰². Râzî burada mülk ifâdesinin umumî olup delilsiz tahsis edilemeyeceğini söyler. Ebu’s-Suûd da Mâlikü’l-mülk’ü, “Genel olarak bütün mülk cinsinin hakikî sahibi; var etme, yok etme³⁰³, diriltme, öldürme, azab etme, mükâfât verme³⁰⁴ gibi her hususta istediği şekilde tasarruf eden, hiçbir ortağı ve mânîsi olmayan” şeklinde açıklar ve âyetin devamında bazı tasarruf çeşitlerinin bildirildiğini ifâde eder³⁰⁵.

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 26-27.

³⁰¹ Karaman ve dğrl., *Kur’an Yolu*, I, 387, (Âl-i İmrân, 26 tefsîrinde).

³⁰² Râzî, VIII, 5, 7, (Âl-i İmrân, 26-27 tefsîrinde).

³⁰³ Allah’ın dilediğini yok edip dilediğini yaratabileceğini açıkça ifâde eden âyetlerden bazıları şunlardır: **“De ki: Eğer Allah Meryem’in oğlu Mesih’i, annesini ve dünyada bulunanların hepsini imha etmek istese, O’na karşı kimin elinden bir şey gelir? Kim O’nu engelleyebilir? Doğrusu göklerin, yerin ve ikisi arasında olan bütün varlıkların hâkimiyeti Allah’a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kâdirdir”** (el-Mâide, 17), **“Rabb’in, müstağnidir** (her şey O’na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir), **merhamet sâhibidir. Sizi, başka bir kavmin soyundan getirdiği gibi, dilerse, sizi de yok edip sizden sonra yerinize dilediğini getirir”** (el-En’âm, 133). Konuyla ilgili ayrıca bkz: Fâtır, 16-17; Sebe’, 9; el-Kasas, 68; eş-Şûrâ, 49-50.

³⁰⁴ Allah’ın dilediğine azâb edip dilediğine mükâfât vereceğini açıkça ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır: **“O, dilediğine azab eder, dilediğine rahmet eder. Ancak O’na döndürüleceksiniz”** (el-Ankebût, 21), **“Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah’ındır. Dilediğini mağfiret eder, dilediğini cezalandırır. Allah gafurdur, rahîmdir”** (el-Feth, 14). Ayrıca bkz. el-Mâide, 18, 40, 118.

³⁰⁵ Ebu’s-Suûd, II, 21, (Âl-i İmrân, 26 tefsîrinde).

Allah için, “bunu niçin böyle yaptı, şöyle yapsaydı olmaz mıydı?” gibi sorular anlamsızdır. Çünkü O her şeyin hakikî sahibi olduğu için dilediğini yapar³⁰⁶, yaptıklarından da mes’ûl değildir. O’nu sorguya çekecek kimse yoktur, ama insanlar mutlaka hesâba çekileceklerdir³⁰⁷. Bu hususta Seyyid Kutub şöyle der:

Varlığın bütününe hâkim olan bir ilâh nasıl sorguya çekilebilir? Kulları üzerinde ezici bir güce sahipken, başka bir irâde tarafından, hattâ kendisinin belirlediği ve varlık âlemine hâkim kıldığı kaideler tarafından sınırlandırılmayan serbest bir irâdeye sâhipken, kim O’nu sorguya çekebilir? Sorgulama ve hesaba çekme, belirli sınırlara ve konulmuş kıstaslara dayanır. Sınırları ve kıstasları belirleyen ise Mutlak İrâde’dir. Dolayısıyla bu irâde, kâinatta istediği gibi belirlediği sınırlar ve kıstaslar tarafından sınırlandırılmaz³⁰⁸.

Mutlak irâde sâhibi olan Allah’ı hiçbir hüküm bağlamaz. Allah, dilediği hükmü iptal eder, dilediğini sâbit bırakır. Çünkü ana kitap O’nun yanındadır³⁰⁹. Kur’an-ı Kerim’i incelediğimizde Allah Teâlâ’nın hiçbir zaman mutlak irâdesini sınırlamadığını görürüz. Allah (c.c) sık sık irâdesinin mutlak hür olduğunu, her istediğini yapabileceğini bildirir. Âdetâ, kendi koyduğu hükümlerin dahi irâdesini sınırlayamayacağını vurgular. Bunun bazı misallerini şöyle verebiliriz:

Kâfirlerin dinden dönmesini istemeleri üzerine Şuayb (a.s), Allah’ın dininden kesinlikle dönmeyeceklerini bildirdiği hâlde, kendisinin ve etrâfındaki müslümanların geleceğe dâir tüm işlerini Rabbi olan Allah’a havale etmiş ve **“Rabbimiz Allah’ın di-**

³⁰⁶ el-Hac, 14; el-Enbiyâ, 79.

³⁰⁷ el-Enbiyâ, 23. Bundan kasıt “Allah’ın yaptığı işlerin hikmeti araştırılmaz, bunlar üzerinde düşünülmez” demek değildir. Bilakis O’nun yaptıkları ve yarattıkları üzerinde tefekkür edilerek hikmetlerini anlamaya çalışmak teşvik edilmiştir. Fakat her türlü kusura uzak olan Allah’ın yaptığı işlerinden dolayı, kendisiyle münakaşa edilme imkan ve ihtimali olmadığı gibi, fiillerine de kendisinden başka hâkim ve bir şeyin olmasını gerekli kılacak bir sebep, bir niçin, bulunması ihtimali yoktur. Çünkü O’nun üstünde hiçbir hâkim, hiçbir illet yoktur. O, bütün hâkimlerin hâkimi, bütün sebep ve illetlerin yaratıcısı ve îcâd edicisi olan, istediğini yapan tek ilâhtır (M. Hamdi Yazır, V, 3347, el-Enbiyâ, 23 tefsîrinde).

³⁰⁸ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2374, (el-Enbiyâ, 23 tefsîrinde).

³⁰⁹ er-Ra’d, 39.

lemesi hâli müstesna” kaydını koymuştur³¹⁰. Çünkü o, sadece kâfirlerin kendi dinlerine geri dönme teklifini reddedebilir, fakat kendisi ve mü’minler hakkındaki Allah’ın irâdesi karşısında hiçbir şey yapamaz. Zira bütün işler bu irâdeye bağlıdır³¹¹.

Nûh (a.s), Tûfân’ın dehşeti karşısında oğluna, **“Bugün Allah’ın helâk emrin-den koruyacak hiçbir kuvvet yoktur”**³¹² diyerek Allah’ın kâfirleri helâk etme hususundaki kesin hükmünü bildirdikten sonra, **“Ancak O’nun merhamet ettiği kurtulur”** şeklinde bir istisnâ getirmiştir. Çünkü o biliyor ki, Allah Teâlâ isterse helâk edeceği insanların tamamını veya bir kısmını affederek kurtarabilir. Nitekim Yûnus (a.s)’ın kavmini helâk emâreleri başladıktan sonra affedip kurtarmıştı³¹³.

Aynı şekilde kâfirlerin cehenneme gireceği bildirildikten sonra: **“Senin Rabbinin dilemesi hâriç, gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin dilediğini yapar”** buyrulmaktadır. Devamında mü’minlerin cennete gideceği bildirildikten sonra da aynı istisnâ dile getirilmiştir³¹⁴. Allah Teâlâ’nın, kâfirler için ebedî azâbın, mü’minler için de ebedî cennet hayatının sona ermesini dileyip dilemeyeceği hususu kimse tarafından bilinemez. Onu yalnızca kendisi bilir³¹⁵. Ancak burada normalde mü’minlerin ebedî olarak cennette, kâfirlerin de ebedî olarak cehennemde kalacağını bildirdikten sonra, irâdesini bağlayacak hiçbir hususun olmadığını, istediğinde bunun aksini de yapabileceğini anlatmaktadır.

Allah Teâlâ’nın dilediği her şeyi yapması ve iradesinin hiçbir kayıt ve şart kabul etmemesi, O’nun dilediğine hidâyet vermesi, dilediğini de dalâlette bırakması mevzuunda da görülmektedir. Allah dilediği kimselere hidâyet vermektedir, dilediklerini de

³¹⁰ el-A’râf, 89.

³¹¹ Kutub, *Fî Zılâl*, III, 1321, (el-A’râf, 89 tefsîrinde). Şuayb (a.s) gibi, Allah’ın kudret ve azametini kavramış olan bir mü’min de, O’nun iradesinin her şeyi ihâta ettiğini bilir ve kesin iddialarda bulunmaz; “Eğer O dilerse, başarılı olurum, dilemezse olamam” der (Mevdûdî, II, 68, [el-A’râf, 89 tefsîrinde]).

³¹² Hûd, 43.

³¹³ Yûnus, 98.

³¹⁴ Hûd, 106-108. Aynı hususu vurgulayan âyetler için bkz. el-En’âm, 128; Yûsuf, 76; el-Bakara, 102, 253; el-Mâide, 48; el-Kehf, 23-24; el-Feth, 27; Abese, 22.

³¹⁵ M. Hamdi Yazır, IV, 2824, (Hûd, 108 tefsîrinde). Bu konuda bir açıklama için bkz. Zerkânî, *Menâhil*, I, 269.

dalalette bırakmaktadır³¹⁶. Şayet Allah isteseydi bütün insanlar hidâyete ererdi³¹⁷. Allah'ın izni olmadıkça hiç bir kimsenin iman etmesi mümkün değildir³¹⁸. Allah'ın en sevgili kulu olan Rasûlullah (s.a.v) bile istediği ve sevdiği kimseyi hidâyete erdiremez³¹⁹. Çünkü ona şöyle demesi emredilmiştir:

“Ben kendim için bile Allah dilemedikçe hiçbir şeye kâdir değilim: Ne fayda sağlayabilirim, ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim. Şayet gaybı bilseydim elbette çok mal mülk elde ederdim, bana hiç fenalık da dokunmazdı. Ama ben iman edecek kimseler için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeleyiciyim”³²⁰.

Yine A'lâ sûresinde Allah Teâlâ: **“Sana Kur'an'ı biz okutacağız ve asla unutmayacaksın”** buyurduktan sonra: **“Yalnız Allah'ın dilediği başka, çünkü o açığı da bilir gizliyi de”**³²¹ istisnâsını getirmiştir. Çünkü O unutturmak isterse unutturur³²². Yani böyle unutmamayı kesin olarak vaad edip haber vermek, Allah'ın artık onu unut-

³¹⁶ İbrâhîm, 4; en-Nahl, 93; Fâtûr, 8; el-Müddessir, 31. Kur'an'da sık sık Allah'ın dilediğini yaptırdığı dilediğini ise doğru yola ulaştırdığı beyan edilir. (el-Bakara, 26; en-Nisâ, 88, 143...) Bu ifade çoğu İngilizce meallerde genellikle “Allah dilediğine doğru yolu göstermez, dilediğini doğru yola ulaştırır” şeklinde verilir. Gramer olarak her iki ifade de mümkündür; çünkü **“edalle”** fiili her iki anlamda da kullanılabilir (Jeffrey Lang, *Melekler de Sorar*, [trc. S. Levin İçten], İstanbul 2004, s. 58). Ignaz Goldziher şöyle der: “Bu tür beyanlar Allah'ın doğrudan yanı sıra götürdüğü anlamına gelmez. Bu bağlamda kat'î fiil (edalle) «kötü yola götürmek» olarak değil «doğru yoldan ayrılmasına izin vermek» şeklinde anlaşılmalıdır; yani onu içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmamak şeklinde. **«Onları isyanlarıyla baş başa bırakırız»** (el-En'âm, 110) (âyeti bunu göstermektedir)” (Goldziher, Ignaz, *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 79-80, [Lang, *Melekler de Sorar*, s. 58'den naklen]).

Zemahşerî de “edalle” fiiline benzer bir mânâ verir: “Tahliye, yâni kendi hâline bırakması ve lütuflarda bulunmaması” (*Keşşâf*, III, 112, [İbrâhim, 4 tefsirinde]), “Bir kimsenin küfrü tercih ettiğini ve bunun üzerinde ısrar ve inatla devam ettiğini bildiği için Allah'ın onu yardımsız bırakması” (*Keşşâf*, III, 161, [en-Nahl, 93 tefsirinde]). Ebu's-Suûd da “yardımsız bırakmak ve lutfun ona fayda vermeyeceğini bildiği için lütuflarda bulunmamak” mânâlarına yer vermiştir (*İrşâd*, V, 32, [İbrâhim, 4 tefsirinde]).

³¹⁷ el-En'âm, 149; en-Nahl, 93.

³¹⁸ Yûnus, 99-100.

³¹⁹ el-Kasas, 56.

³²⁰ el-A'râf, 187-188.

³²¹ el-A'lâ, 6-7.

³²² Bu husus diğer bir âyette açıkça belirtilir: el-İsrâ, 86.

turmaya gücü yetmeyecek anlamına gelmez. O’nu hiçbir şey âciz bırakamaz. Böyle kuvvetli bir hafıza gücü verdikten sonra, dilediğinde bu gücü çeker alır³²³. Kesin bir sözün verildiği veya şaşmaz bir kâidenin dile getirildiği her yerde olduğu gibi burada da, Allah’ın iradesinin hür olduğu, herhangi bir kayıtla sınırlanamayacağı bildirilmektedir. İsterse bu kayıt ve sınır ilâhî irâdenin verdiği sözden, tayin ettiği kanundan kaynaklansın! İlâhî irâde verilen söze ve belirlenen kânuna rağmen tam mânâsıyla hürdür ve Kur’an, her fırsatta bu hakikati insanlara iyice anlatmaya itina göstermektedir³²⁴.

Hâsılı Allah Teâlâ, âyetlerde bildirildiğine göre bir şeyi dilediğinde ona “ol” diyerek iradesini gerçekleştirir. Dilerse kullarını hidâyete erdirir, dilerse lutfun fayda vermeyeceğini bildiği kimselerden yardımını kesererek dalâlette kalmasına ses çıkarmaz. Ancak O, kullarına zulmetmeyi ve zorluk çıkarmayı değil hep kolaylığı murâd eder. Allah dilemedikçe insanlar dileyemez. O kullarından dilediğine azab eder, dilediğini affeder; dilediğini alçaltır, dilediğini yükseltir; dilediğine hikmet, mâl mülk lûtfeder, dilediğine vermez; dilediğine kız, dilediğine erkek çocuğu verir³²⁵.

İsteddiği her şeyi yapabilen bir tek varlık mevcuttur, o da Allah Teâlâ’dır³²⁶. O’nun dışında istediği her şeyi yapabilen, bütün işler kendi irâdesine bağlı olan başka bir varlık düşünmek ve göstermek mümkün değildir. Allah Teâlâ, tekerrür sûretiyle istedikçe yapandır, kimi işlere gücü yettiği hâlde kimisinden âciz kalan mahlûklar gibi değildir³²⁷. **Fâil-i Mutlak**’tır. Mutlak’ın esas şartı da, kayıt ve bağla sınırlı ve bağlı kalmama olduğuna göre Allah’ın hükümlerinde ve fiillerinde bazı kâidelere bağlı olduğunu düşünmek yanlış olur. Bu hususla ilgili Kur’an-ı Kerim’de onlarca beyan bulunmaktadır. Bu âyetler azametli ifadelerdir. Çünkü meydana gelen her hareket ve oluşun Allah’ın iradesine bağlı olduğu, Allah’ın istediği her şeyi yapabildiği, istemediği şeyi yapmaya da kimsenin gücü yetmediği husûsu, her gün defalarca tecrübe edilmektedir. Bütün insanlar bir araya gelip güç birliği etseler, Allah’ın irade buyurmadığı bir şeyi yapmaya güç yetiremezler. Bu hakikat, tarih boyunca binlerce defa tecrübe edildiği için,

³²³ M. Hamdi Yazır, VIII, 5759, (el-A’lâ, 6-7 tefsîrinde). Ayrıca bkz. Zerkânî, *Menâhil*, I, 268-269.

³²⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3889, (el-A’lâ, 6-7 tefsîrinde).

³²⁵ Abdülbâkî, M. F., *el-Mu’cem*, “rvd”, “şey’e” md.leri; Yavuz, “İrade” md., *DİA*, XXII, 379-380.

³²⁶ Hûd, 107; el-Bürûc, 16.

³²⁷ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyyet*, s. 169.

insanlarda ortak bir kanaat oluşmuş durumdadır. İnsanlar yapılamayan şey hakkında kolayca “Demek ki Allah olmasını istemedi” diyebilmektedir. Bunun inançsızlardaki ifadesi ise “Şansım yokmuş, şansım yâver gitmedi” ve emsâli sözlerdir. Dolayısıyla bu tecrübeler, Kur’an’daki azametli ifadelerin doğruluğuna en kat’î delil teşkil etmektedir. Bu ifadelerin insanlara âit kitaplarda bulunması ise imkânsız ve anlamsızdır. O hâlde, bu azametli ifadeleri ihtiva eden Kur’an-ı Kerim, insanları âciz bırakan mu’cizevî bir kitaptır.

4. Azâb ve Tehdidinin Şiddetli Olması

Dilediği her şeyi yapabileceğini söyleyen ve insanlara emir ve nehiyler verip hükmetmek isteyen bir zâtın, tehdidini gerçekleştirmeye kâdir olması gerekmektedir. Aksi takdirde emir ve sözlerine îtibar edilmez. İnsanların Rabbi, Meliki ve İlâhı olan Allah Teâlâ da, emirlerine riâyet etmeyen isyankârlara azab edeceğini³²⁸ ve azâbının şiddetli olduğunu³²⁹ bildirmiştir.

Râğıb’ın “şiddetli acı verme”³³⁰ diye tarif ettiği azâb, işkence, eziyet, elem, ce-fâ; beden ve rûha tesir eden eziyet gibi mânâlara gelir. Dünyada, kabirde ve âhirette olmak üzere üç kısımda açıklanır³³¹. Kur’an-ı Kerim’in bir çok âyetinde cehennem azâbının şiddet, dehşet ve korkunçluğundan söz edilir³³² ve ebedî olduğu bildirilir³³³. Kur’an’ın beyanına göre kıyamet gününün korkusu, “**çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek**”³³⁴ derecede şiddetlidir.

³²⁸ Âl-i İmrân, 56; en-Nisâ, 18, 37, 102, 138; et-Tevbe, 74.

³²⁹ Âl-i İmrân, 4; İbrahim, 2, 7; el-Hicr, 50; el-Hac, 2; el-Mü’minûn, 77; Sebe, 46; Fâtır, 10; Sâd, 26.

³³⁰ Râğıb, *Müfredât*, “azb” md., s. 330.

³³¹ Azâbla ilgili tafsîlat için bkz. Yavuz, “Azap” md., *DİA*, İstanbul 1991, IV, 302-309.

³³² el-Hac, 19-22; Fâtır, 36-37; el-Vâkıa, 41-46; el-Müzzemmil, 17; el-Mürselât, 31-34; en-Nebe, 40. Bu konuda Seyyid Kutub’un *Meşâhidü’l-Kıyâme* (Kahire 1992) isimli eserine bakılabilir. Bu kitap Türkçe’ye tercüme edilerek *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri* isimle neşredilmiştir. 1997 yılında İstanbul’da 7. baskısı yapılmıştır.

³³³ el-En’âm, 128; Yûnus, 52; Hûd, 107; es-Secde, 14; en-Nebe, 23.

³³⁴ el-Müzzemmil, 17.

Bununla birlikte Allah Teâlâ, inkârcı ve isyankârları, pişmanlık duyarak girdikleri sapık yoldan dönmeleri ve Rablerine yönelmeleri için dünyada büyük felâketlere uğrattır³³⁵ veya ilâhî îkazları dinlemeyip küfür ve inatta ısrar etmeleri sebebiyle onları helâk eder³³⁶. İnsanların gözü önünde cereyan eden bu dünyevî azap sahnelerine bakarak âhiret azabının, bütün insanları âciz bırakacak bir şiddette olduğu anlaşılabilir. Dolayısıyla Allah'ın isyankârlara dünyada verdiği azabın birkaç misalini ele almamız yerinde olacaktır:

a. Tûr Dağı'nı İsrailoğulları'nın Üzerine Kaldırması

Tûr, Arapça'da cins ismi olarak “dağ” mânâsına gelir. Süryanî dilinde de aynı şekilde olduğu zikredilir. Bazıları da bitki örtüsüyle kaplı olan dağ demek olduğunu söylemişlerdir. **Tûr-i Sîna** ise Hz. Musa'nın vahye mazhar olduğu dağın özel ismidir. İsrailoğulları'ndan mîsak alındığı zaman, o dağın dibinde bulundukları söylenmektedir³³⁷.

Allah Teâlâ onlardan normal bir şekilde ahid almak yerine, kendisiyle sözleşme yaptıkları zâtın ne kadar azamet sâhibi olduğunu göstermek, bu anlaşmayı bozmanın doğurduğu ciddî sonuçları hâfızalarında canlı tutmak ve verdikleri ahdin önemini bildirmek için, heybetli bir manzara meydana getirmiş³³⁸, kocaman bir dağ olan Tûr'u, başlarının üzerine şemsiye gibi kaldırmış ve onları böyle büyük bir mu'cize ile tehdit etmiştir³³⁹. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Hem bir vakit biz o dağı bir gölgelik gibi İsrailoğulları'nın başlarının üstüne kaldırmıştık da onlar, dağın üzerlerine düşeceğini sanmışlardı. O zaman demiştik ki: Size verdiğimiz bu kitaba ciddiyetle sarılın ve içindeki gerçekleri düşünüp hiç hatırlığınızdan çıkarmayın ki, Allah'ı sayıp kötülüklerden sakınasınız”³⁴⁰.

³³⁵ en-Nahl, 53; es-Secde, 21; Yavuz, “Azap” md., *DİA*, IV, 302.

³³⁶ el-A'râf, 84; el-İsrâ, 103; el-Ankebût, 40.

³³⁷ Râğıb, *Müfredât*, “طور” md., s. 311; M. Hamdi Yazır, I, 377 (el-Bakara, 63 tefsirinde).

³³⁸ Mevdûdî, II, 112 (el-A'râf, 171 tefsirinde).

³³⁹ M. Hamdi Yazır, I, 422 (el-Bakara, 93 tefsirinde).

³⁴⁰ el-A'râf, 171. Bu husustaki diğer âyetler için bkz: el-Bakara, 63, 93; en-Nisâ, 154.

Âyette zikredilen تَنَقَّ kelimesi bir şeyi yerinden söküp atmak demektir. Nitekim bir kimse dağarcığında olanları çıkarıp döktüğünde, تَنَقَّ مَا فِي الْجِرَابِ denir. Yine çocuğu çok olan kadına امْرَأَةٌ تَاتِقُ مُتَتَاتِقُ denilir. Çünkü o da çocuklarını rahminden çıkarıp atmıştır. O hâlde âyetin mânâsı, “Biz o dağı kökünden söktük ve onların üzerinde tuttuk” demektir. ظِلَّةٌ ise evin tavanı, bulut veya kuşatan bir kanat gibi üstten gölgeleyen şeydir³⁴¹.

Allah’ın, Tûr’u üzerlerine kaldırmak sûretiyle İsrailoğulları’nı tehdit etmesinin sebebi, onların Tevrat’ın hükümlerini kabule yanaşmamalarıdır. Dağın durumunu görünce hepsi düşüp sol kaşları üzerine secdeye kapanmışlar ve secdede, dağın üzerlerine düşmesi korkusuyla sağ gözleri ile de bir taraftan dağa bakarlarımış. İşte bunun için yahudiler secde edecekleri zaman böyle yapar ve: “Bu secde, bizi cezadan kurtaran secde-dir” derlermiş³⁴².

Bu konuda İbn Abbâs (r.a) şöyle demiştir: Allah Teâlâ, Filistin dağlarından birine emir verdi, o dağ da yerinden sökülerek, bir gölge gibi onların üstüne geldi. Bu hâlde iken Allah Teâlâ onlara Tevrat’ı kabul etmelerini, aksi takdirde dağı üzerlerine atacağını vahyetti. Bunun üzerine onlar kaçacak bir yer bulamayınca Tevrat’ı, ihtiva ettiği hükümlerle birlikte kabul ettiler. Dağın üzerlerine düşeceği korkusuyla secdeye kapandılar. Bir yandan secde yaparken bir yandan da dağa baktıklarından, tek yanakları üzerine secde ettiler³⁴³.

Fahreddin Râzî, ağır bir şeyin direksiz olarak havada durmasını imkânsız gören kimselere, bunun mümkünâtan olduğunu, Allah’ın ise her türlü mümkünâta kâdir bulunduğunu hatırlatarak cevap vermiş ve böyle düşünen insanların görüşlerini fâsitlikle nitelemiştir³⁴⁴.

İsrailoğulları’nın başından geçen bu kıssanın Kur’an’da hatırlatılmasından maksad, Allah’ın hükmüne ve kudretine karşı koymanın mümkün olamayacağını, gönül

³⁴¹ Râzî, XV, 38 (el-A’râf, 171 tefsirinde).

³⁴² Bkz. Râzî, XV, 38; M. Hamdi Yazır, IV, 2321-2322, (el-A’râf, 171 tefsirinde).

³⁴³ Râzî, III, 100 (el-Bakara, 63 tefsirinde).

³⁴⁴ Râzî, III, 100 (el-Bakara, 63 tefsirinde).

rızasıyla itaat etmeyenlerin, sonunda zorla boyun eğmeye mecbur kalacaklarını bildirmektedir. Bu ve bunun gibi ilâhî baskıların her zaman için mümkün olduğu, asıl insanlığın ise o duruma düşmeden, hürriyet içinde ve gönül rızasıyla Hakk'ın emrine boyun eğerek ilâhî kitaba sarılmakta olduğu anlatılmaktadır. Allah Teâlâ, her zaman için dağlar kadar belaları isyankâr insanların başına yıkmaya kâdirdir. Cisimler arasındaki çekim kuvveti bir anda değişebilir, O'nun emri ve iradesiyle, değil dağlar, dünyalar bile yörüngesinden çıkar. Allah Teâlâ'nın, kuvvetinin sonsuzluğunu gösteren âyetleri o kadar çoktur ki, bunlar sayıya gelmez. İşte, kendi gönül rızâsıyla Allah'ın emrine itaat etmeyen ve fenalıktan korunmak istemeyen kimseleri, Allah Teâlâ, her şeyden önce bu cibrî âyet ve tedbirlerle takvaya davet eder. Bununla da yola gelmeyenleri ebedî azabına çarptırır. Akli olan bir kimse, herhangi bir zelzelenin, bir volkanın nasıl bir gücün eseri olduğunu ve bu gücün ne demek olduğunu unutmamalıdır. Çevremizde vukû bulan hiçbir hâdise yoktur ki Allah Teâlâ'nın kudretini göstermiş olmasın, yine hiçbir hâdise yoktur ki, insanlar için karşı konulması imkânsız bir ilâhî kudretin azametini, yüceliğini göstermesin. İbretle bakan bir kimse, böyle bir kudretin sâhibine karşı nasıl bir tutum ve davranış içinde olması gerektiğini görür ve kendisine çeki düzen verir³⁴⁵.

b. İnkârcı Kavimleri Helâk Etmesi

Tarih boyunca Allah'a şirk koşturmak, yeryüzünde haksız yere kibirlenmek, Allah'ın peygamberlerini ve getirdiklerini yalanlamak, peygamberler ve mü'minlerle alay ederek onlara ezâ vermek, Allah'ın nimetleri karşısında nankörce davranmak, haram hudutlarını çiğnemek, insanların mallarını haksız yere yemek, cinsel sapmalara ve azgınlıklara yönelmek gibi sebeplerle birçok kavim dehşetli bir azaba uğramış ve helâk edilmiş³⁴⁶, onların yerine başka bir kavim getirilmiş, öncekiler sanki daha evvel hiç yokmuş gibi yapılmıştır. Bir ümmet isyân edince, Allah onlara mühlet tanır. Bundan maksat onların tevbe etmelerine, hakikate dönmelerine fırsat tanımaktır. İsyanda devam

³⁴⁵ M. Hamdi Yazır, IV, 2322 (el-A'râf, 171 tefsirinde).

³⁴⁶ Seylâ, Said Muhammed Baba, *Esbabü helâki'l-ümemi's-sâlife*, Cidde 2000, s. 83-454.

etmeleri üzerine Allah nimet bolluğu verir. Ancak bu bir istidracdır³⁴⁷, yani o kavmi derece derece helâke sürükler³⁴⁸. Bu hususta âyette şöyle bir ikaz varid olmuştur:

“Kendilerinden önce nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil yarattık”³⁴⁹.

Âyette belirtildiği gibi, bu şiddetli cezaya çarptırılan kavimler, imkân ve zenginlik itibariyle daha ileriydiler ve azaba da kendi günahları yüzünden dûcâr oldular. Âyet-i kerime; kuvvetlerine, servetlerine ve mâlik oldukları imkânlarla aldanarak Allah’a isyân edip şımaran, sâhip oldukları her şeyi kendisine borçlu bulundukları Allah’ı unutarak dalâlete düşen, azgınlaşan ve günah bataklığına sürüklenen toplumlara karşı umûmî bir tehditte bulunarak âdetâ şöyle demektedir: “O isyankârlar, geçmiş milletlerin kalıntılarını, tarihî eserlerini inceleyip öğrenerek bizim, sonsuz kudretimizle nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size verdiğimiz imkânlardan daha fazlasını vermiştik. Daha sonra günahları yüzünden onları helâk ettik. Şimdi sizden daha güçlü olan bu milletleri tarihten silen ve sanki daha önce hiç yokmuş gibi yapan bu yüce kudretin sizi helâk etmeyeceğini mi düşünüyorsunuz?”³⁵⁰.

Bu husus diğer bir âyette şöyle açıklanır: **“Nitekim onlardan her birini günahları sebebiyle suç üstü yakaladık: Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine yazık ediyorlardı”**³⁵¹.

Azgın kavimlerin başına gelen azabın şiddeti ve büyüklüğü Allah’ın azamet ve kudretini ortaya koyacak niteliktedir. Bu azabın çeşitleri işitildiğinde insan korkudan

³⁴⁷ el-Kalem, 44; el-En’âm, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 145.

³⁴⁸ Muslih, Hamid, *Kavimleri Helâk Eden Günahlar*, (trc. İsmail Kaya), Konya 1992, s. 139.

³⁴⁹ el-En’âm, 6.

³⁵⁰ Karaman ve dğrl., *Kur’an Yolu*, II, 302, (el-En’âm, 6 tefsîrinde).

³⁵¹ el-Ankebût, 40.

titrer ve o manzaraları tahayyül ettiğinde eklemleri tutmaz olur³⁵². Kur'an'da bildirildiğine göre, azap emri geldiğinde toplumları korkunç ve dayanılmaz bir çılgılık yakalayır ve o ülkenin üstü altına çevrilir, üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapıp istif edilmiş ve Rabbimizin nezdinde damgalanmış taşlar yağdırılır³⁵³, taşları savuran kasırgaya tutulurlar³⁵⁴, üzerlerine dehşetli bir şekilde helâk edici yağmurlar yağdırılır³⁵⁵, büyük bir sel felâketine maruz kalırlar³⁵⁶, zâlimler askerleriyle birlikte denize atılıp boğulur³⁵⁷, bütün kavmi sular altında bırakan bir tûfana yakalanırlar,³⁵⁸ zulme batmış beldelerin belleri kırılarak onlardan sonra başka toplumlar yaratılır³⁵⁹... Bu tür azaplar gelmeye başladığında artık Allah'ın irade buyurduğu helâki geri çevirecek hiçbir kuvvet yoktur, Allah'ın dışında onları himaye edecek kimse olamaz³⁶⁰ ve kaçacak bir yer de bulunmaz³⁶¹.

Bahsedilen azap türlerinin hepsi de dehşet verici ve insan kudretinin çok çok üstündedir. Bu azap türlerinin pek çok defa meydana geldiği de târihin şehâdeti ile sâbittir. Nitekim Kur'an-ı Kerim zaman zaman onların yeryüzündeki kalıntılarına bakıp ibret almayı emreder³⁶². Âyetlerde anlatılan kavimlerin hâllerinden bazı tarihçiler söz

³⁵² Seylâ, *Esbabü helâki'l-ümem*, s. 62.

³⁵³ Hûd, 67, 82-83; el-Hicr, 73-74.

³⁵⁴ el-Kamer, 34.

³⁵⁵ eş-Şuarâ, 172-173.

³⁵⁶ Sebe', 16.

³⁵⁷ el-Enfâl, 54; el-Kasas, 40.

³⁵⁸ el-Ankebût, 14.

³⁵⁹ el-Enbiyâ, 11; el-Mü'minûn, 31, 42.

³⁶⁰ er-Ra'd, 11.

³⁶¹ Kâf, 36. Allah kavimleri günahları sebebiyle cezalandırır veya helâk eder. Nitekim Rasûlullah (s.a.v): "*İnsanlar, günahları çoğalmadıkça helâk olmayacaklardır*" buyurmuştur (Ebu Davud, Melahim 17/4347). Başa gelecek olan cezâdan ise ancak tevbe ile kurtulmak mümkündür. İyi ve güzel şeyleri tavsiye edip anlatmak, kötülüklerden sakındırmak da toplumların helâkten kurtulması için iki esas umdedir (Seylâ, *Esbabü helâki'l-ümem*, s. 459).

³⁶² Bkz. Âl-i İmrân, 137; el-En'âm, 11; el-A'râf, 84, 86, 103; Yûnus, 39, 73; Yûsuf, 109; en-Nahl, 36; en-Neml, 14, 51, 69; el-Kasas, 40; er-Rûm, 9, 42; Fâtır, 44; el-Mü'min, 21, 82; Muhammed, 10.

ettiği gibi³⁶³ arkeolojik araştırmalar neticesinde, Kur'an'da helâk edildiğinden bahsedilen Âd kavmine ve İrem şehrine âit kalıntıların bulunduğu da iddia edilmektedir³⁶⁴. Dolayısıyla târih, arkeolojik çalışmalar ve gelişen ilim, Kur'an'ın haberlerini doğrulamaktadır. Doğruluğu sâbit olan bu ifadelerin ise, taşıdıkları azamet itibariyle beşere âit olmadıkları ortadadır. Yani Kur'an-ı Kerim, Allah'ın azâbındaki şiddeti gösteren ifadeleri açısından da insanları âciz bırakarak mu'cizeliğini ortaya koymaktadır.

5. Büyük Hâdiseleri Küçük Vâsıtalarla Gerçekleştirmesi

Kur'an-ı Kerim'de, insanların yapması mümkün olmayan, meydana gelmesi için de büyük bir kuvvet ve kudreti gerektiren bazı hâdiselerden bahsedilir. İnsan zihni, o hâdisenin vukû bulabilmesi için, onunla aynı seviyede veya ondan daha kuvvetli bir vâsıtanın olması gerektiğini düşünür. Ancak Kur'an'da bu nevî büyük oluşların, çok basit görülen küçük sebep ve vâsıtalara gerçekleştiği veya gerçekleşeceği haber verilir. İşte bu âyetler de sadece Allah'a mahsus olabilecek azametli ifadelerdendir.

Mevzûyu daha iyi anlayabilmek için meselâ milâdî 570'li yıllarda insanların gözleri önünde cereyân eden Fil Hâdisesi'ni anlatan âyetlere bakalım:

“Rabbinin Ashab-ı fil’e ettiklerini görmedin mi? Onların hile ve düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine eabili, sürü sürü kuşları salıverdi. Bunlar onlara pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı. Derken onları kurt yeniği ekin yaprağına çeviriverdi”³⁶⁵.

Bu ifadeler, Kur'an'ı vahyeden zâtın azamet ve kudretini âdetâ zihinlere kazı-maktadır. Çünkü insan zihninin en mühim kavrama ve öğrenme vâsıtalarından biri olan **zıtlık** esası, burada en güzel şekliyle kullanılmıştır. Bir tarafta büyük fillerden oluşan kalabalık bir ordu, diğer tarafta Allah tarafından gönderilen küçük küçük kuşlar... Bu

³⁶³ Thomas H. Maugh II, “Ubar, Fabled Lost City, Found by LA Team”, *The Los Angeles Times*, 5 Şubat 1992; Bertram Thomas, *Arabia Felix: Across the “Empty Quarter” of Arabia*, New York: Schrieber's Sons 1932, s. 161 (Yahya, Harun, *Kavimlerin Helaki*, İstanbul 2002, s. 70-74 ve <http://kavimlerinhelaki.com/adkavmiubar.html#1>, (Erişim: 29.04.2005)'den naklen).

³⁶⁴ <http://kavimlerinhelaki.com/adkavmiubar.html#1> (Erişim: 29.04.2005)

³⁶⁵ el-Fil, 1-5.

kuşların attığı mermiler de yine küçük taşlardır. Fil ordusu ise 60.000 askerle, o zamanın tankları mesâbesindeki 1000 kadar büyük filden meydana gelmektedir³⁶⁶. Fil Vak‘ası’ndan yaklaşık 60 sene sonra Hendek Harbi’ne gelen Mekkelilerin, çevrelerindeki pek çok müşrik kabile ile Medîne’deki yahûdileri de saflarına katarak ancak 12.000 kişilik bir ordu kurabildikleri düşünüldüğünde, Fil Ordusu’nun o zaman için ne kadar büyük bir güce sahip olduğu daha iyi anlaşılır. İşte bu büyük ordu, küçük kuşlarla helâk edilmiştir. Buna dikkat çeken Fahreddin Râzî, 3. âyetteki **“Tayran”** kelimesinin nekra gelmesini, tahkîr/küçük gösterme mânâsına hamlederek şu açıklamayı yapar: “Çünkü helâk eden varlıklar ne kadar küçük olursa, Allah’ın sanatı o nisbette hayranlık verici ve büyük görünür”³⁶⁷.

Diğer taraftan, Fil Vak‘ası’nın gerçekliği ile ilâhî kudrete delâletinden şüphe etmek de doğru değildir. Dinsizler, her ne kadar zelzele, kasırga, yıldırım ve Cenâb-ı Hakk’ın geçmiş ümmetlere azab olarak gönderdiği diğer musibetler hususunda bir takım tutarsız yorum ve gerekçeler ileri sürseler de, bu hâdise hakkında o tür mazeretler üretmelerine imkân yoktur. Çünkü, tabiatıta, bir sürü kuşun, gagalarında ve ayaklarında küçük taşlar getirip o bölgedeki insanların bir kısmına hiç dokunmazken diğer bir kısmını helâk etmesi, normal bir şey değildir. Diğer taraftan Fil Vak‘ası ile Hz. Peygamber (s.a.v)’in bi’seti arasında, kırk yıllık bir zaman dilimi mevcuttur. Allah Rasûlü (s.a.v) bu sûreyi okurken, Mekke’de, Fil Hâdisesi’ni müşâhede eden insanlar bulunuyordu³⁶⁸. Bunların çoğu da inançlarının doğruluğunu ispat edebilmek için Kur’an’ın bir açığını bulmaya şiddetle ihtiyaç duyan inkarcı insanlardı. Buna rağmen, hiçbiri Fil sûresini yalanlayamamıştır. Hâlbuki onlar silahlı mücâdele de dâhil her türlü çareye baş vuruyor-

³⁶⁶ Bkz. İbn Sa‘d, *Tabakât*, I, 92; M. Hamdi Yazır, IX, 6117, (el-Fil, 5 tefsirinde); Mevdûdî, VII, 239 (Giriş); Fayda, “Fil Vak‘ası” md., *DİA*, XIII, 71.

³⁶⁷ Râzî, XXXII, 94, (el-Fil, 3 tefsirinde).

³⁶⁸ Örnek olarak şu rivâyeti ele alabiliriz: Kubâs bin Üşeym:

“Ben ve Peygamber (s.a.v), Fil Senesi’nde doğduk” demişti. Osman bin Affân (r.a) ona:

“Sen mi daha büyüksün, yoksa Rasûlullah (s.a.v) mi?” diye sordu.

Kubâs, şu cevâbı verdi:

“Rasûlullah (s.a.v) benden çok çok büyüktür. Ben ise doğum tarihi itibarıyla O’ndan eskiyim...

Ben filin pisliklerini yeşile dönmüş, renk değiştirmiş bir vaziyette gördüm” (Tirmizî, Menâkıb, 2/3619).

lardı. O hâlde bu hâdisenin ve Kur'an vahyinin doğruluğunda şüphe etmek doğru değildir³⁶⁹.

Konumuzla ilgili diğer bir âyette, Allah'ın iznine vurgu yapılarak nice küçük toplulukların büyük cemaatlere gâlip geldiği bildirilir³⁷⁰. Yani Allah ister ve yardım ederse, az sayıdaki insanlar büyük kalabalıkları mağlûb edebilirler.

Kur'an'daki bu tür azametli ifâdeler, azgın kavimlerin helâkini anlatan kısımlarda da görülür. Meselâ, Yâsîn sûresinde helâk edildiği bildirilen kavim, öyle büyük ordular, felâketler ve dayanılmaz kuvvetlerle yok edilmemiştir. Onları yerle bir etmek için sadece bir sayha (ses, çığlık) yeterli olmuştur. Bu durum âyette şöyle ifade edilir:

“Onun vefatından sonra, kavminin üzerine, gökten bir ordu indirmedik, zaten bu âdetimizden de değildi. (Orduya ne lüzum?) Bir tek ses yeter! Bir de bakmışsınız, sönüp kalmışlar...”³⁷¹.

Dikkat edilirse bu âyetler konumuza doğrudan ışıktır. Büyük hâdiseler için Allah'ın gökten kalabalık ordular indirme gibi bir âdeti yoktur. O'nun gibi sınırsız bir kudrete sahip olan zâtın, küçük bir emirle istediği her şeyi yapması mümkündür. Âyetteki, **“Bir tek”** kelimesi, bu işin Allah'a çok kolay olduğunu te'kidle gösteren bir tâbirdir. Bir sonraki âyette geçen **“Artık hemen sönüverdiler”** ifâdesi de, helâkin çok hızlı olduğuna işaret eder. Çünkü onların sönüp mahvolmaları, o sayha ile anında ve derhal meydana gelmiştir³⁷².

Aynı şekilde Hz. Sâlih'in kavmi ile diğer bazı kavimlerin yerle bir edilmesi de büyük ordularla değil, aksine basit bir sesle oluvermiştir. Kur'an'da şöyle buyrulur:

“Azap emrimiz gelince, tarafımızdan bir lütuf olarak Salih'i ve beraberindeki mü'minleri azaptan ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz ki senin Rabbin çok kuvvetlidir, mutlak galiptir. Zulmedenleri ise o korkunç ses tutuverdi

³⁶⁹ Bkz. Râzî, XXXII, 92-93, (el-Fil, 1 tefsîrinde).

³⁷⁰ el-Bakara, 249.

³⁷¹ Yâsîn, 28-29.

³⁷² Râzî, XXVI, 55, (Yâsîn, 29 tefsîrinde).

de diyarlarında çökekaldılar. Sanki hiç orada yaşamamış gibi oldular, ortadan silindiler...”³⁷³.

Âyetten anlaşıldığına göre, Allah Teâlâ bir kavmi helâk etmek istediğinde, oradaki insanlardan dilediğini kurtarır, dilediğini de yerin dibine batırır. Yani burada rastgele bir tabîî hâdiseden değil, şuurlu ve iradeli bir hareketten bahsedilebilir. Bu da ancak büyük bir kuvvet ve üstün bir kudreti gerektirir. Dolayısıyla âyetin sonunda Allah’ın **Kavî** ve **Azîz** sıfatları hatırlatılır.

Konumuza misal teşkil eden hâdiselerden biri de kıyametin vukûudur. Hiç şüphesiz insanlar için en büyük hâdis, kıyametin kopmasıdır. Böylesine büyük bir oluşa insanların gücü yetmediği gibi, onlar, bu işin ancak büyük vâsıtalarla yapılabileceğini düşünürler. Fakat Kur’an’da kıyâmetin de tek bir sesle gerçekleşivereceği bildirilir:

“Ve yine derler ki: «Eğer doğru söylüyorsanız, bizi tehdid ettiğiniz bu (kıyamet) ne zaman? Onların beklediği: Sadece bir ses!.. Çekişip dururlarken kendilerini çarpacak bir ses... İşte o zaman... Ne vasiyette bulunabilir, ne de evlerine dönebilirler...”³⁷⁴.

Önceki bölümün “Kıyametle Alakalı İfadeler” kısmında büyüklük ve dehşetinden bahsettiğimiz bu muazzam kıyâmet hâdisesi, Allah’ın azamet ve kudreti karşısında o kadar basit ve küçük bir şeydir ki, Allah Teâlâ bunu sadece bir sayha ile gerçekleştirecektir.

En az bunun kadar önemli diğer bir husus da, bu muazzam kıyâmet hâdisesinin çok kısa sürede gerçekleşecek olmasıdır. Yâni bütün göklerin ve yerlerin altüst edilmesi, hem basit bir şekilde tek bir sesle, hem de çok kısa sürede olacaktır. Kur’an bunu şöyle haber verir: **“Kıyametin oluş işi, başka değil, ancak göz açıp kapama yahut daha da kısa bir anda olup biter. Şüphe yok ki Allah her şeye kadir!”³⁷⁵.**

³⁷³ Hûd, 66-68. Ayrıca bkz. Hûd, 94; el-Hicr, 73-74, 83; el-Mü’minûn, 41; el-Kamer, 31.

³⁷⁴ Yâsîn, 48-50, 53; Sâd, 15; Kâf, 42.

³⁷⁵ en-Nahl, 77. Hadislerde de kıyâmetin ansızın ve çok kısa bir sürede meydana geleceği muhtelif misallerle anlatılmıştır (Buhârî, Rikâk 40; Müslim, Fiten 140).

Bu ne kadar azametli bir ifadedir... İnsan aklının almayacağı büyük oluşların, göz açıp kapamadan daha hızlı vukû bulacağı bildirilmektedir. Zaten Allah Teâlâ, bir şeye “ol” der, o da derhal olur³⁷⁶. Bu durum Allah’ın kudretinin son derece mükemmel olduğunu zihinlere iyice yerleştirmektedir³⁷⁷. Diğer taraftan beşeriyet için anlaşılması zor olan bir durum haber verildikten sonra, Allah’ın her şeye kâdir olduğu vurgulanmaktadır ki bu son derece mânîdardır. İnsanın yapamadığı veya anlamadığı şeylerin inkâr edilmesi gerekmez. İnsan anlamasa ve yapamasa da ilâhî kudret böyle şeyleri gerçekleştirebilir. Dolayısıyla Allah’ın kudretinin her şeye yettiğini hiçbir zaman unutmamak îcâb eder.

Kıyametin kopmasından sonra dünya târihi boyunca ne kadar insan yaratılmışsa hepsi de bir anda diriltip hesap için toplanacaktır. Bu da yine bir anda ve tekbir çağrıyla vukû bulacaktır. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Bütün olay, bir çağrıdan ibâret! İşte hepsi duruşma için toplanmışlar...”³⁷⁸.

İnsan biraz durup bu kısacık âyetin ifade ettiği mânâyı düşündüğünde, Allah’ın azamet ve kudretini daha iyi kavrayacaktır. Her şeyden önce, diriltilecek insanların sayısını tahmîn etmek bile mümkün değildir. Bu kadar çok insanı bir anda diriltmek, şüphesiz büyük bir kudretin işidir. Bu mânâları, âyette geçen “fâ-i fücâiye” de desteklemektedir. Nitekim bu harf, sadece tek bir sayfa ile³⁷⁹ bütün insanların, göz açınca kadar bile beklemeden, derhal toplanacaklarını ifade etmektedir³⁸⁰. Diğer taraftan bu âyet, ölümlerin yeniden diriltilerek bir araya toplanmaları işinin, Allah katında ne kadar basit ve kolay olduğuna dikkat çekmektedir. Bütün bunları yapmak için, O’nun, insanların bildiği sebeplere ihtiyaç duymadığı îlân edilmektedir³⁸¹. Bu mânâyı şu âyet-i kerime de gâyet açık bir şekilde ifâde eder:

³⁷⁶ Kurtubî, X, 150, (en-Nahl, 77 tefsîrinde).

³⁷⁷ Râzî, XX, 71, (en-Nahl, 77 tefsîrinde).

³⁷⁸ Yâsîn, 53.

³⁷⁹ Beydâvî, IV, 189, (Yâsîn, 53 tefsîrinde).

³⁸⁰ Ebu’s-Suûd, VII, 172, (Yâsîn, 53 tefsîrinde).

³⁸¹ Beydâvî, IV, 189; Ebu’s-Suûd, VII, 172, (Yâsîn, 53 tefsîrinde).

“Ey insanlar! Sizin hepinizi yaratmak veya ölümden sonra hepinizi tekrar diriltmek, bir tek kişiyi diriltmek gibidir”³⁸².

Yani bir kişiyi yaratmakla trilyonlarca insanı yaratmak arasında Allah için hiçbir fark yoktur. İlk yaratma ile tekrar diriltme arasında da fark yoktur. Allah’ın kudreti karşısında az ile çok, bir ile bin aynıdır, hiç farketmez³⁸³. Bir iş O’nu, başka bir iş yapmaktan alıkoymaz³⁸⁴.

Allah’ın azametini gösteren bir diğer husus da, O’nun istediği her şeyi bir anda, hiç beklemeden yapmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur:

“Bizim emrimiz sadece bir kere, hem de göz açıp kapama gibi pek hızlıdır”³⁸⁵.

Allah’ın, büyük işler yapmak için zamana ihtiyacı yoktur. İsteddiği müddet zarfında ve istediği gibi yapar. Bu da şüphesiz, Allah’ın azamet ve kudretindeki kemâli göstermektedir. M. Hamdi Yazır, âyetin tefsirinde, Allah’ın işinin veya herhangi bir şeyi yaratmak için verdiği emrin bir kelimedenden veya bir bakıştan ibaret olduğunu ifade ettikten sonra bunu şöyle açıklar:

Hakikatte tam sebep, “**kün**” emridir. Sebep meydana gelince, yani “kün” emri vuku bulunca, sebebin sonucu da hemen oluverir ki, bu da yaratmadır. Onun için kâinât-taki nizâm nasıl bozulacak, o kıyâmet saati nasıl olacak, suçlular o mukadderâta nasıl sürüklenecek diye tereddüde mahal de yoktur. “Ol” deyince hepsi olur³⁸⁶.

Burada Cenâb-ı Allah’ın iradesini belirleyecek veya ona tesir edecek hiçbir kuvvet bulunmadığı gibi, O’nun için zaman, mekan vb. faktörlerin söz konusu olmadığına ve kudretine sınır düşünülmemeyeceğine vurgu yapıldığı da söylenebilir³⁸⁷.

³⁸² Lokmân, 28.

³⁸³ Zemahşerî, V, 22, (Lokmân, 28 tefsîrinde).

³⁸⁴ Beydâvî, IV, 153; Zemahşerî, V, 23, (Lokmân, 28 tefsîrinde).

³⁸⁵ el-Kamer, 50.

³⁸⁶ M. Hamdi Yazır, VII, 4655, (el-Kamer, 50 tefsîrinde).

³⁸⁷ Karaman ve dğrl., *Kur’an Yolu*, V, 134, (el-Kamer, 49-50 tefsîrinde).

Âyetteki “**vâhidetün**: bir tek” kelimesi, Allah’ın, verdiği bir emri tekrar etmeye ihtiyac duymadığını gösterir ki bu da hükmünün ne kadar geçerli olduğuna işârettir. Bir de, durum ne olursa olsun, Allah için fark etmediğini gösterir. Nitekim o büyük Arş’ı yaratmakla en küçük karıncayı yaratmak, Allah için aynı durumdadır. Âyetteki “**göz açıp kapama gibi**” ifadesi de, O’nun emrine yönelik bir teşbih olmayıp, olayın meydana gelmesini anlatır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, “Bizim emrimiz tek’tir, binâ-naleyh bu emirle emrolunan şey, bir göz kırpması gibi hızlıca oluverir” buyurmaktadır³⁸⁸.

Âyet-i kerime, Allah’ın emrinin yerine gelmesindeki hızlılıkla birlikte kolaylığa da dikkat çekmektedir. Bütün bunlar, Allah’ın ilim ve kudretine nihâyet olmadığını açıkça ortaya koyar. Bunu bir misalle açıklamak istersek, meselâ bir kişinin yaptığı sanatların kolaylık ve zorluk derecesi, onun ilim ve cehliyle ölçülür. Kişinin sanatlarda, bilhassa ince ve hassas âletlerde ne kadar ilmi ve mahareti varsa, yaptığı işler de o nisbette kolay olur. Bilgisizliği nisbetinde de zorluk ve zahmet artar. Dolayısıyla varlıkların yaratılmasında görülen sınırsız ve mükemmel hızlilik ile sonsuz genişliğe rağmen, bunların yaratılmasındaki kolaylık, Allah’ın ilmine nihâyet olmadığını göstermektedir³⁸⁹.

Bütün bunları topladığımızda şu sonuca varırız: Beşerî imkânlar açısından imkansız olan hâdiseler, Cenâb-ı Hak tarafından çok küçük vâsıtalarla, gâyet basit ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilir. Kur’an’da yer alan bu tür ifâdeler ise, onun insan sözü olmadığını gösteren kuvvetli delillerden biridir.

6. Bütün Canlıların Rızkını Vermesi

Bütün canlıların, rızkı doğrudan doğruya Kadîr-i Zülcelâl olan Allah’ın elindedir ve O’nun hazine-i rahmetinden çıkar³⁹⁰. Allah, fazlı ve rahmeti sebebiyle onların rızkını tekeffül etmiştir³⁹¹. Her bir canlının rızkı Allah’ın taahhüdünde olduğundan, aç-

³⁸⁸ Râzî, XXIX, 66, (el-Kamer, 50 tefsîrinde).

³⁸⁹ Bkz. Nursî, *Külliyât (Mesnevî-i Nûriye, 10. Risâle)*, II, 1352.

³⁹⁰ Nursî, *Külliyât (12. Lem’a)*, I, 613.

³⁹¹ Ebu’s-Suûd, IV, 186, (Hûd, 6 tefsîrinde).

lıktan ölmek mümkün değildir³⁹². En parlak bir mu‘cize olan hayatı kim vermiş ise, rızıkla o hayatı besleyen ve idâme ettiren de O’dur. Buna bir delil göstermek gerekirse şöyle denebilir: En zayıf, en aptal hayvan, en iyi beslenir (meyve kurtları ve balıklar gibi). En âciz, en nâzik mahlûk, en iyi rızkı yer (çocuklar ve yavrular gibi). Hatta rızkın iktidar ve ihtiyar ile ters orantılı, acz ve zaaf ile doğru orantılı olduğu bile söylenebilir. Bunu anlamak için balıklarla tilkileri, yavrularla canavarları, ağaçlarla hayvanları mukâyese etmek kâfidir³⁹³.

Rızık, aslında Arapça’da “haz” ve “nasip” anlamında isim olup, nasip etmek ve rızıklandırmak mânâsında masdar da olabilmektedir. Ehl-i Sünnet’e göre şer’î mânâsı da lügat mânâsının aynıdır ki, “Cenab-ı Allah’ın canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiği şey” diye tarif edilir. Şu hâlde mülk olsun olmasın, yenilen, içilen ve diğer şekillerde faydalanılan mallara uygun olduğu gibi evladı, eşi, gayret ve işi, ilim ve bilgileri dâhi içine alır. Fakat hepsinde istifâde edilmiş olmak şarttır. Buna göre, dinî ve dünyevî bilfiil faydalanılamayan mal, mülk, evlat ve âile, ilim ve bilgi rızık değildir. Bu şekilde bir şey, çeşitli faydalanma şekillerine göre farklı kimselerin rızkı olabilir. Fakat malından, gücünden, ilminden faydalanmayan kişiler, rızıklanmış değildirler³⁹⁴. Rızka sebep olmasından dolayı yağmura da rızık denilir³⁹⁵.

Âyetlerde bütün canlıların rızkını Allah’ın verdiği şöyle bildirilir:

³⁹² Nursî, *Külliyât (12. Lem’a)*, I, 613. Hz. Cabir (r.a)’ın naklettiğine göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar Allah’a karşı muttaki olun ve (rızık) talebinizde güzel hareket edin. Zira, hiçbir kimse (Allah’ın kendisine taktir ettiği) rızkını eksiksiz elde etmeden ölmez. Rızkı gecikse bile ona mutlaka kavuşacaktır. Öyleyse Allah’tan korkun ve (rızık) talebinizde güzel davranın, (gayr-ı meşru yollara sapmayın), *helal olanı alın, haram olanı terk edin!*” (İbn Mâce, Ticârât 2). İsnâdında Velid b. Müslim, İbn Cüreyc ve Ebu’z-Zübeyr olduğu için zayıf addedilmiş, ancak İbn Mâce bu hadisi nakletmekte münferid kalmamış, hadis İbn Hibban’ın *Sahih*’inde de Cabir’den gelen farklı iki isnadla rivayet edilmiştir (İbn Mâce, *Sünen*, II, 725).

³⁹³ Nursî, *Külliyât (5. Söz)*, I, 8.

³⁹⁴ M. Hamdi Yazır, I, 192 (el-Bakara, 3 tefsirinde). Verilen bu mânâlar için bkz. Râğıb, *Müfredât*, “رزق” md., s. 200.

³⁹⁵ el-Casiye, 5; Râğıb, *Müfredât*, “رزق” md., s. 200.

“Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah’a ait olmasın. Allah her canlının hayatını geçirdiği yeri de, öleceği yeri de bilir. Bütün bunlar apaçık bir kitaptadır”³⁹⁶.

Yani, gerek insan, gerek diğer canlıların rızkı, kuvveti, gıdası ve beslenmesi, yaşamak için gerekli olan bütün şartlar ve sebepler, Allah’a aittir. Tabî veya iradî olarak o canlının rızkına kavuşması Allah’ın taahhüdü altındadır. O yaşatmak istediği sürece bütün âlem onu engellemeye çalışsa yine de göndereceği rızkı gönderir. Dolayısıyla rızık meselesi o kadar endişe edilecek bir şey değildir³⁹⁷ ve Allah’tan başkasından rızık beklemek boşunadır³⁹⁸. Çünkü herkesin rızkı daha doğmadan takdir edilir ve ne kadar olduğu yazılır³⁹⁹.

Seyyid Kutub, konuyu şöyle değerlendirir: Burada Allah’ın geniş kapsamlı ve dehşet verici ilim ve kudretini tasvir eden bir tablo karşısındayız. Yeryüzünün yüzeyini dolduran, toprağın derinliklerinde yaşayan, yerin gizli dehlizlerinde ve labirentlerinde saklanan bütün canlı türlerini tahayyül ettiğimizde, bunların ne sayılabileceğine ne de istatistiklerinin tutulabileceğine ihtimal veremeyiz. İşte onların tümüne âit bütün bilgiler, Allah Teâlâ’nın katında olduğu gibi, hepsinin beslenmesi, geçimlerinin sağlanması da yine O’nun taahhüdü altındadır. Allah, onların nerelerde barındıklarını, nerelerde saklandıklarını, nerelerden gelip nerelere gittiklerini bilir. Öte yandan Yüce Allah, bu yaratıkları sadece bilmekle kalmaz, ayrıca insanın tasavvur etmekten bile âciz olduğu bu müthiş kalabalık içindeki her bir canlının beslenmesini, geçimini de takdir eder⁴⁰⁰.

³⁹⁶ Hûd, 6. Ayrıca bkz. ez-Zâriyât, 57-58; el-Ankebût, 60.

³⁹⁷ Bunu Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle ifade etmişlerdir: “Başlarınız kımıldadığı müddetçe rızık hususunda ye’se düşmeyin. Zira insanı annesi kıpkızıl, üzerinde hiçbir şey olmadığı halde doğurur, sonra aziz ve celil olan Allah onu her çeşit rızıkla rızıklandırır” (İbn Mâce, Zühed, 14). İsnâdının sahih olduğu bildirilmiştir (İbn Mâce, Sünen, II, 1394).

³⁹⁸ M. Hamdi Yazır, IV, 2757-2758, (Hûd, 6 tefsirinde).

³⁹⁹ Müslim, Kader 3.

⁴⁰⁰ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 1856, (Hûd, 6 tefsirinde).

Tabatabaî'ye göre de, Allah'ın bütün canlıların rızıkına kefil olması, O'nun ilminin genişliğini ve canlıların bütün ahvâlini bildiğini göstermektedir⁴⁰¹. Şâyet -hâşa- bütün mâlumâtı bilmemiş olsa idi her canlıya rızık ulaşamazdı⁴⁰².

Allah Teâlâ, insanları gerek semadan gerekse yerden rızıklandırdığına vurgu yaparak, canlılara rızık vermeyi gerçek ve üstün ilâh olmanın şartı saymaktadır⁴⁰³. Nitekim Allah'ın vasıfları arasında **Hayru'r-râzikîn**⁴⁰⁴ ve **Razzâk**⁴⁰⁵ bulunmaktadır. Hayru'r-râzikîn, rızık verenlerin en hayırlısı, demektir. Allah Teâlâ, vereceği rızık hususunda tam bir kudrete sâhip bulunduğundan, rızık tükenmek bilmediği, rızıkının kesilme endişesi olmadığı, O'nun için başa kakmak, karşılığında bir şey beklemek gibi eksiklikler söz konusu edilemeyeceği gibi sebeplerle bu vasıfla tavsif edilmiştir⁴⁰⁶.

“Rızık çok ve tekrar tekrar veren” mânâsındaki Razzâk ise, **Râzık**'ın mübâlağa ve tekerrür ifade eden فَعَال şeklidir. Allah Teâlâ'nın bu ism-i şerifi, mübâlağa sîğasında geldiğinde şu mânâyı ifâde eder: Allah, sayıları ne kadar çok olursa olsun bütün varlıkları rızıklandırır. Bir kimseye rızık verdiğinde de, dilerse onu bolca ve hududsuz bir şekilde rızıklandırır⁴⁰⁷. Bu sebeple herhangi bir mahlûka rızık ulaşmasına vesile olan insana tecevvüzen⁴⁰⁸ “râzık” denilebilirse de, hiçbir zaman Razzâk denilemez. Çünkü o sâdece Allah Teâlâ için kullanılır⁴⁰⁹. Kur'an'da رَزَقَ fiilinin fâili -sarih veya takdiri olarak- her zaman için Allah'tır. Bu fiilin insanlara hiç izafe edilmeyişinden anlaşılıyor ki, Kur'an'a göre rızık, ya doğrudan veya sebepler vâsıtasıyla Allah Teâlâ'ya âittir⁴¹⁰.

⁴⁰¹ Tabatabaî, X, 141, (Hûd, 6 tefsirinde).

⁴⁰² Râzî, XVII, 148, (Hûd, 6 tefsirinde).

⁴⁰³ en-Neml, 64.

⁴⁰⁴ el-Mâide, 114; el-Hac, 58; el-Mü'minûn, 72; Sebe', 39; el-Cum'a, 11.

⁴⁰⁵ ez-Zâriyât, 58.

⁴⁰⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 240; Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 122.

⁴⁰⁷ en-Nabluşî, Muhammed Râtib, *Mevsûatü esmâ'i'llahî'l-hüsna*, Dimeşk 2004, I, 235.

⁴⁰⁸ Çünkü insan hakikî mânâda rızık veren değildir (Kurtubî, I, 178).

⁴⁰⁹ Râğib, *Müfredât*, “رَزَقَ” md., s. 200; Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 238-239.

⁴¹⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 239. Rasûlullah (s.a.v) şu hadîs-i şerifte, Allah'ın rızık verme husûsundaki azametine dikkat çekmiştir:

Burada hatırlatılması gereken bir husus da Allah'ın, rızkı dilediğine çok dilediğine ise az vermesidir: **“Şu kesin ki Rabbin dilediği kimsenin nasîbini bollaştırır, dilediğinin nasîbini daraltır. Çünkü Rabbin kullarının her hâlini bilip görmektedir”**⁴¹¹.

Allah Teâlâ, diğer bir âyette de canlıların rızkını insanların değil kendisinin verdiği dikkat çekmektedir⁴¹². Demek ki bu husus, üzerinde durulması ve tefekkür edilmesi gereken konulardan biridir. Sayısı belirsiz varlığa rızık veren Allah'ın azametini düşünmek ve bu ifadelerdeki i'câzı kavramak gerekmektedir. Bir kimse, kendi ve çevresinin rızkını kazandığını iddia etse bile, bütün canlıları rızıklandırıldığını söyleyemez. Söylese bile ne kadar inandırıcı olur? Bunu ancak Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde söylemekte ve bu sözün doğruluğu da her an gözler önünde açıkça sergilenip devamlı sûrette tecrübe ve müşâhede edilmektedir.

Diğer taraftan Allah, insana husûsî bir mevki tahsis etmiş ve ona sayılamayacak kadar rızık ihsan etmiştir⁴¹³. Hatta bütün mahlukatı insan için yaratmış ve onun emrine vermiştir. Bu durum âyet-i kerimede şöyle haber verilir:

“Hem göklerde ve yerde ne varsa, hepsini Kendi tarafından bir lütuf olarak sizin hizmetinize veren de O'dur. Elbette bunda düşünecek kimseler için ibretler vardır”⁴¹⁴.

“Allah -azze ve celle- «Sen infak et ki, ben de sana infak edeyim» buyurdu. Allah'ın hazîneleri geniştir. Bütün mahlûkâta verdiği rızıklar O'nun hazînesinden hiçbir şey eksilmez. O, gece gündüz arı arkası kesilmez infaklarda bulunur. Se-mâ ve arzı yarattığı günden beri Allah'ın infak ettiği şeyleri bir düşünün! Bunlar, O'nun mülkünden hiçbir şey eksiltmemiştir.” (Buhârî, Tefsîr, 11/2; Tevhîd, 22).

⁴¹¹ el-İsrâ, 30. Ayrıca bkz. el-Bakara, 245; er-Ra'd, 26; el-İsrâ, 30; el-Kasas, 82; el-Ankebût, 62; er-Rûm, 37; Sebe', 36, 39; ez-Zümer, 52; eş-Şûrâ, 12. Enes b. Mâlik (r.a) anlatıyor: “İnsanlar gelerek: «Ey Allah'ın Rasulü, fiyatlar çok pahalandı, (malların) fiyatını bize Siz tesbit ediverin» diye talebde bulundular. Rasûlullah (s.a.v): *“Fiyatları koyan Allah'tır. Rızkı eksiltene ve artıran O'dur. Canlıların rızkını veren de O'dur. Ben ise, hiç kimse benden ne kan ne de mal hususunda hak talebinde bulunmadığı bir hâlde Allah'a kavuşmak istiyorum”* cevabını verdi. (Ebu Dâvûd, Büyû' 49/3451; Tirmizî, Büyû' 73/1314). Ebu Dâvûd'da, Râzık vasfı geçerken Tirmizî'de Razzâk geçmekte ve hadisin sahih olduğu belirtilmektedir.

⁴¹² el-Hicr, 20. Rızık hususundaki diğer bazı âyetler için bkz. el-Bakara, 57; el-A'râf, 160; er-Rûm, 46; es-Secde, 27; el-Mü'min, 64.

⁴¹³ İbrahim, 34; en-Nal, 18.

Âyetten, göklerde ve yerde var olan her şeyin insanın hizmetine tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda kozmolojide “**Antropik Prensibi**” çerçevesinde yapılan çalışmalarda varılan sonuç bu düşüncüyü desteklemektedir. Şöyle ki: Bütün kâinâtın, içindeki tüm galaksileri ve yıldızlarıyla, bu büyüklükte ve bu yaşta bulunması, Güneş Sistemi gibi bir sistemde dünya gibi bir gezegende insan gibi bilinçli bir varlığın ortaya çıkması ve yaşayabilmesi için gereklidir⁴¹⁵. Hakikaten, çevremize baktığımızda, insanın canlı-cansız bütün varlıklardan istifade ettiğini görmekteyiz. Bugün bakteriler bile insanlara ilaç üretiminde -bir organik kimya reaktörü gibi- kullanılabilmektedir⁴¹⁶.

Meselâ, içtiğimiz suyun bir takım hususiyetleri incelendiğinde, onun insan için özel bir rızık olarak yaratıldığı görülür. Kimyasal bir madde olması açısından suyun oldukça câlib-i dikkat husûsiyetleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a. Suyu en yakın bileşik hidrojen sülfür (H^2S), sudan iki kat ağır olmasına rağmen oda sıcaklığında gaz hâlidir. Ayrıca pis kokulu ve zehirli bir gazdır.

b. Suyun en yoğun olduğu hâl, benzer kimyasal bileşiklerinin aksine katı, yani buz hâli değil, +4 derecedeki sıvı hâlidir. Bu şekilde denizlerde, göllerde ve nehirlerde su dipten yukarı değil, yüzeyden aşağı doğru donar. Bu da suda yaşayan canlıların suyun üstünde oluşan buz tabakasıyla donmaktan korunmasını sağlar.

c. Suyun donma ve kaynama noktaları da organik canlılık için en uygun sıcaklıklardır.

d. Suyun, polaritesi dolayısıyla birçok organik ve inorganik maddeyi kolayca çözebilme husûsiyeti vardır.

Suyun bunlardan başka birçok husûsiyeti, onun insan hayat için sanki önceden tasarlanmış bir madde olduğunu düşündürmektedir. “**O (Allah) gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arş’ı su üstünde idi. (Bu kâinatı yaratması) hanginizin daha güzel**

⁴¹⁴ el-Câsiye, 13. Ayrıca bkz. Lokmân, 20.

⁴¹⁵ Kocabaş, *Kur’ân’da Yaratılış*, s. 104. Bkz. Barrow, J.D. ve Tipler, F. *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford University Pres, 1996, s. 5.

⁴¹⁶ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 149.

ameller işleyeceğini imtihan etmek içindir”⁴¹⁷ âyetinde göklerin ve yerin yaratılışından ve sudan bahsedildikten sonra “**hanginizin daha güzel ameller işleyeceğini imtihan etmek içindir**” buyrulması, bunların yaratılmasını bir mânâda insanın yaratılmasına bağlamaktadır⁴¹⁸.

Sonuç olarak, Allah Teâlâ’nın insana ve diğer mahlûkâta bu şekilde rızıklar vermeye devam etmesi, O’nun azametini göstermeye kâfi bir delildir.

7. Herşeye Mâlik ve Hükümrân Olması

Mâlik, milk masdarından ism-i fâil olup sahiplik, yani malların aynları ve menfaatleri üzerinde tasarrufu ifade eder. **Melik** ise hükümrânlık mânâsına olan mülk masdarından sıfat-ı müşebbehedir. Memleketinde hükmünü yürüten, istediği şekilde tasarruf eden anlamını verir. Aynı kökten türetilen **mülk** ve **milk** masdarları, kuvvet mânâsında müşterektirler. Ancak mülk, milki de gerektirir, dolayısıyla her melik, aynı zamanda mâlik’tir, fakat her mâlik her zaman melik yani hüküm sâhibi değildir⁴¹⁹. Yâni “mülk” umûmî, “milk” ise husûsîdir⁴²⁰. Mülk, insanlar üzerinde emir ve nehiyle tasarruf olup şuurlu varlıklar üzerinde hükûmet etmeye mahsustur. Bu sebeple “insanların meliki” fakat “eşyanın mâliki” denir⁴²¹.

“Mülk” kavramı kırk âyette Allah’a nisbet edilir. Birçok âyette de kendilerine ilâhlık izâfe edilen nesnelerin zarar verme veya zararları bertaraf etme, fayda sağlama, rızıklandırma, insanlara hitâb etme, hayatı veya ölümü yaratma gibi fiillere mâlik olmadıkları bildirilerek mülk kavramı dolaylı bir şekilde zât-ı ilâhiyeye izâfe edilmiştir⁴²².

⁴¹⁷ Hûd, 7.

⁴¹⁸ Kocabaş, *Kur’ân’da Yaratılış*, s. 157.

⁴¹⁹ Bkz. Taberî, I, 97-98, (el-Fâtiha, 4 tefsîrinde); Râğıb, *Müfredât*, “ملك” md., s. 475-476; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 127.

⁴²⁰ Zemahşerî, I, 14, (el-Fâtiha, 4 tefsîrinde).

⁴²¹ Râğıb, *Müfredât*, “ملك” md., s. 475-476; Halebî, *Umdetü’l-huffâz*, s. 550; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 127.

⁴²² M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “ملك” md., s. 847-849.

“Mâlik olma, kudret ve tasarrufu altında bulundurma” anlamındaki **mülk**’ün sadece Allah’a mahsus olduğu, otuz kadar âyette tekrar edilmiş, bunların yarısından çoğu “görünür ve görünmez âlemler” mânâsına yorumlanabilecek “semâvât ve arz” için kullanılmış, dört yerde de âhiretteki mülkiyete atıfta bulunulmuştur. “Hükümrânlık, kudret ve azamet” mânâsına gelen ve daha çok görünmeyen âlem için kullanılan **melekût**⁴²³ ise Allah’a izafe edildiği iki âyette⁴²⁴ O’nun, her şeyin mülkiyet ve tasarruf hakkını kendi elinde bulundurduğunu bildirir⁴²⁵. Melekût, hükümrânlığın en ileri derecesini bildirir⁴²⁶ ve tasarruf edilen şey üzerinde müstakil olarak tam hükümrân olmayı ifâde eder⁴²⁷.

Allah Teâlâ’nın bir ismi de **Melik**’tir⁴²⁸. O, bütün bu gökleri ve yerleriyle kâinat mülkünü yaratıp düzenleyen ve kendi yönetimi ile idare eden bir hükümdardır⁴²⁹. Mülkün sâhibidir, bütün eşyanın mülk ve hükümdarlığı Allah’ın, bütün yaratıklar üzerinde emir ve nehiy, idare ve tasarruf, azletme ve vazife verme, tayin etme, aziz ve zelil kılma, mükafat ve ceza ile açıktaki ve gizlide hüküm, kuvvet ve kudret O’nundur, yegâne saltanat sâhibi O’dur⁴³⁰.

Mutlak sûretteki sâhip olma⁴³¹ da, mutlak sûrette hükümdar olma da bizzat âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir. Çünkü hayatı kendi elinde olmayan insanlığın bu sıfatlarla nitelenmesinin, tabiatıyla izafî, vekâleten ve iğreti olduğu apaçıktır⁴³². Zira başka birinin bağısladığı hükümrânlık gerçek bir hükümrânlık sayılmaz. Ayrıca, bu ik-

⁴²³ Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, “ملك” md., III, 1124-1125.

⁴²⁴ el-Mü’minûn, 88; Yâsîn, 83.

⁴²⁵ Topaloğlu, Bekir, “Melik” md., *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 50-51.

⁴²⁶ Yıldırım, Suat, *Fâtîha ve En’âm Sûrelerinin Tefsiri*, İstanbul 1989, s. 24.

⁴²⁷ Râğıb, *Müfredât*, “ملك” md., s. 475-476.

⁴²⁸ İbn Mâce, Dua, 10; Tirmizî, Deavât, 82.

⁴²⁹ M. Hamdi Yazır, VII, 4954, (el-Cuma, 1 tefsîrinde).

⁴³⁰ M. Hamdi Yazır, VII, 4871, (el-Haşr, 23 tefsîrinde).

⁴³¹ Deve sürülerine mâlik olan bir a’râbîye, “Bunlar kimin?” diye sorulduğunda, “لَهِ فِي يَدِي: Hakikatte Allah’ın mülkü ancak benim elimde emâneten bulunuyor” diye hikmetli bir cevap vermiştir (en-Nablusî, *Mevsûa*, I, 16).

⁴³² Bkz. Gazâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 50; M. Hamdi Yazır, I, 92.

tidarın devam edebilmesi için birçok gücün karşı karşıya gelmesi gerekeceğinden, bu tür iktidarlar, tabiatları icabı sınırlıdır⁴³³.

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın bütün yaratıklar üzerinde, hiç durmaksızın ve dâimî bir şekilde sürdürdüğü mutlak bir hâkimiyeti olduğunu beyan eder. Hiçbir şey O'ndan bağımsız, O'nun iradesi dışında var olamaz ve O'nun izni olmadan vücut bulamaz⁴³⁴.

Mevdûdî, Haşr sûresinin 23. âyetini tefsir ederken şu satırlara yer verir: “**el-Melik**, gerçek hükümdar demektir. Burada, Allah'ın nerenin meliki olduğu belirtilmediği için O'nun özel bir yerin değil, tüm kâinatın meliki olduğu anlaşılır. Her şeyin sâhibi O'dur ve tüm kâinatı ihâta etmektedir. Her şey O'nun tasarruf ve iktidarı altında O'na tâbîdir. Hâkimiyetini sınırlayan hiç bir şey yoktur”⁴³⁵.

Râzî de Allah'ın “Melik” olmasının diğer meliklere benzemediğini, çünkü diğer meliklerin herhangi bir şey verdiklerinde mülklerinin noksanlaştığını, hazinelerinin eksildiğini, Allah'ın mülkünün ise vermekle, ihsân etmekle eksilmeyip aksine arttığını söyler⁴³⁶.

Neûce itibariyle, Esmâ-i Hüsnâ müellifleriyle kelâm ve tefsir âlimleri, Melik ve Mâlik isimlerine daha çok, “görünen ve görünmeyen âlemlere, dünya ve âhiret hayatındaki her şeye hakîkî mânâda ve hiçbir şartla mukayyed olmayarak hâkim ve kâdir olup dilediği gibi tasarrufta bulunan” mânâlarını vermişlerdir⁴³⁷.

Kur'an; sıfat, masdar ve fiil şekilleriyle hükümlerini Allah'a tahsis etmeyi çok ehemmiyetli görmüştür. Başından sonuna kadar Allah'ın hükümlerlik vasfını hatırlatmıştır⁴³⁸. Tarihî gerçekler de insan fitratının, ulûhiyetle hükümlerlik ayrılmaz bir bütün

⁴³³ Mevdûdî, VI, 227, (el-Haşr, 23 tefsîrinde).

⁴³⁴ Lang, *Melekler de Sorar*, s. 56.

⁴³⁵ Mevdûdî, VI, 227, (el-Haşr, 23 tefsîrinde).

⁴³⁶ Râzî, I, 193-194, (el-Fâtiha, 4 tefsîrinde).

⁴³⁷ Topaloğlu, “Melik” md., *DİA*, XXIX, 51.

⁴³⁸ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 130.

kabul ettiğini göstermektedir⁴³⁹. Çünkü insanlar, taptıkları ilâhın hükümlerine olmasını ve hükümünü yürütmesini bekler. Onlar, kendilerine hükmeden beşerî varlıkların hükümdarlığına, ancak ilâhî bir esasa ve izne dayandıkları düşüncesiyle tabi olurlar⁴⁴⁰.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın hâkimiyetinin muhtelif yönlerinden bahsedilmiştir⁴⁴¹. Bu âyetlerden şu neticeye varılmaktadır ki, Allah'ın hâkimiyeti mecâzî anlamda zikredilmiş olmayıp, sınırsız ve mükemmel bir hükümlerlik⁴⁴². Nitekim diğer bir âyette şöyle buyrulur:

“Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır ve bütün işler sonunda O'na râcidir, bütün işleri O hükme bağlar”⁴⁴³.

Buna göre, göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar; yaratmak, sâhip olmak⁴⁴⁴, hükmetmek, tasarruf etmek⁴⁴⁵, diriltmek, öldürmek, mükâfatlandırmak, azab etmek⁴⁴⁶ gibi hususlar itibariyle evvelen ve âhiren⁴⁴⁷ sâdece Allah'a âittir. Allah'tan başka hiçbir varlığın, onlardaki hiçbir şeyde, hiçbir yönden ortaklığı yoktur⁴⁴⁸.

Ebu's-Suûd'dun bildirdiğine göre, Âl-i İmrân sûresinin 119. âyetinde gelen ﷻ kelimesinin başındaki “lâm”, tahsis için olduğu gibi câr mecrurun takdimi de aynı mânâyı ifade eder ve böylece bütün bu varlıkların sadece Allah'a âit olduğu tekiden bildirir-

⁴³⁹ Yıldırım, *Fâtiha ve En'âm Sûrelerinin Tefsiri*, s. 24. Tarihî misalleri görmek için aynı eserin müteakip sayfalarına bakılabilir.

⁴⁴⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 130. Bunun pek çok misali için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 130-132.

⁴⁴¹ Meselâ bkz. er-Rûm, 26; es-Secde, 5; el-Hadîd, 5; Yâsîn, 83; el-Burûc, 16; el-Enbiyâ, 23; er-Ra'd, 41; el-Mü'minûn, 88; Âl-i İmrân, 26.

⁴⁴² Mevdûdî, VI, 227, (el-Haşr, 23 tefsîrinde).

⁴⁴³ Âl-i İmrân, 109. Bu husustaki diğer âyetler için bkz. el-Bakara, 116, 284; Âl-i İmrân, 129; en-Nisâ, 170, 171; el-En'âm, 12-13; Yûnus, 55, 68; Lokmân, 26; eş-Şûrâ, 4.

⁴⁴⁴ Taberî, I, 707; Zemahşerî, I, 89; M. Hamdi Yazır, III, 1489, (el-Bakara, 116 tefsîrinde).

⁴⁴⁵ Ebu's-Suûd, I, 272, (el-Bakara, 284 tefsîrinde); II, 84, (Âl-i İmrân, 129 tefsîrinde).

⁴⁴⁶ Ebu's-Suûd, II, 70, (Âl-i İmrân, 109 tefsîrinde).

⁴⁴⁷ M. Hamdi Yazır, III, 1489, (en-Nisâ, 132 tefsîrinde).

⁴⁴⁸ Ebu's-Suûd, I, 272, (el-Bakara, 284 tefsîrinde).

lir. Daha çok cansızlar için kullanılan ما kelimesinin kullanılması ise, ya akılsız varlıkların akıllılar üzerine tağlibi yoluyla veya akıllı varlıkların akılsızlar menzilesine indirilmesiyle insanların Allah'ın azameti karşısındaki zayıflık ve güçsüzlüğünün ortaya konulması maksadına matuftur⁴⁴⁹.

Allah Teâlâ bu hususun ehemmiyetini tebarüz ettirmek için aynı ifadeleri muhtelif maksatlarla⁴⁵⁰ ve çok kısa aralıklarla üç defa tekrar ederek şöyle buyurur:

“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ın mülküdür. Biz gerçekten, hem sizden önce ehl-i kitaba, hem de size, Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı emrettik. Eğer inkâra sapıp nankörlük ederseniz bilersiniz ki göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah Ğanî'dir, Hamîd'dir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O'nun kudreti bütün bunları yönetmeye kâfidir. Eğer O dilerse, ey insanlar, hepinizi ortadan kaldırır ve başkalarını getirir. Allah'ın kudreti bunu yapmaya elbette yeter”⁴⁵¹.

Aynı ifadenin burada üç defa, hemen az öncesindeki 126. âyette de bir defa geçerek sık sık tekrarlanmasının hikmetleri, müfessirler tarafından değişik şekillerde açıklanmıştır. Fahreddin er-Râzî, önceki âyetlerle münâsebet kurarak bazı açıklamalarda bulunur:

Allah (c.c) önceki âyette geçinemeyen, sulh olamayan ve bu sebeple güzellikle ayrılan kadın ve kocayı kendi fazlından zengin kılacağını, ihtiyaçlarını karşılayacağını bildirmiştir⁴⁵². Kendisinin zenginlik ve azametinin bir tefsiri olarak, “Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ın mülküdür” buyurmuştur. Yani böyle olan herkesin mutlaka kudretinin, ilminin, cömertliğinin, fazlının ve rahmetinin geniş olması gerekir.

Allah Teâlâ, yetimlere, yoksullara ve hanımlara adâletle muâmele edilmesini, onlara ihsanda bulunulmasını emretmiştir. Ancak bunları kullarının amellerine ihtiyacı

⁴⁴⁹ Ebu's-Suûd, II, 70 (Âl-i İmrân, 119 tefsirinde).

⁴⁵⁰ İbn Âşûr, V, 221, (en-Nisâ, 133 tefsirinde).

⁴⁵¹ en-Nisâ, 131-133. Ayrıca bkz. Tâhâ, 6.

⁴⁵² en-Nisâ, 130.

olduğu için emretmemiştir, çünkü semâvât ve arzın mâliki olan Yüce Zât'ın son derece zayıf ve kusurlu olan insanların amellerine muhtaç olması düşünülemez. Aksine bunu, insanların hem dünya hem de âhirette kendileri için en güzel olan şeyi görüp gözetmelerini temin için emretmiştir. Tekrar edilen cümle ile bu hususlar beyan edilmiştir.

Daha sonra, “Eğer inkâra sapıp nankörlük ederseniz bilersiniz ki göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah’ındır” buyrulmuştur. Bundan murâd Allah Teâlâ’nın, itaat edenlerin taatından ve günahkârların günahından münezzehtir. O’nun celâli, ne taatlarla artar ne de isyan ve günahlarla noksanlaşır. Allah, zâtı gereği her şeyden müstağnidir.

Son tekrarda ise Allah’ın hem yok etmeye hem de var etmeye kâdir olduğu bildirilmiştir. Böylece Allah Teâlâ gücünün her şeye yettiğini iyice ortaya koymaktadır. Kur’an-ı Kerim’in umûmî ve esas maksadı, akılları ve tefekkürleri Allah’tan başka şeylerle meşgul olmaktan kurtarıp Marifetullah’a gark olmaya sevkettir. Bu tekrar da, bahsedilen gâyenin tahakkukuna yardım ettiğinden, son derece güzel ve yerinde olmuştur⁴⁵³.

Kurtubî de buradaki tekrar hususunda benzer hikmetler zikreder ve farklı olarak şunu ilave eder: “Burada tekrar tekid için yapılmış olup kullar îkâz edilerek Allah’ın mülk ve melekûtuna bakmaları ve O’nun bütün âlemlerden müstağnî olduğunu anlamaları sağlanmak istenmiştir”⁴⁵⁴.

Mâide sûresinin 17 ve 18. âyetlerinde aynı ifadeler, “**ve ikisinin arasındaki şeyler**” ilavesiyle tekrar edilmektedir. Bu âyetlerde “mâ fi’s-semâvâti ve’l-ard” ifadesi değil de, “**beynehümâ: arasındakiler**” ifadesi kullanılmaktadır. Bu “arasındakiler” ifadesi, insanların görmediği boyuttaki varlıklar olarak anlaşılabilir⁴⁵⁵. Yani insanın gördüğü ve görmediği bütün varlıklar Allah’ın mülküdür.

⁴⁵³ Râzî, XI, 56-57, (en-Nisâ, 130-133 tefsirinde).

⁴⁵⁴ Kurtubî, V, 409, (en-Nisâ, 130-133 tefsirinde). Benzer açıklamalar için ayrıca bkz. İbn Âşûr, V, 221, (en-Nisâ, 133 tefsirinde).

⁴⁵⁵ Kocabaş, *Kur’ân’da Yaratılış*, s. 105-106.

Diğer taraftan Allah'ın doğuya ve batıya sâhip olduğu bildirilerek⁴⁵⁶ bütün yönleri ve istikametleriyle yeryüzünün Allah'a âit olduğu bildirilmiştir⁴⁵⁷.

Kur'an'da, zaman zaman da Allah'ın göklerin ve yerin hazinelerine mâlik olduğu bildirilir. Bunlardan birinde şöyle buyrulur: **“Her şeyi yaratan Allah'tır. Her şey O'nun tasarruf ve yönetimindedir. Göklere ve yere âit bütün hazinelerin anahtarları O'nun nezdindedir”**⁴⁵⁸.

Âyetteki hazinelerden maksat, insanların faydalandığı her şeydir⁴⁵⁹. Âyet, Allah'ın kudret ve muhafazasını bildirmek sûretiyle, O'nun istiklal ve hâkimiyet sâhibi olduğunu ifâde etmektedir. Çünkü hazinelere, elinde anahtarı olmayan kimse giremez ve tasarrufta bulunamaz⁴⁶⁰.

Allah'ın azametini gösteren ifadelerden bir diğeri de O'nun **“göklere ve yerin orduları”**na sâhip olduğudur⁴⁶¹. Rahmet ve azâb ordularının tamamı O'nundur. Onları istediği gibi yönetir, bazen birini diğerine musallat eder, bazen de aralarını sulh eder. Hikmet ve maslahatlara mebnî iradesi istikametinde onları kullanır⁴⁶².

Bütün mahlukata mâlik ve sâhip olan Allah, aynı zamanda onların hâkimidir, bütün bu varlıklar O'nun hükümlerine tâbirdir⁴⁶³. Dilediğini cezalandırır, dilediğini affeder⁴⁶⁴. Bütün gökler ve yerin devlet ve memleketi, bağımsız olarak Allah'ın mülkü-

⁴⁵⁶ el-Bakara, 115, 142; el-Müzzemmil, 9.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, I, 89; M. Hami Yazır, I, 477, (el-Bakara, 115 tefsirinde).

⁴⁵⁸ ez-Zümer, 62-63. Ayrıca bkz. el-Hicr, 21; eş-Şûrâ, 12; el-Münâfıkûn, 7.

⁴⁵⁹ Zemahşerî, III, 130, (ez-Zümer, 62-63 tefsirinde).

⁴⁶⁰ Ebu's-Suûd, VII, 261, (ez-Zümer, 62-63 tefsirinde).

⁴⁶¹ el-Feth, 4, 7; el-Müddessir, 31; et-Tevbe, 26; el-Ahzâb, 9; el-Fîl, 3; Tirmizi, Menakıb, 71/3937.

⁴⁶² Ebu's-Suûd, VIII, 105-106, (el-Feth, 4 ve 7 tefsirlerinde). Peygamber Efendimiz bir duasında *“Allah'ım! Sen'in ordun mağlup edilemez”* buyurarak Allah'ın mutlak üstünlük ve azametine dikkat çekmiştir (Ebû Dâvûd, Edeb, 97-98/5052).

⁴⁶³ el-Bakara, 107; Âl-i İmrân, 189; el-Mâide, 17, 18, 40, 120; el-A'râf, 54, 158; et-Tevbe, 116; en-Nûr, 42; el-Furkân, 2; ez-Zümer, 44; eş-Şûrâ, 49; ez-Zuhruf, 85; el-Câsiye, 27; el-Feth, 14; el-Hadîd, 2, 5; el-Burûc, 9. **Melekût** kelimesiyle: el-A'râf, 185; el-Mü'minûn, 88; Yâsîn, 83.

⁴⁶⁴ el-Mâide, 40.

dür. Bu mülkün idaresinde ancak onun emirleri ve onun kudreti hüküm sürer. Onun kudretine hiçbir şey karşı gelemez, Allah'ın kudreti sonsuzdur⁴⁶⁵.

Kur'an'da, Allah'ın kâinattaki hâkimiyetine dâir pek çok ifâde yer alır. Şöyle ki: Her işi yerli yerince çekip çeviren Allah'tır. Kendisinden izin çıkmadıkça, O'nun katında hiçbir şefaâtçi iş bitiremez⁴⁶⁶. Allah gökleri direksiz yükseltmiştir. Güneşi ve ayı hizmet etmeleri için insanların emrine vermiştir. Bunlardan her biri belirli bir vakte kadar dolaşmaktadır. Emir ve hüküm yalnız O'nundur. O'nun hükmünü denetleyecek hiç bir merci yoktur⁴⁶⁷. Gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Gaybı ve şehâdeti, görünmeyen ve görünen âlemleri bilen, mutlak galebe ve kudret, mutlak rahmet sâhibi O'dur⁴⁶⁸. Semâya ve yere: "İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin!" buyurmuş, onlar da: "Gönüllü olarak geldik." demişlerdir. Derken, iki gün içinde, gökleri yedi kat olarak şekillendirmiş ve her bir göğe kendisine âit işi vahyetmiştir⁴⁶⁹. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez⁴⁷⁰. Göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek, gerek istemeyerek Allah'a itaat eder, hepsi döndürölüp O'na götürölür⁴⁷¹. Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yaran, her şeyi gelişme yoluna koyan Allah'tır. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkaran O'dur. Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Karanın ve denizin karanlıkları içinde insanlara yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur. Gökten su indiren O'dur. Sonra onunla her çeşit bitkiyi çıkarır⁴⁷². Geceyi gündüze katar, böylece gündüz uzar. Gündüzü geceye katar, böylece gece uzar. Kalplerin kühünü O bilir⁴⁷³. O, kullarının üstünde hükmünü yürüten mutlak hükümrandır⁴⁷⁴. Müminlerin kalplerini bir-

⁴⁶⁵ M. Hamdi Yazır, II, 1255, (Âl-i İmrân, 189 tefsîrinde).

⁴⁶⁶ Yûnus, 3.

⁴⁶⁷ er-Ra'd, 2, 31, 41.

⁴⁶⁸ es-Secde, 5-6.

⁴⁶⁹ Fussilet, 11, 12. Bu ifâdelerin, ilmî tesbitler ışığında yapılmış bir açıklaması için bkz. en-Neccâr, *es-Semâ*, s. 111-120.

⁴⁷⁰ el-Bakara, 255.

⁴⁷¹ Âl-i İmrân, 83.

⁴⁷² el-En'âm, 95-99.

⁴⁷³ el-Hadîd, 6.

⁴⁷⁴ el-En'âm, 18, 61.

birine ısındırıp bir araya getirmiştir⁴⁷⁵. Hâsılı göklerin ve yerin hâkimiyeti O'nundur. Bütün işler O'na götürülür, bütün kararlar O'ndan çıkar⁴⁷⁶.

Görüldüğü gibi Kur'an'da Allah'ın göklerde ve yerde vâir olan bütün mahlûkâtta, doğuya, batıya, göklerin ve yerin hazinelerine ve ordularına sâhip olduğu, hepsinin üzerinde hâkim ve hükümrân olduğu bildirilmektedir. Bütün bu ifâdeler, sonsuz bir ilim, kudret ve azamete delâlet etmektedir. Herhangi bir mahlûk için böyle bir güç ve kuvvete sahip olmak, aklen mümkün ve muhtemel değildir.

8. Bütün Varlıkları İhâta Etmesi

İhâta; bir şeyi kuşatma, sarma, çevirme, çerçeveleme; zihnen, aklen, bilgiyle kavrama; tam ve mükemmel bir şekilde anlama mânâlarına gelir⁴⁷⁷. Sultan, bir kimseyi her yönüyle yakalayıp kuşattığında **أَحَاطَ السُّلْطَانُ بِفُلَانٍ** denir. “Allah bütün mahlukatı ihâta etmiştir” denildiğinde her şey O'nun kabzasında/avucunda, emri ve hükmü altındadır, mânâsı kastedilir. Allah'ın ihâta etmesinin, her şeyi bilmesi, kafirleri toplayıp helâk etmesi mânâlarına geldiği de söylenmiştir⁴⁷⁸. Ebu's-Suûd, bunun Allah'ın kudretindeki şümûlü gösteren bir teşbih olduğunu söyler⁴⁷⁹.

Râğıb el-İsfehânî, ihâtanın iki yönü olduğunu bildirir. Bunlardan birisi cisimlerde olur ki mesela “şu mekânı kuşattı” denir. Bu, muhafaza anlamında kullanılır. **إِنَّهُ**

يَحِيطُ بِكُلِّ شَيْءٍ âyeti⁴⁸⁰ “her şeyi bütün cihetleriyle muhafaza eder” demektir. Bir de

Yusuf sûresinin 66. âyetinde olduğu gibi “men etmek” mânâsına kullanılır. İkinci yönü ise ilim mânâsında kullanılmasıdır. Talak 12, Âl-i İmran 120, Hud 92 gibi birkaç âyette

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân, 103; el-Enfâl, 63.

⁴⁷⁶ el-Hadîd, 5.

⁴⁷⁷ Ağakay, *Türkçe Sözlük*, “ihâta” md., s. 379, (TDK yayınları); Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “ihâta” md.

⁴⁷⁸ Kurtubî, I, 221, (el-Bakara, 19 tefsîrinde).

⁴⁷⁹ Ebu's-Suûd, I, 54, (el-Bakara, 19 tefsîrinde).

⁴⁸⁰ Fussilet, 54.

bir şeyi ilmen ihâta etmeyi bildirir. Bir şeyin ilmen ihâtası onun varlığını, cinsini, miktarını, keyfiyetini, var oluş gâyesini, ondan ve onunla ne olduğunu, ne meydana geldiğini bilmeyi gerekli kılar. Bu da ancak Allah için mümkündür. Hak Teâlâ, بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ

يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ “Hayır! Onlar, hakkında etraflı bir bilgi edinmeden ve henüz

yorumuna tam vakıf olmadan, bu Kur’an’ı, çarçabuk yalanladılar”⁴⁸¹ sözüyle, insanların bu tür bir bilgiye sahip olamayacaklarını bildirmiştir. Yûnus 22, Feth 21 ve Hûd 84 âyetlerinde de kudretle ihâta kastedilmiştir⁴⁸².

Fahreddin er-Râzî, Bakara sûresinin 19. âyetini tefsir ettiği yerde, “Allah’ın kafirleri ihâta etmesi”ni anlatırken, bunun bir mecaz olduğunu, kuşatılan şeyin kuşatandan kaçıp kurtulmasının mümkün olmadığı gibi kafirlerin de Allah’tan kaçamayacağını, Allah’ın onları muhakkak hesaba çekip cezalandıracağını bildirir. Sonra da bunun üç mânâsı olduğunu söyleyerek, onları bildiği, kudretinin üzerlerinde hükümrân olduğu ve onları helâk edeceği mânâlarını zikreder⁴⁸³.

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın her şeyi ihâta ettiği şöyle bildirilir: “Göklerde ve yerde olan her şey Allah’ındır. Allah her şeyi kuşatır”⁴⁸⁴.

M. Hamdi Yazır, şunları söyler: Ulviyât da Allah’ındır, süfliyât da Allah’ındır. İlâhî mülkün dışında bir şey yoktur ve Allah her şeyi ihâta etmiştir. Yalnız gökler ve yerdekiler değil, onların ötesinde gerek zihin âleminde ve gerek dış âlemde “şey” denilebilen hiçbir varlık yoktur ki, başlangıcından ve sonundan, görünen ve görünmeyeninden Allah Teâlâ’nın ilmi, kudreti ve ilâhî hükmüyle kuşatılmış olmasın. Varlık ve hak ilmin karşısında yer almaya çalışan çelişkiler, hayaller bile o kuşatıcı kudretin dışında

⁴⁸¹ Yûnus, 39.

⁴⁸² Râğıb, *Müfredât*, “حائط” md., s. 112.

⁴⁸³ Râzî, II, 73, (el-Bakara, 19 tefsirinde).

⁴⁸⁴ en-Nisâ, 126.

değil, O'nun hükmünün etkisi altında cereyan eder. Bütün varlıkların silsilesi, böyle bir kuşatıcı hâkim ve mülk sâhibinin sanatının tecellileridir⁴⁸⁵.

Ebu's-Suûd da, âyetteki ihâta ile, Allah'ın ilim ve kudret itibariyle bütün eşya-yı kuşatması, bu cümleden olarak semâvât ve arzda bulunan mükellefleri ve işledikleri amellerini de bilip kuşatması en güzel şekilde ifâde edilmiştir, demektir⁴⁸⁶.

Râzî, ihâta hakkında, ilim ve kudret ile kuşatmaktır diye iki görüş zikrettikten sonra birinciyi tercih eder ve şöyle der: “Çünkü biz, uluhiyetin, vaad ile vaîdi yerine getirmenin ancak kudret ile ilmin birlikte bulunması ve kâmil mânâda mevcut olmasıyla tahakkuk edeceğini, binâenaleyh bu ikisinin beraber zikredilmesi gerektiğini açıklamıştık. Kudret, ilim'den önce zikredilmiştir. Çünkü usul ilminde de sâbit olduğu gibi, Allah'ı bilmek O'nun **Kâdir** olduğunu bilmektir. Bunun sonra O'nun **Alîm** olduğu da bilinir. Çünkü bir fiil, meydana gelişiyile bir kudrete delalet eder ve kendisinde bulunan sağlamlık ve muhkemlik ile de ilme delalet eder. Şüphe yok ki birincisi ikincisinden önce gelir”⁴⁸⁷.

Şu âyette de Allah'ın her şeyi ilim cihetiyle kuşattığı bildirilmektedir: **“Allah O yüce Yaratıcı'dır ki, yedi kat göğü ve yerden de onların benzerini yaratmıştır. Allah'ın emri ve hükmü bunlar arasında inip durur ki, Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle ihâta ettiğini, O'nun ilmi dışında hiçbir şey olmayacağını siz de bilirsiniz”**⁴⁸⁸.

M. Hamdi Yazır, bütün bu ulvî ve süflî, cismanî ve ruhanî kâinatın, yaratılma ve düzenlenip idâre edilme itibariyle ve ilmî faaliyetlerin gelişmesi yönünden hâkim bir kudrete ve hepsinin içi ve dışıyla bütün hakikatini, başını ve sonunu kuşatıcı bir ilme delâlet ettiğini, Allah Teâlâ'nın, bütün bu hükümleri de o kuşatıcı ilim ile takdir etmiş ve kanun yapmış, o kudretle indirmiş ve tebliğ buyurmuş olduğunu söyler⁴⁸⁹.

⁴⁸⁵ M. Hamdi Yazır, III, 1479-1480 (en-Nisâ 126 tefsirinde).

⁴⁸⁶ Ebu's-Suûd, II, 237 (en-Nisâ 126 tefsirinde).

⁴⁸⁷ Râzî, XI, 49 (en-Nisâ 126 tefsirinde).

⁴⁸⁸ et-Talâk, 12. Ayrıca bkz. en-Nisâ, 108.

⁴⁸⁹ M. Hamdi Yazır, VII, 5082-5083, (et-Talâk, 12 tefsirinde).

İhâta masdarından ism-i fâil olan **Muhît**, Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. İhâta fiili ve "Muhît" vasfı mahlukata hiç izâfe edilmemiştir. İnsanlar hakkında bu fiil her zaman için menfî olarak kullanılmıştır⁴⁹⁰. Sadece Sebe'den haber getiren Hüdühüd kuşu Hz. Süleyman'a hitaben: "Senin ihâta etmediğin şeyi ihâta ettim"⁴⁹¹ demiştir ki ilâhî bir mu'cize söz konusu olduğundan bunun da mahlûk planını aştığı söylenebilir. Âyetlerde insanların, kendilerine gayb olan hususları⁴⁹², Allah'ın âyetlerini⁴⁹³, Allah'ın ilmini⁴⁹⁴ ve zâtını⁴⁹⁵ ihâta edemeyeceği bildirilmiştir⁴⁹⁶.

İhâta masdarının mânâları ve Kur'an-ı Kerim'in bu kökten türeyen kelimeleri kullanımı açıkça gösteriyor ki her şeyi ihâta etmek, beşeriyetin gücü ve imkânları hâricinde olup sadece Allah'a mahsustur. Allah, bütün varlıkları, bütün insanların yaptıklarını, bütün düşünce ve niyetleri ilmiyle, kudretiyle, hükmüyle, hükümranlılığıyla bihakkın kuşatır ve bu O'nun için hiç de zor değildir. Aklî olarak da bir insanın her şeyi ilmen ve cismen kuşatması kabul edilez. Bunun imkânsızlığı tecrübeyle sabittir. Dolayısıyla beşer için sözkonusu olmayan bu vasf sadece Allah'a izafe edilmektedir.

Kudret büyük bir azamet göstergesidir. Burada üzerinde durduğumuz mevzulardan Allah'ın sonsuz bir kudrete sahip olduğu ve Kur'an'daki ifadelerin de buna göre söylendiği açıkça görülmektedir. İnsan ise böyle bir kudret iddiasından uzaktır. Çünkü o âciz yaratılmıştır. Şeyhülislam Mustafa Sabri, insanın acziyetini şu güzel benzetmeyle anlatır:

"İnsan, aradaki farkı, bir pirenin, üzerinde bulunduğu fili kendi malı zannetmesi misaliyle dahi tam olarak göstermiş olamayacağımız şekilde, varlık eserleriyle tutunmak istediği bu kürede ne kadar yer edinebilmiştir? Cirmi nedir, ömrü ne kadardır? Ha-

⁴⁹⁰ el-Bakara, 110, 225; en-Neml, 22, 84; el-Kehf, 68.

⁴⁹¹ en-Neml, 22.

⁴⁹² en-Neml, 22; el-Kehf, 68.

⁴⁹³ en-Neml, 84.

⁴⁹⁴ el-Bakara, 225.

⁴⁹⁵ Tâhâ, 110.

⁴⁹⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 174.

yatı nedir ve nasıl bir pamuk ipliğine bağlıdır? Kâinâta umûmî bir nazar atfedildiğinde, en büyük ve en azametli bir insana en ufak bir varlık payı ayrılmadığı ve en kudretli bir devlete bir santimetrekairelik yer verilmediği görülür. Ömrü bir demden, hayatı bir nefesten ibaret olan insanoğlu henüz hayatta iken dünya ile ilişkisini, kesintisiz yirmidört saat dahi koruyamayarak, kendisini her gün, servetinden, eserlerinden, ilminden ve iktidârından ayıracak başka bir âleme yani uykuya teslim etmek zorundadır.⁴⁹⁷

Hakikaten bir gün uykusuzluğa dayanamayan bir insanın kâinâtı ayakta tutmak ve idare etmek gibi bir iddiası olabilir mi? Kâinât bir tarafa kendi vücûdunda kesintisiz meydana gelen faaliyet ve çalışmalardan haberi var mıdır? Şunu insafla düşünmek gerekir:

Diğer canlılarla birlikte insanların organizmalarındaki faaliyetlerin hemen tamamı -mesela kalp atışları, nefes alıp vermesi, diğer bütün organ ve hücre içi faaliyetleriyle bunlar arasındaki haberleşme ve yardımlaşma faaliyetleri- insan iradesi dışı programlarla idare edilmektedir. İnsan vücûdundaki sadece bir tek doku hücresinin içindeki yüzlerce çeşit biyokimyasal reaksiyonun yönetimi ve kontrolü, bizim irade ve şuuru muza bırakılsaydı, belki birkaç dakika bile dayanamazdık⁴⁹⁸. Bunu tefekkür eden insan, dünya üzerindeki bütün canlı ve bitkilerin, hayatta kalabilmek için nasıl büyük bir ilim ve kudrete muhtaç olduğunu hemen fark eder.

C. MÜTEÂL OLUŞU

Allah Teâlâ, müteâl bir varlıktır. Bu husus Kur'an'da pek çok defâ doğrudan veya dolaylı olarak ifade edilir. Günümüzde “aşkın” kelimesiyle karşılanmaya çalışılan **müteâl**; a'lâ, ulvî, yüce, yüksek, ulu, benzerlerini aşmış olan üstün, tabiatı ve gerçeği aşan, tabiat üstü, duyu üstü, deney üstü mânâlarına gelir⁴⁹⁹. Bu mânâda bir de **Transandantal** (İng. Transcendent) kelimesi kullanılmaktadır. Bu da üstün, fâik, varlığını aşan

⁴⁹⁷ Mustafa Sabri Efendi, *İlâhi Adalet/Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi*, İstanbul 1996, s. 246.

⁴⁹⁸ Kocabaş, *Kur'an'da Yarattığı*, s. 115.

⁴⁹⁹ Bkz. Ağakay, *Türkçe Sözlük*, “aşkın” md., s. 60, (TDK yayınları); Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “aşkın” ve “müteâl” maddeleri.

demektir. Felsefî kullanımda tecrübeden üstün olan, fizikötesi, tabiatüstü, doğrudan tecrübeyi aşan ama rasyonel bilgiye karşı olmayan, tarih ve beşerî akıl üstü anlamlarına gelir. Immanuel Kant’a göre “saf akıl tarafından yapılabilmesi mümkün olan bütün tecrübe ve bilgilerin ötesinde olan” şey aşkındır, müteâldir⁵⁰⁰. Transandantal kelimesi “Deneyüstü” şeklinde de ifade edilmekte ve deneyle elde edilemeyen şeklinde açıklanmaktadır⁵⁰¹.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın müteâl ve aşkın olduğu bildirilir ve **el-A’lâ**⁵⁰², **el-Aliyy**⁵⁰³ ve **el-Müteâl**⁵⁰⁴ sıfatları kullanılır. Bu kökün aslı **عَلَى** - **يَعْلُو** fiili, masdarı da **عُلُوٌّ**’dür ve yüksekliği ifade eder⁵⁰⁵. **Aliyy**, mübalağa ve sübut ifade eden fa’îl vezninden sıfat olup kadri yüce, ulvî anlamını verir⁵⁰⁶. Allah Teâlâ’ya vasıf olduğunda, Allah’ın, vasfedenlerin vasfının ve âriflerin ilminin O’nu ihâta etmesinden yüce ve üstün olduğunu bildirir⁵⁰⁷. **A’lâ**, ism-i tafdil olup “çok yüce, en yüce” demektir. Müteâl ise mübalağa ifade eder ve hemen hemen aynı mânâyâ gelir. Bu fiil ekseriyetle Allah’ın, insanların kendisi hakkında söyledikleri sözlerden ve koştukları ortaklardan yüce ve münezzeh olduğunu belirtmek için kullanılmıştır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁰ *Encyclopedia International*, U.S.A. 1963, XVIII, 192; Webster’s *Encyclopedic Dictionary*, Deluxe edition, s. 1048.

⁵⁰¹ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, I, 293.

⁵⁰² el-A’lâ, 1; el-Leyl, 20.

⁵⁰³ en-Nisâ, 34; el-Hac, 62; en-Neml, 63; el-İsrâ, 43. “Aliyy” sıfatı, “faîl” veznindedir. Tafsilat için bkz. Ukberî, Ebü’l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin, *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1987, I, 205.

⁵⁰⁴ er-Ra’d, 9. “Teâlâ” lafzı da Allah için kullanılır (el-A’râf, 190; el-En’âm, 100; el-İsrâ, 43) ve burada beşer için kullanıldığında olduğu gibi mübalağa ifade etmez. (Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 96). Yani Allah zâten müteâldir, dolayısıyla bu kelime O’nun için hakîkî mânâsıyla kullanılmaktadır.

⁵⁰⁵ Bu hususta geniş bir tahlil için bkz. Düveys, Musa b. Süleyman, *Uluvvullâh alâ halkîhî*, el-Medînetü’l-Münevvera 2002, s. 9-14.

⁵⁰⁶ Bkz. Râğb, *Müfredât*, “عَلَا” md., s. 346; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 134; Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 153-154.

⁵⁰⁷ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 96.

⁵⁰⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 134.

Yücelik; zât, kadr ü kıymet ve kahr yönüyle olur. Bunların tam olarak bir kimse de birleşmesi ancak Cenâb-ı Hak için söz konusudur⁵⁰⁹. Kur'an'da O'nun her şeyden yüce ve üstün olduğu şöyle beyân edilir:

“Öyleyse artık şu gerçeği bilin ki Allah yüceler yücesidir. Gerçek hükümler O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. Pek değerli arşın Rabbidir”⁵¹⁰.

Müfessirler Allah Teâlâ'nın müteâl olduğunu bildiren “Aliyy” sıfatını açıklarken, bunun; kadr ve şeref, kudret ve menzile îtibarıyla yüceliği ifade ettiğini, mekânın mevzubahis olmadığını, çünkü O'nun tahayyüzden, yani bir mekâna yerleşmiş olmaktan münezzeh bulunduğunu bildirirler⁵¹¹. Allah; mülk, saltanat ve kahr yönüyle yücedir, O'ndan daha üstünü yoktur. Hatta vâsfedenlerin tavsîfinin O'nu ihata ederek kâmil bir şekilde anlatmasından bile yücedir. Kemâl derecesinde bir azamet ve celâl sâhibidir⁵¹².

D. EVVEL VE ÂHİR OLUŞU

Evvel kelimesi Arap dilinde, zaman veya rütbe olarak öne geçen kimseyi niteleyen. Allah'ın sıfatı olarak ise bütün varlıklardan önce var olan, kendisine hiçbir şeyin sebkât etmediği Zât diye tanımlanır⁵¹³. Allah her şeyden, hatta zamandan bile öncedir, çünkü zaman da dahil olmak üzere her şeyi var eden O’dur. Diğer taraftan “Allah Teâlâ Evvel’dir” demek “O’nun sâbıkı yoktur, O’ndan önce bir şey yoktur” anlamındadır, yoksa “ikincisi vardır” demek değildir⁵¹⁴. **Evvel** vasfı zamanî veya mekânî mânâyâ alınmamalıdır. **Evvel**, zamanda sıralanan yahut mekanda yer değiştiren olaylar veya hare-

⁵⁰⁹ Düveys, *Uluvvullâh*, s. 14, 81.

⁵¹⁰ el-Mü'minûn, 116. Bu mevzûdaki diğer bir kısım âyetler şunlardır: el-Bakara, 255; er-Ra'd, 9; el-İsrâ, 43; el-Hac, 62; Sebe, 23; Gâfir, 12; eş-Şûrâ, 4, 51; el-Cin, 3; el-Leyl, 20. Bir de Arş üzerine istivâ ettiğini bildiren âyetler vardır: el-A'râf, 54; Yûnus, 3; er-Ra'd, 2; Tâhâ, 5; el-Furkân, 59; es-Secde, 4; el-Hadîd, 4.

⁵¹¹ Bu konuda el-Bakara, 255 tefsirlerine bakılabilir.

⁵¹² el-Kınnûcî, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hüseyin, *Fethu'l-beyân fî makâsıdı'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, II, 94.

⁵¹³ Râğıb, *Müfredât*, “لؤلؤ” md., s. 40-41.

⁵¹⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 262; Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 116.

ketler serisinin başlangıcı demek değildir. İlmî tahlilin, varlığı incelemek sûretiyle ulaşabileceği veya geçmiş zamanı yeniden tesis etmekle bulabileceği, en uzakta olup da etkisi bir vâsıtalar zinciri ile intikal eden bir ilk, mevzubahis değildir. “Allah Evvel’dir” demekten maksat, bütün varlıkların ve sebeplerin icraatının O’nu gerektirmesi, kendisinin ise hiçbir varlığa dayanmamasıdır. Evvel olan Allah devamlı bir Kayyûmiyet ve Hallâkiyetle kainatı ve onda olan her şeyi varlıkta tutmakta ve değiştirmektedir. Bu sebeple Allah hakkında **İlk Sebep, İlk Muharrik** gibi düşünceler metafizik bir tefekkürün neticesi olabilirse de vahyin tâlimi olamaz. Allah Teâlâ zamandan münezze olarak var idi, beraberinde başka hiçbir şey yoktu, iradesiyle var ettiği şeyleri yine dilediği gibi tedbir ve idare etmekte, dilediği bir zamana kadar varlıklarını devam ettirmektedir⁵¹⁵. **Âhir** de, varlıkların fenâ bulmasından sonra bâkî kalan demektir⁵¹⁶.

Allah Teâlâ Kur’an’da kendisini şöyle tavsif etmektedir:

“O hem Evvel’dir, hem Âhir’dir, hem Zâhir’dir, hem Bâtın’dır. Ve O her şeyi bilendir”⁵¹⁷.

M. Hamdi Yazır, âyetin tefsirinde şu değerlendirmeyi yapar: Allah, her şeyden öncedir, başlangıcı yoktur ve her şeyin ilkidir. Çünkü varlıkların hepsinin başlangıcı ve hepsini ortaya çıkaran O’dur. O, Âhir’dir, hepsinin yok olmasından sonra O, bâkidir. **“O’nun zâtından başka her şey helak olacaktır...”**⁵¹⁸ **“Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak, ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır”**⁵¹⁹ âyetlerinin ifade ettikleri mânâyâ göre varlıkların hepsi helâk ve fenâyâ gider, ancak O, kalır. Allah, hepsinden evvel olduğu gibi, hepsinin gâyesi ve varlığın sonudur.⁵²⁰

⁵¹⁵ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 262-263.

⁵¹⁶ Âlûsî, XXVII, 165, (el-Hadîd, 3 tefsîrinde); Yıldırım, *a.g.e.*, s. 263.

⁵¹⁷ el-Hadîd, 3.

⁵¹⁸ el-Kasas, 88.

⁵¹⁹ er-Rahmân, 26, 27.

⁵²⁰ M. Hamdi Yazır, VII, 4730-4731, (el-Hadîd, 3 tefsîrinde). Bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber (s.a.v)’in şu duasından istifade edilebilir:

أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ

Mevdûdî, “Cennet ve Cehennem ehline ebedî hayat verileceğine göre, Allah’ın Âhir olması nasıl izah edilebilir?” şeklinde akla bir soru gelebileceğini ifade ettikten sonra, bu mukadder suale şöyle cevap verir:

“Bu sorunun cevabını Kur’an’ın kendisi vermiştir. **«Allah’tan başka her şey yok olacaktır»**⁵²¹. Diğer bir ifadeyle hiç bir mahlûk kendiliğinden bir ebedîliğe sahip değildir. Şayet herhangi bir varlık, hayatına devam ederse, bu Allah’ın emriyle olur. Çünkü her mahlûk fânîdir. Cennet ve Cehennem’de ebedî kalmalarına gelince, onlar bizzat zâtî sıfatları nedeniyle değil, Allah’ın emriyle orada hayatlarını sürdüreceklerdir. Tıpkı meleklerin zâtî sıfatları dolayısıyla ebedî olmayıp, Allah’ın emriyle hayat bula-bilmeleri ve verilen süre kadar hayatîyetlerini devam ettirebilmeleri gibi”⁵²².

Diğer bir âyette Allah’ın **Âhir** olması farklı bir şekilde ifade edilmektedir: **“Muhakkak ki hayatı veren de Biz’iz, hayatı geri alıp öldüren de ve elbette hepsine vâris olacak, hepsinden sonraya kalacak olan baki de biziz”**⁵²³.

Bu mücerred mes’eleyi daha iyi kavrayabilmemiz için Allah Teâlâ diğer âyette bir misal vermekte ve helâk ettiği kavimlerin yerlerine vâris olduğunu bildirmektedir⁵²⁴.

Allah Teâlâ, azabının⁵²⁵ ve mükâfâtının⁵²⁶ da ebedî olacağını bildirmektedir ki bu O’nun **Âhir** sıfatını daha da derinleştirip aşkın ve müteâl hâle getirmektedir.

Ebed kavramı ise, sonsuz zaman, zihnen son bulması düşünülemeyen süre, varlığın gelecekte sonsuzca devam etmesi mânâsına gelen felsefî ve kelâmî bir terimdir⁵²⁷. Sözlükte “dehr” ile eş anlamlı olarak “mutlak zaman” mânâsına gelir⁵²⁸. Dil âlim-

“Allah’ım! Sen Evvel’sin ki Sen’den önce bir şey yoktur, Âhir’sin ki Sen’den sonra bir şey olamaz, Zâhir’sin ki Sen’in üzerinde hiçbir şey yoktur, Bâtın’sın ki Sen’den ötede bir şey yoktur” (Müslim, Zikir, 61; Tirmizî, Deavât, 19; İbn Mâce, Dua, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381).

⁵²¹ el-Kasas, 88.

⁵²² Mevdûdî, VI, 118-119, (el-Hadîd, 3 tefsîrinde).

⁵²³ el-Hicr, 23.

⁵²⁴ el-Kasas, 58.

⁵²⁵ el-Bakara, 39.

⁵²⁶ en-Nisâ, 122.

⁵²⁷ Kılavuz, Ahmet Saim, “Ebed” md., *DİA*, İstanbul 1994, X, 72.

leri, “ebed” ile “zaman” arasında fark bulunduğunu, zamanın parçalanabilir olmasına karşılık ebedin bölünemez bir süreklilik anlamı taşıdığını söylemişlerdir⁵²⁹. “Ebed”, bölünemez olduğuna göre sona ermeyecektir. Bundan dolayı varlığı zorunlu (vâcibü’l-vücûd) olan Allah’ın mevcudiyetinin sürekliliği, filozoflar ve mutasavvıflar tarafından çoğunlukla “ebed” veya “ebediyet”, kelâmcılar tarafından da **bekâ** terimleriyle ifade edilmiştir. Kelâmcılar, Allah’tan başka her şeyin bir başlangıcı bulunduğunu kabul etmekle birlikte, âhiretin sonsuzluğunun mümkün olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla kelâmcıların çoğunluğu, cennet ve cehennem ile bunlarda bulunanların Allah’ın sürekli yaratma fiiline bağlı olarak ebediyen var olacaklarını kabul etmişlerdir⁵³⁰.

Başlangıcı ve sonu olan muayyen bir zaman diliminde yaşayan insan için **ezeliyet** ve **ebediyet**, aşkınlığın ve azametinin en büyük ifadesidir, denilebilir. Kur’an, bu iki müteâl vasfa istinâd eden pek çok ifâdeler ihtivâ etmektedir. Buradan hareketle onun, yegâne Müteâl Varlık olan azamet sahibi Allah’ın kelâmı olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

E. KULUNA ŞAH DAMARINDAN DAHA YAKIN OLMASI

Öncelikle Allah Teâlâ, kullarıyla beraber olduğunu, onların her hâl ve düşüncesine vâkıf bulunduğunu bildirmektedir⁵³¹. Âyette şöyle buyrulur:

“...Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir”⁵³². Yani, insanlar hiç bir surette O’nun hükümlerinin ve bilgisinin dışında kalamazlar. Yerde, gökte, uzayda veya her nerede olurlarsa olsunlar, Allah’ın bilgisi dışında olmaları mümkün değildir. Yeryüzünde hayatlarını idame ettirmeleri bile, Allah’ın her yerde mevcut olduğunu bizzat ispatlamaktadır. Kalblerinin çarpıntısı, nefes alıp vermeleri, görme ve işitmeleri,

⁵²⁸ bkz. *Lisânü’l-Arab*, “أَبَدٌ” md., III, 68-70.

⁵²⁹ Râğıb, *Müfredât*, “أَبَدٌ” md., 17.

⁵³⁰ Kılavuz, “Ebed” md., *DİA*, X, 72-73.

⁵³¹ el-Bakara, 186.

⁵³² el-Hadîd, 4.

diğer âzâlarının muntazaman çalışması... Allah, insanlara hikmeti ile bu imkanları verdiği içindir ki yaşamaktadırlar. Nitekim ecelleri geldiğinde Allah bu imkanları ortadan kaldırır ve onlar hayata veda ederler⁵³³.

Seyyid Kutub, bu âyetteki ifadelerin kinaye veya mecaz olmayıp hakikî mânâda söylendiğini bildirdikten sonra şöyle der:

“Gerçekten yüce Allah her yerde, her zaman her şeyin ve herkesin yanındadır. Yapılan her hareketten haberdardır, kullarını gözler. Eğer insan kalbi bu hakikati müşahhas olarak kavrayabilirse, bunun müthiş bir hakikat olduğunu derhal anlar”⁵³⁴.

Aynı mânâ başka bir âyette tasvirî olarak şu şekilde anlatılmaktadır: **“Görmez misin ki Allah göklerde ne var, yerde ne varsa bilir? Bir araya gelip gizlice fısıldaşan üç kişinin dördüncüleri mutlaka Allah’tır. Beş kişi gizli konuşsa altıncıları mutlaka Allah’tır. Bundan ister daha az, ister daha çok olsunlar, nerede bulunsurlarsa bulunsunlar, mutlaka O, kendileriyle beraberdir. İleride kıyamet gününde yapmış oldukları işleri onlara tek tek bildirecek, dilerse karşılığını da verecektir. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilir”**⁵³⁵.

Âyet-i kerime, Allah Teâlâ’nın her şeye şahid olduğunun delillerinden biridir. “أَلَمْ تَرَ”daki rü’yet, görülebilir delillerden çıkarılan ilim mânâsıdır. Yani görüp seyrettiğiniz göklerin ve yerin saltanatından, düzen ve idaresinden, onlarda gerek sakın, gerek hareket hâlinde her ne varsa Allah Teâlâ’nın hepsini biliyor olduğuna sen kalbinle şehadet etmez misin?⁵³⁶.

Kur’an-ı Kerim, Allah’ın her an yanında bulunduğunu unutan ve bu şuura sahip olmayan insan tipini kınamaktadır: **“İnsanlardan gizlemeye çalışırlar da, Allah’tan gizlemeyi düşünmezler. Halbuki onlar Allah’ın râzı olmayacağı tezviratı**

⁵³³ Mevdûdî, VI, 119 (el-Hadîd, 4 tefsirinde).

⁵³⁴ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3481 (el-Hadîd, 4 tefsirinde).

⁵³⁵ el-Mücâdele, 7.

⁵³⁶ M. Hamdi Yazır, VII, 4786 (el-Mücâdele, 7 tefsirinde).

planlarken O hep onların yanında idi. Zaten Allah, onların yaptıkları ve yapacakları her şeyi ilim ve kudretiyle ihata etmiştir”⁵³⁷.

Vâkıa sûresinde ise, tehdîd üslûbuyla konuya değişik bir boyut kazandırılır: **“Haydi görelim sizi, can boğaza geldiğinde, o vakit can çekişenin yanında bulunan sizler bakar durursunuz. Biz ise, ona sizden daha yakınız, ama siz göremezsiniz”⁵³⁸.**

Allah Teâlâ, hayatta dâima karşılaştığımız ve inkârı mümkün olmayan müşahhas bir misal vermek sûretiyle, gerek ilim, gerek kudret, gerekse bizzat veya melekleriyle⁵³⁹ tasarruf cihetiyle olsun her hususta, ölmekte olan insana, en yakın akrabalarından daha yakın olduğunu bildirmektedir. Akrabaları onun hâllerinden yalnız açıkta gördükleri izleri, ölüme âit şiddetin tesirini bilebilirler. Onun mâhiyetine, niteliğine ve gizli hâllerinin tafsîlâtına vâkıf olamaz ve onlardan hiçbirini def edemezler. Allah ise hepsini bilir ve dilediğini yapar⁵⁴⁰.

Kur’an’a göre Allah’ın insana yakınlığı, devamlı beraberliğin de ötesindedir. Zira Allah, insana şah damarından, yani kendisinden daha yakındır:

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarımızı biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız”⁵⁴¹.

“Nefsin vesvesesi”, insanın içinden kendi kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, vehimler, hatıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün iç duyguları ihtivâ eder. Âyet, söylenen her sözü aynen zapt etmekle vazifeli hafaza (koruyucu) meleklerinin bile henüz farkına varmadıkları derecede gizli bir şekilde insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili şeylerin hepsini Allah’ın bildiğini ifade etmektedir. Çünkü O, yaratıcısıdır. Yaratıcı ile yaratıkları arasındaki ilişki, yaratılan ile nefsi arasındaki ilişki-

⁵³⁷ en-Nisâ, 108.

⁵³⁸ el-Vâkıa, 83-85.

⁵³⁹ Zemahşerî, VI, 80 (el-Vâkıa, 83-85 tefsirinde).

⁵⁴⁰ Bkz. Ebu’s-Suûd, VIII, 201; M. Hamdi Yazır, VII, 4724; İbn Âşûr, XXVII, 344 (el-Vâkıa, 83-85 tefsirinde).

⁵⁴¹ Kâf, 16.

den daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, yaratıcısının kudreti iledir⁵⁴².

Âyette geçen “**Habl-i verîd**”, müfessirlerce farklı şekillerde anlaşılmıştır: Râğıb, habl-i verîd’den maksadın ruh olduğunu söylemiştir⁵⁴³. M. Hamdi Yazır ise şu mütalaada bulunur: Kırmızı kanı taşıyan atardamarların daha önce düşünülmesi gerekirse de atardamarlarda cereyan, kalpten etrafa doğru dağılıp uzaklaştığı, “Verîd”de ise, etraftan ve baştan kalbe doğru toplanıp geldiği için, yakınlık temsiline verîd (toplardamar) zikredilmiştir. Bu şekilde habl-i verîd, “pek yakın olma” hususunda mesel olmuştur. Nitekim şair Zü’r-Rumme⁵⁴⁴, “وَالْمَوْتُ أَدْنَىٰ لَهُ مِنَ الْوَرِيدِ”: Ölüm ona verîd’den daha yakındır⁵⁴⁵ demiştir. Şu halde mânâ, kalbine kan akıtan, en yakın damarından yahut canından daha yakın demek olur⁵⁴⁶.

Kadı Beydâvî ile Ebu’s-Suud, şöyle derler: “Biz onun hâlini ona şahdamarından daha yakın olandan daha iyi biliriz, demektir. Zatın yakınlığı ile ilmin yakınlığına mecaz yapılmıştır. Çünkü bu onun gerekçesidir. “Habl-i verîd” çok fazla olan ileri derecedeki yakınlıktan meseldir⁵⁴⁷.

Hamdi Yazır, habl-i verîd’den maksadın, insanın kendi şahsı olduğunu bildirir ve şöyle devam eder: Bu durumda mânâ, “Onu kendisinden daha iyi biliriz” demek olur. Yahut hafaza meleklerinin ona şahdamarından daha yakın olduklarına, fakat Allah’ın onlardan daha yakın bulunduğu dikkat çekilmiş oluyor. Bundan yalnız ilmî yakınlık

⁵⁴² M. Hamdi Yazır, VI, 4505 (Kâf, 16 tefsirinde).

⁵⁴³ Râğıb, *Müfredât*, “ورد” md., s. 535.

⁵⁴⁴ Zü’r-Rumme, Ebü’l-Hâris Gaylan bin Ukbe el-Adevî, Emevîler devrinin büyük şâirlerinden biridir. 117/735 tarihinde vefat etmiştir. (Blachère, Régis, “Zu’r-Rumme” md., *İA*, İstanbul 1986, XIII, 631). Dîvânı 3 cilt hâlinde Abdü’l-Kuddûs Ebû Sâlih tarafından neşredilmiştir. (Üçüncü baskı Beyrut’ta 1993 tarihini taşımaktadır.)

⁵⁴⁵ Zemahşerî, VI, 26, (Kâf, 16 tefsirinde).

⁵⁴⁶ M. Hamdi Yazır, VI, 4507 (Kâf, 16 tefsirinde).

⁵⁴⁷ Beydâvî, V, 92; Ebu’s-Suûd, VIII, 128, (Kâf, 16 tefsirinde). Kurtubî de habl-i verîd’in yakınlıktan mesel olduğunu ancak bunun mesafe yakınlığı cihetinden olmadığını bildirir (Kurtubî, XVII, 9, [Kâf 16 tefsirinde]).

değil lütuf ve yardıma, kahr ve gazaba da darb-ı mesel olabilen bir yakınlık anlaşılmıştır ki, bu en azından kudret yakınlığıdır⁵⁴⁸.

Seyyid Kutub da meseleye tasvîr ve tahyîl cihetinden yaklaşarak şu açıklamalarda bulunur: Bu âyet, her şeye malik olan ilâhî kudret elini ve dolaysız kontrolü canlandıran bir ifadedir. Yukarıda bahsedilen hakikati düşündüğü zaman insanın titremesi ve kendisini hesaba çekmemesi mümkün değildir! Eğer insan sadece şu ifadenin anlamını zihninde canlandırabilseydi, Allah'ın hoşnut olmayacağı bir tek sözü bile söylemeye ve hatta kabul buyrulmayacak bir tek düşünceyi bile aklından geçirmeye cesaret edemezdi. İnsanın sürekli bir takva üzere, devamlı bir korku ve hesaba çekilme endişesiyle uyanık yaşaması için şu bir tek âyet bile kâfidir⁵⁴⁹.

Allah'ın insana yakınlığı husûsunda İmam Fahreddin er-Râzî, Bakara 186. âyetin tefsirinde şöyle der: “«**Ben yakınlığım**» ilâhî sözünde aklî bir sır vardır. Şöyle ki: Mümkün olan şeylerin mâhiyetlerinin, varlıklarıyla vasıflandırılması, ancak Allah'ın var etmesiyledir. Bundan dolayı Allah'ın icadı, mümkün olan şeylerin mahiyetleriyle varlıkları arasına girmiş gibidir. Bu yüzden Allah Teâlâ, her mümkünün mahiyetine o mahiyetin varlığından daha yakındır. Hatta bu konuda daha yüksek bir kelam vardır: «Yaratıcı, o yüce zattır ki, mümkün olan şeylerin mahiyetlerinin mevcut olması O'nun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, sevâdın sevâd, aklın akıl, nefsin nefis olması da O'nun içindir. Mahiyetlerin var olması O'nun tesir ve yaratmasıyla olduğu gibi, her mahiyetin, o mahiyet olması da O'nun tesir ve yaratmasıylaadır». İşte bu bakımdan Allah Teâlâ her mahiyete kendinden daha yakındır”⁵⁵⁰.

Enfâl sûresinde, Allah'ın insan ile kalbi arasına girdiği⁵⁵¹, dilediği takdirde arzu ve düşüncelerini yönlendirdiği bildirilir. Allah, insana kalbinden, kalbine de ondan daha yakın ve hâkimdir. Kudreti o kadar geçerlidir ki, yalnızca kişi ile başkaları arasına değil, onunla kalbi arasına bile girer. Düşünen “ben” ile düşünülen “ben” arasına girer ve bu iki benliği birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum

⁵⁴⁸ M. Hamdi Yazır, VI, 4508-4509, 4513 (Kâf, 16 tefsirinde).

⁵⁴⁹ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3362 (Kâf, 16 tefsirinde).

⁵⁵⁰ Râzî, V, 83 (Bakara, 186 tefsirinde).

⁵⁵¹ el-Enfâl, 24.

bırakıverir. Azim ve iradesini bozar ve ters yöne çevirebilir. Kanaatlerini, zevklerini değiştirir. Bunun için, Allah, insanla kalbi arasına perde çektiği ve ölüme davet ettiği vakit, O’na icabet etmemeye ve emrine karşı koymaya imkân bulunamaz. Dolayısıyla insan, bir nefes sonra başına ne geleceğini bilemez⁵⁵².

Hem Mekkî hem de Medenî pek çok âyetten ve muhtelif rivâyetlerden⁵⁵³ anlaşıldığına göre, Allah, kuluna yakın olduğu gibi kulunun da kendisine yaklaşmasını istemekte⁵⁵⁴, bu sebeple de **“Rabbine secde et ve yaklaş”**⁵⁵⁵ buyurmaktadır.

İster hakîkî ister mecâzî olsun, Allah’ın, her kuluyla beraber bulunduğunu, ona kendisinden daha yakın olduğunu söylemesi, azametli ve müteâl (aşkın) bir ifâdedir. İnsanların tecrübeleri hâricinde bir durumdur. Bu tür ifâdeler, iki yönden beşer tâkati hâricindedir: Birincisi, bütün insanlarla aynı anda ve her dâim beraber bulunmak, ikincisi de her birine kendisinden daha yakın olmak. İşte bu keyfiyet, ancak Allah Teâlâ için mevzubahistir.

F. AZAMET ZAMİRİNİN (BİZ) KULLANILMASI

Burada konumuzla alâkalı olması sebebiyle bir husûsa daha temas etmek yerinde olacaktır. O da Kur’an’daki azametli ifâdelerin bir çeşidi olan “Biz” zamirinin kullanılmasıdır. “Biz” zamiriyle yapılan çoğula **Azamet cem’i/Azamet zamîri**⁵⁵⁶, **“Biz”** mânâsını ifâde eden **“Nûn”** harfine de **“Azamet Nûnu”**⁵⁵⁷ denilmektedir.

⁵⁵² Bkz. M. Hamdi Yazır, IV, 2386-2387, (el-Enfâl, 24 tefsirinde).

⁵⁵³ Mesela Ebû Musâ el-Eş’arî (r.a) şöyle anlatır: “Biz bir yolculukta Hz. Peygamber (s.a.v) Efendimiz ile birlikte idik. Tepelere çıktıkça «Allahü ekber, Lâ ilâhe illallah» diye yüksek sesle tekbir ve tehlil getirdik. Bunun üzerine Nebiyy-i Ekrem: «Ey Müslümanlar! Kendinizi zorlamayınız. Zira siz sağıra veya burada olmayan birine seslenmiyorsunuz. Allah dâima sizinle beraberdir, iştir ve size sizden daha yakındır» buyurdu” (Buhârî, Cihâd, 131; Müslim, Zikr, 44).

⁵⁵⁴ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 183.

⁵⁵⁵ el-Alâk, 19.

⁵⁵⁶ İbn Âşûr, XXX, 572, (el-Kevser, 1 tefsirinde).

⁵⁵⁷ Bkz. Kurtubî, (el-Bakara, 271; Âl-i İmrân, 151; e-Nisâ, 40; en-Nahl, 43-44; el-Kehf, 103-105 tefsirlerinde).

Kur'an-ı Kerim'de pek çok defa Cenâb-ı Hak kendisinden “Biz” diye bahseder⁵⁵⁸. Bu zamir de üsluptaki bir azameti, hâkimiyeti ve kendine güveni göstermektedir.

Arapça'da “Biz” zamiri sâdece cemî'/çoğul mânâsı vermek için değil, büyüklük, heybet, azamet, yücelik, üstün makam ve mevkiyi ifâde etmek maksadıyla tekil şahıslar için de kullanılır. Bu durum, Türkçe için de mevzubahistir. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te şöyle denir: “Biz: 1. Çoğul birinci kişi zamiri 2. (Resmi konuşmada) bazen tekil birinci kişi zamiri (Ben) yerine “Biz” kullanılır... 3. (Bazı yazarlar için) “Ben” zamininin yerine “Biz” kullanılır⁵⁵⁹.”

Bir kimse övünmek istediğinde veya kendisini büyük gördüğünde “Biz böyle yaparız” gibi ifadeler kullanır. Bunun gibi Kur'an-ı Kerim'deki “Biz” zamininin de, Allah için kullanıldığı yerlerde, çoklukla hiçbir alakası yoktur⁵⁶⁰. Allah'ın azametini gösteren ve O'na saygı ve ihtiram ifade eden bir zamirdir. Nitekim birçok âyette “Biz” kelimesi kullanılmakla birlikte, diğer pekçok âyette de Allah'ın bir tek olduğu, eşinin ortağının bulunmadığı defalarca tekrarlanmaktadır.

Yâni Kur'ân'da Allah Teâlâ, Yüce Zâtından birinci şahıs olarak bahsederken hem tekil “Ben” ifadesini, hem de azamet, yücelik, hürmet mânâsı taşıyan ve çoğul olan “Biz” ifadesini kullanır. Fakat Allah'tan ikinci şahıs olarak bahsedildiğinde hep ikinci

⁵⁵⁸ Bunlardan bir kısmı için bkz. el-Bakara, 3, 34, 35, 38, 49; el-En'âm, 151; et-Tevbe, 101; Yûsuf, 3; el-Hicr, 9; el-İsrâ, 31, 47, 58; el-Kehf, 13; Meryem, 40; Tâhâ, 104, 132; el-Mü'minûn, 96; el-Kasas, 58; el-Ankebût, 32; Yâsîn, 12; ez-Zuhruf, 32; Kâf, 43, 45; el-Vâkıa, 57, 59, 60, 64, 69, 72, 73; el-Meâric, 41; el-İnsan, 23, 28.

⁵⁵⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I, 202.

⁵⁶⁰ Medîne-i Münevvere'ye gelen Yemenli Necran hristiyanları bu konudaki yanlışlığa örnek olarak gösterilebilir. Onlar, “O, için üçüncüsüdür” şeklindeki iddialarını desteklemek üzere Allah Teâlâ'nın: “Yaptık, ettik, emrettik, yarattık, hükmettik” şeklindeki sözlerini delil göstermişlerdi. “Şayet bir olsaydı yaptım, hükmettim, emrettim, yarattım” derdi...” dediler. Hz. Peygamber onların bu yanlış inanç ve anlayışlarını düzeltmek için gayret etti: “İslâm'a geliniz, müslüman olunuz” buyurdu. Onlar ise, “Biz zaten müslümanız” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v): “Siz müslüman değilsiniz, İslâm'a giriniz” buyurdu. Onlar yine: “Hayır, biz senden önce müslüman olduk” dediler. Efendimiz (s.a.v): “Yalan söylediniz, Allah'a oğul isnad etmeniz, haça tapınmanız (veya secde etmeniz), domuz eti yemeniz ve içki içmeniz müslüman olmanıza mâni oluyor” buyurdu (Bkz. Çetiner, Bedreddin, *Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul 2002, I, 137). Görüldüğü üzere Rasûlullah (s.a.v) “azamet zamiri”ni yanlış anlamının İslâm'a mâni olduğunu ifade etmektedir.

tekil “Sen” ifadesi geçer, hiçbir zaman ikinci çoğul olarak “Siz” ifadesi geçmez veya Allah’tan üçüncü şahıs olarak bahsedildiğinde hep üçüncü tekil “O” ifadesi geçer, hiçbir zaman üçüncü çoğul “Onlar” ifadesi kullanılmaz. Kur’an’da binlerce defa Allah’tan ikinci veya üçüncü şahıs olarak bahsedilmiştir, bunların biri bile ikinci çoğul veya üçüncü çoğul şahıs değildir.

Râzî bu hususta şöyle bir açıklama yapar:

“Bil ki, Cenâb-ı Hakk’ın **“İnnâ: Biz...”** ifadesi ile bazen **“tazim”** mânâsı kastedilmektedir. Bu gibi ifadeleri çoğul anlamına almak imkansızdır. Çünkü deliller, Yaratıcı’nın tek olduğuna delalet etmektedir. Bir de, ilahlarda çokluk olsaydı, herbirinin rütbesi, ilah olmaktan aşağı olurdu. Çünkü, bunlardan herbiri, mükemmel olmayı elde etmiş olsaydı, o zaman yine her biri, diğerinden müstağni olurdu. Birinin diğerinden müstağni oluşu, diğeri hakkında bir noksanlık olurdu. Böylece, hepsi de noksan sayılırdı. Bunlardan her biri, kemal noktasına ulaşamamışsa, zaten noksandırlar. Böylece, **“Biz”** ifadesinin cem’e değil, tazim manasına alınması gerektiğini anlamış oluyoruz”⁵⁶¹.

Ahmed Deedat, şöyle demektedir: “Kur’an’daki *«Biz»* sigası tabii ki sayı bakımından çoğulluk ifadesi olmayıp, İbrânîce’de olduğu gibi bütün doğu dillerinde gramatik olarak saygı ve şeref izâfesi için kullanılır”⁵⁶².

Azamet zamirinin kullanıldığı âyetlerden birinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

“Göğü biz çok sağlam bir şekilde binâ ettik, onu genişleten biziz. Çünkü biz büyük bir kudret ve hakimiyet sahibiyiz. Yeryüzünü de biz döşedik, bakınız biz ne de güzel döşedik! Her şeyi de çift yarattık ki düşünüp ders alasınız”⁵⁶³.

Bu âyetlerin maksadı Allah’ın vahdaniyetini ispat olduğu hâlde, niçin **“Biz binâ ettik”** denilmiş de “Ben” zamiri kullanılmamıştır? Akla gelebilecek bu tür sorulara Râzî şöyle cevap vermektedir: Biz biliyoruz ki **“Biz binâ ettik”** ifadesi tasarruf ve tek başına hareket etme husûsunda bir ortağın bulunmadığına daha fazla delâlet eder. Hâl-

⁵⁶¹ Râzî, XXXII, 27 (el-Kadr, 1 tefsirinde).

⁵⁶² Deedat, Ahmed, *Mu‘cizeler Mu‘cizesi Kur’an*, (trc. Yusuf Balcı), İstanbul 1992, 14, 74.

⁵⁶³ ez-Zâriyât, 47-49.

buki “Ben binâ ettim” ifadesinde bir ortaklığın olması mümkündür. Bunun izahı şöyledir. Biz zamiri, buradan maksûdun insanların taptığı ilahlar olduğu vehmini doğurmaz. Çünkü o ilahlar ya yontulmuş putlardır ya da yıldızlardır. Putların semâda hiçbir hüküm sâhibi olmadıkları husûsunda şüphe yoktur. Yıldızlar ise gökte bulunurlar ve oraya muhtaçtırlar. Dolayısıyla gökyüzünü inşâ eden bunlar olamazlar. Aksine gökyüzünün bunlar için binâ edildiği ve onların mekânı kılındığı söylenebilir. Binâenaleyh onların söyledikleri şey akla ve hayale dahi gelmeyince, Cenâb-ı Hak’ın “Biz yaptık, biz onların dediği ve taptıkları şeyden başkayız” ifadesinden, âyetteki “Biz” zamiriyle tâzim ifade eden çoğul (**Azamet Cem’i**) kastedildiği anlaşılır. Nass, Allah’ın azametini ifade etmiştir. Azamet ise ortaklığı daha fazla nefyedicidir. Cemi sığası azamete şu yönlerden delalet etmektedir:

1. Söz, muhatabın idrâkine göre söylenir. Muhâtab ise insandır. İnsan gayb âlemini görünen âleme kıyas eder. İnsanların nezdinde büyük olan kimse, bir işi ordusu ve hizmetçileriyle yapan, bizzat kendisi karışmayan kimsedir. Binâenaleyh hükümdar “Biz yaptık” der, ama “emrimizle hizmetkârlarımız yaptı” mânâsını kasteder ki bunda tazim vardır. İşte gayb âlemi hakkında da durum böyledir.

2. Bir söz birisi tarafından söylenir, diğerleri de ona razı olursa, sözü söyleyen “Biz hepimiz böyle yaptık” der. Yine sadece bir grup insan tarafından yapılan bir fiil üzerinde kalabalık bir cemaat toplandığında, hepsini içine alan cemi sığası kullanılır. Mesela büyük bir kalabalık çıkıp yırtıcı hayvanları öldürdüklerinde, herkes bu işe râzı olduğu ve aynı şeye yöneldiği için, “Falanca beldenin halkı onu öldürdü” denilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ hiç kimsenin reddedemeyeceği ve herkesin boyun eğeceği bir işin yapılmasını emrettiğinde “Yaptım” yerine “Yaptık” ifadesini kullanır. Bu sebeple bu büyük hükümdar hakkında, O’nu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği ve hiçbir nefsin reddedemeyeceği bir azamet üzere olduğunda ittifak etmişizdir⁵⁶⁴.

⁵⁶⁴ Râzî, XXVIII, 194, (ez-Zâriyât, 47 tefsîrinde).

İbn Âşûr, Kevser sûresinin, “**Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik**” âyetindeki “**Azamet Zamiri**”nin, Allah’ın, Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz’e büyük nimet ve ihsanlar bahşettiğini hissettirmek için kullanıldığına işaret eder⁵⁶⁵.

“*Biz*” zamiri azamet ifade ediyorsa -ki ediyor-, onu kullanmak hiç şüphesiz en fazla Allah yakışmaktadır. Çünkü O, bütün varlıkları yaratmış, onlara mâlik olmuş, yarattığı her şeyi en mükemmel şekliyle var etmiş, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten yegâne İlâh’tır. Bu sebeple O’nun, azametini ifade etmek için “*Biz*” zamirini sık sık kullanması, Kur’an’ın üslûbuna bir ulviyet kazandırmakta ve onu beşerî sözlerden farklı kılmaktadır.

⁵⁶⁵ İbn Âşûr, XXX, 572, (el-Kevser, 1 tefsirinde).

III. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ ALLAH'A AİT AZAMETLİ İFADELERİN ORJİNAL BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK TEMELLENDİRİLMESİ

A. KUR'AN'DAKİ AZAMETLİ İFADELER BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEBİLİR

Bir kimseyi âciz bırakmak veya öne geçmek mânâsına gelen i'câz kelimesinin ıstılâhta; Kur'an'ın, yüce bir makâma sahip olması sebebiyle, ister belâğati, ister teşrî'î değerleri, isterse ğaybî haberleri bakımından olsun, bir benzerini getirmekten beşeri âciz bırakması mânâsına geldiğini daha önce ifâde etmiştik. Suyûtî gibi bazı âlimler, i'câz vecihlerine sınır getirilemeyeceğini ifade ettiklerinden¹, zamanın ve ilimlerin ilerlemesiyle yeni yeni i'câz vecihlerinin keşfedilebileceği söylenmişti. Dolayısıyla önceki âlimlerimizin kitaplarında açık bir şekilde rastlayamadığımız, ancak son dönemde Saîd Nursî ve Saîd Ramazan el-Bûtî'nin kısaca temas ettiği "Kur'an'daki Allah'a Âit Azametli İfâdeler" mevzuunun da yeni üzerinde durulan bir i'câz vechi olması düşünülebilir.

İ'câz, insanları geçmek ve bir şeyin benzerini yapmaktan âciz bırakmak mânâsına geldiğine göre, Kur'an'daki ancak Allah'a mahsûs olabilecek azametli ifâdelerin de bir i'câz vechi olarak kabul edilmesi mümkündür. Çünkü bu tür ifâdeler, günümüze gelinceye kadar gerek fesâhat ve belâğat yönüyle, gerekse mânâ cihetiyle insanları âciz bırakmış, onların bu tür sözler sarfetmesi mümkün olmamıştır. Nitekim II. Bölüm'de bu azametli ifâdelerden bir kısmını incelemiş ve bir beşerin niçin bu tür ifâdeleri kullanamayacağını izâh etmeye çalışmıştık.

Azametli ifâdelerde rûhu ürperten bir yücelik, kalbi istilâ eden bir mehâbet, nefse korku veren bir kudret hissedildiği için, bu özellikler i'câzın tahakkuku açısından büyük bir öneme sâhiptir. İnsan, bu azametli ifâdelerin, önünde muhteşem bir dağ gibi

¹ Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân*, I, 3; Karaçam, *Sonsuz Mu'cize*, s. 145, 498.

durduğunu ve kendisinin onlar karşısında büyük bir acziyet içinde bulunduğunu hissetmekte gecikmez. Bu ifadeleri belâgat cihetiyle taklid etmek mümkün olmadığı gibi, ihtivâ ettikleri mânâların gereğini yapmak da imkânsızdır. Çünkü Kur'an'dakilere benzer azametli sözler söyleyebilmek için bazı vazgeçilmez şartları lâzımdır:

1. Her şeyden önce mutlak ilme sahip olmak ve var olan her şeyi bilmek gerekir.

2. Ezelî ve ebedî olmak gerekir ki, geçmişten, varlık âleminin başlangıcından, insanın yaratılışından, gelecekte, kıyametten ve âhiret ahvâlinden haberler vermek mümkün olabilsin.

3. Her şeyi yapabilecek bir kudrete mâlik olmak gerekir ki söylenen azametli sözleri gerçekleştirmek mümkün olabilsin.

Bu şartlar tahakkuk etmediği takdirde söylenen sözler ne kadar azametli görünürse görünsün, bir mânâ ifade etmez. Kimse de bu sözlere inanmaz.

Kur'an'daki azametli ifadelerin bir kısmı hakikaten söylendiği gibi tahakkuk ettiğinden, diğerlerinin doğruluğuna da şahadet etmektedir. İşte bu azametli ifadeler, beşeri benzerini getirmekten âciz bıraktığı için, Kur'an'ın i'câz yönlerinden biri olarak ele alınabilir.

Diğer taraftan, insanoğlu tarih boyunca ilâhî azametten hep korkagelmiştir. Hatta bazı korktukları varlıklara ulûhiyet atfederek bu yüzden dalâlete düştükleri bile olmuştur. Dolayısıyla azametli ifâdeler, insanı daha çok tesiri altına alır ve ona acziyetini daha çabuk hissettirir. Bu yönüyle de azametli ifadelerin i'câz açısından tahli-li, insanlar için tesirli ve faydalı olabilir.

B. KUR'AN ÜSLÛBU BİR AZAMET ÜSLÛBUDUR

Kur'an'ın belâgat, fesâhat ve nazımının üstünlüğünü gösteren genel üslup husûsiyetlerinin ötesinde bir de azamet üslûbu vardır ki, onu okuyan insan, âyetlerde konuşan zâtın büyüklüğünü derinden hisseder. Şeyh Abdülaziz ed-Debbâğ şöyle demiştir:

“Kur’ân’ı dinleyip onun yüksek mânâlarını kalbi üzerine akıtan herkes kesin olarak idrak eder ki, o sadece Rab -sübânêhû ve Teâlâ- Hazretleri’nin kelâmıdır. Çünkü Kur’ân’daki azamet ve satvet, ancak Rubûbiyet azameti ve ulûhiyet satvetidir.

Aklını kullanan zekî bir insan, önce devrin hükümdarının sözlerini, sonra da halkın sözlerini dinlese, sultanın sözlerinde, onu diğerlerinden ayıran bir nefesin olduğunu hemen farkedebilir. Hatta âmâ bir insanın bir topluluğa geldiğini farzedelim, sultan da onların arasında gizlenmiş bulunsun. Bu insanlar sırayla konuşurken sıra sultana geldiğinde, âmâ kişi onun sözünü diğerlerinden hiçbir şüpheye mahal kalmayacak şekilde ayırır.

İkisi de sonradan yaratılmış olan insanların sözleri arasındaki fark böyle olursa, beşer sözü ile Cenâb-ı Hak’ın kadîm kelâmı arasındaki fark nasıl olur acaba! Nitekim sahâbe-i kirâm Kur’ân’dan hareketle Rab’lerini tanıdılar, O’nun sıfatlarını idrak ettiler, rubûbiyetine lâyık olan şeyleri bütün hatlarıyla bilip tasdik ettiler. Böylece Kur’ân-ı Kerim’i dinlemek onları, kesinlik ifade eden bir bilgiyle Allah’ı bilmeye götürdü. Bu onlar için gözleriyle görmek, kalpleriyle müşâhade edip sıhhatli bir şekilde anlamak yerine geçti. O kadar ki Cenâb-ı Hak onlara göre, yanlarında, meclislerinde her şeyden daha yakın hâle geldi. Hiçbir kimseye yanında, meclisinde bulunan arkadaşı meçhul ve gizli değildir...”².

Aşağıda bahsedeceğimiz bazı husûslar sebebiyle Kur’an’ı gönderen zâtın, her şeye hâkim, istediğini yapan ve sonsuz bir kudrete sahip olduğunu anlamakta gecikmez. Meselâ Kur’an-ı Kerim kendisini şöyle tanıtır:

“Eğer dağları yürütecek, yeri param parça edecek, ölüleri bile konuşturacak bir kitap olsaydı, işte o, bu Kur’an olurdu!”³.

Âyetin ifadesiyle Kur’an, öyle büyük bir mu’cizedir ki eğer bir kitâbın indirilmesi ya da okunması ile dağlar yürütülmüş, yer parçalanmış, ölümler konuşturulmuş olsa idi, hiç şüphesiz bunlar Kur’an ile olurdu. Çünkü Kur’an, şimdiye kadar indirilmiş ilâhî

² Ahmed bin Mübârek, *el-İbrîz min kelâmi seyidi Abdi’l-Azîz ed-Debbâğ*, thr. Muhammed Beşîr Hasen el-Hâşimî, Beyrut 2004, s. 61)

³ er-Ra’d, 31.

kitapların en mükemmeli ve en üstünüdür. Onda ilâhî kudretin öyle hayranlık verici eserleri, gizli ve açık öyle azamet tecellîleri vardır ki, meselâ Kur'an bir dağın tepesine indirilmiş olsa idi o dağın, Allah korkusundan başını eğdiği, çatlayıp hurdahaş olduğu görülürdü⁴. İşte Kur'an, aslında böylesine büyük bir ilâhî kitaptır. Fakat onun indirilişinin asıl hikmeti bunlardan ziyâde, okunup anlaşılması ve üzerinde derinden derine düşünülüp îmân edilmesi, mûcibince amel edilmesidir⁵. Dolayısıyla Allah'ın büyüklüğü ve peygamberinin hak oluşu hususundaki delilleri; dağların yürütülmesi, ölülerin diriltip konuşturulması gibi hârikulâde zâhirî hâdiselerden ziyâde Kur'an'ın ifâdelerindeki fesâhat ve belâğatta, mânâsındaki derinlik ve azamette aramak daha doğrudur.

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim; tabiatıyla, son derece tesirli olan dâvet ve ifâde yöntemiyle, ele aldığı mevzuları ve bunları takdim tarzıyla, kendisini hisseden ve ona göre şekillenen ruhlarda, dağların yerinden sökülmesinden, yerin yarılmasından ve ölülerin konuşturulmasından daha büyük, daha köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Tesiri altına aldığı bu yüce ruhlar sâyesinde, hayatın boyutlarını, hatta tüm yeryüzünün görünümünü aşan harikulade hâdiseler gerçekleştirmiş, târihin akışını değiştirmiştir. Taştan ve çelikten daha sert, daha katı olan düşünce ve geleneklerin donukluğunu parçalamıştır. Ölülerden daha hissiz, daha sessiz olan insanları canlandırmış, harekete geçirmiştir⁶. Bunu da üslup ve mânâsındaki kuvvet ve azametle yapmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın mu'cizeliğini bu sahalarda aramalıdır. Artık insanlık seviye kazanmış dağ, taş gibi kaba şeylere gönül bağlamaktan ziyâde rûh, ahlâk, medeniyet gibi daha bedîi zevklere sâhip olmuştur. Kur'an'ın azameti de, bu yüksek rûhları, kalbleri ve zihinleri tatmin etmesi, onlara yön vermesindedir.

Kur'an üslûbunun, insana kuvvetli bir şekilde azamet hissi veren bazı husûsiyetleri vardır:

1. Kur'an üslûbundaki ilâhî azamet tecellîlerinden biri, bütün âyetlerde Allah'ın isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine ya açıktan veya bir zamirle yahut gizli bir işaretle mutlaka yer verilmesidir. Kur'an'da Allah'ın kemâl sıfatları, azamet ve celâli açık

⁴ el-Haşr, 21.

⁵ M. Hamdi Yazır, IV, 2989, (er-Ra'd, 31 tefsîrinde).

⁶ Kutub, *Fî Zılâl*, IV, 2061, (er-Ra'd, 31 tefsîrinde).

bir üslupla ve hiçbir beşerin kitabında olmayacak kadar çok zikredilir. Kur'an-ı Kerim, baştan sona Allah'ın esmâ-i hüsnâsı, kemâl sıfatları, uluhiyeti, rubûbiyeti, hâlıkıyeti, rahmâniyeti ve kudsiyeti gibi mevzuların en yüksek anlatımı ile doludur. Onda “**Allah**” lafzı dünyadaki hiçbir kitapta olmayacak şekilde çoktur. Hangi sahifesine bakılsa veya sahifeden daha küçük kısımlarına bakılsa orada muhakkak Allah'ın bir takım isim veya sıfatları bulunur.

Kur'an-ı Kerim, sâdece bazı duaları ve Allah'ın sıfatlarını ihtiva eden bir kitap değildir. Onda dinî ve dünyevî muâmelâtla alakalı hükümler, şahsî, âilevî ve ictimai hayata dâir ilkeler de mevcuttur. Kur'an, bu mevzûlardan hangisini işlerse işlesin, muhakkak bir vesîle bulur ve Allah'ın isim veya sıfatlarından pek çoğunu orada zikreder. Bu sebeple, Kur'an'da “**Allah**” ismi, 2697 defa geçmektedir⁷. Esmâ-i hüsnâsı, sıfatları ve O'na râci olan zamirler ise, sayılamayacak kadar çoktur. Meselâ Talak sûresini ele alalım. İsminden bile ahkâmı alakalı olduğu anlaşılan bu kısa sûrede, **Allah** ismi 25 defa, **Rabb** 2 defa, Allah'a râci olan **zamirler** ise pek çok defa geçmektedir⁸. Fâiz ahkâmıyla ilgili şu âyetlere bu açıdan dikkatlice bakıldığında, ifade etmeye çalıştığımız fikir, daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır:

“Fâiz yiyenler *kıyâmette* tıpkı şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kal-karlar. Bu, onların, «Alışveriş de fâiz gibidir» demelerindendir. Hâlbuki *Allah* alışveriş i mübah, fâizi ise haram kılmıştır. Her kime *Rabbinden* bir talimat gelir, o da fâizden vazgeçerse, daha önce yaptığı muamele kendisi için geçerlidir, hakkındaki hüküm de *Allah'a* aittir. Her kim tekrar fâizciliğe başlarsa, işte onlar *cehen-nemliktir*, hem de orada ebedî kalacaklardır. *Allah* fâizin bereketini eksiltir, zekât ve sadakaları ise nemalandırır. Hem *Allah* kâfirlikte ileri giden, günahta ısrarlı hiç bir kimseyi sevmez. *İman eden*, makbul ve güzel işler yapanların, namazı hakkıyla ifa eden, zekât verenlerin... İşte onların, *Rab'leri* nezdinde mükâfatları vardır. On-lar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Ey *îmân edenler!* *Allah'a* karşı gelmekten sakının ve eğer *mü'min* iseniz geri kalan fâizi terkedin. Eğer böyle

⁷ Abdülbâki, *Mu'cemü'l-müfehres*, “Allah” md.

⁸ Bu hususta bkz. Abdürrazzâk İskender, “İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Buhûsü'l-mü'temeri'l-evvel li-i'câzi'l-Kur'âni*, Bağdat, 21-26 Ramazan 1410, s. 311-312.

yapmazsanız Allah ve Rasûlü tarafından size savaş açıldığını bilin. Eğer fâizcilikten tevbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Böylece ne haksızlık eder, ne de haksızlığa uğrarsınız”⁹.

Görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hakk’ın isimleri, sıfatları, fiilleri veya bunlara râci zamirler, hemen her satırda bir veya iki kez geçmektedir. Fâizle ilgili ahkâmın her bir yönü, Yüce Rabbimizin isim ve sıfatlarına sağlam bağlarla bağlanmış bir vaziyette izah edilmektedir. Ahkâm âyetleriyle inanç arasında yakın bir alâka kurulmaktadır¹⁰. Her bir mesaj ve her bir karar, Allah adına verilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in, baştan sona insanı Allah’ın rızâsını kazanma, iyi niyet ve ihlâs gayesine yönelttiğini söyleyen Draz da, bu konuya temas eder. Kur’an’ın bu üslûbunun, ruhları dünyevî havadan kurtarıp bakışları semâya doğru çekmek için ortaya konmuş muazzam bir teşebbüs olduğunu bildirir ve bu üslubun: “Kur’anî hitâba hâkim ilâhî irâdenin devamlı kullandığı bir tarz olduğu söylenebilir” der. Daha sonra sözlerine şöyle devam eder:

“Buna iyice inanmak için sadece bu kitabı (Kur’an’ı) rastgele açmak yeterlidir. Ben, ister Allah’ın ismi veya zamiriyle, ister sıfatlarından herhangi biriyle O’nun adının zikredilmediği yalnızca bir sayfanın değil, aynı zamanda ortalama olarak tek bir satırın dahi bulunduğunu söyleyemem”¹¹.

İlâhî isimlerin bu kadar sık tekrar edilmesi ve hatırlatılması sebebiyle Kur’an okuyucusu için derin bir gaflet ve unutmanın sözkonusu olamayacağını, dikkatimizi uyanık olarak sürdürmek ve niyetimizi temiz ve nezih kılmak için, bundan daha tesirli bir terbiye metodu bulunamayacağını ifade eden Draz, şu açıklamayı yapar:

“Gerçekte, genel olarak bu Kitâb-ı Kerim’i meydana getiren aşağı yukarı 500 sayfa içinde ilâhî isimlere âit yaptığımız liste, 10.620’yi tutmaktadır. Bu ortalama olarak

⁹ el-Bakara, 275-279. Krş. Güngör, *Kur’an Tefsirinde Fıkî Tefsir Hareketi*, s. 26-27.

¹⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹ Draz, M. A., *Kur’an Ahlâkı*, (trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İstanbul 1993, s. 258.

15 satırlık her sayfaya 20 isimden fazla düşmektedir. Yalnız 32 sayfadan her biri, bu çağrışı 10 defadan daha az yapmaktadır”¹².

Draz’ın 500 sayfa olarak tanzim edilen bir Mushaf’ı esas aldığı anlaşılmaktadır. Biz daha yaygın olarak kullanılan 600 sayfalık Mushaf’a göre hesap yaptığımızda, sayfa başına 17.7 adet isim düşmektedir. Her sayfada 15 satır olduğuna göre, ortalama olarak her satırda birden fazla ilâhî isim geçmektedir. Cenâb-ı Hakk’a işaret eden zamirleri de hesaba kattığımızda bu sayı daha da artar.

Bu konuya temas eden Jeffrey Lang da şöyle demektedir: Kur’an’daki Allah’ı tavsif eden ifadeler, Hak Teala’nın kıyas kabul edilemez bir vasfa sahip olduğunu bildirir. Kur’an’ın hemen her sayfasında Allah Teala’nın pek çok farklı sıfatlarından bahsedildiği görülür¹³.

İşte bu üslup, Kur’an’a mahsus, onun azamet sâhibi Allah’tan geldiğini gösteren bir üsluptur. Yâni her şey Allah’a âittir, O’nun emriyle olur, O’nun irâdesi dışında hiçbir şey olamaz. Bu sebeple âyetler devamlı O’nun azamet ve kudretini ifâde eden isim ve sıfatlarından bahsetmektedir. Böylece Kur’an’ın akışında, Allah’ın hakimiyet ve kudreti devamlı hissedilir. Herhangi bir beşerin, kendisinden bu kadar sık bahsetmesi ve her şeyi kendine bağlayarak bütün varlıklara hâkim olduğunu iddia etmesi, imkânsızdır.

2. Her şeyi ilâhî meşiet ve irâdeye bağlayan Kur’an, anlatımlarının merkezine Allah’ı yerleştirir. Bütün hâdiseler, yüce Yaratıcı ve mutlak kudret sahibi Allah’ın izniyle gerçekleşir¹⁴. Kur’an; tabiat, sebepler ve kendi kendine oluşum gibi tevhide aykırı hususlara kapılarını kesinlikle kapatır. Onun sisteminde doğrudan doğruya merkezî Allah fikriyle temas etmeyen ve bu fikirle yönetilmeyen hiçbir semantik alan yoktur. İslâm’dan önceki devirde Allah, sadece bir tek özel semantik alanın üyesi iken, Kur’an’ın inmesiyle bütün alanların merkezinde Allah yer almıştır. Bu sebeple “Kur’an’ın dünyası **theocentric**’tir/Allah her şeyin merkezindedir” denilebilir. Dolayısıyla Kur’an sisteminde bütün semantik alanlar ve anahtar terimler, bu merkezin, bu yüksek odak-

¹² Draz, M. A., *a.g.e.*, s. 258.

¹³ Lang, *Melekler de Sorar*, s. 73.

¹⁴ Paçacı, Mehmet, *Kur’an’a Giriş*, İstanbul 2006, s. 97.

kelimenin (Allah) nüfuzu altındadır. Hiçbir şey bunun etkisinden kurtulamaz. Yalnız din ve îmânla ilgili kavramlar değil, bütün ahlâkî kavramlar, hatta evlenme, boşanma, miras, ticareti ilgilendiren senetler, borçlar, fâiz, ölçü ve tartılar gibi tamamıyla dünya hayatıyla ilgili şeyler de bu düşünce ile yakından alakadardır¹⁵. Buna göre her oluşun hakîkî fâili olan Allah, tarihin içindedir ve onu bizzat yönlendirmektedir. Hatta bir insanın gerçekleştirebileceği bazı hâdiseleri de Kur'an bizzat Allah'a atfeder. Meselâ Bedir Gazvesi'nde müşriklerin müslümanlar tarafından değil de, bizzat Allah tarafından öldürüldüğü¹⁶ ifade edilir¹⁷.

Her şeyi elinde tutan Allah Teâlâ'nın azameti, Kur'an'ın başından sonuna kadar her yerinde kuvvetli bir şekilde dâimâ hissedilir. Bu da, boş bir kuruntu, gurur ve kibirden kaynaklanan bir bencillik değil, hakîkaten öyle olduğu için gerçeklerin açıklanmasından kaynaklanan ve kendinden emîn, kat'î ifâdelerin verdiği bir havadır.

Diğer taraftan varlık dünyasının merkezinde Allah bulunduğundan, insan olsun, diğer varlıklar olsun hepsinin O'nun yaratıkları olduğu ve bütün mevcûdâtın varlık hiyerarşisinde O'nun aşağısında bulunduğu dâimâ vurgulanmaktadır. O'na karşı olabilecek hiçbir şey yoktur¹⁸. Bu üslup karşısında insan dâimâ kendi konumunu hatırlayarak, güç, kuvvet ve bilgisinin sınırlarını görmekte ve netîcede acziyetini, kul olduğunu ve vazifelerini yapması gerektiğini düşünmektedir.

3. Kur'an'daki azamet üslûbunun bir göstergesi de, âyetlerde hitab eden zâtın dâimâ Allah Teâlâ olmasıdır. Yüce Rabbimiz dâimâ buyuran, emreden, yasaklayan, peygamberine ne diyeceğini öğreten, seven, sevmeyen, râzı olan veya olmayan zât olarak sözü elinde tutmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sık sık kullanılan «قُلْ: De ki» ve «قُولُوا»:

¹⁵ Bkz. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 53.

¹⁶ el-Enfâl, 17.

¹⁷ Paçacı, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸ Izutsu, *a.g.e.*, s. 93.

Deyiniz» tarzındaki ifadeler de bu gerçeğin en açık tezahürleridir¹⁹. Kur'an-ı Kerim'de 332 yerde «**kul**», 12 yerde «**kûlû**», 3 yerde de «**kûlâ**» emirleri yer almaktadır²⁰.

Bunun hâricinde Cenâb-ı Hakk'ın kullarından yapmalarını istediği hususları bildiren yüzlerce emir bulunmaktadır²¹. Hatta dikkat edilecek olursa, Kur'an'ın ilk âyeti hiç de tesadüfî olmayan bir şekilde emir sîgasıyla başlamakta, bu sîga ile Yüce Allah muhâtabına daha işin başında mahlûku olarak hitab etmekte ve her şeyin yaratıcısının kendisi olduğunu, dolayısıyla kulluk edilmeye layık yegane Rabbın yine kendisi olacağını hissettirmektedir²².

Kur'an'daki emirler bazen daha hâkimâne olur ve **“kesin bir şekilde emretti”** formatına bürünür²³. Kur'an'ın bu, bütün insanlara ve her türlü mahlûkâta emredici üslûbu, ona farklı bir azamet ve heybet kazandırır.

Diğer taraftan Kur'an'ın emredici üslûbu, şunu bir kere daha ispat eder ki; **va-hiy, Hz. Peygamber'in kendi benliğinden doğan, kendi içinde oluşan bir hâdisе değil, onun kalbine hâriçten indirilen bir vâkiadır**. Vahyin, firâset ve sezgiyi kullanarak meçhulün perdesini aralamaya çalışan “*şuurdışı*” yollarla alâkası yoktur²⁴. Aynı şekilde mantıkî deliller ve zamanla olgunlaşan düşüncelerle meçhûlün bilinmeyen yönlerini ortaya çıkaran *zahirî duygu ölçülerine* de uymaz. Vahyde bir konuşan, emreden ve veren zât vardır, bir de muhatap olan, emirleri yerine getiren ve alan zât vardır. Nitekim Peygamber (a.s) vahyin kalbine inişini şu şekilde tarif eder:

¹⁹ Bkz. Sâlih, *Mebâhis*, s. 30. Kur'an'daki bu tür emirlerle ilgili bir çalışma için bkz. Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*, İstanbul 2005.

²⁰ Bkz. Abdülbâki, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “قول” md., s. 725-731.

²¹ Kur'an-ı Kerim'deki emirlerin, sadece Peygamber Efendimiz'e yönelik olanların işlendiği bir çalışma için bkz. Büyükkörükçü, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'de Rasûlullah'a Yöneltilen Emir ve Nehiyler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 1999).

²² Bkz. Görgün, Tahsin, *İlâhî Sözün Gücü*, İstanbul 2003, s. 55.

²³ el-İsrâ, 23; el-Ahzâb, 36.

²⁴ Vahyin kolektif alt-şuurdan kaynaklandığını söyleyenlerin tenkîdi ve görüşlerinin reddi için bkz. Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, s. 69-71.

*“Vahiy bazan bana çingırak sesine benzer bir sesle gelir. Bana en şiddetli olanı budur. Söylediğini kavradıktan sonra, o benden ayrılır. Bazen de melek bana bir adam sûretinde temessül eder ve benimle konuşur. Ben de ne söylediğini iyice idrak ederim”*²⁵.

Her iki durumda da, Rasûlullah (s.a.v) kendisine gelen vahiy iyice anlamak için son derece dikkatli olduğunu ifâde etmektedir. Yine gelen vahiy kendisi için ister ağır, ister hafif olsun, o esnâda şuurunun tam yerinde olduğunu, tebliğ edilen vahiy tamamen uyanık bir şekilde aldığını ve tam olarak anladığını ifade etmektedir. Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz, bu kuvvetli şuur hâli sayesinde, Kur’an’ın nüzûl târihi boyunca, emir alan kendi beşerî şahsiyeti ile vahiy gönderen yüce ve emredici şahsiyeti hiçbir zaman birbirine karıştırmamıştır. Hz. Peygamber, Allah’ın huzurunda daima zayıf bir insan olduğunun şuuru içinde bulunmuş, mütevâzı bir kul olarak yaşamayı tercih etmiş²⁶, Allah’ın kendisi ile kalbi arasına girmesinden²⁷ korkmuştur. Duâlarında sık sık, *“Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah’ım! Benim kalbimi dininde sâbit kıl!”*²⁸ diye niyâz etmiştir.

Rasûlullah’ı Allah’ın huzurunda, O’ndan yardım isteyen, hidayete kavuşturmasını ve affedilmesini talebeden, emrolunduğu şeye dört elle sarılan ve bazen şiddetle itab edilen bir kul olarak tasvir eden Kur’an âyetlerini okuyan kişi, Yaratan ile yaratılanın sıfat, zat ve üslupları arasındaki nihayetsiz farkı derhal görecektir. Zîrâ Peygamber Efendimiz’in Kur’an’da anlatılan tavrı; Rabbinin emirlerine muhalefet söz konusu olduğu zaman O’nun azabından korkan ve bunun için de emirlerine bağlanan, rahmetini dileyen ve Allah’ın Kitab’ından tek bir harfi bile değiştirmesinin mümkün olmadığını îlân eden itaatkâr bir kulun tavrıdır²⁹. Hz. Peygamber’in diğer insanlar gibi bir insan olduğu, sadece tebliğ etmekle mükellef bulunduğu, Allah’ın hazinelerine sahip

²⁵ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1/6. Allah Rasûlü (s.a.v), ilk günlerde, unutma korkusuyla inen vahiy, daha bitmeden aceleyle tekrar etmeye çalışırdı. Cenâb-ı Hak, böyle yapmaması hususunda onu îkâz etti ve Kur’an’ı kendisine ezberleteceği teminatını verdi (Bkz. el-Kıyâme, 16-19; Tâhâ, 114).

²⁶ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 231; Heysemî, IX, 18, 20, 21.

²⁷ Bkz. el-Enfâl, 24.

²⁸ Tirmizî, Kader 7/2140, Deavât 90, 124; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 182, VI, 91, 251, 315.

²⁹ Yûnus, 15-16.

olmayıp gaybı bilmediği açıkça tasrih edilmektedir. O, hiç bir zaman, beşeriyetin ve yaratılmışlığın sınırlarını aşan bir hâkimiyet sıfatına sahip olduğunu iddia etmemiştir³⁰.

Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'e yönelik **“De ki”** hitapları, vahyi hâriçten gönderen zâtın, ona ne söyleyeceğini bir bir öğrettiğini göstermektedir. Peygamber Efendimiz'in kendiliğinden konuşmadığını, aksine kendisine vehyedilene tabi olduğunu gösterir. **“De ki”** ifadesinin Kur'an-ı Kerim'de devamlı tekrarlanması, okuyucuya Allah Rasûlü'nün vahiy konusunda hiçbir dahlinin bulunmadığını daima hatırlatır. O'nun, ne cümle, ne de kelime üzerinde bir tasarrufu yoktur. O, muhatap olduğundan sadece Allah'ın gönderdiği vahyi alır ve tebliğ eder, kendiliğinden konuşmadığı gibi düşündüğünü söyleyen biri de değildir.

Ayrıca vahyi indiren Allah'ın sıfatı ile, muhatap durumda olup vahiy alan Peygamberin sıfatı arasındaki fark, itâb âyetlerinde ve Peygamber Efendimiz'in affedildiğini bildiren âyetlerde daha açık bir şekilde görülmektedir³¹. Bu tehdit edici, korkutucu ve itâb edici âyetlerde, Rasûlullah (s.a.v)'in Kâdir, Kahhâr, en büyük kuvvet sahibi ve her dilediğini yapabilen Rabbinin huzurunda mütevâzı bir kul olduğunu müşâhade ederiz. Yine Hz. Peygamber'in memur kişiliği ile âmir durumunda olan Allah'ın zâtı arasındaki farkı açıkça anlarız.

Rasûlullah (s.a.v) kendisine inen vahiy ile Allah'tan aldığı ilham sonucu olan sözlerini tam bir şuurla açıkça ayırt ediyordu. Şahsî kanaat ve düşünceleri tamamen beşerî vasfının bir eseri idi. Bunların, Rabbinden gelen sözlerle karışması asla mümkün değildi. Onun için Rasûlullah (s.a.v), vahyin inmeye başladığı ilk günlerde, Kur'an'dan başka bir sözün yazılmasını yasakladı³². Böylece Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'in, diğer sözlerle karışmasını önledi. Hz. Peygamber (s.a.v), her bir veya birkaç âyet indiğinde, hemen vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve inen vahyi yazdırırdı³³. Bunlara

³⁰ el-Kehf, 110; el-A'râf, 118; el-En'âm, 50.

³¹ et-Tevbe, 43; el-Feth, 1-2; el-Enfâl, 67-68; Abese, 1-11; el-İsrâ, 74-75; el-Hâkka, 44-47.

³² Müslim, Zühd, 72.

³³ Bkz. Ebû Dâvûd, Salat, 120-121/786; Tirmizi, Tefsir, 9/3086; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 218; Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl*, II, 16, hadis no: 2960.

benzer daha pek çok delil, vahyin, Hz. Peygamber'in rûhî ve psikolojik hâllerinden tamamen bağımsız olduğunu açıkça ortaya koymaktadır³⁴.

4. Kur'an-ı Kerim'de, başka hiçbir kitapta görülmeyen bir duruş ve hâkim bir edâ mevcuttur. Kur'an'ın üslûbunda, çeşitli maksatlarla etkilenmekten yüce, tesir eden fakat müteessir olmayan, gerçekleri iyisiyle kötüsüyle ortaya koyan, kendisine hiçbir iyiliğin fayda, hiçbir kötülüğün de zarar veremeyeceği ve hiçbir şeyden korkmayan bir varlığın kudret ve kuvveti fark edilir. Kur'an'ın sözkonusu azamet ve yüceliği, münâkaşada, medihte, zemde hep ölçülü olan üslûbunda açıkça müşâhede edilmektedir. Meselâ:

“Kendilerine: «Allah'ın indirdiğine iman edin» denilince: «Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız» derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'an kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır...”³⁵ âyetinde Kur'an, kendini yahudilere karşı müdâfaa ederken وَهُوَ الْحَقُّ sözüne

hiçbir şey ilave etmemiştir. Oysa insanlar, kendi inandıkları ve etrafındakileri de inandırmayı arzu ettikleri herhangi bir gerçeği anlatmak istediklerinde, bu kadarcık bir sözle yetinmezler. Kur'an, İsrailoğulları'nın en çirkin bir işi yaptıklarını, ahmaklığın sembolü olan ineği en yüce mabud mevkiine koyduklarını ve Allah Teâlâ nice muazzam mucizelerle hakka hidayet ettiği hâlde, yoldan çıkarak ilahi emirlere karşı büyüklendiklerini ve kalplerinin taştan daha katı hale geldiğini tescil ettikten sonra, birincisinin akabinde sadece **“Bu zulümdür”**³⁶, ikincisinin ardından da **“Ne kötü bir iş!”**³⁷ demekle iktifa etmiştir. Oysaki bir insanın, bu derecedeki bir şenâet karşısında Kur'an'ın hâkimâne bir edâ ile söylediği bu cümlelerle yetinmesi oldukça zordur. Kur'an'ın ifâdelelerinde ise hafife alınmış üstün mevki sahibi insanların hiddetini ve intikam heyecanını görmek mümkün değildir. İşte bu azamet ve ululuğu, Kur'an'ın ölçülü üslûbunda; yani

³⁴ Vahyin Peygamber Efendimiz'e hâriçten geldiği konusunun daha tafsîlatlı bir îzahı için bkz. Sâlih, *Mebâhis*, s. 27-33.

³⁵ el-Bakara, 91.

³⁶ el-Bakara, 51, 54, 92.

³⁷ el-Bakara, 90.

münakaşasında, övmesinde ve yermesinde hep ölçülü olan bu muhteşem üslupta devamlı sûrette ve açıkça görmek mümkündür³⁸.

Hâkimâne üslûbun diğer bir tezâhürü de, Kur'an'ın bilgiyi takdim edişinde görülür. Onun bilgiyi takdimi çok farklıdır. Kur'an, bilgiyi sunarken muhâtaplarına, “Sen bunu önceden bilmiyordun” der³⁹. Hakikaten, böyle bir iddia bugün elimizde olan hiçbir kutsal kitapta yer almaz. İnsanların sahip olduğu diğer tüm eski yazmalar ve kutsal kitaplar, birçok bilgi ihtiva etmektedir ancak onlar, daima bilginin nereden geldiğini, kime ait olduğunu beyan ederler. Meselâ Kitab-ı Mukaddes, tarihi ele alırken, “şu kral burada yaşadı, şu savaşçı şu savaşta vurdu, şunun birçok çocuğu vardı..” gibi bilgiler verir. Bununla beraber, “Şayet sen bu konuda daha çok bilgi istersen, şu şu kitapları okumalısın” der. Çünkü bu bilgilerin kaynağı o kitaplardır. Kur'an-ı Kerim'de ise bunun tam aksi bir durum sözkonusudur. Kur'an, insanlara bilgiyi sunar ve bu bilginin “yeni bir bilgi” olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Kur'an daima verdiği bilginin araştırılmasını ve güvenilirliğinin doğrulanmasını tavsiye eder. Buna rağmen, on dört asır önce Kur'an'ın verdiği bu bilgilere, inkarcılar tarafından asla itiraz edilememiştir. Gerçekten, müslümanlardan nefret eden Mekkeliler, art arda yeni bilgiler getirdiğini iddia eden bu tür vahiyleri işittiklerinde, seslerini yükselterek, “Bu bilgiler yeni değil ki... Biz Muhammed'in bu bilgiyi nereden aldığını biliyoruz. Biz onu zaten falan yerden öğrenmiştik” diyememişlerdir⁴⁰.

Öte yandan Kur'an, öylesine hâkimâne bir üslûba sahiptir ki, bütün insanlara hidayet için gelmiş olmasına rağmen, onları iman etmeleri için zorlamaz. İnatçı münkirlere, “**İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!**”⁴¹ der.

Kur'an-ı Kerim, doğruyu ve yanlış tam olarak ortaya koyduktan sonra hâkim bir edâ ile şöyle hitâb eder: “**Bu, bir öğüt ve uyarıdır. Artık isteyen, Rabbine varan**

³⁸ Bkz. Drâz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 125-127. Benzer konuların işlendiği yer için bkz. Hatip, *İddialara Cevaplar*, s. 389-394.

³⁹ Meselâ bkz. Âl-i İmrân, 44; Yûsuf, 102; el-Kasas, 44, 46, 86; el-Ankebût, 48.

⁴⁰ Miller, Gary (Abdülahad Ömer), *The Amazing Qur'an*, s. 14-15.

⁴¹ el-Kehf, 29.

yolu tutar”⁴², “Hayır! Gerçekten bu bir öğüttür; dileyen onu okur, düşünür ve ders alır”⁴³.

Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz, ileri gelen müşriklerin iman etmesi için kendini harab edercesine gayret edip, o esnâda yanına gelen âmâ bir müslümanla ilgilenmediğinde, ilâhî itâba mâruz kalmıştır. Cenâb-ı Hak, Peygamber Efendimiz’e hitâben, “Âmâ belki senden istifade edecekti, ancak sen irşada ihtiyaç duymayana dönüp itibar ediyorsun. Kendisi arınmak istemiyorsa onun arınmamasından sana ne! Hayır! Öyle yapma. Çünkü o âyetler öğüttür/uyarır; artık isteyen ders alır”⁴⁴ buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ, hiçbir şeye muhtaç olmadığı gibi, insanların iman etmesine de ihtiyacı yoktur. O, insanları kendi faydaları için imana davet eder ve inandıkları takdirde onlardan râzı olur. Bu durum bir âyet-i kerimede şöyle beyan edilir:

“Eğer inkâr edecek olursanız bilin ki Allah sizden müstağnidir, hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, ama kullarının inkâra sapmalarına râzı olmaz. Eğer şükrederseniz, bundan hoşnut olur”⁴⁵.

Kur’an’ın hâkimâne üslûbunun bir tezâhürü de, onun azılı düşmanlarına karşı gâyet açık konuşması, yanlış yolda olduklarını ve uğrayacakları azâbı yüzlerine çekinmeden söylemesidir. Cenâb-ı Hak, kâfirlere şöyle hitâb eder:

“Hem siz, hem de Allah’tan başka taptığınız tanrılar, hepiniz cehennem odunuzunuz, siz hep beraber cehenneme gireceksiniz!”⁴⁶.

Kur’an’daki bu hâkim edâ, ona farklı bir azamet kazandırır ve insanlara Allah’ın kudretiyle kendi acziyetlerini tekrar tekrar hatırlatıp durur.

5. Kur’an’ın sâhip olduğu azamet üslûbunun bir tezahürü de, onu dikkatle okuyan kimsenin kalbini bütün yönlerden kuşatarak tesiri altına almasıdır. Bu, ilâhî vahyin

⁴² el-Müzzemmil, 19; el-İnsân, 29. Ayrıca bkz. en-Nebe’, 39; et-Tekvîr, 27-28; Yûnus, 99.

⁴³ el-Müddessir, 54-55.

⁴⁴ Bkz. Abese, 1-12.

⁴⁵ ez-Zümer, 7.

⁴⁶ el-Enbiyâ, 98.

karakteristik bir özelliğidir. Âyet-i kerimede: “...Cebrâîl Allah’ın izniyle Kur’an’ı Sen’in kalbinin üzerine indirmektedir...” buyrulur⁴⁷.

Âyette “Kalbin üzerine” buyrulması iki bakımdan önemlidir: Birincisi: “عَلَى” edatı isti’lâ ifade ettiğinden, vahiy yoluyla indirilen ilâhî bilgilerin, kalpte kendiliğinden doğan ilham ve sünûhatın, birtakım basit duyguların meydana gelmesinde olduğu gibi, kalbe yalnızca bir noktadan ilişivermekle kalmadığını, bütün kalbi üzerinden çepeçevre kaplayıp istîlâ etmek sûretiyle diğer duygu ve idraklerin cümlesini geçersiz kılarak gelip yerleşen ve her türlü kesinliğin üstünde, karşı konulamaz zorunlu bir ilmî gerçeklik ifâde eden ilahî hüküm ve ilâhî mecburiyet demek olduğunu iyice anlatmaktadır. Nitekim Cibrîl, vahiy getirdiği zaman, Rasûlullah’ı öyle sarıp sıkıştırıyordu ki, canına tak ediyordu. Bunun için Rasûlullah “*Beni tâkatsiz bırakıncaya kadar sıkı*”⁴⁸ buyurmuştu.

İkincisi: Bu sözü söylemeye Rasûlullah (s.a.v) memur olduğu için sözün geliş ve dış görünüşü icabı, Peygamberimiz’in diliyle ve mütekellim (birinci şahıs) sığasıyla “alâ kalbî” denilmesi gerekirdi, yani sözü söyleyen Rasûlullah (s.a.v) olduğuna göre, onun “benim kalbim üzerine” demesi lazım gelirdi. Böyle iken muhatap sigası ile “alâ kalbike” buyurmuştur ki, bu da bu sözü Efendimiz’in kendiliğinden değil, Allah tarafından aynen söylemeye memur olduğunu nass hâlinde ortaya koymak içindir. Özet olarak “Ey Muhammed! Sen değil, ben söylüyorum, sen bunu îlân et!” mânâsı taşımaktadır⁴⁹.

Bu hususiyetiyle vahiy, kalbleri istîlâ ederek onlara büyük bir ürperti vermekte, aynı seviyeden veya alttan söylenen bir söz değil, yücelerden kalbin üzerine inen ve ona müthiş bir azamet duygusu veren ilâhî bir kelâm olduğunu hemen fark ettirmektedir.

6. Kur’an’ın konuları işleyiş tarzı ve sıralaması da, onun tesirini artıran azametli bir yöndür. Kur’an-ı Kerim, **Mushaf** tertibine uygun olarak insan gerçeğiyle alakalı mevzuları ele almasındaki eşsiz üslûbuyla, hemen okuyucusunun problemlerini çözme-ye başlar ve kısa bir süre sonra hakikatle buluşmasına vesile olur. Jeffrey Lang’ın tesbitiyle batılı bir okuyucu Kur’an’ı açar açmaz, kendini bâriz bir şekilde modern za-

⁴⁷ el-Bakara, 97.

⁴⁸ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.

⁴⁹ M. Hamdi Yazır, I, 433- 434, (el-Bakara, 97 tefsîrinde).

manlarda Allah'ın varlığına dâir çok büyük şüphelere yol açan en önemli sorulardan biriyle karşı karşıya bulur; melekler Kur'an'da sormaktadır:

“Yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini neden yarattıyorsun?”⁵⁰.

Sonra Kur'an açıklamaya başlar, fakat sâdece okuyucunun dikkatini cezbetmeye ve yönlendirmeye yetecek derecede bir cevap verir. Şayet okuyucu, daha fazla ipucu elde etmeyi istiyorsa, okumaya devam etmek zorunda kalacaktır⁵¹. Bu şekilde Kur'an okumaya başlayıp müslüman olan pek çok batılı insan vardır. Bunlardan biri de Fransız mühtedi Mûsâ Belfort'tur. Kendisiyle tanışma imkânı bulduğumuz bu zat, 12 sene boyunca misyoner okullarında eğitim görmüş ve daha sonra da uzun yıllar misyonerlik yapmıştır. Nasıl müslüman olduğunu anlatırken şu açıklamayı yapmaktadır:

“Araştırmalarımaya devam ederken bir taraftan da Kur'an okumaya başladım. Beni ilk düşünceye sevkeden âyet, Allah'ın Âdem (a.s)'ı affettiğini söylediği âyet oldu. Allah ilk günahı affetmişti. İncil'de ise bu söylenmiyor, Âdem (a.s)'ın günahının, insanlığı günaha sürüklediği söyleniyordu. Âyetlerin mealinin yanında açıklamalar da vardı. Oradaki açıklamada Âdem (a.s)'ın affedildiği ve peygamberlikle görevlendirdiği anlatılıyordu. Orada okumayı bıraktım ve düşünmeye başladım. İlk günahı affeden Allah, çok merhamet sâhibi ve affedici olmalıydı. Hâlbuki Yeni Ahit'te bir kişinin günahı herkese mal ediliyordu. Merhametli bir Allah nasıl olur da bir kişinin günahını herkese mal edebilirdi? Sevgi ve merhamet sâhibi bir yaratıcının affetmesi gerektiğini düşündüm. Bu beni derinden sarstı ve burada Kur'an'a hak verdim... İncillerde ise Âdem (a.s)'ın günahı tüm insanlığa mal ediliyordu. Hadi, İsa (a.s) bu ilk günahı temizledi, diyelim, İsa'ya gelinceye kadar aradan geçen 5 bin sene içerisindeki insanların durumu ne olacaktı? Bu soru hayatımı alt üst etti. İçimde bir merak ve daha çok bilme isteği uyandı...”.

⁵⁰ el-Bakara, 30.

⁵¹ Lang, s. 191.

Bu sürecin sonunda Mûsâ Belfort İslâm'la şereflenmiştir⁵². Aynı şekilde İngiltere'de öğretmen olarak vazife yapan **John** da, Kur'an'la ilgili ders anlatmak için çalışırken, Kur'an'ın insanın kafasındaki problemleri belli bir usul dâiresinde çözmesindeki üstünlüğe hayran kalarak müslüman olmuştur⁵³.

Bu da şunu göstermektedir ki, müsteşriklerin Kur'an'ın konuları düzensiz ve karışık işlediğini iddia etmeleri, onların kendilerine göre belli bir sisteme alışmalarından ileri gelmektedir. Hâlbuki bir konunun mutlaka insanların alıştıkları bölümlere göre anlatılması zaruri değildir. İşte burada görüldüğü gibi, Kur'an'ın tatbik ettiği sistem, insan fıtratına daha uygundur. İnsanları daha çok meşgul eden problemlerden başlayarak, belli bir metod dâhilinde onları doğruya ulaştırmaktadır.

1. İlâhî Azamet Bütün Âyetlere Sirâyet Etmiştir

Kur'an-ı Kerim'de, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ve azameti; bütün mevzuların, bölümlerin ve âyetlerin içine sirayet etmiş vaziyettedir. Kur'an'ın her yerinde ve her yönünde ilâhî azametın heybeti müşahade edilmektedir. Kur'an, hangi mevzûyu ele alırsa alsın, onunla alakalı murâd-ı ilâhîyi naklederken zaman zaman ilgili ilâhî sıfatları zikrederek Allah'tan korkmaya ve O'na karşı ümit beslemeye yönlendirmekte, cehennem ateşiyle okuyucunun kalbini titretirken cennetin güzellikleriyle ona huzur kapılarını aralamaktadır. Bunlarla birlikte okuyucu kendisini ilâhî kudretin huzurunda hissetmekte ve O'nun azametiyle sarsılmaktadır. Bu mevzuda **John Davenport** şöyle der:

“Kurân'ın Zât-ı Kibriyâ'yı ifade eden âyetlerinin âhengindeki ulviyet, onun azametinin bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'ı bütün yüce sıfatlarla tavsif ederken, beşerî zaatlardan herhangi birisini Zât-ı Kibriyâ'ya kesinlikle isnad etmez.

⁵² Belfort, Mûsâ, “Misyonerdim KUR'AN Büyüyü Bozdu...”, *Altınoluk*, 2004 Mart, Sayı: 217, s. 13-14.

⁵³ Köse, Ali, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar: Müslüman olan İngilizler üzerine psiko-sosyolojik bir inceleme*, İstanbul 1997, s. 165-167.

Ulûhiyetten bahsederken Allah Teâlâ hakkında en tebcîlkâr, en azametli ifâdeler kullanır”⁵⁴.

Kur'an-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının doğrudan zikredildiği yerlerde, bunun apaçık tezahürlerini, çok az Arapça bilgisine sahip sıradan okuyucular bile rahatlıkla hissedebilir. Açık bir örnek olması bakımından Neml sûresinin şu kısmına bakalım:

“De ki: “Hamd olsun Allah’a, selam olsun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O’na ortak saydıkları şeyler mi? O nesneler mi üstün, yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten sizin için su indiren mi? Öyle bir su ki biz onun sayesinde gözleri gönülleri açan pek güzel bahçeler bitirmekteyiz. Hâlbuki siz onun bir tek ağacını bile bitiremezsiniz. Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onlar haktan sapan bir gürûhtur. O nesneler mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, içinden yer yer ırmaklar akıtan ve oraya sağlam dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar. O nesneler mi üstün yoksa çaresiz kalıp kendisine yalvaran insanın duasını kabul edip sıkıntısını gideren ve sizi dünyada halifeler yapan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ne de az düşünüyorsunuz! O nesneler mi üstün yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren ve rahmetinin müjdecisi olarak rüzgarları gönderen mi? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Allah, müşriklerin şirk koşmalarından münezzehtir. O nesneler mi üstün yoksa mahlûkları ilkin yaratan, sonra da tekrar hayat veren ve sizi gerek gökten gerek yerden rızıklandıran mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! De ki: Şerik iddianızda samimi iseniz delilinizi gösteriniz!”⁵⁵.

Bu âyetlerde sâdece müşriklerin batıl inançları çürütülmekle kalmıyor, Allah'ı inkâr edenlerin iddiaları da çürütülüyor. Bulutların teşkil edilmesi, yağmurun damla damla ihtiyaç miktarı gönderilmesi, aynı toprak ve su ile beslenen ve esas yapıları aynı

⁵⁴ Davenport, *Mohammed and Koran*, s. 80; a.e., (trc. Ömer Rızâ Doğrul), İstanbul 1926, s. 82-83; Edib, Eşref, *Kur'an'ın Azamet ve İhtişâmı*, İstanbul 1957, s. 9.

⁵⁵ en-Neml, 59-64.

maddelerden oluşan tohum ve çekirdeklerden birbirinden çok farklı binlerce çeşit bitkinin çıkarılması, onların çiçekleri, renkleri, desenleri, meyveleri, kokuları ile sergiledikleri ilim, hikmet, kudret azamet ve san'at; yaratılışın, başlangıcından beri makrokozmoz ve mikrokozmoz evrendeki sistemlerde devam eden ve hiç aksamayan müthiş nizam, azıcık aklı olanlara dahi bu nizamın sâhibi tek Allah'ı tanıtmaktadır⁵⁶. Âyetler, insanı bu kabil tefekküre yöneltmekle birlikte, söze Yüce Allah'a hamd ile başlamakta, aralarda O'nun şirk koşulmaktan yüce olduğu bildirilmekte ve devamlı onun üstün kudret ve sanatına vurgu yapılmaktadır.

İnsanı benzerini söylemekten âciz bırakan bu tür ifâdeleri, Kur'an'ın başından sonuna kadar her sayfasında müşâhade ediyoruz. Sözü, sahibinin tabiat ve karakterini yansıttığı bir hakikattir. Bu sebeple azamet sahibi olan Allah'ın sözü de dâimâ azametli olmaktadır.

Kur'an, kendisini “**Azîm**: Büyük, azametli” olarak tanıtmaktadır⁵⁷. Azametli bir haber olduğunu bildirmektedir⁵⁸. Allah Teâlâ, Kur'an'da kendisini tanıtmak için kullandığı **Mecîd**, **Kerîm**, **Azîz**, **Aliyyün Hakîm** ve **Azîm** sıfatlarını Kur'an-ı Kerim için de kullanmaktadır⁵⁹. O hâlde onu öncelikle kendini tanıttığı gibi tanımamız gerekmektedir. Metodik ilmin ve ilim zihniyetinin îcâbı budur⁶⁰.

2. Vahyedilişi ve Tertîbi Kur'an'ın Azametli Yönlerinden Biridir

Kur'an birçok yerde kendisinden bir kitap olarak bahseder. Bu da Kur'an'ın daha vahyin başlangıcında bir kitap olmak üzere indirildiğini gösterir. Elbette bir kitabın da belirli bir düzen takip etmesi gerekir⁶¹.

⁵⁶ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 382, (Neml, 64 mealinde).

⁵⁷ el-Hicr, 87.

⁵⁸ Sâd, 67.

⁵⁹ Bkz. Kâf, 1; el-Bürûc, 21; el-Vâkıa, 77; Fussilet, 41; ez-Zuhruf, 4; el-Hicr, 87; Sâd, 67.

⁶⁰ Atay, Hüseyin, “Kur'an'ın Anlaşılmasına Âit İlkeler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1992), s. 1; Bedir, Ahmed, *Son Asır Türk Aydınının Kur'an'a Bakışı: Yitik Masumiyet*, İstanbul 2003. s. 90.

⁶¹ Mevdûdî, I, 28, (Giriş).

Kur'an-ı Kerim'in nazmındaki cezâlet, lafzındaki fesâhat, mânâsındaki belâğat, üslûbundaki bedâ'et ve beyânındaki berâet hakkında önceki bölümlerde tafsîlatlı bilgiler verilmişti. Bu şekilde yüce bir kitabın vahyedilmesine ve nüzûl sürecine bakıldığında, bunun büyük bir mu'cize olduğu görülür. Çünkü Kur'an necmler, vahiy grupları hâlinde ihtiyaca göre ve belli bir tedricîliği tâkip ederek nâzil olmuştur. Vahiy geldiğinde Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz, vahiy kâtiplerini çağırır ve “*Şu âyetleri şu şu meselelerin zikredildiği sûreye koyun*” buyurur, bir âyet geldiği zaman da, “*Bu âyeti, içinde şu şu şeylerin zikredildiği sûreye koyun*” buyururdu⁶². Bu minvâl üzere devâm ederek yirmi küsur sene sonra muhteşem bir eser vücûda gelmiştir.

Hiçbir beşer, yirmi sene sonra ortaya çıkacak kitabının bir kısmını, ortalarda veya sonlarda bir yere koyup yerini hiç değiştirmeden sonunda düzenli ve tertipli bir eser telif edemez. Yıllar sonra meydana gelecek hâdiseyi ve bu münâsebetle söyleyeceği sözü de bilemez. Ve bu sözü öncesi ve sonrası ile büyük bir tenâsüp içinde bir araya getiremez. Buna ömrünün yetip yetmeyeceğini de kestiremez. Dolayısıyla Kur'an'ın, kendinden emîn ve neyi nereye koyacağını çok iyi bilen bir edâ ile nâzil olması ve nüzûl sırasından farklı olarak ayrı bir **Mushaf** tertibinde ortaya çıkması, tam bir mu'cizedir. O ancak Evvel ve Âhiri olan ve her şeye kudreti yeten Allah'ın bir eseridir.

Kur'an vahyi 23 sene gibi uzun bir zamanda tamamlanmıştır. Yüzlerce değişik hâdis ve bir o kadar durum vesilesiyle âyetler gelmiştir. Allah Rasûlü (s.a.v), Cebrail (a.s.)'ın talimatıyla âyetlerin yerini öğreniyor ve vahiy kâtiplerine onların nereye konulacağını bildiriyordu. Vahyin ne zaman ve nasıl tamamlanacağını bilmiyordu. Bunu vahiyle değil de kendiliğinden yapmış olsaydı, ortaya çıkan kitap, çok dağınık, karma karışık olurdu. Hâlbuki Kur'an sûreleri öyle bir bütünlük arzeder ki, sanki bir kerede telif edilmiş gibi bir tutarlılık arz eder.

Muhammed A. Draz bunu, bir misâl ile şöyle açıklar: “Bir adam düşünelim: Üzerinde ne bir binanın, ne de bir enkazın olmadığı geniş bir vadiye girmiş olsun. Birdenbire bir zelzele, yahut semavî bir âfete maruz kalsın. Dağın tepesi açılıp o adamın yanı başına birkaç kaya parçası akmış olsun. Aradan az çok bir zaman geçtikten sonra

⁶² Bkz. Ebu Davud, Salat, 120-121/786; Tirmizi, Tefsir, 9/3086; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 218; Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl*, II, 16, hadis no: 2960.

ikinci veya üçüncü bir sarsıntı, kendisinin yanına demir madeni, altın ve gümüş parçaları fırlatsın. Bu adamın veya başka herhangi bir insanın, gelen bu dağınık parçalar veya gelmesi muhtemel olan diğer cüzlerle, her türlü levazımı ile büyük bir şehir kurmayı kararlaştırıp, hemen o anda plânlayarak inşa işine başlayacağını hiç düşünebilir misiniz? Adam ne bilsin, belki bu hâdiseler başka sefer hiç tekrarlanmayacaktır? Bir daha meydana gelse bile kaç defa olacağını nereden bilebilir ki? Muhtemel bir hareketten sonra düşecek maddenin çeşidini de bilmesi mümkün değildir (...) Hele bu bina işine eline, ilk tuğlalar geçer geçmez başlaması hiç düşünülemez. Başlayamaz ama, bu durumda bir şehir kurma macerasına giren bir adamın bulunduğunu farz edelim. Diyelim ki kader de yardım etti, arzuladığı bütün bina malzemesini hazırladı. Hiç düşünülebilir mi ki bu adam, Allah'ın tabiata koyduğu kanuna karşı bir maceraya girip de, eline geçen her tuğlayı hemen ona en munasip düşecek ideal yerine koyabilsin? Tabiatı ile, bu tuğlaların inşa işindeki normal sırası ile onun eline geçmediğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bilakis parçalar rastgele gelmekte; irili ufaklı, değişik renkte, değişik hususiyetler taşımaktadır. Bazen temele konulacak unsurlar, sütunlar gelmeden, meselâ balkona konulması gereken parçalar yahut süsleme unsurları çıkmakta, birbirinden uzak binaların muhtelif yerlerine konulması lâzım gelen parçalar bir arada gelmektedir. Şayet bu şahıs, parçalar kendisinin eline geçer geçmez hemen onları muayyen yerlerine koysa, bilahare binanın cüzlerinin yerlerini değiştirmekten, yaklaştırmaklaştırmaktan, alt üst etmekten başka çaresi kalmayacaktır (...) Fakat o ne? Adam son tuğlayı koyup elini kaldırmaz, kaldırmaz, muntazam bir şehir arz-ı endam ediyor! Öyle bir intizam ki, hiçbir saray, hiçbir oda, hattâ hiçbir tuğla yok ki, mimarların takdir edeceği tarzda tam yerine yerleşmiş olmasın”⁶³.

İşte Kur'an'ın vahyediliş süreci aynen buna benzemektedir. Mesela Bakara sûresi, normalde Medîne'de en son nâzil olan sûrelerdendir. Ancak sıralamada Kur'an'ın en başına konulmuştur. Kur'an'ın nüzul süreci tamamlanıp her sûre Allah'ın tayin ettiği yerine konulduğunda, mükemmel bir yapı ortaya çıkmıştır. İnsanın bu tür bir metodla mükemmel bir eser ortaya koyması, mümkün değildir. Dolayısıyla, Kur'an'ın nüzûlü ve tertîbi, Kur'an'ın azametli yönlerinden biridir.

⁶³ Draz, *en-Nebeü'l-azîm*, s. 147-148; *En Mühim Mesaj: Kur'an*, s. 177-179.

Kur'an'ın neden kronolojik sıraya göre tertîb edilmediği yönündeki bir soruya şöyle cevap verilebilir: Şu andaki tertîbinin pek çok hikmetlerinden biri olarak şu zikredilebilir: İlk safhada Kur'an, İslâm'dan tamamen habersiz olan kimselere hitap ediyordu ve tabîî olarak her şeyden önce onlara imanın temel esaslarını öğretmek zorundaydı. Fakat nüzûlü tamamlandıktan sonra Kur'an, çoğunlukla İslâm'ı kabul eden ve kendilerine Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından tevdi edilen emaneti taşımak üzere bir toplum oluşturan kimselerle ilgilenmeye başladı. İslâm'ın yayılmasından sonraki müslüman toplumların ihtiyaçlarına uygun olması için, Kur'an'ın tertibinin kronolojik düzenden farklı olması gerekmektedir. Diğer taraftan Kur'an, her şeyden önce müslümanları, hayatlarını düzene koyma ile ilgili vazîfeleri konusunda da yetiştirmek zorundaydı. Ayrıca onları, İslâm'dan habersiz olan kişilere Kur'an'ın mesajını iletme üzere de hazırlamalıydı. Devamlı uyanık olmaları için onlara, geçmiş peygamberlerin ümmetleri arasında ortaya çıkan sapıklık ve kötülükleri de hatırlatmalıydı. Bu nedenle Alâk ve benzeri Mekkî sûreler değil de, Bakara ve benzeri Medenî sûreler Kur'an'ın baş kısımlarına yerleştirilmeliydi. Şunu da söylemeli ki; birbirine benzer konuları ele alan sûrelerin bir araya toplanması da Kur'an'ın gayesine aykırıdır. Herhangi bir yerinde tek yönlülükten kaçınmak ve İslâm'ın tamamını okuyucunun gözleri önüne sermek maksadıyla Mekkî sûreler Medenî sûrelerin arasına serpiştirilmeli, Mekkî sûreleri, Medenî sûreler tâkip etmeli ve dâvetin ilk safhalarında nâzil olan sûreler, sonra nazil olanların arasında serpiştirilmiş olmalıdır⁶⁴.

Bütün bunlar düşünüldüğünde, Kur'an'ın, vahyedilişi ve tertîbi yönüyle de bir azamet taşıdığı görülür.

C. AZAMETLİ İFADELERİ KULLANMAK SÂDECE ALLAH'A YARAŞIR

Kur'an-ı Kerim'de hiçbir mahlûkun ifâde etmeye gücü ve hakkı olmayan son derece azametli ifâdelerin bulunduğunu görmüştük⁶⁵. Önemine binaen burada birkaç misal üzerinde daha durduktan sonra, bu ifadeleri söylemenin niçin sadece Allah'a yaraştığını açıklamaya geçebiliriz. Kur'an'da şöyle buyrulur:

⁶⁴ Mevdûdî, I, 26, (Giriş).

⁶⁵ Bahsedilen azametli ifadelere dâir verilen misaller için II. Bölüm'e bakınız.

“Onlar, Allah’ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O’na lâ-yık tazimi göstermediler. Hâlbuki kıyamet günü bütün bir dünya O’nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdıkları ortaklardan yücedir, münezzehtir”⁶⁶.

Bu âyeti okuyunca biraz durup ifadelerdeki azameti tefekkür edelim. İnsanların Allah’ın azametini tam olarak anlamadıkları, O’nun büyüklük ve kudretine yakışmayan düşünce ve davranışlara saptıkları söylendikten sonra, sarsıcı bir misalle Allah’ın azameti hakkında bir fikir veriliyor. Azametinin çok büyük ve nihâî derecede olduğu, kuvvet ve kudretinin her şeye yettiği, akıl ve hayalleri hayrette bırakan büyük oluşların Allah’ın kudretine nisbetle çok küçük ve basit kaldığı, şu gördüğümüz âlemi tahrib etmenin O’nun için çok hafif ve kolay olduğu, temsîl ve tahyîl yoluyla anlatılıyor⁶⁷. Bir gökleri ve yerleri, bir de bunları sadece bir avucunun içine alan⁶⁸ bir zâtı düşündüğümüzde, o zâtın azameti hakkında zihnimizde belli bir tasavvur oluşur. Hiç değilse O’nun çok büyük ve her şeye kâdir olduğunu anlarız. Lâkin O’nun bizim tasavvurumuzla sınırlı olmadığını da bilmek lâzımdır. Zira burada Kur’an’ın tasvir metodu, küllî ve kapsamlı olan hakikatleri, insanların sınırlı olan idraklerinin tasavvur edebileceği cüz’î sûretler hâlinde verip meseleyi rahat anlamalarını sağlamaktadır⁶⁹.

Şunu da düşünelim ki, insan için en küçük ve en hafif şey, avucunda tuttuğu şeydir⁷⁰. Hâl böyleyken bir zât bize, yedi kat⁷¹ yerleri bilye gibi avucunda tuttuğunu, göklerin de elinde bulunduğunu söylerse, O’nun azamet ve kudreti hakkında neler düşünürüz acaba?

⁶⁶ ez-Zümer, 67.

⁶⁷ Ebu’s-Suûd, VII, 262 (ez-Zümer, 67 tefsirinde).

⁶⁸ Zemahşerî, V, 170 (ez-Zümer, 67 tefsirinde).

⁶⁹ Kutub, *Fî Zılâl*, V, 3061 (ez-Zümer, 67 tefsirinde).

⁷⁰ Bikâî, VI, 469 (ez-Zümer, 67 tefsirinde).

⁷¹ Burada görüşlerini naklettiğimiz müfessirler, âyetteki “**cemîan**” kelimesinin arzun yedi olduğuna delalet ettiğini, sonrasında gelen semâların çoğul gelmesinin de bunu desteklediğini, zâten makâmın da büyüklüğü gösterme makâmı olduğunu söylüyorlar. Bu delillerden hareketle biz de “**yedi kat yer**” tabirini kullandık.

İşte bu ifadelerin bir beşere âit olması mümkün değildir ve bu kadar azamet ifade eden bir sözü de ancak Allah Teâlâ söyleyebilir. Bunlar, sonsuz ilim ve kudret sahibi ve her şeyin yaratıcısı olan bir yüce zâtın beyanı olabilir.

Allah'ın sonsuz bir azamet sahibi, O'nun hâricindeki mahlûkâtın da bu azamete nisbetle çok küçük ve basit olduğunu gösteren diğer bir âyet de şudur: **“Gün gelir, gök sahifesini, tıpkı kâtibin yazdığı kağıdı dürüp rulo yapması gibi düreriz. Biz ilkin yaratmaya nasıl başladıysak diriltmeyi de biz gerçekleştiririz. Bu, üzerimize aldığımız bir vaaddir. Bunu gerçekleştirecek olan da biziz”**⁷².

Kur'an'ın nâzil olduğu devirdeki kâtipler, deri üzerine yazar ve deriyi rulo yaparak, tomar hâline getirip bir mahfazaya koyarlardı. Yazılı kağıt veya deriyi düren, rulo yapan kimselerin âdeti, onu hemen elleriyle kolayca büküverip avuçlarının içinde küçültmeleri idi⁷³. Yani bu anlatım, bizim için çok büyük ve geniş olan göklerin Allah Teâlâ için avucun içine alınabilecek kadar küçük ve önemsiz olduğunu, onu istediği gibi dürüp bükebileceğini, istediği şekle getirebileceğini ifade etmektedir.

“Düreriz” kelimesindeki *“biz”* mânâsına gelen *“nûn”*, müfessirlerin **“Azamet Nûnu”** adını verdikleri bir zamirdir⁷⁴. O da *“Biz yaparız”* sözü gibi büyüklük, kudret ve kendine güven ifâde etmektedir.

Allah'ın azametine ikinci bir delil de bütün varlıkları yoktan var etmesidir. Eşyâ *“yokluk”* karanlığında hiçbir şey değilken, Allah onları varlık âlemine çıkarmıştır⁷⁵. Buna gücü yeten bir zâtın onları yok ederek kıyâmette tekrar diriltmesi ve yaratması da mümkündür. Hatta öncekine nazaran daha kolaydır⁷⁶.

Nitekim Rûm sûresinde bu durum şöyle ifâde edilir:

⁷² el-Enbiyâ, 104.

⁷³ Zemahşerî, V, 171 (ez-Zümer, 67 tefsirinde).

⁷⁴ Kurtubî, XI, 347 (el-Enbiyâ, 104 tefsirinde).

⁷⁵ Zemahşerî, IV, 73 (el-Enbiyâ, 104 tefsirinde).

⁷⁶ Âlûsî, XVII, 101 (el-Enbiyâ, 104 tefsirinde).

“Mahlûkları ilkin yoktan yaratan, ölümden sonra da diriltten O’dur. Bu diriltme O’na göre pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O’nundur. Gerçekten O Azîz ve Hakîm’dır”⁷⁷.

Bunları beyan eden Allah Teâlâ, üzerinde durduğumuz âyetin devamında, hâkim bir edâ ve azamet zamirleriyle, “Bu, üzerimize aldığımız bir vaaddir. Bunu gerçekleştirecek olan da biziz” buyurmaktadır. Bu son ifadeler, yukarıda sayılan çok büyük hâdiselerin Allah için çok basit ve kolay olduğunu teyid ve tekid etmektedir.

Şimdi de hükmünü her şeye geçiren ve hükümlanlık kendisine âit olan kudretli bir hâkimi dinleyelim:

“Sonra iradesi bir gaz hâlinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: «İsteyerek veya istemeyerek gelin!» Onlar da: «Gönüllü olarak geldik» dediler”⁷⁸.

Bir zât, semâya ve arza hâkim bir edâ ile “isteyerek veya istemeyerek gelin” şeklinde hitâb ediyor, onlar da gönüllü olarak koşup geliyor, emre itaat ediyorlar. Ve böylece semâlardaki ve arzdeki sonsuz sayıdaki hareket başlıyor. Güneş, ay ve yıldızlar doğuyor, ışık vermeye başlıyor. Ecrâm-ı semâ dönüyor, dönüşüyor, oluyor, yok oluyor ve daha bilmediğimiz nice faaliyetler meydana geliyor. Arz, bitkilerini, ağaçlarını çıkarıyor, meyve ve sebzeler veriyor, nehirler akıtıyor, ölenleri içine alarak çürütüp yok ediyor, kirleri, pislikleri temizleyip tekrar insanın istifâdesine sunuyor...

O muazzam semâların ve arzın, içindekilerle birlikte⁷⁹ severek ve derhal itaat ettikleri zâtın azametini bir düşünelim... Böyle bir sözün beşere âit olması bir tarafa, insan idrâki bu azametli ifâdelerin sahibini anlamaktan ve tasavvur etmekten bile âciz kalıyor.

Bu, öylesine hâkim bir edâ ve öylesine azametli bir ifade ki, emrine itaat edileceği husûsunda hiç şüphesi yok. “İsteyerek veya istemeyerek gelin” diyor, yani “istese-

⁷⁷ er-Rûm, 27.

⁷⁸ Fussilet, 11.

⁷⁹ Taberî, XXIV, 124 (Fussilet, 11 tefsirinde).

niz de istemeseniz de emrime itaat edeceksiniz, siz bilirsiniz” demek istiyor. İşte bu tavır, ifadenin azametini daha da artırıyor. Öyle bir kudret ki, insanların sınırlarını tahmin bile edemediği semalarla arzı bir hiç mesâbesinde görüyor, onları hiç hesaba katmıyor, “isteyerek veya istemeyerek gelin” diyor. Kudretinin azameti sebebiyle emrine itaatsizlik etmelerinin muhâl olduğunu îmâ ediyor⁸⁰.

İşte Cenâb-ı Hak, bu ifadelerle kudret ve hâkimiyetinin mahlûkâtı üzerindeki tesir ve nüfûzunu açık bir şekilde kullarına anlatarak, azametini birazcık olsun idrak etmemizi istemektedir.

Allah Teâlâ’nın, bir komutanın askere emrettiği gibi yere ve semâya emrettiğini gösteren diğer bir âyet de şudur: **“Kâfirler boğulduktan sonra yerle göğe: «Ey yer suyunu yut ve sen ey gök suyunu tut!» diye emir buyruldu. Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cûdî üzerinde yerleşti ve «Kahrolsun o zalimler!» denildi”**⁸¹.

Muazzam yer ve semâlar, Allah’ın bir emriyle hareket etmekte, “suyunu boşalt” dediğinde her yer suya garkolurken “suyunu tut” deyince de su çekilip gemi karaya oturmaktadır. Yer ve semâlar, emre hazır asker gibi durmakta, Allah ne emrederse onu yapmaktadır. O’nun emrine karşı gelmeleri veya tehir etmeleri mevzubahis değildir. Burada emredilen varlıklarla yapılması istenilen şeylerin büyüklüğü, emredenin büyüklüğü hakkında bir fikir vermeye kâfidir.

Yer ve semâya, temyîz ehline ve akıllılara hitâb eder gibi emir vermek, söz sahibinin muazzam kudretine delâlet etmektedir. Yer ve gök gibi son derece büyük cisimler de sanki temyîz sahibiymiş de Allah’ın azametini, celâlini, kudretini, sevap ve ikâbını biliyormuş gibi hiç beklemeden emre boyun eğmektedir. Onlar, Allah’ın azamet ve heybetinden korktukları için emri yerine getirmekte bir an bile gecikmiyorlar⁸².

Âyette **“emir buyruldu”** diye meçhul sîganın kullanılması, tazim ve ceberut ifade etmekte daha belîğdir. Bir bedevînin bu âyeti işittiğinde:

⁸⁰ Bkz. Zemahşerî, V, 194; Ebu’s-Suûd, VIII, 5; İbn Atıyye, *el-Muharrar*, (Fussilet, 11 tefsirinde).

⁸¹ Hûd, 44.

⁸² Bkz. Zemahşerî, III, 40 (Hûd, 44 tefsirinde).

“–Bu çok büyük bir kudret sahibi zâtın kelâmıdır” dediği rivayet edilir⁸³.

Fahreddin er-Râzî, bu âyet-i kerimenin, herbiri Cenâb-ı Hakk’ın azametine ve kibriyâsının yüceliğine delalet eden pek çok incelikler ihtiva ettiğini bildirir ve bunlardan bir kısmını şöyle sıralar:

1. Âyetteki “قِيلَ: Denildi ki” ifâdesi, Cenâb-ı Hakk’ın celâl, yücelik ve azame-

tine delâlet eder. Çünkü her ne zaman Kur’an’da “**denildi**” kelimesi geçse, akla hemen Allah gelir, O’ndan başka hiçbir şey düşünülmez. Zihin, burada kastedilenin ancak Allah olabileceğini düşünür. Bu da, akıllara, kâinatta Allah’tan başka hiçbir hâkimin bulunmadığı, ulvî ve süflî âlemlerde Allah’tan başka hiçbir tasarruf sahibinin olmadığı fikrinin yerleştiğini gösterir.

2. Âyetteki, “**Ey arz suyunu yut, ey gök sen de tut**” ifâdesi büyüklük ve heybet hissi verir. Çünkü duyular bu şeylerin, büyüklüğüne, sağlamlığına ve gücüne delâlet eder. Akıl, bu şeylere hâkim, onları kudretiyle sarmış ve onlarda istediği gibi tasarruf sahibi olan bir varlığın bulunduğunu anlar. Bu da aklî kuvvetin, Cenâb-ı Hakk’ın celâlinin kemaline, kudretinin yüceliğine, kuvvet ve irâdesinin mükemmelliğine vâkıf olmasını, bunu iyice anlamasını sağlar.

3. Gök ve yer cansız varlıklardır. Binâenaleyh “Ey gök ve ey yer” diye onlara emir vermek, zâhirî durum itibarıyla Allah’ın emrinin ve teklifinin cansız nesnelerde de geçerli olduğunu ihsas ettirmektedir. O zaman akıl, “O’nun emri cansızlarda böyle geçerli olursa, akıllılar için haydi haydi geçerli olması gerekir” diye hükmeder. Emir sîgasının, bu güçlü ve muhkem olan cansız varlıklara yöneltilmesi, Cenâb-ı Hakk’ın kudret ve azametini zihinlere yerleştirir.

4. Âyetteki “**iş bitirildi**” tâbirinden maksad şudur: “Allah Teâlâ’nın ezelde, kesin ve kat’î bir şekilde takdir edip hükmettiği şey, mutlaka meydana gelir.” Bununla, Allah Teâlâ’nın takdir etmiş olduğu herşeyin, vakti gelince meydana geleceğine, ne

⁸³ İbn Atıyye, *el-Muharrar*, (Hûd, 44 tefsirinde).

yerde ne de gökte, O'nun takdirine manî olacak ve hükmünün geçerli olup, tahakkuk etmesini önleyecek hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat çekilmektedir⁸⁴.

Bu âyetlerde, semâsı, arzı, denizleri ve dağlarıyla şu büyük ve geniş kâinât, çocuğun önüne konan ve birbirine geçmiş muhtelif parçalardan oluşan bir oyuncak gibi hayâl ettiriliyor. Biri gelip onları dağıtıyor, parçalara ayırıyor, sonra da kısa sürede yine eski hâline getiriveriyor. İşte bu, Allah'ın irâdesini ve bütün kâinâta hâkim olan güç ve kuvvetini tasvir etmektedir. O, kâinâta istediği gibi tasarrufta bulunmakla birlikte kimseye de hesap vermemektedir. Görüldüğü gibi, büyük ve korkunç bir tufanla yer ve gökteki suların buluşmasından sonra, her şeyin yine eski hâline dönmesi, küçük bir kelimeye bağlanmıştır: O da “قِيلَ: Denildi ki” kelimesidir. Bu ifâde, bütün bu işlerin Allah

tarafından ne kadar kolay yapıldığını, Allah'ın sadece “ol” demekten başka hiçbir şeye ihtiyâcının bulunmadığını, dünyanın ayakta kalması veya zevâl bulmasının da sadece bu emre bağlı olduğunu zihinlerde canlandırmaktadır. Aynı şekilde yere ve semâyâ hitâb ederken canlılar için kullanılan kelimelerin seçilmesi de, onların Allah'ın emrine ne kadar süratle itaat ettiklerine işâret etmektedir⁸⁵.

Rivâyet edildiğine göre Kureyş kâfirleri(nden bir grup), Kur'an'a muârazaya kalkışmak istediklerinde, zihinlerini berraklaştırmak için kırk gün hâlis buğday, koyun eti ve şaraptan kendilerini uzak tuttular. Bu insanlar Arapların en fasihleri idi. (Kırk günden sonra) Kur'an'a muâraza etmek için çalışmaya başladılar. Ne zaman ki üzerinde durduğumuz bu Hûd sûresinin 44. âyetini işittiler, hemen birbirlerine:

“–Bu, mahlûk kelâmına hiç benzemiyor” dediler ve bu işten vazgeçip dağıldılar⁸⁶.

⁸⁴ Râzî, XVII, 187 (Hûd, 44 tefsirinde).

⁸⁵ Bkz. Bûtî, *Ravâî*, s. 274-275.

⁸⁶ Altundağ, Mustafa, *Ali bin Faddal el-Mucâşî'nin Nüketü Meâni'l-Kur'an isimli eserinin tahlili ve tenkitli neşri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1994), s. 299; Mucâşî, *Nüket*, s. 207; Âlûsî, XII, 63, (Hûd, 44 tefsirinde).

Hâsılı âyet-i kerime, her yönüyle azametli bir ifadedir ve Allah Teâlâ'nın azamet, kudret ve ihtişamını sergilemektedir.

Şimdi de Allah Teâlâ'nın, hem bu dünyaya hem de âhirete hükmettiğini gösteren iki âyeti inceleyelim:

“Gün gelir, dağları yürütürüz, yerin dümdüz hâle geldiğini görürsün. İşte bütün insanları mahşer meydanına topladık, eksik bıraktığımız bir tek kişi bile kalmadı. Hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna arzolundular. Ve şöyle nida edildi onlara: «İlkin sizi nasıl yarattıksa, aynen o şekilde bize döndünüz. Siz ise, size böyle bir buluşma belirlemediğimizi iddia ederdiniz değil mi?»”⁸⁷.

Allah Teâlâ, Kıyamet günü geldiğinde arzı değiştireceğini, o muazzam dağları yürüterek yeri dümdüz edeceğini haber vermektedir. Bu, büyük bir hâdisedir. İnsanlar yol yaparken herhangi bir dağın altından tünel açmak için ne kadar zaman ve enerji harcıyorlar. Ufacık bir tünel, bütün teknolojiye rağmen çok zor ve masraflı bir çalışmayı gerektiriyor. Cenâb-ı Hak ise, yeryüzündeki bütün dağları aynı anda yürütüp dümdüz edeceğini bildiriyor. Bunu ifade ederken de yine **“Biz yürütürüz”** diye *“Azamet Nûn'u”* ile hitâb ediyor⁸⁸. Bu tarz bir söz, konuşanın büyüklüğünü, güç ve kuvvetini, kendine ne kadar güvendiğini gösterir. Bu sözü işiten insan zihni, hemen kelâm sahibinin azametini hisseder.

Diğer taraftan Ebu's-Suûd, kelimenin “تُسِيرُ: yürütülür” diye meçhul sîga ile de okunduğunu söyledikten sonra iki husûsa temas eder:

1. Bu tarz meçhul ifadeler, Kibriyâ sıfatını ifade etme husûsunda bir âdettir ve burada da Kur'an'ın bu âdetine tâbî olunmuştur.

2. Böyle meçhul bir sîga kullanılarak fâili açıkça söyleme ihtiyacı hissedilmediği ve bundan müstağnî kalındığı bildirilir. Çünkü böyle azametli fiilleri yapabilecek

⁸⁷ el-Kehf, 47-48.

⁸⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrar*; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 134 (el-Kehf, 47 tefsirinde).

kuvvetin kim olduğu herkes tarafından bilinmektedir⁸⁹. Azametli bir fiilden bahsedildiğinde hiç kimse Allah’tan başkasını düşünmez. Çünkü herkes bilir ki O’ndan başka hiçbir kuvvet ve kudret, böylesine büyük işler yapamaz.

Âyette dünyanın son buluşu anlatıldıktan sonra âhiretin ilk ahvâline geçilmekte ve insanların tekrar diriltilerek Allah’ın huzuruna toplanmaları anlatılmaktadır. Dünya târihi boyunca yoktan var edilen küçük-büyük bütün insanların bir araya toplandığı, bir tek kişinin bile eksik bırakılmadığı ifade ediliyor. Acaba orada toplanan insanların sayısı ne kadardır? Rakamlara sığar mı? Bunu hesap edebilecek ve bilgisiyle bütün insanların sayısını kuşatacak bir insan var mıdır? Hayır, yoktur. İnsan, Allah’a ibadet etmek için yaratılmış âciz bir varlıktır. Çok kuvvetli ve çok bilgili olması, onun yaratılış maksadı için gerekli şeyler değildir. Ona gerekli olan şey, kulluğunu idrak ederek Allah’ın emirlerine uymaktır. Nitekim kıyâmet günü Allah’ın huzuruna, yaratıldığı günkü gibi büyük bir aciziyet ve korku içinde çıkacaktır. Dünyadayken âhireti inkâr edenler, o gün azarlanacak, onlara “Yok dediğiniz gün işte bugündür” denilecektir.

Dolayısıyla yukarıda misallerini verdiğimiz türden ifâdeleri kullanmak, ancak her şeyi bilen, bütün varlığın sâhibi olan, onlar üzerinde istediği şekilde tasarrufta bulunabilen, karar alırken ve emir verirken hiçbir şeyden korkmayan, hiçbir şeyin kendisini bağlamadığı ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan nihâyetsiz kudret sâhibi Allah Teâlâ için geçerlidir.

1. Azametli İfadeler Küllî ve Nihayetsiz Bir İlmi Gerektirir

Kur’an’da yer alan ve ancak Allah Teâlâ’nın söyleyebileceği öyle azametli ifâdeler vardır ki, bunları dile getirmek ancak küllî ve nihâyetsiz bir ilimle mümkündür. Böyle bir ilim vasfına sâhip olmayan kimsenin, bu tür ifâdeleri söylemesi aklen, mantıken ve naklen imkânsızdır. Mesela şu âyete bakalım:

“Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb aleminin anahtarları Allah’ın yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O’nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yer altı ta-

⁸⁹ Ebu’s-Suûd, V, 226 (el-Kehf, 47 tefsirinde).

bakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hasılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın”⁹⁰.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Kur’an, ilahî hakikatleri ekseriya müşahhas bir üslupla anlatır. Mücerret üslupla “Allah’ın ezeli ilminin dışında hiçbir şey olmaz” gibi bir ifade yerine, burada buyrulduğu gibi çok canlı, uçsuz bucaksız bir manzara içine giriyoruz. Mesela “O’nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez” cümlesi, muhatap dünyaya genişliğinde bir ormana yerleştiriyor. Her taraf yemyeşil ve her yer sayılara sığmayacak kadar yaprakla dolu... “Bunlardan birinin sessizce düşmesi bile O’nun izni dışında olmaz” anlatımıyla, varlıkta olan biten her şeyin Allah’ın izni ile olduğu pek etkili bir tarzda anlatılmaktadır⁹¹.

Diğer âyetlerde şöyle buyrulur: **“O sizi topraktan yaratırken ve siz annelerinizin karınlarında döl halinde iken mayanızın ne olduğunu gayet iyi bilir. Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın, övünüp durmayın. Çünkü kimin Allah’ı daha çok sayıp O’na karşı gelmekten sakındığını O pek iyi bilmektedir”⁹².**

“Evladım, yapılan iş; bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, bir kayanın içinde saklı da olsa yahut göklerin veya yerin herhangi bir noktasında bile bulunsa, mutlaka Allah onu meydana çıkarır. Allah öyle Latîf, öyle Habîr’dır”⁹³.

“Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah’tır”⁹⁴.

Bu âyetlerde, beşerin bilmesinin mümkün olmadığı, akıl ve duyular ötesi âlemlerden bahsedilmektedir. Yerin ve göğün gaybı, insanın yaratılışının gizli yönleri, kalp-

⁹⁰ el-En‘âm, 59.

⁹¹ Yıldırım, *Kur‘ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 133, (el-En‘âm, 59. âyetin açıklamasında); Bu konuda tafsîlât için Giriş kısmındaki “Edebî Tasvir” başlığına bakılabilir.

⁹² en-Necm, 32.

⁹³ Lokmân, 16.

⁹⁴ Lokmân, 34.

lerden geçen gizli düşünceler ve hiç kimsenin bilme ve görme imkanı bulamadığı gizli yerler söz konusu edilmektedir. Kuşatıcı bir ilim sâhibi olmayan kimsenin bunları bilmesi mümkün değildir. İnsan bilgisinin sınırları ise mâlumdur. Bütün araştırmalarına rağmen kâinât hakkında bildikleri şeyler son derece sınırlıdır. Üstelik bilgilerinin tamamı da tam olarak doğru değildir. Nitekim insanların yaptığı yeni bir keşif, bazen kendinden önceki keşifleri yalanlamaktadır⁹⁵. O hâlde insan henüz kâinâtı tanıyamamıştır. Dolayısıyla onun Kur'an'dakine benzer azametli sözler sarfetmesi abestir.

Burada “**Gayb Haberleri Vermesi**” başlığı altında bahsettiğimiz mevzûlar da hatırlanabilir. Kur'an-ı Kerim geçmiş, hâl ve gelecekle ilgili ğaybî haberler vermiş, bunların pek çoğu ilmen de ispat edilerek veya zamanı geldikçe gerçekleşerek Kur'an'ı doğrulamıştır. Bir kısmı da zamanını beklemektedir. Çünkü Kur'an'ı vahyeden Allah Teâlâ'nın, gaybı her yönüyle bildiği, tahakkuk eden haberlerle ortaya çıkmıştır. Artık bundan sonrası için şüphe etmeye hiçbir sebep yoktur.

2. Azametli İfadeler Nihayetsiz Bir Kudreti Gerektirir

Herhangi bir sözün bir anlam ifâde edebilmesi için, şâyet söz inşâî ise sahibinin dediklerini yapması ve yerine getirmesi, haberî ise doğru ve hakikate mutabık olması lâzımdır. Bu durumda azametli ifâdeler kullanan bir zâtın, sözünü yerine getirebilmek için muazzam bir kudrete mâlik olması şarttır.

⁹⁵ Bu tezimizi ispat etmek için şu habere bakmak kâfi gelecektir: “Washington'daki Carnegie Enstitüsü'nde Alceste Bonanos tarafından yürütülen araştırmada, M33 olarak da bilinen Triangulum galaksisinin, Samanyolu'ndan sanılandan yüzde 15 daha uzak olduğu ortaya çıktı. «Astrophysical Journal» dergisinde yayımlanacak bulgular, evrenin genişleme oranını ve yaşını belirten Hubble sabitinin eski çalışmalarda hesaplanana göre yüzde 15 daha küçük olması gerektiğini ortaya koydu. Şu anda gökbilimciler Hubble sabitinin 71 kilometre/saniye/megaparsaniye olduğu konusunda hemfikir (megaparsaniye: 3.2 milyon ışık yılı). Eğer bu değer yüzde 15 küçülürse, evrenin daha büyük ve daha yaşlı olması gerekiyor. Bilim adamları, evrenin 13.7 milyar yaşında (2003'te bulunan ve Büyük Patlama'yla ortaya çıkan radyasyon ölçümlerine dayanarak), 156 milyar ışık yılı genişlikte olduğunu düşünüyor. Yeni teori ise sonsuz olarak da tanımlanan evrenin 15.8 milyar yaşında ve 180 milyar ışık yılı genişlikte olması gerektiğini savunuyor” (http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=177688, [Erişim: 10.08.2006, 09:58]).

Kur'an-ı Kerim'de, öyle büyük hâdiselerden bahsedilmektedir ki, bunları nihâyetsiz bir kudrete sâhip olmayan beşerin söylemesi muhaldir. Çünkü insan, Kur'an'daki çoğu azametli âyetlerin kimini ilmî keşifler sayesinde kısmen anlamakta, kimini kısmen tahayyül edebilmekte, kimini de hiç idrak edememektedir. O hâlde insanın kavrayamadığı şeyleri kendinden emîn bir şekilde söylemesi nasıl mümkün olabilir?

Kur'an'daki bu azametli ifâdeleri ancak sonsuz bir kudrete sâhip olan Allah Teâlâ söyleyebilir. Çünkü O, söylediği sözlerin îcâbını yerine getirmeye kâdirdir. Nitekim Kur'an'daki ifâdelerin bir kısmını herkesin görebileceği şekilde tahakkuk ettirmiş, bir kısmını da îmân objesi olarak vaadetmiştir. Onların istikbalde veya âhirette meydana geleceğini bildirmiştir. Geçmişte ve hâlen yapmakta olduğu büyük işler, vaat ettiklerini yapmaya da kâdir olduğunu göstermektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın şimdiye kadar yaptığı ve insanların gözü önünde gerçekleştirmeye devâm ettiği hâdiselerden bahseden ifâdelere şunu misâl verebiliriz:

“Biz yeri bir döşek yapmadık mı? Dağları da arzı tutan birer destek yapmadık mı? Hem, sizi çift yarattık. Uykunuzu dinlenme yaptık. Geceyi bir örtü, gündüzü geçiminiz için çalışma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi sağlam gök bina ettik. Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk. Size hububat, tohumlar, bitkiler ve ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye, sıkışıp yoğunlaşmış bulutlardan bol bol yağmur indirdik”⁹⁶.

Bu âyetlerde azametli bir üslup ve sonsuz bir kudretin tezâhürleri mevcuttur. Öyle bir kudret ki yeri bir döşek gibi sermiş ve insanların istifâdesine en uygun hâle getirmiştir. Fezâda küçücük bir yer kaplayan arz, insan için çok büyük bir şeydir. Taşıdığı özellikler hârikulâdedir. Yeryüzü bütün husûsiyetleriyle insanın emrine verilmiştir. Onun rahat yaşaması için belli bir program dâhilinde çalışır.

Allah Teâlâ, yeryüzünü sağlamlaştırmak için koskoca dağları basit birer kazık gibi çakmış ve onlara pek çok vazîfeler vermiştir. Dağlar, arzın sarsılmaması, rüzgârların oluşumu, iklimlerin farklılığı gibi mühim vazîfeler icrâ eder. İnsan dağların bu husû-

⁹⁶ en-Nebe', 6-16.

siyetlerini yeni yeni keşfetmektedir. Onların yerin altındaki ve üstündeki kısımlarıyla kütlelerini hareket ettirmek, insan için hâlâ imkânsızdır. Hele sıradağları düşündüğümüzde, onları büyük bir denge ile yerlerine oturtan kudret ne büyüktür.

Daha sonra insanların ve bütün varlıkların çift yaratılması mu‘cizesi zikrediliyor. Bunda da pek çok hikmetler ve faydalar vardır. İnsan için hepsi birer ibrettir. Çiftler birbirini tamamlıyor ve nesillerinin devamını sağlıyor. Bir ağacın erkeği bile, dişi olmadığına meyve vermiyor. Çiftlerin farklılığı yaşanabilir bir hayatın teşekkülünü sağlıyor.

Daha sonra esrarı henüz çözülemeyen uykudan bahsedilmektedir. Bir an geliyor ki herkes ona teslim oluyor. Sevinenlerin sevinci bitiyor, muzdariplerin ızdırabı sona eriyor. Bütün vücutlar dinlenmeye geçiyor. Ancak insan dinlenirken de vücûdundaki bütün organizmalar âdeta bir fabrika gibi çalışmaya devam ediyor. Gecenin hâli başka gündüzün havası başka oluyor. Bunların değişmesiyle insanların duyguları ve istekleri değişiyor. İnsanlar gece dinleniyor, gündüz de çalışıyor. Ve Cenâb-ı Hakk’ın kâinâta koyduğu bu muntazam kâideler, hiç değişmeden devâm edip gidiyor; insanların hayâtiyetini devâm ettiriyor.

Allah Teâlâ kudretinin delillerini arzdan semâya doğru sıralamaya devâm ediyor. Arz, dağlar, insan, gece gündüz ve şimdi de semâlar... Yüce Rabbimiz bir kulun sıradan bir evi yapmasından daha kolay bir tarzda yedi kat göğü binâ etmiştir. Hem de o gökler çok sağlam ve dayanıklıdır. Ne çatlak vardır ne de yarık... Asırların geçmesiyle de eskimez... Işık yıllarıyla hesaplandığı hâlde, birinci kat semânın nihâyetine varılamamıştır. Bir de bunların yedi kat olduğunu düşündüğümüzde, idrâkimizin alamayacağı bir büyüklük ve azametle karşılaşırız.

Allah Teâlâ, bir beşerin tavana bir ampulü takmasından daha rahat bir şekilde o muazzam ateş kütlesi olan güneşi, bir lamba gibi dünya semâsına asmıştır. Arza nisbetle kat kat büyük olan güneşin mesâfesi, özellikleri, insan hayâtının devamı için en uygun şekilde tanzim edilmiştir. O muhteşem kütle insandan çok uzaklarda lâkin yine onun hizmetindedir.

Cenâb-ı Hak, seyyar denizler diyebileceğimiz yağmur yüklü bulutları semâda gezdiriyor ve dilediği yere dilediği miktarda yağmur yağıdırıyor. Dilediği insanları sevindiriyor, dilediklerini de günahları sebebiyle kuraklıkla cezâlandırıyor. İşte bu yağmurun oluşumu da, bir kudret göstergesidir. Yerden buharlanan su, gökyüzünün belli mesâfelerinde birikmekte, rüzgâr vâsıtasıyla Allah'ın istediği yere sevkedilmekte ve O'nun istediği zaman yağmur olarak inmektedir⁹⁷. Kâinattaki diğer hâdiselere nazaran çok küçük sayılabilecek yağmur hâdisesi bile, insanların laboratuvarına sığmaz. İnsan, yağmurunu kontrol edip oluşumunu ve yağmasını kendi isteğine göre sağlayamaz.

Yağmurun yağmasıyla kara toprağın canlanması ve bin bir türlü ağaçlar, nebâtât, bahçeler, meyveler, gıdâlar çıkarması da ayrı bir mu'cizedir. Suyu ve toprağa bu kâbiliyeti ve gücü veren kimdir? Bu kadar meyveyi, bitkiyi, ağacı toprak neresine saklamıştı da hiç şaşmayan bir program dâhilinde insanlara arzedip durmaktadır. Çıkardığı her bitki dünyanın kuruluşundan kıyamete kadar aynı özellik ve şekillere sahip... Her meyvenin tadı farklı ve hiçbir zaman birbirine karışmıyor. Toprak kendisine emanet edilen binbir tohumu hiçbir zaman karıştırmıyor. Bir meyve türünün hiçbir ağacını diğerlerinden farklı çıkarmadı. Sanki toprakta bütün bitkilerin programı var ve hiç aksatmadan onları tatbik ediyor, boyunu, rengini, dalını, yaprağını, dikenini, meyvesini hep aynı minval üzere insanlara takdim ediyor.

İşte Kur'an'dan naklettiğimiz yukarıdaki sözler, ancak bahsedilen bu işleri yapabilecek bir kudret sahibine âit olabilir. O'nun dışındaki âciz varlıkların iddiâları ise kâle alınmaz. Çünkü bunları yapabilecek kudrete mâlik değillerdir.

Yukarıda bahsedilen azametli ifâdeleri ve onların tezâhürlerini bizzat görüyor olmamız, aşağıdaki azametli ifadelere inanmamızı zarûrî kılmaktadır:

“Güneş dürölüp ışığı söndüğü zaman, yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman, dağlar yürütüldüğü zaman, doğurmak üzere olan develer, kıyılmaz, mallar terk edildiği zaman, vahşi hayvanlar diriltilip toplandığı zaman, denizler ateşlenip kaynatıldığı zaman, nefisler eşleştirildiği, ruhlar bedenlere girdiği zaman, diri diri gömülen kız çocuğuna, hangi suçtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu za-

⁹⁷ Bkz. el-A'râf, 57; Hûd, 52; en-Nûr, 43; er-Rûm, 48; Fâtır, 9; eş-Şûrâ, 28; Nûh, 10-12.

man... Hesap defterleri açıldığı zaman... Gök cisimleri yerlerinden kaydırıldığı zaman, Cehennem alev alev kızıştirıldığı zaman... Cennet yaklaştırıldığı zaman... İşte o zaman... Her insan hazırladığını, ortaya ne koyduğunu anlayacaktır”⁹⁸.

Bu âyetlerde beşer tarafında meydana getirilmesi imkânsız, ancak sonsuz kudret sâhibi Allah tarafından yaratılması mümkün olan varlıkların, kıyâmetin korkunç sarıntısıyla birlikte yine O sonsuz kudret tarafından bozulup devre dışı bırakılması anlatılmaktadır. Milyarlarca yıl dünyayı aydınlatan güneş dürülüp söndürülecek ve uçsuz bucaksız sahralardaki kum taneleri gibi sayısız yıldızlar yerlerinden sökülüp dağıtılacaktır. Nitekim Kelbî (v. 146/763) ve Atâ (v. 114/732), “O gün semâdan yıldız yağacak, hiçbir yıldız kalmayıp hepsi dökülecek”⁹⁹ demişlerdir. Güneş, Dünya’dan 324.529 kat daha büyüktür ve yıldızların en küçüklerindendir. Kıyâmet ânında dökülecek olan sayısız yıldız, dünyamızdan kat kat büyük olan güneşten çok daha büyüktür. Bütün yıldızları bir anda kum gibi döküp saçan kudret ne muazzam bir kudrettir!

Milyonlarca yıl yeryüzünü sağlam bir gemi gibi ayakta tutan o ulu dağlar yerinden sökülüp yürütülecek, hallaç pamuğu gibi atılacak¹⁰⁰ ve yeryüzü dümdüz olacaktır¹⁰¹. İnsanoğlu ufacık bir dağı delmek için bütün teknolojiyle senelerce çalışmaktadır. Onun bu gücü; küçük, büyük ve sıra dağların hepsini birden dümdüz eden Yüce Kudret’in yanında bir anlam ifade edebilir mi?

İnsanlar bu dehşet ânında en fazla kıymet verdikleri ve en çok kâr elde ettikleri dünya mallarını terk ederek yüzüstü bırakacaktır. Kimse onlara dönüp de bakamayacaktır. Dünyada birbirlerine yaklaşmaları imkânsız olan varlıklar bir araya gelecek, vahşî hayvanlar toplanacak, insanlardan ve birbirlerinden kaçmayacaklar... İnsan da vahşî hayvanlardan kaçmayacak¹⁰². Çünkü kıyâmet hâdiseleri karşısında büyük bir korku ve dehşet içinde olacaklar.

⁹⁸ et-Tekvîr, 1-14.

⁹⁹ Bikâî, *Nazmu’d-durer*, VIII, 336 (et-Tekvîr, 2 tefsîrinde).

¹⁰⁰ el-Kâria, 105.

¹⁰¹ Tâhâ, 105-107.

¹⁰² Bikâî, *Nazmu’d-durer*, VIII, 337 (et-Tekvîr, 5 tefsîrinde).

Sayırsız canlının hayat kaynağı olan ve dünyanın yarısından fazlasını kaplayan büyük okyanuslar ateşlenip kaynatılacaktır. Hasan-ı Basrî'nin (v. 121/739) dediği gibi, suları tükenip bir damla bile kalmayacaktır¹⁰³. Veya birleştirilip ateşle doldurularak büyük bir kaynar su deryası hâline getirilecek ve bununla günahkârlara azâb edilecektir¹⁰⁴.

Âyet-i kerimede denizlerin patlaması da kastedilmiş olabilir. Nitekim bir sonraki sûrede: **“Denizler patladığı zaman”**¹⁰⁵ buyrulur. Yani bu, onun elementlerinin patlaması ve ondaki hidrojen ve oksijenin birbirinden ayrılmasıdır. Ya da atomun patladığı gibi denizin tüm atomlarının patlamasıdır. Hiç şüphesiz atomların patlaması daha korkunçtur. Bu meydana geldiğinde, boyutları tasavvur dahi edilemeyecek büyüklükte korkunç ateşler, denizlerden yükselmeye başlar. Çünkü atom ve hidrojen bombasından belli sayıdaki birkaç atomun patlamasının ne korkunç olaylara yol açtığını bütün dünya bilmektedir. Denizin atomları bu şekilde veya başka bir şekilde patladıkları zaman insan, bu korkunç hâdiseyi düşünmekten âciz kalır. İnsan idrâki, bu engin ve uçsuz bucaksız denizlerden yükselen korkunç cehennem tasavvur bile edemez¹⁰⁶.

Denizlerin tutuşturulması insana ilk bakışta tuhaf gelebilir, lâkin suyun hakîkî yapısını dikkate aldığımızda, bunun hiç de tuhaf olmadığını, aksine büyük bir mu'cize olduğunu görürüz. Allah Teâlâ suyu iki farklı gazdan (oksijen ve hidrojen) yaratmıştır. Biri (oksijen) ateşin yanması için gereklidir, ikincisi (hidrojen) ise, kendi kendine tutuşarak ateş alır. Bu iki gaz birleştiğinde suyu meydana getirirler ve ateşi söndürücü bir husûsiyet kazanırlar. Bu iki gaz birbirinden ayrıldığında, hidrojen kendi kendine tutuşur ve oksijen de bu ateşi körükler¹⁰⁷.

Sonra ruhlar bedenlere girer, bütün insanlık birden dirilir... Herkes hesap vermek için toplanır. Ömür boyu işledikleri her şey ekranda karşlarına çıkar... Küçük büyük ne yapmışlarsa kaydedilmiş, hiçbir şey eksik bırakılmamış... Bu nasıl mümkün olabilir? Dünyaya gelip giden, sayısı tahmin bile edilemeyen bütün insanların her sani-

¹⁰³ Zemahşerî, VI, 212 (et-Tekvîr, 6 tefsîrinde).

¹⁰⁴ Zemahşerî, VI, 212 (et-Tekvîr, 6 tefsîrinde).

¹⁰⁵ el-İnfitâr, 3.

¹⁰⁶ Kutub, *Fî Zılâl*, VI, 3839 (et-Tekvîr, 6 tefsîrinde).

¹⁰⁷ Mevdûdî, VII, 49 (et-Tekvîr, 6 tefsîrinde).

yesi kaydedilmiş! Bunu hangi kudret yapabilir acaba? O gün en şiddetli hesap da kız çocuklarını diri diri gömenlere sorulur... Cenâb-ı Hak onların yüzüne bile bakmadan, öldürülen kıza hangi suçtan dolayı öldürüldüğünü sorar... Artık bütün hakikatler ortaya çıkar, inkarcılar için cehennem iyice kızdırılır, mü'minler için de cennet yaklaştırılır. Bunun üzerine herkes durumunu anlar, yaptığı işlerin doğru mu yanlış mı olduğunu görür. Amellerinin Hak katında makbul olup olmadığını öğrenir.

İşte bu azametli ifâdeler, onları gerçekleştiren zâtın azametini ve kudretini göstermektedir. Ayrıca bu âyetlerde *meçhul sîga* kullanılmıştır. **“Dürülüp, yürütüldüğü, toplandığı, kaynatıldığı”** gibi. Bu da kudret sahibi olanların konuşma üslûbudur¹⁰⁸ ve Allah'ın kudretinin azametini göstermektedir¹⁰⁹.

“Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen bu hâdiseler henüz gerçekleşmeden doğru olduklarına nasıl inanalım?” denilebilir. O zaman şunu düşünmelidir: Allah Teâlâ yerleri, gökleri, dağları... yarattığını söylüyor ve biz de aynen söylendiği gibi olduğunu, kâinâtın muhteşem bir intizam hâlinde devâm ettiğini görüyoruz. Cenâb-ı Hak, kâinâta bazı kânunlar koymuş, onu insanlar değiştiremiyor, onlar programlandıkları şekilde devam ediyor. Öyleyse bunları yaratan Rabbimiz yıkmaya ve yok etmeye de kâdirdir. İlk yaratmada zorluk çekmeyen Yüce Kudret, bozmada ve yeniden yaratmada hiç zorluk çekmez.

Beşer için ise bunları yapmak mümkün değildir. Çünkü bu kadar muazzam şeyleri yapmaya kudreti yoktur. “Allah Teâlâ gelecekte yapacağı şeyleri söylüyor, inanıyorsunuz. Ben de şöyle şöyle yapacağım” diye azametli ifâdeler kullanan birinin çıktığını farzedelim. Ona da şöyle cevap verilir:

“Allah Teâlâ'nın gelecekte yapacağını söylediği şeylere inanıyoruz, çünkü O'nun geçmişte yaptıkları ve hâlihazırda yapmakta oldukları, sözlerini doğrulamakta ve ispat etmektedir. Senin ise geçmişte ve şu anda yaptığın bir şey yoktur. Geçmişin ve şimdiki hâlin acziyetlerle dolu iken, gelecekle alakalı sözlerine nasıl inanalım?”

¹⁰⁸ Bikâî, *Nazmu'd-durer*, VIII, 336 (et-Tekvîr, 1 tefsîrinde).

¹⁰⁹ Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 336 (et-Tekvîr, 3 tefsîrinde).

Biri de çıkıp, “Bilim ve teknik ilerliyor, gelecekte böyle muazzam şeyler olabilir” derse, ona da şunlar söylenebilir:

“Âyetlerde bahsedilen hâdiselerle bilim ve teknolojinin son noktada yapabileceği şeyleri kıyâs etsen, bu sözünün ne kadar anlamsız olduğunu anlarsın. Bilim henüz kâinâtın sınırlarını ilmen dahi kuşatamamıştır ki ona nasıl fiilî bir müdâhâlede bulunabilsin? Aslında, teknoloji Allah’ın yarattığı en küçük canlıları dahi taklit edememişken, kâinâta müdâhalesinden bahsetmek bile abestir. Gözle zor görülen küçük hayvancıklar vardır, kayaların üzerinde yürüdüklerini görürüz. Allah onların içine de solunum sistemi, sindirim sistemi gibi en güzel ve sağlam işleyen nizamlar kurmuştur. Bunları müşâhede etmek ve üzerinde derin bir tefekküre dalmak, insanı Allah’ın azamet ve kudretine götürür”.

Dolayısıyla, Kur’an’daki azametli ifadeleri söylemek, sınırsız bir kudreti gerektirir. Sınırsız kudret de ancak Allah Teâlâ’da mevcuttur. O hâlde, Kur’an’daki azametli ifadeler ancak ona mahsus olabilir.

3. Azametli İfadeler Ezeli ve Ebedî Olmayı Gerektirir

Yine Kur’an’da öyle muazzam beyanlar yer almaktadır ki bunları söylemek ancak ezeli ve ebedî olan bir Zât’a yakışır. Sonradan yaratılan ve bir müddet sonra da yok olup giden varlıkların, bu tür sözleri söylemeleri, hem imkânsız hem de inandırıcılıktan yoksundur. Bu gerçeği iyi anlamak için mevzu ile ilgili birkaç âyet-i kerimeye bakmak kâfîdir:

“Rabbin meleklere: «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım» dediği vakit onlar: «Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen’i tenzih etmekteyiz» dediler. Allah: «Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim» buyurdu”¹¹⁰.

¹¹⁰ el-Bakara, 30.

“Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi onları biz ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık. Hâla inanmayacaklar mı?”¹¹¹.

“O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada arayıp soranlar için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi. Sonra iradesi bir gaz halinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: «İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin!» Onlar da: «Gönüllü olarak geldik» dediler. Derken, iki gün içinde, gökleri yedi kat olarak şekillendirdi ve her bir göğe kendisine âit işi vahyetti. Biz dünya semasını kandillerle, yıldızlarla süsledik, bozulup yıkılmaktan koruduk. İşte bu, Azîz ve Alîm Allah’ın takdiridir”¹¹².

“Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı”¹¹³.

Buraya kadar zikrettiğimiz âyetler, ezeli olmayı gerektiren ifadeler ihtiva etmektedir. Şimdi de ebedî olmayı gerektiren ifadelere bakalım:

“Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O’nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O’nundur ve hepiniz O’nun huzuruna götürüleceksiniz”¹¹⁴.

“Yerin üstünde olan herkes fânîdir. Ancak senin azamet ve kerem sâhibi Rabbinin Zâtı bâki kalır”¹¹⁵.

“Allah, o hak mâbuddur ki, O’ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Kıyamet günü hepinizi bir araya toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?”¹¹⁶.

“...Kim Allah’a ve elçisinene isyan ederse, ona cehennem ateşi vardır, hem de ebedî kalmak üzere oraya girecektir”¹¹⁷.

¹¹¹ el-Enbiyâ, 30.

¹¹² Fussilet, 10-12.

¹¹³ el-İnsan, 1.

¹¹⁴ el-Kasas, 88.

¹¹⁵ er-Rahmân, 26-27.

¹¹⁶ en-Nisâ, 87.

“Haydi selamete girin oraya, bugün artık ebediyet günüdür”¹¹⁸.

İlk gruptaki âyetlerde insan yaratılmadan önce, hatta hiçbir şey değilken üzerinden çok uzun bir zamanın geçtiği ifâde ediliyor. İnsan yaratılmadan önce vukû bulan hâdiseler anlatılarak, yer ile göklerin yaratılışından bahsediliyor. İnsanların şu anda bu hususlardaki kanaatleri ise ancak teorilerden ibârettir. Kesin bir bilgiye dahi sâhip değildir. Dolayısıyla insanların âyetlerde olduğu gibi kesin ve kat’î ifâdeleri telaffuz etmesi münâsip değildir. Aynı zamanda, Kur’an’ın bu ifâdeleri ilmin bu güne kadar elde ettiği verilere de mutâbık düşmekte, hakîkatle çatışmamaktadır.

İkinci gruptaki âyetler ise nihâyette dünya üzerindeki bütün varlıkların fenâ bulacağını, sâdece Allah Teâlâ’nın bâkî kalacağını bildirmektedir. Bunu vâkıa da doğrulamaktadır. Çünkü insanlar kaçınılmaz bir şekilde ölüm kapısından geçtikleri gibi, dünya üzerindeki varlıklar da oldukları gibi kalmamakta, muhakkak eskiyerek çürüyüp yok olmaktadır. Müfessirler, Ra’d sûresindeki, **“Bizim arzı (yeri) alıp onu uçlarından nasıl eksilttiğimizi görmüyorlar mı?..”¹¹⁹** âyetinden bu mânâları da çıkarmışlardır¹²⁰.

Çevremize baktığımızda, toprağın her şeyi yiyip tükettiğini görürüz. Su olmadığında ise kendisi de tükenmektedir. O hâlde denizlerin kaynatıldığı kıyâmet gününde, toprak da yok olacak veya başka bir yere dönüştürülecektir. Mevlânâ’nın tabiriyle, Allah’tan başka her şey hem bazı varlıkları yemekte hem de bazı varlıklar tarafından yenmektedir¹²¹.

Son üç âyette de dünyadan sonra bir âhiret hayâtının olacağı, insanların o gün toplanarak hesaba çekileceği, amellerine göre cennete veya cehenneme gidecekleri ve orada ebediyyen kalacakları haber verilmektedir. Bu konular da, insanın bilgi ve ihatası

¹¹⁷ el-Cinn, 23.

¹¹⁸ Kâf, 34.

¹¹⁹ er-Ra’d, 41.

¹²⁰ Taberî, XIII, 227; Râzî, XIX, 54, (er-Ra’d, 41 tefsirinde).

¹²¹ Mesnevî, c. 5, beyt: 719-729.

dışındadır. Ölüm ve ötesi kendisine meçhul olan insan¹²² daha ilerisini hiçbir sûrette bilemez ki kesin ifâdelerle o hayattan bahsetsin ve hükümler versin.

Dolayısıyla insan ne ebedîdir ne de ezelden haberi vardır. Doğduğu zaman belli olduğu gibi, yaşadığı kısacık ömür de gözler önündedir. Belli bir müddet sonra ölüp gideceğini bilmeyen kimse yoktur. O hâlde insanın yukarıdaki ifâdeleri söylemesi mümkün değildir. Kur'an'daki azametli ifâdeler ancak **Evvel** ve **Âhir** olan Allah Teâlâ'nın beyânlarıdır.

“Evvel O’dur, Âhir O! Zâhir O’dur, Batın O! O her şeyi hakkıyla bilir”¹²³.

Bütün bunlardan sonra şunu söylemek mümkündür:

D. AZAMETLİ İFADELERİ KULLANMAK ALLAH'TAN BAŞKASINA YAKIŞMAZ

Kur'an'daki azametli ifâdeler, ulu orta herkesin söyleyebileceği türden değildir. İnsanın idrak edemeyeceği kadar geniş ve büyük bir ilmi, kudreti ve azameti gerektirir. Bir sözü söylemek, onu gerçekleştirmeyi ve gereğini yerine getirmeyi îcâb ettirdiğinden, sınırsız ilim ve kudretten yoksun varlıkların güçlerinin üzerinde sözler sarfetmeleri doğru değildir. Kur'an'daki azametli ifâdeler ise hiçbir beşerin gereğini yerine getiremeyeceği kadar azametlidir. Dolayısıyla Kur'an, bir beşer sözü olamaz. Bunun sebeplerinden bir kısmını şöyle açıklayabiliriz:

1. Azametli İfâdeleri Gerçekleştirmek Beşer Takati Dışındadır

“Üslûb-i beyân aynıyle insân” denilmiştir. Söylenen bir söz, sâhibinin aynasıdır. Onun bütün husûsiyetlerini, ilmini, kudretini ve imkânlarını ortaya koyar. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'deki azametli ifadeleri söyleyebilmek için de bazı şartları hâiz olmak gerekmektedir. Söylenen bir söz şâyet inşâî ise yani emir, nehiy, soru gibi hususları ihtivâ ediyorsa, o sözün sâhibi sözün gereğini yaptırmaya kâdir olmalıdır. Nitekim Kur'an'daki ifâdelerin ekseriyeti inşâîdir. Bu ifâdelerin doğruluğunu kabul edebilmek

¹²² el-Vâkıa, 83-85.

¹²³ el-Hadîd, 3.

için onları bize nakleden râvîlerin sıhhatine bakılır. Kur'an'ın râvîlerine baktığımızda, onun bize en güvenilir, en sâdık ve en âdil kişiler tarafından tevâtür yoluyla geldiğini görürüz. Bu da, Kur'an'daki ifâdeler husûsunda yalan ve yanlış olma gibi ihtimâlleri ortadan kaldırır.

Kur'an'ın, ihtivâ ettiği ifâdelerin doğruluğunu ispat ettiği diğer bir metodu daha vardır ki, o daha sağlamdır. O da ihbârî ifâdelerin bir kısmının tahakkuk etmesi ve Kur'an'ı doğrulamasıdır. Şöyle ki:

Şâyet bir söz ihbârî, yâni bir şeyin vukû bulunduğunu veya bulacağını haber veriyor ise, onun da doğruluğunu isbat etmek gerekir. Bu tür sözlerin doğru olup olmadığı; meydana gelmesi, vâkıya mutâbık ve muvâfık olması veya mümkünât dâiresinde olması ile, bir de haberi verenin sıdk ve adâleti ile sâbit olur¹²⁴. Haberlerin sâhibi, verdiği bâzı bilgilerin doğruluğunu gösterip ispat ederek diğer haberlerinin de doğru olduğunu, onları gerçekleştirmeye de gücünün yettiğini ispat edebilir. Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.v) Efendimiz'e verdiği mu'cizeleriyle, gaybdan, hâlden ve istikbâlden verdiği haberlerin bir kısmının aynen tahakkuk etmesiyle sözlerinin doğru olduğunu, tehditlerini yerine getirebileceğini, dolayısıyla emir ve nehiyelerine uyulması gerektiğini açıkça ispat etmiştir. Yine, Kur'an'da göklerin, yerin yaratılışından, bulutlardan yağmur yağmasından, insanın, hayvanların ve bitkilerin yaratılmasından bahsedilmektedir. Cenâb-ı Hak, yaptıklarını sıraladıktan sonra kıyamette ve âhirette yapacaklarından da bahsetmektedir. Yaptıklarını gösterip yapacaklarının doğruluğu hükmünü de kesinleştirmiş olmaktadır.

Aynı şey bir insan için düşünüldüğünde bu mümkün görünmemektedir. Çünkü hiçbir insan; dağlar, yer küre, yedi kat semâ, sınırsız genişlikteki fezâ ve başını ve sonunu ihata edemediği zaman ile yarışacak, bunlara sözünü ve hükmünü geçirecek, onların gizli haberlerinden bahsedecek, gayba muttali olacak ilme ve kudrete sahip değildir. Kur'an-ı Kerim, insanın zayıf olarak yaratıldığını bildirmektedir:

¹²⁴ Bkz. İbn Haldûn, *Târîh*, I, 30-31.

“Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan hilkatçe zayıf yaratılmıştır”¹²⁵.

“Kendilerine vâd olunan azabı veya kıyamet saatini gördüklerinde, kimin yardımcılarının daha zayıf, kimin askerlerinin daha az olduğunu, işte o zaman anlayacaklardır”¹²⁶.

İnsan o kadar zayıftır ki, ilahlık iddia eden gururlu insanlar bile, bir sinek karşısında âciz kalırlar. Sinek kendilerinden herhangi bir şey kaçırdığında, onu geri almaya muktedir olamazlar¹²⁷.

İnsanın, tabiattaki varlık ve hâdiselerle pek çok hayvan karşısında âciz ve zayıf kaldığı herkesin mâlumudur. Onun zayıflığı hususunda ayrıca delil aramaya gerek yoktur. İnsanın kendisini gözlemlemesi yeterlidir. Biraz çalışınca yorulması, akşam olunca uykuya yenik düşmesi, basit bir sebeple devâsız dertlere düşmesi gibi pek çok şey sayılabilir. Buna rûhî ve psikolojik zaafı da ilave edebiliriz. Arzu ve hevesleri onu kötülüğe meylettirir, kızgınlığı, aceleciliği, sabır ve tâkatten yoksun olması, hafifliğe ve yanlışlıklara sevkeder ki bu da zayıflığın en ileri derecesidir¹²⁸.

İnsanın önde gelen vasıflarında biri de cehâletidir. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle vurgular: **“İnsan cidden çok zalim, çok cahildir”¹²⁹.**

İnsan ancak duyu organlarının ulaşabildiği bazı şeyleri kısmen bilebilir. Bunun ötesindeki âlemlerden, hele hele gaybdan hiç haberi yoktur. Dolayısıyla, bu aciziyeti, muhtaçlığı ve bilgisizliği içinde azametli ifadeler kullanması ona yakışmaz. Şâyet Kur'an'daki gibi bazı azametli ifâdeler kullanacak olsa, çevresindeki insanlar onun dengesini yitirdiğine veya aklını kaybettiğine hükmederler. Onunla sâdece alay ederler. Çünkü şimdiye kadar böylesi büyük işler yapamamıştır. Onun bu hâli, bundan sonra da yapamayacağını gösterir.

¹²⁵ en-Nisâ, 28.

¹²⁶ el-Cin, 24. Ayrıca bkz. el-Enfâl, 66; Meryem, 75; Tâhâ, 115; er-Rûm, 54; Yâsîn, 68.

¹²⁷ el-Hac, 73. Ayrıca bkz. el-İsrâ, 37.

¹²⁸ Kurtubî, V, 149, (en-Nisâ, 28 tefsirinde).

¹²⁹ el-Ahzâb, 72. Ayrıca bkz. el-Bakara, 255; el-İsrâ, 85.

2. Azametli İfadeleri Kullananlar Sözlerinin Gereğini Yapmaktan Âciz Kalmışlardır

Târih boyunca malına ve saltanatına güvenerek haddini aşan kimseler olmuştur. Bunlar azametli sözler söylemişler, bir müddet insanları baskı altında tutmuşlardır. Ancak bir zaman sonra bu sözlerinin yalan olduğu, hakîkatle hiçbir alâkasının bulunmadığı kendiliğinden ortaya çıkmış, âciz insanlar küçük musîbetler karşısında yenik düşmüş, hiçbir şey yapamadan ölüp gitmişlerdir.

Meselâ *Firavun* ilâh olduğunu ilân etmişti: **“Ey benim danışmanlarım ve devlet adamlarım! Ben sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum. Hâmân! Haydi benim için tuğla ocağını tutuştur, balçığı pişir, fazlaca tuğla imal ettirip benim için öyle yüksek bir kule yap ki, belki de onun vasıtasıyla yükselip Mûsâ’nın (varlığını iddia ettiği) ilâhını görürüm! Aslında, ben onun yalancının biri olduğunu sanıyorum”**¹³⁰ diyerek haksız yere ülkesinde büyüklük taslamış, insanlara zulmetmişti. Ancak, Allah’ın verdiği mühlet dolunca, ordularıyla birlikte denize atılı-verdi. Halkın rabbi olduğunu iddia eden insan, kendisini denizden kurtarmaya güç yetiremedi, küçük bir denize bile hükmü geçmedi ve nihâyetinde insanlığa ibret oldu¹³¹.

Yukarıdaki âyette, göklere çıkarak belki Mûsâ (a.s)’ın Rabbini görebileceğini söylemişti. Ancak zulüm ve işkence ile inşâ ettirdiği binâ kadar yükselebildi. İfâdelerindeki acziyet de insan fıtratındaki acziyetin tabîî hâlini yansıtıyordu. Bir beşerin, her ne kadar ilâh olduğunu iddia etse de, azametli ifâdeleri söylerken kendisini ele verdiğini, kesin ifadeler kullanamadığını bütün âleme gösterdi. **“Bilmiyorum”**, **“Umulur ki”**, **“Belki”**, **“Zannediyorum”** gibi acziyet ifâdelerinden paçasını kurtaramadı. Birilerinden yardım istedi; taşla, toprakla meşgul olarak acziyetini ortaya koydu. Zaten bir iş yapacağı zaman çamurdan yardım istemek mecburiyetinde kalan biri, hiç şüphesiz yine çamurdan yaratılmış âciz ve zayıf bir varlıktır¹³².

¹³⁰ el-Kasas, 38. Ayrıca bkz. eş-Şuarâ, 29

¹³¹ Bkz. Yûnus, 83, 90-92; Tâhâ, 78; el-Kasas, 39-40.

¹³² Bûtî, *Ravâi’*, s. 160.

Firavun, “Sizin benden başka ilahınız yoktur” demiyor, “Ben sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum” diyordu. Bu da, tam bir acziyet ifâdesidir. Hâlbuki Hakîkî İlâh’ın, her şeyi bilmesi lâzımdır. Bu zarûret âyet-i kerimede şöyle ifâde edilir:

“Onlar, Allah’tan başka kendilerine zarar veya fayda veremeyen birtakım nesnelere ibadet ediyor ve «Onlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir» diyorlar. De ki: Böyle bir şey olacak da Allah bilmeyecek ha! Ne o, yoksa siz Allah’a göklerde ve yerde olup da bilmediği şeylerin varlığını mı haber vereceğinizi iddia ediyorsunuz? Hâşâ! O, onların iddia ettiği her türlü ortaktan münezzehtir, yücedir”¹³³.

Sonra Firavun, “لَعَلَّ: Belki” ifadesini kullanmıştır¹³⁴. Bu kelime recâ edâtıdır.

Recâ ise zaafı ve kudretin eksikliğini gösteren en bariz delildir. Bir şey yapmak istediğini söylüyor, lâkin ona güç yetirip yetiremeyeceğini bilmiyor. Yapacağı şeye olan rağbeti, kudretinden daha fazla görünüyor. Söylediği sözler, nefsinin emellerle meşgul olduğunu ortaya koyuyor¹³⁵. Yine **“Musa’nın yalancılardan olduğunu zannediyorum”** sözüyle, zanna istinâden hareket ettiğini ve kesin bir bilgiye sahip olmadığını, farkına varmadan îtiraf ediyor.

Firavun’un ifâdelerinden, kendisinden başka ilah bulunmadığına onun da tam olarak inanmadığı ve şüphe içinde bulunduğunu anlaşılmaktadır. Çünkü o, Hz. Musa’nın Rabbini aramaya çıkmaktadır. Şayet kendisinin her şeye gücü yeten bir rab olduğuna kesin bir şekilde inansaydı, böyle bir arayış içine girmeyi düşünmezdi bile. Bu arayışı onun bilgi yönünden ne kadar zayıf olduğunu da göstermektedir. Rabb ise kuşatıcı ve küllî bir ilme sahip olmalıdır ki, bütün varlıkları en güzel ve en sağlam şekilde yaratıp hayatiyetlerini devam ettirebilsin. Firavun ise, nerede ne olduğunu bilmediği için, varlığı haber verilen asıl ilâhı aramaya çıkıyor. Hakîkî Rab, Firavun’dan akseden hâl üzere olmaktan çok yüce ve münezzehtir. İnsan fıtratı, muhakkak kendini sahibinin

¹³³ Yûnus, 18.

¹³⁴ el-Kasas, 38.

¹³⁵ Bûtî, *Ravâi’*, s. 160. Aslında Firavun, ulûhiyet davasında hak sahibi olmadığından emîndi. Çünkü o, kendisinin bir şeylere ihtiyaç duyduğunu ve bazı istemediği şeylerin başına geldiğini biliyordu. Lâkin, inat ve tekebbüründen, inanmadığı hâlde bu davayı sürdürüyordu (Bursevî, VI, 406 [Kasas, 38 tefsirinde]).

lisaniyla ortaya koyar ve ele verir¹³⁶. İşte Firavun'un beşer tabiatı da bu sözleriyle onu ele vermiştir.

İlahlık iddiâ ederek azametli ifâdeler kullanan insanlardan birisi de, Hz. *İbrâhim*'le *mücâdele eden hükümdardır*. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımarıp, Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışan kişinin hâline bir baksana! İbrâhim ona: «Benim Rabbim hayatı veren ve hayatı alandır» deyince O: «Ben de yaşatır ve öldürürüm» dedi. Bunun üzerine İbrâhim: «İşte Allah güneşi doğudan doğduruyor, haydi sen de batıdan doğdur bakalım» der demez, kâfir donakaldı. Zâten Allah zalimleri hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz”¹³⁷.

Görüldüğü gibi, bu zâlim hükümdar da “öldürmek” ve “diriltmek” gibi azametli ifâdeleri kullanmıştı. Ancak bunları ispat edemedi. İbrâhim (a.s)’ın güneşe müdâhale etmesi teklifi karşısında ise susup kaldı. Kaldı ki bu sözler, Kur’an’da sıkça tekrar edilen azametli ifadelerin en basitleridir. Zira bunlar, bütün kâinâtı, öbür dünyâyı, ezeliyet ve ebediyeti ilgilendiren ifâdeler yanında çok hafif kalmaktadır. Ancak insan bunun gibi en basit ifadeler karşısında bile âciz kalmıştır.

Allah’ın gücü ve hayat vermesi bir defaya mahsus değildir. O, mutlak gücü ile dilediği gibi hayat verme gücüne sahiptir. Yok olanı var edip hayat verdiği gibi, ölüyü de tekrar diriltilip hayat verebilir. Zaten bu “hayat verme” sırrı başlı başına bir harikadır¹³⁸. İnsanlar olarak biz, hayatın ve ölümün mahiyetini şu ana kadar anlayabilmiş değiliz. Sadece bu olguların yaşayanlarda ve ölümlerde ortaya çıkan tezâhürlerini görebiliyoruz. Bu yüzden, hayatın ve ölümün kaynağını, mutlak anlamda bilmediğimiz bir güce, yani Allah’ın gücüne dayandırmak mecburiyetindeyiz¹³⁹.

Hakîkî mânâda hiçbir insan ne diriltmeye ne de öldürmeye kâdirdir, hatta ecelleri geldiğinde kendilerini ölümden kurtarmaya bile güçleri yetmez. Ancak bu olgudan

¹³⁶ Bûtî, *Ravâi'*, s. 160.

¹³⁷ el-Bakara, 258.

¹³⁸ M. Hamdi Yazır, II, 879, (el-Bakara, 258 tefsirinde).

¹³⁹ Kutub, I, 298, (el-Bakara, 258 tefsirinde).

yola çıkarak tartışmada sonuç almanın güçlüğünü gören Hz. İbrahim, herkesin gözleriyle gördüğü bir vakıadan hareket ederek ikinci bir delil getirdi. Zira güneşin doğudan doğup batıda kaybolması inkâr edilemez bir gerçektir. O zâlim hükümdardan önce de bu böyle olduğundan onun, “Bunu ben yapıyorum” demesi mümkün değildir. Şayet iddiasında haklı ise yapabileceği şey, güneşin doğuş ve batış yerlerini değiştirmektir. Hz. İbrahim bunu teklif edince, söyleyecek söz bulamamış ve iddiasının asılsız olduğu ayan beyan ortaya çıkmıştır¹⁴⁰.

Cenâb-ı Hak, Kur’an’ı Allah tarafından gönderilen bir kitap olarak kabul etmek istemeyen *Mekke müşriklerini* ihtar ederek, Allah’ın iradesi hilâfına hiçbir şey yapamayacaklarını, Allah’ın hesap ve azâbından kaçamayacaklarını bildirir¹⁴¹. Onları insafa dâvet ederek şöyle buyurur:

“Dünyada hiç dolaşp da, kendilerinden önce yaşamış ümmetlerin âkıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, bunlardan daha güçlü idiler. Ne göklerde ve ne de yerde Allah’ı engelleyecek, âciz bırakacak bir şey yoktur. Çünkü O Alîm’dir, Kadîr’dir”¹⁴².

Demek ki, târih boyunca gelip geçen kavimlerden niceleri, kendilerini çok güçlü zanneden Mekke müşriklerinden daha kuvvetli ve zengindiler. Onlar da, çok kuvvetli olduklarını, kimsenin kendilerine zarar veremeyeceğini iddiâ ediyor ve peygamberlerin îkâzına kulak vermiyorlardı. Ancak ilâhî tâlimâtla uymadıkları için, sonunda Allah’ın azâbı geldi ve onları iddiâlarında yalancı çıkardı. Söyledikleri hiçbir sözü yerine getiremedikleri gibi, kendilerini de koruyamadılar.

Bunlardan biri de Semûd kavmi idi. Kayalardan yonttukları sağlam evlerle övünür, kendilerine hiçbir şeyin zarar veremeyeceğini iddiâ ederlerdi. Sonunda âkıbetleri çok acı oldu. Onlar hakkında âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

¹⁴⁰ Karaman ve dğrl, *Kur’an Yolu*, I, 284-285.

¹⁴¹ Hûd, 20; en-Nûr, 57; el-Ankebût, 22; ez-Zümer 39-51; eş-Şûrâ, 31; el-Ahkâf, 32.

¹⁴² Fâtır, 44.

“Bir sabah o korkunç ses bastırıverdi onları! Kazanıp ele geçirdikleri mal ve imkânlar hiçbir fayda vermedi kendilerine”¹⁴³.

Diğer taraftan, *cinler*, insanlara hâkimiyet kurmaya çalışmış, hatta bir kısmının kendilerine tapmasını sağlamışlardı¹⁴⁴. Ancak sonunda acziyetlerini anlayarak şu îtirafta bulundular:

“Şunu da anladık ki, biz yerde Allah’ın iradesine karşı koyamayacağımız gibi, kaçmaya teşebbüs etmekle de O’nun elinden yakamızı kurtaramayız”¹⁴⁵.

Cinler göklerden haber aldıklarını ve gaybı bildiklerini de iddia ediyorlardı. Lâkin bu iddalarında da yalancı çıktılar. Gökyüzünü kuvvetli bekçiler ve alevlerle (şihâblarla) dolu buldular. Sonra da yeryüzündekilere kötülük mü yoksa hayır mı murâd edildiğini bilemediklerini itiraf ettiler¹⁴⁶. Sema onlara karşı korundu. Mele-i a’lâ’ya kulak vermek istediklerinde, her taraftan taşlanıp kovuldular¹⁴⁷.

Yine cinler, Süleyman (a.s)’ın emrinde zor işlerde çalışıyorlardı. Allah Teâlâ Süleyman (a.s)’ın rûhunu kabzettiğinde, bundan hiç haberleri olmadı. Ancak dayandığı asâyı bir ağaç kurdu yeyip yere düşünce öldüğünü anlayabildiler. Bunun üzerine cinler kesin olarak anladılar ki, şayet gaybı bilmiş olsalardı kendilerini zelil ve perişan eden angarya işlerde o zamana kadar çalışıp durmazlardı¹⁴⁸.

Kur’an-ı Kerim’e muâraza yapmak isteyip de muvaffak olamayan kimselerin durumunu da bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Onlar da Kur’an gibi bir söz ortaya koymak istemişler, ancak bu büyük sözü yerine getirememişlerdir¹⁴⁹. Böylece târihen de ispat edilmiş olmaktadır ki, insanların ve cinlerin Kur’an’daki gibi azametli

¹⁴³ el-Hicr, 83-84.

¹⁴⁴ el-En’âm, 100, 128; Sebe’, 41; Fussilet, 29; el-Cin, 6.

¹⁴⁵ el-Cin, 12.

¹⁴⁶ el-Cin, 10.

¹⁴⁷ es-Sâffât, 7-10.

¹⁴⁸ Sebe’, 14.

¹⁴⁹ Bkz. Râfîû, *Î’câzu’l-Kur’ân*, s. 144-155; Rızâ, *Menâr*, I, 228; Hâlidî, *el-Beyân*, s. 84-88; Bûtî, *Ravâi’*, s. 130-133; Hımsî, *Fikratu i’câz*, s. 25-27; Karaçam, *Sonsuz Mu’cize*, s. 159-175; Hacımüftüoğlu, *Kur’an’ın Belâğatı*, s. 56-64.

ifâdeleri kullanmaları mümkün değildir. Bu nevî ifâdeler sâdece Allah’a mahsustur ve sâdece Kur’an-ı Kerim’de hakîkî mânâsıyla yer alabilir. Bunun hâricindekiler ise hezeyân ve haddini bilmemektir. Hiçbir mânâ da ifâde etmez. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim, bir beşer kelâmı değildir. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir varlık tarafından gönderilmiştir. O da sadece ve sadece Allah Teâlâ’dır.

Kur’an i’câzının azamet ifade eden bu yönünü anlayabilmek için aslında derin bir idrak, şuur, ilim ve kültür gerekmez. Kur’an’ı selîm akılla tefekkür ederek okuyan herkes, kültürü ve dirayeti ne olursa olsun, onun azametli ifadelerini ve Mutlak İlim ve Kudret sahibi bir Rab tarafından gönderildiğini anlar. Lâkin kültürü müsait değilse, bu anladıklarını ifadeye dökmekte ve tahlilini yapıp sebeplerini açılmakta yetersiz kalabilir¹⁵⁰. Bu da onun için çok mühim değildir. Ancak bir insan inatçı ve mütekebbir ise, ona Kur’an’ın bütün mu’cizevî yönleri en fasih ve belîğ bir şekilde anlatılsa dahî, o inkârında direnir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Biz Kur’an’ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır”¹⁵¹.

“De ki: «O, iman edenler için hidâyet ve şifâdır.» Ama iman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur’an onlara kapalı ve karanlık gelir. Onların, çok uzak bir yerden sesleniliyor da söyleneni hiç anlamıyorlar gibi bir halleri vardır”¹⁵².

¹⁵⁰ Bûtî, *Ravâi’*, s. 160.

¹⁵¹ el-İsrâ, 82.

¹⁵² Fussilet, 44.

SONUÇ

Hız. Peygamber (s.a.v)'e verilen mu'cizelerin en mühimi, Kur'an-ı Kerim'dir. Zira Kur'an-ı Kerim, gerek dil gerekse muhteva olarak öyle husûsiyetler taşımaktadır ki, cinlerin ve insanların tamamı bir araya gelse, yine de ona benzer bir söz söylemeleri mümkün değildir. Buna, “İ'câzu'l-Kur'ân” denir. Kur'an'ın i'câzı, nâzil olduğu günden îtibâren söz konusu olmakla birlikte, “İ'câzu'l-Kur'ân” tâbiri, hicrî II. asırdan îtibâren kullanılmaya başlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in i'câzı mes'elesi, insanlarla muhâtab olmaya başladığı günden beri önemini ve canlılığını muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir. İlk zamanlar âlimler, Kur'an'ın i'câzını, onun fesahatı, belâğatı ve gaybî haberler vermesi gibi mevzularla açıklamışlardır. Zamanla insanlar i'câz mes'elesine farklı açılardan bakarak konuyu genişletmiş ve Kur'an'ın çok farklı yönlerden mu'cize olduğunu anlatmışlardır. Hatta Suyûtî gibi bazı âlimler, Kur'an'ın i'câz vecihlerinin sınırlandırılmayacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla, günümüz araştırmacıları da zaman zaman, Kur'an'ın i'câz yönlerine yenilerini ilave etmektedir. Biz de bu çalışmamızda, Kur'an'ın i'câzına yeni bir boyut kazandırmaya gayret ettik. Bugüne kadar derinlemesine işlenmemiş bir bakış açısından hareketle, Kur'an'ın mucizevî üslûbunu yeniden ele aldık.

Kur'an-ı Kerim, mevcut edebî şekillerin tamamından farklı ve onlardan çok mükemmel bir yapıya sahiptir. Kendi has üslûbuyla edebî şekillerin hepsini de içine alır ve kullanır. Kur'an, hem şiirin hem de nesrin meziyetlerini bir araya toplayan emsalsiz bir nazma sahiptir. Çünkü o, işlediği konuları çok farklı bir tarzda ele alır.

Kur'an'ın kullandığı lafızlar ile ifade ettiği mânâlar arasında mükemmel bir denge mevcuttur. Kur'an, hem mânânın hem de lafzın hakkını tam olarak verir. Onları ne eksik ne de fazla kullanır. Böylece muhatabı sıkmayan akıcı bir üslûp oluşturur. Onun ses ve terkip nizamındaki âhenk, hangi seviyede olursa olsun bütün dinleyicilerin dikkatini çeker. Kur'an, anlatımındaki tasvîfî üslûb sayesinde, muhatabını içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeden alıp başka bir âleme götürür ve anlatmak istediği konuyu en sağlam ve tesirli bir şekilde onun zihnine yerleştirir. En zor mevzuları dahi tasvir üslûbuyla kolayca anlaşılır hâle getirip, bütün insanların istifade etmesini sağlar. Yani Kur'an,

aynı anda farklı seviyelerdeki insanlara hitap eder. Herkes kendi seviyesine göre ondan istifade eder ve doğru yolu bulabilir. Diğer taraftan Kur'an, insanın aklına ve hislerine dengeli bir şekilde hitap eder ve bunların hiçbirini ihmâl etmez. Az kelimeyle zengin mânâlar ifade etme husûsiyetine sahiptir. Âyet ve sûreleri arasında, araştırmacıları hayran bırakan bir tenâsüb ve uyum söz konusudur. Zaman zaman anlamlı ve lüzumlu tekrarlar yaparak, anlatıma kolaylık getirdiği gibi, tesir gücünü de artırır. Mevzuları iç içe ve mukayeseli bir şekilde anlatarak farklı ve etkileyici bir atmosfer oluşturur. Yani Kur'an'ın, kendine has bir anlatım tarzı vardır.

İşte Kur'an, üslûbundaki bu ve benzeri fevkalâde husûsiyetler sayesinde, hem mü'minlerin hem de inkârcıların gönüllerine tesir etmektedir. Nitekim Kur'an'ın tesiri neticesinde imana gelen ve ona bağlılığını devam ettiren pek çok insan mevcuttur.

Kur'an üslûbunun dikkat çeken bir yönü de, ihtiva ettiği azametli ifadelerdir. Kur'an'da öyle ifadeler vardır ki, onları ne cin ne de insanın söylemesi mümkün değildir. Meselâ Kur'an'da, Allah'ın gizli açık her şeyi bildiği ifade edilir. Buna göre, göklerde ve yerde olan zerreden küreye bütün herşey Allah'ın ilmine dahildir. Yine Allah, kullarının yaptığı bütün hareketleri bilir. Daha da ötesi, Allah gaybı bilir. Bu sebeple, O'nun için gayb diye bir şey söz konusu değildir. İnsanlar için gayb sayılan kalplerdeki duygular, Allah'a ayandır. Yani O, insanların kalplerinden geçen her şeyi bilir. Kimse- nin bilmediği kıyâmet vaktini de sadece Allah bilir. Gaybı ve görünen âlemi ihata eden bu tür bir bilgi, sadece Allah'a mahsustur ve O'ndan başka hiçbir varlık böyle nihayetsiz bir ilme sahip değildir. Bu durumda Allah'ın bilgisi “mutlak ilim”dir.

Kur'an'daki Allah'a mahsus azametli ifadelerden bir kısmı da, O'nun kudretinin büyüklüğünü ve nihayetsizliğini gösterir. Meselâ “**yaratmak**” mefhûmu, hakîkî mânâsıyla Allah'tan başka bir kimse için kullanılamaz. Zira, bir varlığı yoktan yaratmak, sadece Allah'a mahsustur. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın istediği her şeyi yaratabileceği ve bunu sadece bir “**ol**” emri ile yapabileceği haber verilir. Gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi Allah'ın yarattığı defâlarca ifade edilir. O'nun, gökleri ve yeri ayakta tuttuğu bildirilir. Bütün insanları yine Allah'ın yaratmış olduğuna dikkat çekilir. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim, insanların hiçbir şey yaratamadığını, Allah'ın yarattığı bir sineği dahi meydana getiremediğini vurgular.

Diğer taraftan, Kur'an, Allah'ın her canlıyı öldürüp tekrar dirilteceğini kesin ifadelerle bildirir. Hiçbir canlının ölümden kaçamayacağına dikkat çeker. Hakikaten de bugüne kadar ölüme bir çare bulunabilmiş değildir. İnsanlar ister istemez çaresiz bir şekilde ölüme doğru sürüklenip gitmektedir. Bu durum, Kur'an'daki azametli ifadeleri tasdik eden ve doğru olduğunu ispatlayan delillerden biridir.

Kur'an-ı Kerim, vakti geldiğinde, Allah'ın kıyâmeti koparacağını, defalarca tekrar eder ve o anki manzaralardan örnekler verir. Kıyametin kopması demek, bütün kâinâtın altüst olması, bozulup dağılması ve yeni bir âlemin kurulması demektir. Bu ise, insanlar açısından bakıldığında, hayâl ötesi bir ilim ve kudreti gerektirir. Cenâb-ı Hak, kıyametten sonra kurulacak olan yeni âlemde, istediği bütün varlıkları konuşturacağını haber verir. Meselâ, insanın eli, ayağı, üzerinde gezindiği yeryüzü konuşacak ve insan hakkında şahitlik yapacaktır. Bütün bunlar, hiç şüphesiz insanlar için imkânsız şeylerdir. Dolayısıyla, bunları bildiren azametli ifadeler, sadece Allah tarafından söylenebilir/O'na mahsustur.

Kur'an, her şeyin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu, O'nun istediği her şeyi yapabileceğini, istemediği şeyin meydana gelmesinin ise mümkün olmadığını pek çok yerde ısrarla vurgular. Yani Allah'ın sınırlayacak ve engelleyecek hiçbir kuvvet yoktur, O, hiçbir varlığa bağlı değildir.

Kur'an'daki azametli ifadelerin bir çeşidi de, Allah'ın azabının şiddetini bildiren âyetlerdir. Meselâ, Allah Teâlâ, Tûr Dağı'nı İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırıp onlardan söz almıştır. İsyankâr kavimlerin bir kısmını hayvan sûretine çevirmiş, bir kısmını da muhtelif âfetlerle helâk ermiştir. İnsanlar açısından baktığımızda, bir dağın kaldırılması, insanların sûretlerinin birden değiştirilivermesi, büyük bir kavmin bir anda helâk edilmesi gibi hâdiseler, şüphesiz azametli işlerdir. Sonradan yaratılmış varlıkların güç yetirebileceği şeyler değildir.

Allah'ın azametini daha da yücelten hususlardan biri ise, bu muazzam hâdiselerin bir tek emirle, basit vâsıtalarla ve çok kısa sürede gerçekleştirilmesidir. Kur'an'da,

pek çok büyük hâdisenin bu şekilde meydana geldiği haber verilir ve **“Bu Allah’a göre kolaydır”**¹⁵³ denilir.

Kur’an’da, Allah’ın bütün canlılara rızıklarını mükemmel bir ölçü ile verdiği, her şeye mâlik ve hükümrân olduğu ve bütün varlıkları ihâta ettiği ifade edilir. Bütün bunlar, insanları aşan hâdiselerdir ve beşeriyet için hayret verici bir azamet ifade etmektedir. Zâten Kur’an, pek çok âyette Allah’ın müteâl ve aşkın olduğunu açıkça ifade eder; O’nun evvel ve âhir olduğunu, yani ezelî ve ebedî olduğunu bildirir.

Allah’ın azamet ve kudretini gösteren durumlardan biri de, O’nun her bir kuluna şah damarından daha yakın olmasıdır. İşte Cenâb-ı Hak, bu saydıklarımız ve diğer yönlerden sahip olduğu azameti gereği, zaman zaman, **“Azamet Zamiri”** diye isimlendirilen **“Biz”** ifadesini kullanır. Kur’an’daki Allah’a râcî olan **“Biz”** zamirleri, çokluk ifade etmek için değil, ilâhî azameti göstermek için kullanılır.

Ele alınan bu tür örneklerin incelenmesi neticesinde, Kur’an’ın bu tür ifadelere çok yer verdiği ve ilâhî azametın bütün âyetlere sirâyet ettiği, dolayısıyla, onun üslûbunun bir azamet üslûbu olduğu kanaatine varıldı. Bu durumda, Kur’an’daki azametli ifadelerin bir i‘câz vechi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kur’an’daki azametli ifadelere bakınca, onları sadece Yüce Allah’ın söyleyebileceği kolayca anlaşılır. Çünkü böyle ifadeleri söyleyebilmek, küllî ve nihâyetsiz bir **ilim** ve **kudrete** sahip olmak, **ezelî** ve **ebedî** olmak gibi müteâl vasıfları gerekli kılmaktadır. Bu aşkın vasıflar ise, tek olan Allah’tan başka hiçbir varlıkta yoktur. Hiçbir insan ve cin, bu vasıflara sahip olduğunu iddia edebilecek bir mevkide değildir. Nitekim, muhtelif sebeplerle bu iddiayı dillendiren insanlar, tarih huzurunda yalancı çıkmışlardır. Firavun ve İbrahim (a.s) ile mücâdele eden hükümdar, bunun en bariz misalleridir. Sonradan yaratılmış olan varlıkların, bilhassa insan ve cinlerin kuvvet, kâbiliyet ve tâkati ele alınıp, taşıdıkları zaaf yönleri incelendiğinde, azametli ifadelerin onların gücü dışında olduğu hemen anlaşılır. Zira inkâr edilemeyecek derecede bâriz olan şu vasıfları,

¹⁵³ el-Hac, 70; el-Ankebût, 19; Fâtır, 11; Kâf, 44; el-Hadîd, 22; et-Teğâbün, 7. Ayrıca bkz. en-Nisâ, 30, 169; el-Ahzâb, 19, 30.

onların eksikliğini devamlı sûrette ortaya koyup durmaktadır: Acziyet, za'fiyet, yanılma, unutma, c  hillik, zulüm, acelecilik, cimrilik, menfaatine düşkünlük, nankörlük...

Sonuc olarak şunu s  leyebiliriz ki, Kur'an'daki ancak Allah'a mahsus olabilecek azametli ifadeler, insanları ve Allah'tan başka bütün mahlûkâtı âciz bıraktığından, Kur'an'ın i'c  z vecihlerinden biri olarak değerlendirilebilir.   'câzın bu yönü, Kur'an'ın maksadı itibarıyla çok büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Kur'an üslûbunun bu yönüne vurgu yapılması ve insanları ilâhî azamet üzerinde tefekkür etmeye yönlendirmek, Kur'an'ı kabul etme, mânâlarını anlama ve yaşama yönünden pek çok faydayı beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, bizim anahatlarıyla yaptığımız bu çalışma, daha ileri götürülerek geliştirilebilir. Her bir konu üzerinde derinlemesine çalışılarak, Kur'an'ın bu yöndeki i'câzının ne kadar kuvvetli ve etkileyici olduğu daha güzel bir şekilde ortaya konulabilir.

KAYNAKLAR

- Abbas**, Fadl Hasan, *el-Kasasu'l-Kur'ânî*, Amman 1987.
- _____, “Kadıyyetü't-tekrâr fî Kitâbillah”, *Mecelletü's-şerîa ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye*, sayı, VII, Amman, 1987.
- _____, “el-Kelimetü'l-Kur'âniye ve eseruhâ fî'd-dirâsâtî'l-lüğaviyye”, *Mecelletü Merkezi bühûsi's-sünneti ve's-sîrah*, 1989, sayı, 4, s. 501-506.
- _____, *el-Belağatü'l-müfterâ aleyhâ beyne'l-asâleti ve't-tebeyye*, Beyrut 1989.
- _____, *el-Belağatü fûnuniha ve efnâniha*, I-II, Ammân 1989.
- _____, *Letâifü'l-Mennân ve ravâiu'l-Beyân fî da'va'z-ziyâde fî'l-Kur'ân*, Beyrut 1989.
- _____, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Ammân 1991.
- _____, *Kıyasu'l-Kur'ân*, Ammân 2000.
- Abdûlbaki**, Muhammed Fuad, *Mu'cemü ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. (Dâru'l-ma'rife).
- _____, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kâhire 1988.
- Abdu'l-Kâfi**, İsmâîl, *Cevânib min azameti'l-İslâm*, Mekke-i Mükerrema 1415.
- Abdurrazzâk** İskender, “İ'câzü'l-Kur'ânî'l-Kerîm”, *Buhûsü'l-mü'temeri'l-evvel li-i'câzi'l-Kur'ânî*, Bağdat, 21-26 Ramazan 1410, s. 311-312.
- Açıkgence**, Alparslan, “Tefsir Usûlünde Bütünlük Sorunu”, *İslâmî Araştırmalar*, c. III, sy. III, Ankara 1989.
- _____, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, İstanbul 2006.
- Ağakay**, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, “üslûp” md., Ankara 1959, (TDK yayınları).
- Ahmad Von Denffer**, *Ulûm Al-Qur'ân*, London 1989.
- Ahmed** İbn Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1992.
- Ahmed bin Mübârek**, *el-İbrîz min kelâmi seyidi Abdi'l-Azîz ed-Debbâğ*, thr. Muhammed Beşîr Hasen el-Hâşimî, Beyrut 2004.
- Âişe Abdurrahman** (Bintü's-Şâtî'), *et-Tefsîru'l-beyânî*, I-II, Kâhire, ts.

- Akk**, Halid Abdurrahman, *el-Furkân ve'l-Kur'ân*, Dîmeşk 1994.
- Aktaş**, Şerif, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara 1986.
- Albayrak**, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992.
- Ali Cârîm-Mustafa Emin**, *el-Belâğatü'l-vâdiha*, İstanbul 1984.
- Altıntaş**, Hayrani, “Dehriyye” md., *DİA*, İstanbul 1994, IX, 107.
- Altundağ**, Mustafa, *Ali bin Faddal el-Muşâcî'î'nin Nüketü Meâni'l-Kur'ân isimli eserinin tahlili ve tenkitli neşri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi MÜSBE, 1994).
- Âlûsî**, Şihabüddin Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I-XXX, Beyrut, ts. (Dâru ihyâit-türâsî'l-'arabî).
- Âmir**, Fethi Ahmed, *el-Me'ânî's-sâniye fî üslûbi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, İskenderiye 1991.
- Âsım Efendi**, *Kâmus Tercümesi*, I-IV, İstanbul 1887.
- Atâ**, Abdülkadir, *'Azametü'l-Kur'ân*, Beyrut 1984.
- Atay**, Hüseyin; Atay, İbrahim; Atay, Mustafa, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara, 1981.
- Ateş**, Ahmet, *İA “Âyet” md.*, II, 63-64.
- Ateş**, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, I-XII, İstanbul, 1989-1990.
- _____, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, I-XXII, İstanbul 1989.
- _____, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul ts.
- Aydın**, Muhammed, *Kur'an-ı Kerîm'de Lâfzî Müteşâbihler*, İstanbul 1988.
- Babuna**, Cevat, “Prof. Dr. Cevat Babuna ile Gen Haritası Üzerine: İlâhi Kudretin Eseri”, *Altınoluk*, Ağustos 2000, sayı, 174.
- Bâkılânî**, Ebû Bekir Muhammed, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
- Banarlı**, Nihat Sâmi, *İman ve Yaşama Üslûbu*, İstanbul 1986.
- Bardakoğlu**, Ali ve dğrl., *Kur'an-ı Kerîm Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1988.
- Baş**, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, İstanbul 2003.
- Başgil**, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1991.

Bayram, Yusuf - Çap, Sabri, “Kur’an’da Edebî Sanatlar”, *Yeni Ümit*, s. 31, Ocak-Mart 1996, s. 33.

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, I-IV, Beyrut 1987.

Bedir, Ahmed, *Son Asır Türk Aydınının Kur’an’a Bakışı YİTİK MASUMİYET*, İstanbul 2003.

Beydâvî, el-Kâdî Nasıruddin Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Kazrûnî Hâşiyesi ile birlikte), I-V, Beyrut, ts.

Bereke, Abdülğaniy Muhammed Sa’d, *Üslûbu’d-da’veti’l-Kur’âniye belâğaten ve minhâcen*, Kâhire 1983.

Bikâ’î, Burhaneddin Ebü’l-Hasen, *Nazmü’d-dürer fî tenâsübi’l-âyi ve’s-süver*, I-VIII, Beyrut 1995.

_____, *Mesâidü’n-nazar li-işrâfî alâ makâsıd’ı’s-suver*, Süleymaniye Kütüphânesi, Reisü’l-Küttâb, nr. 96.

Bilgiz, Musa, *Kur’an’da Bilgi*, İstanbul 2003.

Blachère, Régis, “Zu’r-Rumme” md., *İA*, İstanbul 1986, XIII, 631,

_____, *Introduction au Coran*, 2e édition, Paris 1959.

Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-edebî’l-‘arabî* (Arapça’ya trc. Abdülhalîm Neccâr v.dğr.), I-VI, Kâhire, ts. (Dâru’l-me‘ârif).

Bolay, Süleyman Hayri, “Âlem” md. *DİA*, İstanbul 1989, II, 357.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992.

Buhl, F., *İA* “Kur’an” md., VI, 1006-1007.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Min revâi’i’l-Kur’ân*, Beyrut 1996.

Büyükkörükçü, Abdurrahman, *Kur’an-ı Kerim’de Rasûlullah’a Yöneltilen Emir ve Nahiyyeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 1999).

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysî, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, I-IV, Mısır 1975, (4. baskı).

Cebeci, Lutfullah, “Mefâtihu’l-ğayb” md., *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 348.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1985.

Cevherî, Tantavî, *el-Cevahir fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Kerim*, I-XIII, yy., ty.

Coşkun, Ahmed, “mesh” md., *DİA*, Ankara 2004.

- Cündioğlu**, Dücan, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul 1998.
- Cürcânî**, Abdulkâhir, *Delâilü'l-i'câz*, Beyrut 1997.
- Cürcânî**, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983.
- Cür Hafîl**, *Lârûs*, Paris 1973.
- Cüveynî**, Mustafa es-Sâvî, *Menhecü'z-Zemahşerî fî tefsîri'l-Kur'ân ve beyânî i'câzihî*, Kâhire 1984.
- Çakan**, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989.
- Çantay**, Hasan Basrı, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, İstanbul 1990.
- Çelik**, Ömer, *Kur'an Âyetlerinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisi*, İstanbul 2001.
- _____, "Kur'an-ı Kerim'de Nûr Kavramı", *M.Ü.İ.F.D.*, İstanbul 1998-1999, sayı: 16-17.
- Çetin**, M. Nihad, *DİA* "Arap" md., III, 276-308.
- Çetiner**, Bedreddin, *Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul 2002.
- Çuhadar**, Mustafa, *DİA* "Fesâhat" md., XII, 423-424.
- Danışmend**, İsmâil Hâmi, *Garp Menbalarına Göre İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1974.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah, *es-Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
- Davenport**, John, *An Apology for Mohammed and Koran*, London, 1869.
- Deedat**, Ahmed, *Mu'cizeler Mu'cizesi Kur'an*, trc. Yusuf Balcı, İstanbul 1992.
- Dehlevî**, Şâh Veliyullâh, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, Beyrut 1987.
- Demirci**, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996.
- Demireşik**, Ömer Faruk, *İtab Âyetleri Işığında Hazreti Peygamber'in Dindeki Yeri ve İsmeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2003).
- Derveze**, İzzet, *et-Tefsîru'l-hadis*, trc. Ekrem Demir, Ali Arslan ve dğr., İstanbul 1998.
- Devellioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1984.
- Doğan**, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1990.

- Doğrul**, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1947.
- Doserî**, Mahmûd b. Ahmed, *Azametü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyâd 1426.
- Draz**, Muhammed Abdullah, *en-Nebeü'l-Azîm*, ts., (Dâru'l-kalem).
- _____, *En Mühim Mesaj Kur'an* (trc. Suat Yıldırım), İzmir 1994.
- _____, *Dirâsâtün İslâmiyye fi'l-alâkâti'l-ictimâiyye ve'd-düveliyye*, Kuveyt 1973.
- _____, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru* (trc. Sâlih Akdemir), Ankara 1983.
- _____, *Kur'an Ahlâkı*, (trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İstanbul 1993.
- Dumlu**, Ömer, *Kur'an-ı Kerîm'de Salah Meselesi*, Ankara 1992.
- Düveys**, Musa bin Süleyman, *Uluvvullâh alâ halkihî*, el-Medînetü'l-Münevvere, 2002.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1992.
- Ebü'l-futûh**, Muhammed Hüseyin, *Üslûbü't-tevkîd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1995.
- Ebü Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, I-VIII, yy., 1983 (Dâru'l-fikr).
- Ebü Mûsâ**, Muhammed Haseneyn, *Delâlatü't-terâkîb*, Bingazi 1979.
- Ebü's-Suûd**, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, I-IX, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî).
- Ebü Şehbe**, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1992.
- Ebü Ubeyde**, Mamer b. Müsennâ, *Eyyâmü'l-'arab* (nşr. Adil Casim el-Beyâtî), Beyrut 1987.
- Ecevit**, Muzaffer, *Kur'an Kendini Anlatıyor -Kur'an'ın İkili-Simetrik Tefsiri-*, İstanbul 2006.
- Edib**, Eşref, *Kur'an'ın Azamet ve İhtîşâmı*, İstanbul 1957.
- Ensârî**, Ebû Yahya Zekerîyya, *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ali es-Sabuni), Beyrut 1985.
- Ersoy**, Mehmed Âkif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düздаğ, İstanbul, 1991.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), I-III, İstanbul 1996.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b.Ya'kub, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrut 1987.

_____, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâîfî'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Muhammed Ali Neccâr-Abdülhalim et-Tahâvî), I-VI, Beyrut, ts., (el-Mektebetü'l-'ilmiyye).

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Maksadü'l-esnâ*, Dîmeşk 1999.

Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*, İstanbul 2002.

Goldziher, İgnaz, *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton: Princeton University Pres, 1981.

Görgün, Tahsin, *Îlâhî Sözü'n Gücü*, İstanbul 2003.

Güngör, Mevlüt, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", *İslâmî Araştırmalar*, c. II, sy. VII, Ankara 1988.

_____, *Kur'an Tefsirinde Fıkîhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkîhî Tefsir*, İstanbul 1996.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur'an'ın Belâğatı ve İ'câzı Üzerine*, Erzurum 2001.

_____, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Erzurum 2001.

Halebî, Semîn, *Umdetü'l-Huffâz*, İstanbul 1987.

Hâlidî, Salah Abdülfettah, *el-Beyan fî i'câzi'l-Kur'ân*, Ammân 1991.

_____, *Tasvibât fî Fehmi ba'dı'l-âyât*, Dîmeşk 1995.

Hamîdullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Târihi*, İstanbul 1993.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 2000.

Hatîb el-İskâfî, Ebû Abdullah Muhammed, *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vîl*, Beyrut 1995.

Hatîp, Abdülaziz, *Kur'ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, (Nesil Basım-Yayın).

Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* ("Selâsü resâil fî i'câzi'l-Kur'ân" içerisinde, nşr. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selâm), Kahire, ts. (Dâru'l-me'ârif).

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1988.

Hıfñî, Abdülhalim, *Üslûbu's-suhriyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır 1987.

Hımsî, Naîm, *Fikratu i'câzi'l-Kur'ân*, Beyrut 1980.

Hicâzî, Muhammed Mahmud, *el-Vahdedü'l-mevdû'iyetü fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1970.

Hûfî, Ahmed "el-Üslûb ve'l-ma'nâ", *Mecelletü mecma'il-lügati'l-'arabiyye*, c. XXVI, Kahire 1970.

Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni bir Metod*, trc. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995, (Kur'an Kitaplığı).

Itr, Nureddin, "Nübüvvetin İlmî İ'câzı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (trc. Bilal Saklan), Konya 1986, sy. 2, s. 357-374.

İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ metni'l-Elfiyye* (li-Muhammed b. Mâlik), Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî).

İbn Arabî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî (560-638/1165-1240), *Kitâbü'l-celâl ve'l-kemâl (Resâilü İbn Arabî içinde)*, Beyrut 1997.

_____, *Kitâbü'l-Azame (Resâilu İbn Arabî'nin 1. cildinde)*, (thk. Saîd Abdu'l-Fettâh), I-VI, Beyrut 2001.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, yy., ts.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut 1413.

İbn Berrecân, Ebu'l-Hakim Abdüsselim b. Abdurrahman el-Lahmî, (v. 536), *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, Süleymaniye ktp., Şehit Ali böl., no: 426.

İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin, *Zâdü'l-mesîr*, I-IX, Beyrut 1987.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldun*, I-VII, Beyrut 1979, (Müessesetü Cemal).

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *Sîretü'n-Nebî*, Beyrut 1937, Daru'l-Fikr.

İbn Kayyım Cevziyye, Şemseddin Muhammed, *el-Fevâidü'l-müşevvık ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân ve 'ilmi'l-beyân*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-IV, Beyrut 1988.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Kâhire, 1993

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, Kahire 1973.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, İstanbul 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddin, *Lisânü'l-arab*, I-XV, Beyrut, ts.

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut, ts., (Dâru Sâdır).

İdrîs, Ekrem Ahmed, *el-Felek ve't-tıb emâme azameti'l-Kur'ân*, Beyrut 1994.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1991.

_____, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), İstanbul ts.

Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Yaklaşımlar*, (trc. Halilrahmân Açar), Ankara 1999.

Jones, Alan, *The Language Of The Qur'ân*, The Arabist, sy. VI-VII, Budapest 1993.

Kadı İyâz, eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ, Mısır 1995.

Kadri, Hüseyin Kazım, *Türk Lügati*, (T.D.K. yayını), İstanbul 1943.

Karaman, Hayrettin; Çağrııcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin, *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2003.

Karakoç, Sezâi, *Edebiyat Yazıları-III: Eğik Ehramlar*, İstanbul 2000.

Kardâvî, Yûsuf, *es-Sabr fi'l-Kur'ân*, Kahire 1977.

Karnî, Âiz Abdullah, *el-Azame*, Riyâd, 2004.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Mehâsinü't-te'vîl* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-XVII, Kahire, ts. (Dâru ihyâil-kütübi'l-'arabiyye).

Kattân, Mennâ', *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Ebed" md., *DİA*, İstanbul 1994.

Kılıç, Hulusi, "Belâgat" md., *DİA*, V, 380-383.

Kılıç, Sâdık, *Kur'an: Dildeki Sonsuz Mu'cize*, İstanbul 2003.

Kınnûcî, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hüseyin, *Fethu'l-beyân fi makâsıd'l-Kur'ân*, Beyrut 1995.

- Kırca**, Celâl, *Kur'an-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1997.
- Kileci**, Mehmet, *Risâle-i Nur'da Kur'an Mu'cizesi*, İstanbul 1997.
- Kirmânî**, Muhammed b. Hamza, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbih'i'l-Kur'ân* (nşr. Abdülkadir Ahmed Atâ), Beyrut 1986.
- Koç**, Turan, *Din Dili*, Kayseri 1995.
- Konevî**, İsmail, *Hâşiyetü'l-Konevî*, I-VII, İstanbul 1869.
- Köse**, Ali, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar: Müslüman olan İngilizler üzerine psiko-sosyolojik bir inceleme*, İstanbul 1997.
- Kurtubî**, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Buyrut 1985.
- Kutluer**, İlhan, "İlim" md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 109.
- Kutub**, Muhammed, *Dirâsât Kur'âniyye*, Kahire 1988.
- Kutub**, Seyyid, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, I-VI, yy. 1400, (Dâru's-şurûk).
- _____, *et-Tasviru'l-fennî fî'l-Kur'ân*, Kâhire 1992
- _____, *en-Nakdü'l-edebî*, Beyrut, ts. (Dâru's-şurûk).
- Küçükcalay**, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969.
- Lâhim**, Hâlid bin Abdilkerîm, *Mefâtihu tedebbürî'l- Kur'ân ve'n-necâhi fî'l-hayâti*, Riyad, 2004.
- Mahallî**, Celâleddin Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-celâleyn*, İstanbul 1924.
- Malik b. Enes**, *el-Muvatta'* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, İstanbul 1992.
- Matrafî**, Uveyyid bin Ayyâd, *Âyâtü'l-itâbi'l-Mustafâ (s.a.v) fî dav'i'l-ismetî ve'l-ictihâd*, Mekke-i Mükerrreme 2005.
- Memmedov**, Râmiz, *Tabersî'nin Mecmau'l-Beyân Tefsirinde Hz. Peygamber'i İkaz Eden Âyetlerin Yorumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, 2006).
- Merâğî**, Ahmed Mustafa, *Tefsirü'l-Merağî*, I-X, Beyrut, ts., (Daru'l-Fikr).
- Mevdudi**, Ebü'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'an* (trc. Muhammed Han Kayani ve dğrl.), I-VII, İstanbul 1996.
- M. Hamdi Yazır** (Elmalılı), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul 1979.

- _____, *Makaleler I*, Haz: Cüneyd Köksal, Murad Kaya, İstanbul, 1997.
- _____, *Sebîlürreşâd*, Sayı: 629 (14 Cemâziyelevvel 1343), s. 67-68.
- Miras**, Kâmil, *Tecrîd-i Sârîh Tercemesi*, I-XIII, Ankara 1981.
- Montet**, Edouard, *Le Coran*, Paris, 1949.
- Muhammed Mahlûf**, Haseneyn, *Safvetü'l-beyân li-me'âni'l-Kur'ân*, Kahire 1956.
- Mukâtil b. Süleymân**, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, (haz. Ali Özek), İstanbul 1993.
- Musa Kazım** (Şeyhulislam), *Safvetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul 1336/1917.
- Muslih**, Hamid, *Kavimleri Helâk Eden Günahlar*, (trc. İsmail Kaya), Konya 1992.
- Mustafa Sabri**, *Îlâhi Adalet/Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi*, İstanbul, 1996.
- Mut'inî**, Abdülazim İbrahim, *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî*, I-II, Kahire 1992.
- Mutrâdî**, Abdurrahman, *Esâlîbü't-tevkîd fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Trablus 1986.
- Münîr el-Kâdî**, “Üslûbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm”, *Mecelletü mecma'il-'ilmi'l-Îrâkî*, c. I, Bağdat 1950.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn İbn Haccâc, *es-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992.
- Müslim**, Mustafa, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, Riyat 1996.
- Müttakî**, Alauddin Ali b. Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, I-XVI, Beyrut 1985.
- Nablusî**, Muhammed Râtib, *Mevsûatü esmâi'llahi'l-hüsnâ*, Dımeşk 2004.
- Nâci**, Muallim, *I'câz-ı Kur'ân*, İstanbul 1977.
- Neccâr**, Zağlûl Râğîb Muhammed, *Min âyâtî'l-i'câzi'l-ilmî: es-SEMÂ fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut, 2004.
- Nehhâs**, Ebû Cafer Ahmed, *I'râbü'l-Kur'ân* (nşr. Züheyr Ğazi Zahid), I-V, Beyrut 1988.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul 1992.
- Nisâbü'rî**, Nizameddin Hasen, *Ğarâibü'l-Kur'ân* (nşr. İbrahim Atve İvez), I-XXX, Halfa 1970.

- Nursî**, Bediuzzaman Saîd, *Mektûbât*, Ankara 1958.
- _____, *İşârâtü'l-i'câz*, (trc: Abdülmecid Nursî), İstanbul 1986.
- _____, *Sözler*, İstanbul 1991.
- _____, *Risale-i Nur Külliyyatı*, I-II, İstanbul 1994.
- Okiç**, M. Tayyip, *Kur'an-ı Kerim'in Üslup ve Kırâatı*, Ankara 1963.
- _____, *Tefsir ve Hadis Usûlüünün Bazı Meseleleri*, İstanbul 1995.
- Ömerî**, Ahmed Cemâl, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1982.
- Özcan**, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993.
- Özek**, Ali ve dğrl., *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1992.
- Öztürk**, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara 2002.
- Pala**, İskender, "Kün" md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 552.
- Paçacı**, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul 2006.
- Pearson**, J. D., "Al-Kur'an" md., *EF*, V, 419-421.
- Râfi'î**, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, Beyrut 2003.
- _____, *Vahyü'l-kalem*, I-III, Kuveyt ts.,
- Râğıb**, Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut 1998.
- Râzî**, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*, I-XXXII, Beyrut 1990.
- _____, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, Beyrut 1985.
- _____, *Levâmiü'l-beyyinât şerhu esmâi'llahi teâlâ ve's-sıfât*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut 1990.
- Reşîd Rıza**, Muhammed, *Tefsîru'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, I-XII, yy., 1354/1935 (Dâru'l-fikr).
- Rummânî**, en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân (Selâsü resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde, nşr. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm), Kahire, ts., s. 69-104.
- Sâbûnî**, Nureddin, *Mâtürîdiye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu, Dîmeşk 1979.
- Sa'dî**, Abdurrahmân bin Nâsır, *el-Kavâidü'l-hisân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1365, yy.

- Safâ**, Peyâmî, *Türk İnkilâbına Bakışlar*, İstanbul 1999.
- Sağır**, Süleyman b. Muhammed, *Min esrârî azameti'l-Kur'ân*, Riyâd 1422.
- Sâlih**, Subhi, *Mebâhis fî ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul, ts. (Dersaadet).
- Sâmerrâî**, Fâdıl Sâlih, *Min esâlîbi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.
- _____, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, Ammân 2002.
- _____, “Lemesâtün fenniye fî nusûsin mine't-Tenzîl”, *Buhûsü'l-mü'temeri'l-evvel li-i'câzi'l-Kur'ânî*, Bağdat, 21-26 Ramazan 1410, s. 519-521, 526-527.
- _____, *Lemesâtün beyâniyye fî nusûsin mine't-Tenzîl*, Amman 2003.
- Seylâ**, Said Muhammed Baba, *Esbabü helâki'l-ümemi's-sâlife*, Cidde 2000.
- Sofuoğlu**, Mehmed, *Tefsîr Dersleri VI*, İstanbul 1976.
- Suyûtî**, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-IV, yy. 1327.
- _____, *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), I-III, yy., 1973 (Dâru'l-fikri'l-'arabî).
- _____, *Lübâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nuzûl*, Beyrût 2006.
- _____, *Merâsîdü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâtî' ve'l-metâli'*, (thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu), İstanbul 1994.
- Sülün**, Murat-Çelik, Ömer, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, İstanbul 1999.
- Şakiroğlu**, Mahmud H., “İlâhî Komedyâ”, *DİA*, İstanbul 2000.
- Şâtıbî**, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî usûli's-Şerâa*, yy. 1975, Dâru'l-fikr.
- Şengül**, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.
- Sensoy**, Sedat, “Nazmü'l-Kur'ân” md, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 464.
- Şevkânî**, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr*, I-V, Mısır 1964.
- Şeyhun**, Seyyid Mahmud, *Esrâru't-tekrâr fî lügati'l-Kur'ân*, Kahire, ts.
- _____, *el-İ'câz fî nazmi'l-Kur'ân*, Kahire 1978.
- Şeyhzâde**, Muhammed b. Muslihüddin, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî* (Beydâvî tefsirinin iç kısmında), I-IV, İstanbul 1991.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXI, Beyrut 1991.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân*, I-XXX, Beyrut 1995.

Tabl, Hasan, *Üslûbu'l-iltifât fî'l-belâğati'l-Kur'âniye*, yy., ts., (Dâru'l-Kütüb).

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, (sad. Mümin Çevik), İstanbul 1975.

Taylan, Necip, “Bilgi” md., *DİA*, İstanbul 1992, VI, 157.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn*, I-III, Beyrut, ts.

Temâm Hassân, *el-Beyân fî ravâii'l-Kur'ân*, *Dirâsâtün lügaviyye ve üslûbiyye li'n-nassi'l-Kurân*, I-II, Kâhire 2000.

Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed, *et-Tibyân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân* (nşr. Hadî Atıyye Matar el-Hilâlî), Beyrut 1987.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1992.

Topaloğlu, Bekir, “kudret” md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 316.

_____, “Kâdir” md., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 124.

_____, “Kıyâmet” md., *DİA*, Ankara 2002, XXV, 517.

_____, “Âhiret” md., *DİA*, İstanbul 1988, I, 544-545.

_____, “Melik” md., *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 50-51.

Tûfî, Süleyman b. Abdü'l-Kavî el-Bağdâdî, *el-İksîr fî 'ilmi't-tefsîr* (nşr. Abdülkadir Hüseyin), Kahire 1977.

Tuncer, Faruk, *Kur'an Surelerindeki Eşsiz Âhenk*, İstanbul 2003.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.

_____, *Başlangıçtan Günümüze Ünlü Müfessirler ve Tefsirleri*, (Bardakoğlu Ali ve dğrl., *Kur'an-ı Kerîm Ansiklopedisi I'nin son kısmında*), İstanbul 1988.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, I-II, Beyrut 1979.

Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İstanbul 1995.

_____, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor*, İzmir 1994, (Nil Yayınları).

_____, *Kur'an'da Temsili Anlatım: Emsalü'l-Kur'an*, İstanbul 1995, (İnsan Yayınları).

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1986.

Ünver, Mustafa, *Kur'an-ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Ankara 1996.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, *en-Nâsîh ve'l-mensûh* (Esbâbü'n-nüzûl'ün kenarında), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb).

Vahidüddin Han, *Bilim ve Uygarlık Açısından İslâm*, trc. Bekir Karlığa, İstanbul 1989, (İşaret Yayınları).

Weil, "Edât" md., *İA*, İstanbul 1988, IV, 105.

Yavuz, Yusuf Şevki - Çetin, Abdurrahman, "Âyet" md., *DİA*, İstanbul 1991, IV, 242-244.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'an" md., *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 403.

_____, "İrade" md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 379.

_____, "Azap" md., *DİA*, İstanbul 1991, IV, 302-309.

Yazarı belli değil, *Kitâb fîhi Azametullahi Teâlâ*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4764 / 2, varak: 43b-91b arası.

Yıldırım, Suat, "er-Rahmân Vâsfinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı", *AÜİFD*, sy. IV, Ankara 1980 (ayrı basım).

_____, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983.

_____, *Fâtiha ve En'âm Sûrelerinin Tefsiri*, İstanbul 1989

_____, *Kur'an-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, Ankara 1990.

_____, "Azîm" md., *DİA*, İstanbul 1991, IV, 329.

_____, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1997.

_____, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.

_____, "Kur'an" md., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 394.

Yılmaz, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, Ankara 2005.

Yılmaz, Nedim, *İ'câzü'l-Kur'an*, İstanbul 1984.

Yûsuf el-Hâc Ahmed, *Mevsûatü'l-i'câzi'l-ilmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-sünneti'l-mutahhara*, Dimeşk, 2003.

Yüksel, Emrullah, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul 1991.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*, I-V, Beyrut 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl*, I-VI, Kahire ts. (Dâru'l-Mushaf).

_____, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1984.

Zerkâ, Mustafa, “Mukârene beyne üslûbeyi'l-Kur'ân ve'l-hadîs”, *el-Müslimân*, sy. IV, Londra, ts.

Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-'irfân*, I-II, yy., ts., (İsa el-Bâbî Matbaası).

Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I-IV, 1980, (Dâru'l-fikr).

Zevzenî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'* (nşr. Muhammed Abdülkadir Ahmed), Kahire 1987.

Zeyn, Mahmud Ahmed, *el-Kur'ânü Î'câzün teşrî'iyün müteceddid*, Dubai 2004.

Zihni, Mehmet, *el-Muktadab* (Arapça Nahiv), İstanbul 1886.

Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1990.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-munîr*, I-XII, Beyrut 1991.

İnternet Siteleri:

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren, (Erişim, 06-15.12.2005).

<http://gokyuzu.org>, (Erişim, 21.06.2007).

http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=177688, (Erişim: 10.08.2006, 09:58).

<http://kavimlerinelaki.com>, (Erişim: 29.04.2005).

<http://www.thehealthnews.org/tr/news/05/11/10/dua.tedavi.iyilesme.html>, [23.04.2007]

<http://www.ozaltin.8k.com/NN/2.htm>, (Erişim: 16.10.2004).